FAKULTETI I STUDIMEVE ISLAME I PRISHTINËS

BULETINI

3

Prishtinë, 2014

BULETINI
3

Boton:
Fakulteti i Studimeve Islame - Prishtinë

Kryeredaktor:
Prof. Dr. Qazim Qazimi

Redaktor përgjegjës:
Sabri Bajgora

Redaksia:
Sabri Bajgora
Dr. Sulejman Osmani
Isa Bajçinca

Redaktor gjuhësor:
Isa Bajçinca

Korrektor:
Hysen Matoshi

Realizimi kompjuterik:
Nuhi Simnica

Shtypi: "“Shkrola“ - Prishtinë”

FAKULTETI I STUDIMEVE ISLAME I PRISHTINËS

BULETINI
3

Prishtinë
2014

Prof. asoc. Dr. Fahrush REXHEPI

ROLI I SHTYPIT ISLAM NË UNITETIN FETAR DHE KOMBËTAR (1923-1944)

Përmbledhje

Studimi dhe trajtimi i vëmendshëm i literaturës dhe i shtypit periodik shqip të periudhës së viteve 1939-1944, tregon se ai ka pasur në objektivin e vet, trajtimin e problemit kombëtar pavarësisht nga natyra e specifika e organit apo përkatësia e institucionit, të cilit i takonte.

Pozicioni i shtypit ndaj çështjes kombëtare ishte në përputhje me atë që vetë populli e kishte kërkesë të domosdoshme shpirtërore më tepër se kurrë, që ishte çështja e fateve të kombit shqiptar. Në këto rrethana kohore zuri vend të rëndësishëm edhe periodiku shqiptar islam i kësaj periudhe.

Kur flasim për çështjen kombëtare, është e domosdoshme të trajtohet edhe roli i fesë në këtë çështje, si për formimin e ndërgjegjes kombëtare, ashtu edhe për edukimin e saj.

Dalja e revistave islame në atë periudhë kishte për qëllim edukimin fetar dhe moral të besimtarëve në përputhje me të gjitha normat e fesë islame. Prandaj është e natyrshme që vendin qendror në përmbajtjen e shkrimeve në to të zinin shkrimet me karakter të mirëfilltë fetar.

Autorët e këtyre shkrimeve, ulema, hoxhë e fetarë të shquar paraqisnin përpara besimtarëve rrënjët historike të Islamit, shtrirjen e tij, pejgamberin e muslimanëve, festa e rite fetare, detyrimet e Islamit etj..

Por, mbi të gjitha, vend të rëndësishëm në faqet e revistave zinin shkrimet që kultivojnë moralin dhe normat islame, që kanë si synim të edukojnë te njeriu virtyte më të mira, që mund të sintetizohen te një njeri i vlefshëm për shoqërinë, për fenë dhe për atdheun.

Njohuritë për fenë dhe kulturën islame që jepeshin në faqet e revistave islame, ndërthureshin në mënyrë të natyrshme nga dijetarët islamë patriotë me edukatën për dashurinë ndaj atdheut të përbashkët, Shqipërisë. Dashamirësia për njëri-tjetrin, që predikohej në faqet e revistave të periudhës së Luftës së Dytë Botërore sipas moralit islam, në rrethanat e Shqipërisë, ishte në të njëjtën kohë edhe mesazh bashkimi midis shqiptarëve për t'i bërë ballë armikut të përbashkët të tyre.

Në shkrimet e këtyre revistave për çështjen kombëtare më së tepërmi gjejmë të jenë shtruar çështje të karakterit historik. Shkrime për ngjarje e figura të lavdishme të popullit tonë dhe evokime për to gjejmë që në zanafillën e lindjes së idesë kombëtare. Duke përmendur një nga momentet më të thyera të historisë, nga të cilat varej fati i shqiptarëve, që ishte *Kongresi i Berlinit*, në shtypin e kohës lexojmë për gjendjen që mbretëronte përkitazi me Shqipërinë: "*të gjitha shtetet që gulçojnë dhe dënesin pas plakës dhe për të ra pre në Siujdhesën Ballkanike vështrojnë njëri-tjetrin me kureshtje kush e kush të marrë ndonjë copë të Shqipërisë*".[1]

[1] Izet Beleziqi, Shqiptarizmi jashta dhe mbrenda atdheut, Kultura islame, nr.5, Tiranë, Kallnuer, 1940, 179.

Toleranca ndërfetare

Jeta e përbashkët ndërmjet muslimanëve dhe pjestarëve të feve të tjera është e hershme dhe ka mbretëruar për një kohë të gjatë. Gjatë 14 shekujve të kaluar e deri sot, kjo temë është një prej çështjeve me rëndësi të veçantë, që ka shqetësuar shoqërinë e zhvilluar dhe përparimtare. Për besimtarët islamë, kjo dukuri shoqërore është shumë e njohur dhe aspak problematike për t`u pranuar, sepse jeta e përbashkët, tolerante dhe paqësore buron nga bazat themelore të Islamit, në radhë të parë nga Kur`ani famëlartë. Edhe vetë Pejgamberi a.s. kishte praktikuar këtë model në jetën e tij. Më pas një praktikë të tillë e vazhduan edhe pasuesit e tij, dhe kështu kishte nisur bashkjetesa në mes njerëzve me besime të ndryshme, e cila ka vazhduar gjer në ditët e sotme e duhet të vazhdojë edhe në të ardhmen. Nuk ka dyshim se fetë luajnë një rol të rëndësishëm në stabilitetin e jetës së një shoqërie dhe në ruajtjen e harmonisë sociale në shoqëri. Islami, si fe dominuese tek shqiptarët, ka ndikuar pozitivisht në ruajtjen e harmonisë ndërfetare ndërmjet besimtarëve fesh të ndryshme në shoqërinë tonë shqiptare dhe muslimane.

Në këtë kontekst edhe roli i shtypit islam shqiptar ka qenë mjaft i rëndësishëm në forcimin e marrëdhënieve të mira ndërfetare, të ngritura mbi dijen dhe respektimin e bazave fetare hyjnore. Në tërësinë e tij, shtypi shqiptar islam nuk qëndroi indiferent ndaj kësaj dukurie tepër të rëndësishme. Është tjetër problem se sa ka qenë real ky shtyp në trajtimet parimore, duke u mbështetur në argumentet e librave të shenjtë, por edhe të realitetit shqiptar.

Mbështetur në shumë tituj a shkrime që i hasim të botuar në periodikun shqiptar islam, mund të konstatohet se ky periodik jo rrallë ka trajtuar çështje dhe problematika që ndërlidhen me tolerancën ndërfetare dhe unitetin politik kombëtar shqiptar. Kështu, në një hytbe të botuar në revistën *"Zani naltë",* me titullin "*Përmbi Dashunin e atëdhe-*

ut"[2] shohim se aty bëhej fjalë për unitetin e popujve pa dallim race, ngjyre a gjuhe, pastaj për tolerancën e fesë islame ndaj njerëzve me besim tjetër dhe se si Islami nuk toleron dhunën dhe imponimin në çështje të fesë e të besimit. Për të gjitha këto çështje citohen argumente nga Kurani famëlartë.

Gjithashtu nëpër *hytbe* ulemaja, sikur bëhet e ditur nga shtypi i kohës ligjëronin se si shqiptari duhet të përgatitet për luftë në mbrojtje të atdheut, në mënyrë që të mbetej mos i robëruar dhe të mos i shkelej dinjiteti kombëtar: "*Një musliman q'është miku i All-llahut dhe ashiku* (i dashur) *i resulullahut, ai nuk duron t'i shkelet feja, s'duron t'i shkelet flamuri, s'duron t'i merret ndërkëmbë liria, s'duron ti cenohet atdheu dhe feja, sepse ato janë si binjake që nuk ndahen nga njëra tjetra.*[3] *"Feja në qoftë një xhevahir, një inxhi fort e vlefshme, atdheu është sedefi (kutia) që ajo kokërr xhevahir mundet të ruhet vetëm në këtë kuti".*[4]

Është me rëndësi të theksohet se hytbet fillonin së pari arabisht, pastaj përktheheshin shqip. Hatibi (ligjëruesi) i drejtohej masës me shprehjen "*Vëllezër muslimanë shqiptarë*",[5] që do të thotë se elementi kombëtar ishte i pranishëm gjithherë. Madje, shpeshherë ndodhte që në xhami të merrnin pjesë gjatë ceremonisë fetare edhe udhëheqës politikë, po dhe pjesëtarë të besimit të krishterë, dhe përmbajtja e hytbeve shpesh kishte karakter kombëtar e atdhetar, duke bërë thirrje për unitet kombëtar dhe tolerancë fetare të popullit mbarë, pa dallim konfesioni.

[2] Zani i naltë, nr. 12, dhjetor, Tiranë,192, f. 719
[3] Po aty, f. 720
[4] Po aty.
[5] Zani i naltë,nr.1,tetor ,Tiranë,1923, f.10-12. (Të dhënat janë marrë nga hytbja e parë e mbajtur në xhaminë e Tiranës në vitin 1923,e cila në tërësi është botuar në revistën "Zani Naltë" të vitit 1923).

Për ata që nacionalistët i quanin të pafe, kurse fetarët i konsideronin si njerëz që nuk janë të dhënë pas çështjes së kombit, *Hafiz Ali Korça* në vjershën e tij "*Muslimanizma dhe Nasionalizma"*[6] shkruante: *"mua nga ca njersë më vjen mjaftë pështirë, nasionalizmën s'e gjykojnë mirë". Nasionalistët qenkan shqiptarë, fetarët nuk na qenkan aspak atdhetarë"; "të tjerët për kundra çështjen e gjykojnë, nacionalistët pa fe i shikojnë"! "Nuk po e gjykojnë mirë të dy palët pak t`i shpjegojmë (2) ani të dy fjalët".*[7] *"Nasionalistë nuk duhet me thanë ajy bukurosh që dinin e ka lan".*[8]

Shqiptarët, edhe pse u përkisnin besimeve të ndryshme, asnjëherë nuk kanë qenë të përçarë në baza fetare, sepse fetë e tyre, që të gjitha, bënin thirrje për besimin në një Zot, dhe fetë për ta kanë qenë faktor i bashkimit dhe unitetit kombëtar. Ja si e përshkruan këtë në një poezi të titulluar *"Jeni të gabuar!..."* botuar në revistën "*Kultura Islame",* autori me inicialet K.O.M.: *"Jeni të gabuar të gjithë more të mjerë, me kryqe e me shpata nuk n'a prishni fenë".*[9]

Edhe pse shqiptarët u përkasin dy a tri feve dhe luten në vende të ndryshme, në xhami ose në kisha, ata në esencë I luten një perëndie: "*Kisha e xhamia janë dy shtëpi që shqiptar' i mirë, lut një Perëndi".*[10] Pastaj*: "rrojmë me një shpirt, na thonë shqiptarë, këtë le ta dijë gjithë bota mbarë".*[11] Nga këto vargje shohim se fetë dhe besimet mund të jenë faktorë të rëndësishëm për unitetin e kombit dhe se ato ftojnë për bashkim midis njerëzve e për tolerancë dhe ata që mundohen ta keqpërdorin fenë në dëm të çështjes kombëtare, duke e akuzuar atë si shkaktar të përçarjes dhe duke e injoruar dhe mohuar fenë si çështje të

[6] Zani Naltë , nr. 4, janar, Tiranë, 1924, f. 105
[7] Po aty.
[8] Po aty.
[9] Kultura islame, nr.3-4, nëntor-dhjetor,Tiranë 1941, f.6.
[10] Po aty.
[11] Po aty.

panevojshme për shqiptarët, - janë të mjerë dhe të verbuar: *"S'din q'të na thonë, duan të përçajnë, me anën e fesë krishterë muhamedan".*[12]

Për të vazhduar: *"Nëse feja thonë, dallon kombësinë, pse Naimi i ndjerë se deshi Turqinë;/ Çajupi nga Jugu, Fishta nga Veriu pse kjo far' e hidhur ndër ta nuk mbiu".*[13]

Pra, sipas kësaj poezie, feja duhet të respektohet nga të gjithë, varësisht se kush cilit konfesion i përket. Xhamitë janë vende në të cilat duhet të luten të gjithë besimtarët, si të vjetrit ashtu edhe të rinjtë. Roli i tyre gjithherë ka qenë edhe në shërbim të çështjes kombëtare: "*Eja pra rini, për kishë e xhami-Bëjmë atë be mor për kombësi".(...)*[14]

Le t'i vëmë, pra, në praktikë urdhëresat fetare që frymëzojnë për bashkim e dashuri në mes popullit e shoqërisë dhe që kundërshtojnë përçarjen dhe urrejtjen.

Fetë nuk janë faktorë të përçarjes

Edhe revista shqiptare islame "*Njeriu*"[15] i kushton një rëndësi të veçantë unitetit politik shqiptar pa dallim feje e krahine etnografike, dhe theksonte nevojën, sidomos për unitet dhe tolerancë fetare ndërmjet shqiptarëve, sepse nën maskën e fesë, të huajt ishin munduar shpesh të fusnin përçarje ndërmjet shqiptarëve. Në një artikull të botuar në faqet e revistës *"Njeriu"* me titullin "*Feja dhe kombësia*" të autorit *Beqir Haqi,* theksohej, se f*etë e shumta ndër shqiptarët nuk kanë asnjë faj për grindjet tona që shpeshherë vijnë si pasojë e mungesës së kulturës sonë, e natyrës sonë ende të padisiplinuar*.

Duke e parë kombin edhe fenë si dy elemente të rëndësishme për shqiptarët, në këtë artikull më tutje silleshin një sërë të vërtetash

[12] Po aty.
[13] Po aty.
[14] Po aty.
[15] Beqir Haqi, *Feja dhe kombësia*, në Revistën, Njeriu, nr.11 (23), qershor, Tiranë, 1944, f.2.

themelore që duheshin mbajtur parasysh në jetën tonë. Ato të vërteta themelore janë:

- "Fetë në vetvete nuk kanë asnjë faj për çdo zihje dhe grindje t'onën- fajin t'a kërkojmë tek vehtja jonë, tek mungesa e kulturës s'onë, tek natyra jonë ende e padisiplinuar".
- "Fetë duhet t'i njohim themelisht e jo për cipe dhe të vërtetat e tyre morale t'i bëjmë parime praktike të jetës s'onë".
- "Për fetë që nuk njohim të mos flasim kurrë, se, piksëpari, kur nuk e njohim smund të flasim gjë tjetër veç se marrëzira, që na ulin poshtë nderin dhe prestigjin t'onë, dhe së dyti, fetë tashmë janë të kristalizuara e të mirënjohura dhe avokatësia jonë nuk u shton as hije e as dritë".
- "Feja s'e çalon kombësin dhe kombësija s'e ndalon fenë - ajo që i prish të dyja është ignoranca, prandaj ti vihemi kulturimit të mendjes dhe të shpirtit t'onë".
- "Fetarizma nuk është fanatizma. Mund të jeshë fetar por jo fanatik. "Fanatizma e vret fenë për të trembë budallenjët me hijen e saj", ka thënë një i ditur. Voltaire ka thënë: "Fanatizma me fenë janë si Astrologjia me Astronominë: bija e marrë e një nëne të mënçme".
- "Kombëtarizma nuk është atheizma. Mund të jeshë fare mirë kombëtar edhe fetar, e para të lidhë me vendlindjen dhe me farë e fisin t'ënd dhe e dytja me Zotin e gjithmbarshëm, që krijoi gjithë rruzullimin, aty mbrënda dhe tyj e atdheun t'ëndë".
- "Ta mbajm lartë dashurinë më kombin e më lirinë, se pa kombësi e liri s'ka as atdhe, e pa atdhe s'ka as fe, se robi nuk është i lirë që t'i falet as Zotit".
- "Të mbajmë lartë bashkimin dhe vëllazërinë dhe t'i dëftojmë rrugën kujtdo që mundohet të na ndajë e të na përqajë".[16]

[16] Po aty.

Nga ky artikull shohim se shtypi shqiptar islam i kësaj periudhe fton për njohje të feve dhe për respekt të ndërsjellë të besimeve, për dituri dhe arsim, fton për unitet, për dashuri ndaj kombit e lirisë, se pa komb e liri mund të themi lirisht se nuk ka as atdhe, e pa atdhe nuk ka as fe e as liri fetare.

Bashkimi kombëtar

Për sa i përket besimit islam, përveçqë është tolerant, ai është edhe një nga elementet që nuk pengojnë zhvillimin dhe kultivimin e ndjenjave kombëtare. Këtë mendim e ka arsyetuar edhe autori i botimit "*Refleksione në Islam" Dr.* Hysen Çobani, i cili hedh një vështrim historik mbi prejardhjen e dy besimeve kryesore në Shqipëri dhe në trojet shqiptare në përgjithësi, pra të Krishterimit dhe Islamit. Në këtë kontekst autori thekson: "*Perandoria Osmane nuk fitoi asgjë nga Islami i shqiptarëve, ndërsa shqiptarët, po (...). Shqiptarët nuk i pengonte feja të bënin aleanca me popujt e krishterë në luftë kundër Turqisë. Shqiptari musliman nuk e dallonte nga vetja shqiptarin e krishterë dhe anasjelltas. Luftonin bashkë, gëzonin bashkë".* Dhe më poshtë vazhdon*: "Populli ynë fitoi një element të ri plus ndaj fqinjëve, që e bëri të paasimilueshëm nga të tjerët (...). Islami i shpëtoi shqiptarët nga thonjtë e shovinistëve të egër grekë e sidomos atyre sllavë".*[17]

Rreth unitetit politik shqiptar dhe bashkimit kombëtar shkroi edhe personaliteti i shquar islam dhe intelektuali *Hafiz Ali Korça*, i cili këtë ndjenjë e shprehu përmes vargjeve në poezitë e tij, duke i kënduar pavarësisë së Shqipërisë, një ëndërr kjo e kahershme e shqiptarëve: "*An e mb'an bota sot e kuptoj / mëma, Shqipëria nga zgjedha shpëtoj*".[18]

[17] Revista, "Thirrja Islame", *organ i kryesisë së komunitetit musliman shqiptar*.(Cituar sipas dr.Sh Osmani, Dituria, f. 4).
[18] H.Ali, *Ndryshim i shpejtë kombëtar*, Zani Naltë, nr.9 qershor,Tiranë, 1924, f.273.

Hafiz Ali Korça, këto të arritura i sheh vetëm në saje të bashkimit dhe unitetit të shqiptarëve. Ai shprehet: *"Të mos qe bashkimi a bëhej kështu?*[19]*. Të mos qe bashkimi a vinin këtu?*. Pastaj: *"Të mos qe bashkimi derdhej shumë gjak, kujtoj edhe fqinjët na hidhnin në lak".(...).*[20]

Por, në këtë poezi që titullohet "*Ndryshim i shpejtë kombëtar*", poeti *H.Ali Korça* shprehte brengosjen për shkak të lënies jashtë Shqipërisë etnike të më shumë se gjysmës së trojeve shqiptare. Megjithëkëtë, ai shpresonte në bashkimin e trojeve shqiptare në një shtet. Këtë dëshmi rilindasi H. Ali Korça e shpreh vrullshëm në vargje: "*Gjithë vllazrit t'anë që na m'ben lark; duhet t'i mentojmë t'i futim në vark". "Kur ne t'mos kemi një bashkim në shtet ahere do jemi për lum e për det".*[21]

Në një poemë tjetër të Hafiz Aliut me titullin "*Vajtimet e atdheut*", ku përshkruhet gjendja e mjerë e shqiptarëve në Kosovë dhe bombardimet e Serbisë në Drenicë në ditën e kurban bajramit, ai vajton gra e burra, foshnje që vriten dhe katundet e tyre që digjen sa kohë që ata i përzënë nga vatrat e tyre: "*Me s'tu nda zjarri, Me s'tu nda flaka, Me s'tu nda vrasja, ndjekja, shupla*ka*".(...).*[22]

Prijës fetar e figurë e njohur historike e letrare e Rilindjes, H. Ali Korça ngriti zërin ankuea ndaj Evropës, shteteve evropiane, si Angli, Francë, Itali, të cilat në Konferencën e Londrës (1912) ndanë shqiptarët për se që atëherë për vuajtjet e shqiptarëve në Kosovë, nuk qanin hallin. Ai këtë brengë e shpreh kundër Evropës së qytetëruar: "*Qytetërimi ku është vallë? Përse, Evropa nuk iu sheh hallë?"(...).*[23] Autori, duke konsideruar Kosovën dhe Çamërinë si dy pjesë të pandashme të

[19] Po aty.
[20] Po aty.
[21] Po aty.
[22] H.Ali, *Vajtimet e atdheut*, Zani Naltë, Tiranë, nr.11, gusht 1924, f. 349.
[23] Po aty.

Shqipërisë, spikat: "*M'i madhi krahi i Shqipërisë! M'e madhja qerdhe e trimërisë!" (...).*[24] *"Iu dha serbit e Greqi*së*".*[25]

Poeti, si Kosovën ashtu edhe Çamërinë, i sheh të pandara nga Shqipëria, duke i ngritur ndjenjat patriotike në mbrojtje të dy krahëve të fortë të Shqipërisë etnike: "*T'i pritet hovi pak Serbisë, M'e dhe për çamëritë fqinjës të Greqisë",* pastaj ofshanë *"çani Kosovën dhe Çamërinë, për gjëmë zezët zgjateni zin*ë".[26]

Mirëpo, është e qartë se bashkimi dhe uniteti i një kombi nuk mund të sigurohet pa liri të mendimit e qetësi shpirtërore dhe pa të drejta të barabarta, e këto të gjitha as që mund të ekzistojnë pa pasur lirinë politike dhe pavarësinë kombëtare. Atdheu e shteti mbrohen vetëm me bashkim kombëtar, pavarësisht që shqiptarët kanë tri fe të ndryshme, sepse fenë gjithsecili e ka për vete.

Shtypi shqiptar Islam i periudhës ndërmjet dy luftërave botërore flet për nevojën e unitetit politik shqiptar pa dallim feje e krahine etnografike shqiptare, duke bërë thirrje për tolerancë dhe solidaritet ndërmjet shqiptarëve dhe duke pasur të vetmin ideal atë të Shqipërisë etnike:

"Në shpirtin dhe gjakun e çdo shqiptari duhet të vlojë një ide e vetme, ideja e Shqipërisë etnike, tu e fillue qysh prej cakut më të lartë të Kosovës në veri e deri te caku më i përtejm i Çamërisë në jug".[27]

Çështja kombëtare ka gjetur shprehjen edhe nëpërmjet shkrimeve, të cilat bëjnë thirrje për gjithë popullin në viset e çliruara dhe të bashkuara në Shqipërinë londineze, të Kosovës e të Çamërisë, për t'u ngritur për një ideal të vetëm për bashkimin e Shqipërisë etnike! Duke propaganduar momente të caktuara historike, kujtohet dëshpërimi tronditës i shqiptarëve përkundrejt padrejtësive që iu bënë duke u copë-

[24] Po aty.
[25] Po aty.
[26] Po aty.
[27] Kultura Islame*, Destinimi i një kombi*, nr. 9 maj, Tiranë, 1944, f. 240.

tuar Shqipërinë etnike. Prandaj poeti thërriste: "*Përse vallë të ndamun kështu në tri copa? / Shpirti veç nga zemra, zemrës veç mushkërit /na ashtë kjo e drejta që na ep Evropa. / Rantë zjarr i ferrit dhe u përzihtë*".[28]

Andaj nuk është e rastit që pikërisht nga radhët e dijetarëve shqiptarë islamë që nga Rilindja, po më parë dhe më pas, kanë dalë atdhetarë të njohur si: *Haxhi Ymer Prizreni, Haxhi Zeka, Hoxhë Voka, Sheh Sabri Preveza, Imam Vehbi Dibra, Hoxhë Kadri Prishtina, Mulla Idriz Gjilani*, e sa e sa të tjerë që nuk kursyen asgjë për lirinë, pavarësinë, bashkimin dhe përparimin e mëmëdheut.[29]

Nuk është e rastit që shumë organizata dhe institucione fetare të kenë qenë vatra të organizimit të shqiptarëve në luftën për çlirimin kombëtar. Madje, përkushtimi atdhetar i shumë titullarëve dhe besimtarëve islamë është bërë i mundshëm pasi feja islame zotëron norma të tilla të drejtësisë dhe të luftës për mbrojtjen e vetvetes nga ata që i sulmojnë: "*atyre që sulmohen me luftë, u është dhënë leje të luftojnë, ngase atyre u është bërë zullum, e All-llahu, me të vërtetë, ka fuqi t'u ndihmojë"*[30].

[28] Gjin Shpata*,"Për Kosovë e Çamëri çohuni o burra",* Kultura Islame, nr.20-21, prill-maj,Tiranë, 1941, f. 14.
[29] Dr.Petrika Thëngjilli, *Toleranca fetare në lëvizjen çlirimtare të popullit shqiptar (shek,XVII-XVIII),* Feja, kultura dhe tradita Islame ndër shqiptarët, f. 53.
[30] Kur`an: (El-Haxhxh, 39).

Prof. Dr. Qazim QAZIMI

RESPEKTIMI I VLERAVE TË NDËRSJELLA FETARE E KULTURORE KUSHT PËR BASHKËJETESË

Ka shumë ajete të Kuranit që apelojnë për respektimin e vlerave të ndërsjella fetare - kulturore, për karakterin dhe praktikën e marrëdhënieve të muslimanëve, për tolerancën fetare dhe bashkëjetesën me ithtarët e librave të tjerë të shpallur "Ehlu El-Kitabi" sikurse në ajetin:

قُلْ آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ عَلَيْنَا وَمَا أُنزِلَ عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ و عِيسَىٰ وَ النَّبِيُّونَ مِن رَّبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِّنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿٨٤﴾

"Thuaj; " Ne I kemi besuar All-llahut, edhe asaj që na është zbritur neve, dhe asaj që u është zbritur Ibrahimit, Ismailit, Is'hakut, Jakubit dhe pasardhësve të tij. Edhe asaj që u është dhënë Musait dhe Isait, edhe asaj që u është zbritur pejgamberëve nga Zoti i tyre. Ne nuk bëjmë asnjë dallim mes njëri-tjetrit prej tyre dhe ne vetëm Atij *(All-llahut)* ***I jemi nënshtruar".***[1]

All-llahu xh. sh. nuk ka privilegjuar, nuk ka favorizuar, nuk ka lartësuar ndonjë popull a individ karshi të tjerëve. Muhamedi a. s. në Haxhxhin lamtumirës i është drejtuar masës e ka thënë:

[1] Kur'ani, sureja "Al-Imran", ajeti 84.

"O njerëz, Vërtet, Zoti juaj është Një. Edhe babai juaj është një. Të gjithë ju jeni nga Ademi, e Ademi është (krijuar) prej dheu. Vërtet më i miri prej jush tek All-llahu është më i devotshmi, dhe nuk ka përparësi arabi ndaj joarabit për asnjë aspekt tjetër) përveçse nga devotshmëria".[2]

Thënia e Pejgamberit jep të kuptosh se njerëzit çmohen, vlerësohen e gjykohen në bazë të vlerave dhe bëmave të tyre, dhe kurrsesi sipas racës apo etnisë.

Nuk ka dyshim se në rrafshin burimor islam, Kuran dhe Hadith, *"koekzistenca"*, respektimi i vlerave të ndërsjella, toleranca ndërfetare dhe multinacionaleteti janë bazament i pakapërcyeshëm për të ndërtuar një bashkësi/komunitet, për të ndërtuar një shoqëri, dhe shërben si arketip për rregullimin fetar, shoqëror, kulturor, ekonomik e pse jo edhe politik e të tjera, të shoqërive bashkëkohore-moderne. Shoqëria islame duhet ndërtuar në atë mënyrë që besimi të përbëjë bazën e bashkimit të njerëzve në një bashkësi të vetme të quajtur "*Ummetun"* (komunitet). Islami nuk njeh dhe nuk pranon racizëm, prandaj në të njëjtën pozitë dhe me të drejta të barabarta vë të bardhin e të ziun, të verdhin e të kuqin, arabin e shqiptarin, turkun e latinin, romakun e persianin, sikundër edhe të gjithë njerëzit që jetojnë në këtë planet tonin të quajtur Tokë. Të gjithë besimtarët, sipas Islamit, janë të barabartë dhe të gjithë duhet të respektojnë ligjin që ka dërguar Zoti i Lartësuar.

Për respektimin e vlerave të ndërsjella fetare-kulturore, për bashkëjetesë dhe tolerancë fetare në shoqëritë multietnike, muslimanët duhet t'i referohen doemos traditës së shenjtë dhe praktikës profetike të Muhamedit a.s. ngase aty do të gjejnë shëmbëlltyrën më të mirë dhe mostrën më të përkryer se si aplikohet dhe jetësohet toleranca fetare-kulturore dhe multietniciteti në një bashkësi. Do theksuar se, kur Pej-

[2] Fragment nga ligjërimi i fundit i Pejgamberita.s. në Arafat në Haxhin lamtumirës.

gamberi Muhamed a.s., me refugjatët muslimanë të përndjekur nga Meka (vendlindja e tij), arritën në Jethrib (Medinën e sotme), atje themeluan një shoqërimultifetare me katër bashkësi etnish:

1. **Muhaxhirë**t-muslimanë të emigruar nga Meka.
2. **Ensarët**-vendësit muslimanë nga fiset Evs dhe Hazrexh.
3. **Idhujtarët** vendës arabë nga fisi Evs dhe Hazrexh.
4. **Jehuditë**-Hebrenjtë të përbërë nga tri fise: Benu Kajnukaë, Benu Kurejdha, Benu En-Nedir.

Me të arritur në Medinë, Muhamedi a.s. nisi dhe ndërtoi bashkësinë e parë medinase të tipit krejtësisht të ri multietnik, multifetar dhe multikulturor, një sistem i panjohur më parë, i cili nuk bazohej mbi përkatësinë e gjakut, të racës a etnisë dhe as të territorit. Pejgamberi a. s. në Medinë themeloi një bashkësi-komunitet, të bazuar kryekëput në fe monoteiste-besimin në një Zot të Vetëm e të pashoq.[3] Për këtë qëllim, me të gjithë medinasit hartuan bazamentin ligjor, aktin kushtetues për themelimin e shtetit të përbashkët. Ai akt shtetformimi është i njohur si *"Karta e Medinës", "Es-Sahifetu* - **الصَّحِيفَةُ**"[4] dhe Medina u bë qyteti-shtet i parë islam.

Të gjithë qytetarëve në *"Kartë* - **الصَّحِيفَةُ**" u garantohej liria e religjioneve, e kulturave dhe etnive të tyre. Të gjithë anëtarët dhe të gjitha bashkësitë, të nënshkruarit e Kartës së Medinës konsideroheshin si një ymet (komunitet), kurse çdo bashkësi tjetër ishte bashkësi e veçantë juridike me autonomi të vet fetare dhe kulturore.

Islami, në parim, Hebraizmin dhe Krishterimin nuk i trajtonte si fe që kanë qëndrime të tjera, por si fe juridikisht të barabarta dhe fetarisht të shpallura nga Zoti. Statusi i tyre legjitim ishte status fetar e jo sociopolitik, kulturologjik, ideologjik apo tjetër fare.

[3] Rozhe Garodi, "Gjallërimi islamik", fq. 6, Gjakovë, 1991.

[4] AliBulaç, "Islami dhe Demokracia"- teokracia dhe totalitarizmi, Logos-A, fq. 23, Shkup, 1968.

Pejgamberi a.s. në Medinë themeloi një bashkësi, komunitet të bazuar kryekëput në fe monoteiste-besimin në Një Zot të vetëm e të pashoq.[5] Medina u bë qyteti-shtet i parë islam.

Islami nuk e shikonte dhe nuk e llogariste veten si diçka që vjen në skenën fetare krejtësisht e re, krejtësisht e paparë, krejtësisht e padëgjuar, por si riafirmim i po asaj të vërtete dhe i atyre vlerave që kishin paraqitur më herët pejgamberët e mëparshëm tek popujt e tyre.

Edhe në periudhën e Katër Halifëve të parë (Rrashidinëve), atëherë kur kufijtë e shtetit islam ishin zgjeruar përtej kufijve të Gadishullit Arabik, e Islamin e kishin pranua edhe etni e kombe joarabe, çështja e bashkëjetesës dhe e tolerancës e respektimi i vlerave të ndërsjella me ithtarët e feve dhe konfesioneve të tjera fetare, kishin vazhduar të mbretëronin sipas parimeve dhe ligjeve islame, dhe ndaj abuzuesve, kushdo që ishin ata dhe pa marrë parasysh se çfarë etnie a feje i takonin, merreshin masa në përputhje me ligjin.

Gjatë sundimit të emevitëve me qendër në Damask për tetë dekada, pushteti shpirtëror dhe politik i Islamit, kultura dhe qytetërimi islam përfshinin territor të madh, që nga oqeani Atlantik deri tek lumi Ind e Kina, dhe që nga liqeni Aral deri tek ujëvrat e Nilit të poshtëm. Nuk ka dyshim se hilafeti emevit, duke i kombinuar parimet dhe mësimet islame me institucionet e sistemit dhe kulturës bizantine e të kulturave tjera, i bënë shërbime të pamohueshme zhvillimit të shoqërisë, kulturës dhe qytetërimit botëror në përgjithësi, e Islamit në veçanti, duke respektuar vlerat dhe diversitetet.

Edhe Halifti abasit, me qendër në Bagdad për pesë shekuj, ofruan mundësi të mëdha në favor të bashkëjetesës, të dijes dhe veprimtarisë shkencore, kulturore e intelektuale multietnike dhe multidisiplinore.

[5] Rozhe Garodi, "Gjallërimi islamik", fq. 6, Gjakovë, 1991.
- Bashkim Avdiu,. Arabët pas Muhamedit a. s., "Studime Orientale", nr. 1, fq. 162. Prishtinë 2001.

Do theksuar se muslimanët luajtën rol ndërmjetësues midis shkencës greke dhe asaj të epokës së re. Ata përkthyen vepra nga kultura greke, romake, perse, kopte, aramite, po edhe nga gjuha hinduse. Patën përkthyer me mijëra libra dhe patën themeluar shumë biblioteka. Halifi Al-Me'mun peshën e veprës së përkthyer e peshonte me ar, dhe tërë kjo bëhej në shërbim të ruajtjes së vlerave të mirëfillta, të multikulturës e të dijes në përgjithësi dhe respektimit të diversiteteve.

Në periudhën e krijimit shkencor dhe multikulturor islam, shkëlqyen shumë emra si: Kindiu, Havarizmi, Farabiu, Mesudi, Ibni Sinai (lat. Avicena), Gazaliu, Hajjami, Shiraziu, Ibni Halduni, Ibni Rushdi (lat. Averros) e shumë emra të tjerë, që ishin vetëm disa nga dijetarët që dhanë kontribut të madh për shkenca të ndryshme, si filozofi, sociologji, gjeografi, histori, kozmologji, kozmografi, fizikë, matematikë, mjekësi, farmaci, për gjuhë e letërsi. Numri më i madh i atyre shkencëtarëve ishin joarabë, respektivisht persianë, që kontribuuan për qytetërimin botëror. Veprat e atyre dijetarëve ishin tekste shkollore e akademike për studime të larta në shumë universitete islame, po dhe evropiane deri në fund të shek. XVII. Universiteti i parë në botë - **"Bejt El-hikmeti"** ishte i themeluar nga Halifi Meëmun, në Bagdad më 815 të e. s., dhe ishte multietnik, multifetar dhe multikulturor.

Edhe në Andaluzi (Spanjën e sotme) muslimanët krijuan një atmosferë të mirëfilltë intelektuale, multifetare, multikulturore dhe politike, ku qytetërimi hebraik dhe ai i krishterë mund të ballafaqoheshin dhe të lulëzonin së bashku me qytetërimin islam. Kjo ishte mënyra se si evropianët ia dolën të gjenin rrënjët e tyre qytetëruese, d.m.th. të qytetërimit antik grek, mendimit dhe kulturës së tij, dhe krejt kjo kishte ndodhur dhe ishte bartur përmes muslimanëve.

Dhe në vend të mirënjohjes për mirësitë dhe mirëqenien që i kishin ofruar muslimanët Evropës, si shembull i keq i mostolerancës fetare, mbahet mend dhe është regjistruar rasti kur:

*"Më 2 janar 1492 kardinali **De Pedro** ngriti kryqin te Sheshi i kuq, në kështjellën mbretërore të familjes Nasirite*". Ishte ky një lajm i keq dhe i kobshëm për muslimanët, sepse ky akt ishte fillimi i mosrespektimit të vlerave multifetare dhe multinacionale të ndërsjella në një shoqëri, e cila kishte lulëzuar për shekuj me radhe, falë muslimanëve: Aty, pas disa shekujve të jetës multietnike, multikulturore dhe tolerancës ndërfetare, ndodhi Inkuizicioni spanjoll.

Një ndodhi e keqe, që duhet mbajtur mend për mostolerancë fetare dhe etnike, ishte edhe vërsulja në trojet iliro-shqiptare e sllavëve ardhacakë dhe mostoleranca e e sllavëve sundues mbi **arbanët** autoktonë, të cilët iu nënshtruan një diskriminimi të paparë. Këtë pohim tonin po e ilustrojmë me Kodin e Car Dushanit (1336-1356), që në nenin 6 sanksiononte: *"Sa i përket herezisë latine dhe atyre që tërheqin besimtarët ortodoksë në fenë e tyre, autoritetet duhet të përpiqen t'i konvertojnë të gjithë të tillët në fenë e vërtetë. Nëse një i tillë nuk dëshiron të konvertohet, ai do të dënohet me vdekje... pasuria e të gjithë të tillëve do të konfiskohet dhe shumë më tepër në këtë drejtim".*[6] Edhe gjatë kohës së sundimit të mbretërve Nemanja e Millutin, mbizotëronte një mostolerancë e paimagjinueshme, madje ishte ushtruar edhe konvertimi i dhunshëm dhe kishin ndodhur persekutime mbi baza fetare e etnie.

Kur turqit osmanlinj erdhën në Ballkan e kështu dhe në trojet e banuara nga shqiptarë, pavarësisht nga vuajtje të izoluara të mundshme, banorëve të këtij vendi u solli një kulturë të re, e cila më vonë do të bëhej, sipas studiuesit R. Elsie, pjesë përbërëse e identitetit shqiptar.[7] Ç'është e vërteta, studiues të njohur, ndër ta edhe Roberto Maroco dela Roka[8], kanë vërtetuar me argumente të pathyeshme se Islami, me

[6] Nexhat Ibrahimi "Islami në trojet iliro-shqiptare gjatë shekujve", fq. 12, logos-a – Shkup, 1419/1998.

[7] Robert Elsie, vep. e cit. fq. 66-67.

[8] Roberto Maracodela Roka, Kombësia dhe feja në Shqipëri, 1920-1944, Tiranë 1994, fq. 23.

tolerancën tij dhe respektimin e vlerave të të tjerëve, ka pasur rolin vendimtar në ruajtjen e identitetit kombëtar të pjesës absolute të popullit shqiptar, po edhe të popujve të tjerë të Ballkanit. Të po këtij mendimi janë edhe historiani Renzo Falaschi (Renco Falaski), po edhe Ismail Qemali, sikundër edhe Kasem Biçoku, i cili, ndër të tjera, shkruan: *"Islamizmi lehtësoi integrimin e tyre (shqiptarëve) në jetën e Perandorisë Osmane dhe u bë një barrierë e fuqishme që ndërpreu greqizimin dhe sllavizimin e shqiptarëve..."*[9].

Edhe Hasan Kaleshi,[10] Muhamed Pirraku, Jahja Drançolli, e ndonjë tjetër studiues kanë shprehur pikëpamje bindëse se pushteti turk i Ballkanit, përkatësisht Islamizmi, pati një rrjedhojë pozitive, i shpëtoi shqiptarët nga asimilimi etnik prej sllavëve. "M*e Islamin nuk u synua as turqizimi i individëve dhe as i masave që aderonin në Islam. Kjo është periudha e lulëzimit të Perandorisë Osmane, në të cilën mbretëroi paqja, toleranca dhe bashkëjetesa e udhëzuar nga mësimet kuranore midis feve të shpallura, etnive dhe kulturave të veçanta të popujve të veçantë*".[11]

Në favor të kësaj ideje po i referohemi edhe një thënieje të doajenit të publicistikës shqiptare dhe intelektualit të madh, Faik Konica, i cili paskësh thënë: *"Te mos ishte Islami, populli shqiptar do të ishte shumë më tepër në numër por jo shqiptar".*[12] I këtij mendimi është edhe intelektuali dhe diplomati Abdi Baleta, i cili, ndër të tjera pohon: *"Prania e faktorit musliman në Shqipëri ka qenë faktor shpëtimtar".* Gjithashtu etnologu e historiani Mark Tirta shpreh po kësi mendimi,

[9] Renzo Falashi, Ismail Kemalbey Vlora, Romma, 1985, fq. 11; Kasem Biçeku: Formimi i kombit shqiptar... në Kombi, fq. 251; Husamedin Ferraj: Skicë e mendimit politik shqiptar, SHB Koha, Tiranë 1998, fq. 51.

[10] Hasan Kaleshi, Dastürkische Vordringenauf dem Balkan… në: Suedeuropaunter Halbmond, Mynih, 1975, fq. 125-138; Jahja Drançolli, Arbëria dhe epoka e Skënderbeut, te Zëri - javore për kulturë- Kultura, 10 dhjetor 2005, fq. 31

[11] Dr. Muhamet Pirraku, shkëputur nga kumtesa që u lexua në simpoziumin "Kur'ani tek shqiptarët", Prishtinë, 27 dhjetor, 2005.

[12] Nga Wikipedia, Enciklopedia e Lirë

sepse ai *islamizimin e shqiptarëve nuk e shihte si dhunë*, por *"si një ftohje, si një bojkotim të shqiptarëve kundër Krishterimit" e pikërisht, fillimisht, kundër ortodoksisë serbe, greke e bullgare, që i shpinte në shkombëtarizim, në tjetërsim etnik."*[13]. *K*jo do të ndodhte sigurisht në mungesë të tolerancës fetare e etnike dhe mosgatishmërisë për diversitete fetare e kulturore.

Një shembull praktik se osmanlinjtë kur erdhën ne Ballkan, sollën paqen dhe tolerancën fetare e kulturore e jo dhunën, tregon edhe rasti kur mbreti hungarez **J. Hunyadi** dëshiroi të pushtonte Serbinë, Atëbotë , mbreti serb **Gjorgji Brankoviç** dërgoi një delegacion me një letër të shkruar për Hunyadin, kurse një delegacion tjetër, me letër identike, dërgoi edhe te sulltan **Mehmet Fatihu II**. Brankoviç në atë letër shkruante: *"Nëse shteti im* (Serbia) *bie nën sundimit tuaj, çfarë do të ndodhë me besimin tonë ortodoks".* **Hunyadi** i përgjigjej: "*Në çdo pjesë të Serbisë do të ndërtojë kisha katolike dhe do t'i prish kishat ortodokse*". Ndërkaq **sulltan Fatihu** i përgjigjej*: "Pranë çdo xhamie do të ndërtoj nga një kishë ortodokse".* Pas kësaj përgjigjeje për këtë tolerancë fetare e kombëtare, mbreti serb vendosi të respektonte Shtetin Osman.[14]

Po kështu kishte ndodhur edhe me krerët shqiptarë, të cilët kishin mbajtur ruajtur pronat e tyre, ndonëse i takonin besimit të krishterë. Shteti Osman i siguronte ata dhe pronat e tyre, me kusht që ata të pranonin autoritetin e tij. Familjet vasale të krishtera shqiptare, si: Balshajt, Topiajt, Dukagjinët, Zakariotët, Muzakët, Zenebisët, Aranitët, Vullkashinët, Kastriotët etj., gjegjësisht sinjorët e tyre, i pranoi si legjitimë, duke mos kërkuar që ata të ndërronin besimin e tyre.[15]

[13] Prof. Dr. MarkTirta, etnolog

[14] A. B. Kopanski, Balkanlarda Osmanl Bar ve 'BatMeselesi', Ankara, 2000, f. 22-25.

[15] Do theksuar se të gjithë fëmijët e aristokracisë vendore kanë qenë të përgatitur për t'u futur në administratë n e Shtetit Osman..

Shkencëtari dhe historiani shumë i njohur anglez - Thomas W. Arnold, thotë: *"Është e mjerueshme ajo që thonë autorët e krishterë, se shqiptarët, me shtypje, dhunë dhe haraçe të paligjshme, janë detyruar ta ndërronin fenë"*[16].

Shteti Osman, me platformën shumë të qartë dhe të trashëguar nga e kaluara religjioze, dhe e bazuar në shpalljen hyjnore-Kuran dhe në Synet, arriti që në Ballkan e më gjerë, madje edhe tek jomuslimanët, të krijonte bindjen se ata ishin më të preferuarit se të tjerët. Nga kjo lind edhe shprehja *"Më mirë një fes osman sesa një mertek katolik"*.[17]

Diplomati, mjeku e historiani frëng Fransua Pukëvil, shkon edhe më tej dhe jep njoftime të hollësishme për gjendjen e mjeruar shoqërore, ekonomike e kulturore të Shqipërisë në ato kohë, dhe në rend të parë akuzon jo turqit, por shqiptarët si fajtorë për atë gjendje.

Po edhe kisha Ortodokse pushtimin osman e shikonte si të keqe me të vogël karshi mostolerancës latine. Ngjashëm do te predikonte edhe shën Kozmai në shekullin e XVIII në Shqipëri, në *"Predikimet"* e tij: *"300 vjet pas ringjalljes se Krishtit, Perëndia na dërgoi* shën Konstandinin, që themeloi një perandori të Krishterë dhe të krishterët e kishin këtë *perandori për 1150 vjet. Pastaj Perëndia ua mori të krishterëve dhe ua dha turqve, dhe ua dha për të mirën tonë. Dhe Turqit e kanë pasur tani për 320 vjet. Dhe pse Perëndia na solli Turqit dhe jo ndonjë racë tjetër? Për të mirën tonë, sepse rracat e tjera do të na kishin shkatërruar Besimin tonë"*.[18]

Nga tërë kjo del që, siç shkruan edhe P. Bartl, sundimi turk për shqiptarët nuk ka pasur vetëm pasoja negative. Përkundrazi, pushtimi turk, edhe sipas P. Bartlit*, "i kishte dhënë fund procesit të sllavizimit*

[16] Thomas W. Arnold, "Historia e përhapjes së Islamit" fq. 179, Prishtinë 2004.
[17] D. Goffman, Osmanli Dunyasi ve Avrupa 1300-1700, Stamboll, 2004, f. 74.
[18] Kosta Esohoriti, i cili do njihej me vone me emrin **Shën Kozmai** lindi në vitin 1714 në fshatin grek, Lis i madh (Megalo Dhendro) në krahinën e Etolisë. Ai i shërbente politikës fetare te Patriarkanës së Stambollit, e cila mbarte prirjet e idesë së krijimit të një shteti bizantin, që mund të rilind nën drejtimin e kishës nga gërmadhat e Perandorisë Osmane.

të shqiptarëve, edhe në Kosovë. Nga kjo mund të nxirret përfundimi: islamizmi-barrierë, që ndërpreu greqizimin dhe sllavizimin e shqiptarëve".[19] Këto fakte do të duhej t'i përfillte edhe historiografia shqiptare, sikurse edhe studiuesit e sotëm shqiptarë, të cilët janë të pirur që sundimin turk ta vështrojnë dhe ta gjykojnë fund e krye negativisht. Prandaj, siç e ka vënë re studiuesi i njohur gjerman, Peter Bartl[20] ka gjithsesi vend për t`u vënë në dyshim legjitimiteti i këtij dyshimi.

E paqëndrueshme është edhe pikëpamja që qëllimi i Turqisë ka qenë copëtimi i trojeve shqiptare. Këtu harrohet fakti se osmanlinjtë i gjetën trojet shqiptare të pushtuara e të copëtuara nga shumë pushtues: serbët, grekët, latinët, etj. dhe, vetëm nën Halifatin islam të osmanlinjve, trojet shqiptare u bashkuan, filluan të frymonin së bashku, të tregtonin e të punonin së bashku, të luftonin së bashku..., iu shmangën asimilimeve romano-bizantine e sllave-ortodokse dhe ruajtën qenien e tyre.

Shteti Osman ishte një shtet me një shoqëri multietnike dhe multikonfesionale dhe jo një shtet njënacional. Thashethemet që qarkullojnë për këtë shtet, se ishte shtet nacional-turk e jo osman, se ata kanë qenë turq e jo osmanë, bëhen vetëm për të minimizuar madhështinë dhe përkatësinë fetare të shtetit dhe tolerancën fetare e kulturore që mbretëronte në atë shtet.

Në Perandorinë Osmane bashkëjetonin qytetarë turq, shqiptarë, boshnjakë, arabë, persë, kurdë, urdë e të tjerë, me fe dhe kultura të ndryshme. Prandaj, nëse thuhet se Shteti Osman ishte vetëm shtet turk, atëherë për shqiptarët ky është një nënçmim shumë i madh, sepse atyre u mohohet pjesëmarrja aktive në atë shtet, e kaluara historike dhe besimi i tyre islam, për më tepër edhe për faktin se shqiptarët kanë dominuar në komandimin e ushtrisë osmane dhe kanë qenë nje-

[19] Peter Bartl, vep. e cit. fq. 50, 60.
[20] Peter Bartl, vep. e cit. fq. 49; Eqrem Telhaj, Ne dhe Turqia, Kosova, nr. 15, Tiranë 1943.

rëzit më të besueshëm të Sulltanit. Në postin e vezirit të madh (Sadrazemit) nga mesi i shek. XV deri në fund të shek. XVII, u graduan 25 persona me origjinë arnaute-shqiptare, ndërsa gjatë gjithë kohës se sundimit osman, prej gjithsej 96 sadrazamëve, me sa janë identifikuar, 42 ishin me origjinë shqiptare.[21]

Nuk ka dyshim se respektimi dhe pranimi i feve, etnive dhe kombeve të ndryshme me diversitetet e tyre, ishte prej faktorëve të zhvillimit dhe progresit të qytetërimit dhe kulturës në përgjithësi e të asaj islame në veçanti. Në qytetërimin islam, diversiteti racor dhe etnik nuk diskutohej fare, sepse qytetërimi nuk i përket një etnie të caktuar. Islami është fe e tolerancës dhe e zhvillimit, një fe e cila jo vetëm që mund të drejtojë shoqërinë drejt mirëqenies dhe lumturisë, por sigurimin e mirëqenies për të dy botët e ka obligim.

Edhe tek ne shqiptarët dialogët ndërfetarë duhet të gjejnë vend të spikatur, duke ditur se të tri religjionet monoteiste kanë një fillim të përbashkët dhe mund të bashkohen në një pikë të përbashkët, që besimin monoteist (besimi në Një Zot të Vetëm).Dialogët e këtillë, sipas Islamit, kanë qenë dhe mbeten mjaft të suksesshëm dhe kanë sjellë një afrim të rëndësishëm, posaçërisht në mes të krishterëve, hebrenjve dhe muslimanëve. Në Kuran, Allahu na bën me dije se si muslimanët duhet t'i ftojnë ithtarët e Librave të shpallur (të krishterët dhe çifutët) që të bashkohen në një bazë të përbashkët, duke u thënë:

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ ﴿٦٤﴾

***"Thuaju: "O ithtarë të librit** (Tevrat e Inxhil), **ejani** (të bashkohemi) **te një fjalë që është e njëjtë** (e drejtë) **mes nesh dhe mes jush: të mos adhurojmë tjetër pos All-llahut, të mos I shoqërojmë Atij asnjë shok, të mos konsiderojmë njëri - tjetrin zotër pos All-llahut!" E, në qoftë se ata refuzojnë, u thoni: "Dëshmoni pra, se ne jemi muslimanë** (besuam një Zot)!"[22] (Kuran, 3:64)*

Ndarja e popujve, feve apo kulturave në aziatikë e evropianë, ka konotacione të racizmit, qoftë racizmit nacional apo religjioz. Tani, sikur dikush po harron se pozita gjeostrategjike e tokave tona, në të cilat kemi jetuar e do të jetojmë dhe përbërja multifetare e popullit në këto troje, duhet të na bëjnë të mendojmë se fati ynë historik është i paracaktuar për të sendërtuar zbutjen e kundërshtimeve në mes Lindjes e Perëndimit dhe për të bërë sintezën e qytetërimeve të tyre.

Duhet ditur se të tri religjionet monoteiste, në parim, kanë besime të përbashkëta dhe thuajse kanë vlera të përafërta morale. Besimi në Ekzistencën dhe Njësinë e Zotit, në melaqe, në pejgamberë, në Ditën e Fundit, në Xhenet dhe Xhehenem - janë parimet e tyre themelore të besimit. Prandaj, meqë këto tri religjione janë të të njëjtit burim, ato duhet të punojnë së bashku për të çrrënjosur mosmarrëveshjet, konfliktet e dhimbjet që shkaktojnë ideologjitë jofetare. Kur të gjykohet nga ky këndvështrim, atëherë dialogu ndërfetar tek shqiptarët fiton shumë më tepër rëndësi.

Pavarësisht nga dallimet në lidhje me fetë dhe konfesionet fetare, shqiptarët mes vetes kanë kultivuar dhe kultivojnë tolerancë fetare si rrallëkund gjetiu. Ata respektojnë fenë e njëri-tjetrit dhe ruajnë me besnikëri e fanatizëm të madh lidhjen e gjakut dhe të gjuhës së përbashkët.

Edhe pse masa dërrmuese e shqiptarëve e kanë të definuar identiteti e tyre fetar, kombëtar dhe shtetëror qartë dhe bindshëm, barazia ndëretnike, toleranca ndërfetare dhe multikultura kanë qenë dhe mbeten të domosdoshme. Përkatësia multifetare, përpos që e bën më të pasur dhe më të përbërë identitetin kombëtar shqiptar, kjo mund ta bëjë

[21] Feraj H. "Skicë e Mendimit politik shqiptar", Sh. B. "Logos-A", fq. 52-53, Shkup, 1999.

[22] Kur'ani, sureja Ali Imranë, ajeti 64.

këtë edhe më të plogësht, natyrisht, në qoftë se ndonjëra prej këtyre feve do të favorizohej, sidomos nga ana e institucioneve politike e shtetërore, siç bëhet kohë pas kohe tek ne sot. Në emër të tolerancës, nuk lejohet në asnjë mënyrë: diskriminimi pozitiv, tjetërsimi, inferioriteti, përbuzja, nënçmimi, fyerja e shumicë apo, siç e heton dhe e quan pak më but, Akademik Rexhep Qosja - tejshquarja e njërës vetëdije fetare.

"Tejshquarja e vetëdijes fetare muslimane dhe katolike në jetën e popullit shqiptar po bëhet sot në mënyra te ndryshme, por vetëm tejshquarja e vetëdijes fetare katolike po favorizohet edhe prej disa mjeteve dhe disa institucioneve politike dhe shtetërore vendore ne Kosove e ne Shqipëri... Në këtë tejshquarje të vetëdijes fetare muslimane e katolike marrin pjesë edhe krijues të fushave të ndryshme artistike e shkencore, në mënyrë të veçantë shkrimtarë, duke luajtur rol përkrahës ndaj një feje si në Kosovë, ashtu edhe në Shqipëri".[23]

Dhe, në fund, dua të theksoj se, edhe ne shqiptarët që jemi faktor shumë i rëndësishëm paqeje, stabiliteti dhe tolerance në Ballkan, ia kemi borxh Islamit që ta ruajmë paqen dhe tolerancën ndërfetare e ndëretnike dhe multikulturën në këto troje, ngase shumica e shqiptarëve janë muslimanë. Nuk duhet harruar se çdoherë dhe çdokund shumica është ajo që të shumtën luan rol në orientimin e botëkuptimit fetar, kulturor, politik dhe social të një populli.

Sot (shek. XXI) në Shqipëri besimit të fesë islame i përkasin 70-75 % të popullatës, ndërsa në Kosovë numri i popullatës së besimit islam është rreth 96%, me tendencë reale të rritjes së vazhdueshme.

Në Kosovë, sipas burimeve amerikane (15 shtator 2006), 95 % e popullsisë llogariten të jenë të besimit islam, mbi 3 për qind të besimit

[23] Rexhep Qosja, Identiteti kombëtar dhe vetëdija fetare, "Forumi Shqiptar", e premte, 10 Shkurt 2006.

të krishterë, shumica e të cilëve janë ortodoksë sllavë, dhe rreth 1 për qind protestantë.

Më regjistrimin e fundit në Republikën Kosovës (21.09.2012), janë numëruar, **1.735.951 (**Një milion e shtatëqind e tridhjetë e pesë mijë e nëntëqind e pesëdhjetë e një banorë) dhe statistikat kanë dhënë këtë gjetje:

Numri i qytetarëve të regjistruar sipas përkatësisë fetare
Muslimanë 1.660.598 ose 95.7 për qind
Ortodoksë: 25.685 ose 1.5 për qind
Katolikë: 38.223 ose 2.2 për qind
Të tjerë: 1.120 ose 0.1 për qind
Jofetarë: 1.209 ose 0.1 për qind
Nuk përgjigjen: 7.077 ose 0.4 për qind
Rezultatet e regjistrimit sipas etnisë:
Shqiptarë: 1.614. 127 ose 93 për qind
Serbë: 25.718, ose 1.5 për qind
Turq 18. 711 ose 1.1 për qind
Boshnjakë 27.488 ose 1.6 për qind
Romë: 8.712 ose 0.5 për qind
Ashkalinj: 15.216 ose 0.9 për qind
Egjiptianë: 11.500 ose 0.7 për qind
Goranë: 10.211 ose 0.6 për qind
Të tjerë: 2.220 ose 0.1 për qind
Numri i përgjithshëm i qytetarëve të regjistruar 1.735.951

Populli shqiptar, në veçanti i besimit islam, ka qenë, është edhe sot dhe vazhdon të jetë i sulmuar e i goditur nga qëllimet degraduese, mashtruese a asimiluese drejtpërdrejt nga sllavo-ortodoksizmi, po tërthorazi, edhe nga të tjerë që kësaj here nuk po i zë në gojë, duke shekullarizuar, ateizuar, satanizuar dhe duke ia degraduar kodekset fetare

morale (islame) e tradicionale. Individë që po bëjnë ndonjë rezistencë ndaj kësaj të keqeje, në mënyrë të pashmangshme etiketohen si elementë të prapambetjes, reaksionarë, antipopullorë, si kleronacionalistë, fundamentalistë, aziatikë, sharlatanë, të shitur e deri tradhtarë të kombit. Do theksuar edhe që, nëse shqiptarët muslimanë me 96%, aludohet të jenë si jokombëtarë, joatdhetarë, jopatriotë, joevropianë, atëherë cila është pesha e 4 përqindëshit dhe kë përfaqësojnë ata?!

Këtë punim po e përmbyll me këtë mesazh kuranor:

ٱدْعُ إِلَىٰ سَبِيلِ رَبِّكَ بِٱلْحِكْمَةِ وَٱلْمَوْعِظَةِ ٱلْحَسَنَةِ وَجَٰدِلْهُم بِٱلَّتِى هِىَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَن ضَلَّ عَن سَبِيلِهِۦ وَهُوَ أَعْلَمُ بِٱلْمُهْتَدِينَ ﴿١٢٥﴾

"Thirri në rrugën e Zotit tënd me mençuri dhe këshillë të bukur. Dhe, dialogo me ta *(me ithtarët e feve të tjera)* ***ashtu si është më së miri"!.***[24]

[24].Kur'ani, sureja El-Enfalë, ajeti 125.

Prof. Dr. Hysen MATOSHI

VEPRA LETRARE E HAFIZ IBRAHIM DALLIUT

Mungesa më e madhe e historive tona të letërsisë ka të bëjë me paraqitjen e pjesshme të trashëgimisë sonë letrare.[1] Kuptohet se historia e një letërsie në fakt është histori e individualiteteve të kësaj fushe, të cilat nuk e kanë të njëjtën peshë. Si rezultat i seleksionimit të vlerave kulmore, një numër i madh autorësh përmenden kalimthi, ose në kontekst të trajtimeve të kufizuara e përgjithësuese. Për të zënë vend në historinë e letërsisë shqipe, shpeshherë nga hartuesit e saj është zbatuar edhe kriteri i përshtatshmërisë së veprës me rrjedhën e mendimit ideologjik të kohës, duke zbatuar jo rrallë edhe kriterin e një pastërtie të biografisë së autorit. Përbërësit stilistikë, përkatësisht ata që lidhen me mjetet shprehëse dhe trajtat shprehëse, nuk kanë pasur ndonjë rol të theksuar për identifikimin e prurjeve letrare dhe veçmas kanë qenë të parëndësishëm kundruall kriterit përcaktues ideologjik.

[1] Në këtë kundrim të pjesshëm hyn pa dyshim edhe Hafiz Ibrahim Dalliu. Kështu, në *Historinë e letërsisë shqiptare*, hartuar nga Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë i Akademisë së Shkencave të RSP të Shqipërisë, 1983, Dalliu as që përmendet për cilindo prej kontributeve të tij kulturore e letrare. Një trajtim paksa më i mirë, por gjithsesi i pamjaftueshëm, vërehet në *Historinë e letërsisë shqiptare* të Robert Elsit, 1995, në të cilën Dalliu përmendet dy herë. Fillimisht, në katër rreshta tekst, thuhet se ishte një autor i satirës therëse, pastaj botues i të përjavshme *Dajti* dhe se kishte shkruar një mevlud në gegërisht, ndërsa herën e dytë zihet ngoje si emër në vargun e autorëve të përndjekur e të keqtrajtuar nga sistemi komunist.

Hafiz Ibrahim Dalliu është ndër ata autorë që nuk zuri vendin e merituar në procesin e vlerësimit të trashëgimisë sonë letrare.[2] Perceptimi i veprës së tij nëpërmjet formulës së përmendur më lart, e ka bërë atë një autor të harruar dhe qëllimshëm të ekskomunikuar për më tepër se gjysmë shekulli. Formula vlerësuese ishte tepër e thjeshtë dhe e zbatuar edhe për mjaft autorë të tjerë: "Armiku" i popullit ishte njëkohësisht edhe "armik" i kulturës sonë kombëtare. Ardhja e tij e sërishme në korpusin tonë letrar kombëtar gjithashtu nuk bën që ta predimensionojë peshën e tij si autor i letërsisë shqipe. E them këtë duke pasur parasysh vlerësimin kompensues që vitet e fundit, pa ndonjë kriter, u bëhet autorëve të ekskomunikuar, paralelisht me përçmimin që u bëhet autorëve që patën fatin të vlerësoheshin, e në disa raste edhe të mbivlerësoheshin, po në këtë periudhë. Mendoj se vlera e mirëfilltë e autorëve të ekskomunikuar, shto këtu edhe Ibrahim Dalliun, nuk del në pah nëpërmjet përmbysjes së sistemit vlerësues, bazuar në parimin *autorët që u vlerësuan, duhen lënë anash dhe vetëm ata që u ekskomunikuan janë të denjë për historinë,* por vetëm në kuadër të kundrimit të tyre në kontekstin sa më të plotë të procesit letrar të kohës dhe të vlerave të gjithëmbarshme të letërsisë shqipe që nga fillimet e saj e deri në kohën e sotme. Ibrahim Dalliu nuk bën pjesë në elitën tonë letrare, nuk është pjesë e autorëve që ndryshuan dhe përcaktuan rrjedhat e mëpastajme të zhvillimit të letërsisë shqipe. Ndonëse një figurë poliedrike në planin e angazhimeve dhe gjithashtu edhe me ndikim në rrjedhat e përgjithshme të kohës, mund të thuhet se përcaktimi tij themelor qe i një tjetër sfere. Në krye të herës, ai ishte një teolog i shquar islam[3], kontributet e të cilit në fushën e islamologjisë shqipta-

[2] Lidhur me këtë çështje është interesant mendimi i Aurel Plasarit, i cili thotë: "…Ka qenë një prirje që figurën e Hafiz Ibrahim Dalliut për ta lënë jashtë, për ta lënë në harresë, për mos ta dashur…". Cituar sipas librit *Enciklopedi 100 personalitete shqiptare të kulturës islame (shekulli XIX-XX)*, botoi Komuniteti Mysliman i Shqipërisë, Tiranë, 2012, f. 83.

[3] Për më shumë informacion lidhur me të dhënat biografike dhe përcaktimin e tij jetësor shih: **Fjalori enciklopedik shqiptar**, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Tiranë, 2008, vëllimi I,

re, si për kohën, ashtu edhe në ditët e sotme, përbëjnë vlera të dimensionit kombëtar. Duke qenë një personalitet që jetoi me sfidat e kohës, Ibrahim Dalliu, krahas veprimtarisë parësore profesionale, u fokusua ndjeshëm edhe në çështjet e arsimit, të publicistikës, të përkthimit, u mor me problemet më të mprehta shoqërore duke shfaqur pikëpamjet e tij për zhvillime të kohës etj. Zotësia e tij e të shprehurit si intelektual ishte dëshmuar veçmas në fushën e letërsisë. Si autor ai nuk vjen me ndonjë korpus të madh veprash, por mund të thuhet se letërsia ishte një shpërfaqje interesante e botës së tij intelektuale, e përsiatjes, e meditimit dhe e reagimit. Si e tillë, pjesa më e madhe e kësaj letërsie, ndërlidhet ngushtë me zhvillimet e kohës, ndonëse Ibrahim Dalliu shfaqet edhe në një dimension tjetër, që nuk ka të bëjë drejtpërdrejt me kontekstin socio-kulturor të kohës dhe që mund të merret si një temë e gjithmonshme, fjala është për shkrimin e Mevludit në letërsinë shqipe. Vepra e tij *E lemja dhe jeta e të madhit Muhamed a.s.*, botuar më 1934, në Tiranë, e cila ka 6134 vargje[4], përbën një nga provat më të rëndësishme të letërsisë shqipe në traditën e shkrimit të Mevludit[5] si lloj i veçantë letrar epiko-lirik me përmbajtje fetare, shkruar në vargje.

f. 413; Ismail Bardhi, **Ekzegjeza kuranore e Hafiz Ibrahim Dalliut,** LOGOS A, Shkup, 1998; **Enciklopedi 100 personalitete shqiptare të kulturës islame (shekulli XIX-XX)**, botoi Komuniteti Mysliman i Shqipërisë, Tiranë, 2012, f. 80-83; Nuridin Ahmeti, **Kleri në Lëvizjen kombëtare shqiptare (1908-1912)**, Punim doktorature i paraqitur në Institutin e Historisë të Qendrës së Studimeve Albanologjike, Tiranë, 2014, f. 179-188.

[4] Sipas studiuesit dr. Nehat Krasniqi, mevludi i Hafiz Ibrahim Dalliut është më vëllimori në letërsinë shqipe. Shih: Dimensioni kulturor i mevludit, në përmbledhjen **Mevludi tek shqiptarët** - Përmbledhje kumtesash nga sesioni shkencor (Prishtinë, 22 prill 2009), ShB "Dituria Islame", Prishtinë, 2010, f. 105-110.

[5] Ndër autorët e spikatur të mevludeve te shqiptarët, bazuar në përzgjedhjen e Faik Lulit dhe Islam Dizdarit, përmendim me një rend kronologjik: Hasan Zyko Kamberin, Ismail Floqin, Hafiz Ali Ulqinakun, Tahir Popovën, Shefki Hoxhën, Hafiz Ali Korçën, Abdullah Zëmblakun, Sheh Ahmet Shkodrën, Zejnullah Jasharin, Hafiz Ibrahim Dalliun, Idriz Lamajn, Fahrudin Osmanin, Ilmi Veliun, Shefqet Krajën, Jonuz Metanin, Ferit Vokopolën, Shejh Xhemail Shehun, Mevludin çam (pa emër autori), Hafiz Islam Celebiun – Nekofcin dhe Mehmet ef. Salihun.

Ndonëse në aspektin vëllimor të produktit letrar nuk mund të thuhet se Ibrahim Dalliu ka shkruar shumë, megjithatë interesimet për letërsinë ai i shtrin gjatë gjithë jetës.[6] Receptimin e veprës së tij arriti ta përjetonte për faktin se një pjesë të mirë të saj e botoi, qoftë edhe i motivuar për t'iu dhënë përgjigje me kohë disa prej çështjeve të rëndësishme të atëhershme. Si njohës i mirë i aspekteve të jetës shqiptare, por edhe sintetizues i gjendjes së përgjithshme të Shqipërisë e të shqiptarëve, Ibrahim Dalliu përsiat zëshëm dhe edhe më zëshëm shprehet për të metat e shoqërisë shqiptare. I vetëdijshëm për forcën ndikuese të satirës, vetëdijen e tij kritike dhe ndërtuese në raport me zhvillimet shoqërore e kombëtare të kohës e koncepton pikërisht nëpërmjet saj.

Ka edhe disa dëshmi se zotësia e tij si autor letërsie del në pah edhe në vitet e periudhës komuniste, kur, nëpërmjet vargjeve poetike, shpaloste absurdin e trajtimit çnjerëzor që pushtetarët e rinj ua bënin intelektualëve të kohës. Natyrisht, si edhe në shumicën e veprave të tij, edhe këtu janë tejet të qarta shenjat autobiografike.[7]

[6] Përveç Mevludit, Hafiz Ibrahim Dalliu botoi edhe dy vepra të tij, poema satirike në vargje: *Grenxat e kuqe të Tiranës* më 1915, përkatësisht *Dokrrat e hinit* më 1922.

[7] Në pasthënien e librit Hafiz Ibrahim Dalliu, Vepra letrare, Tiranë, 2000, Ibrahim Hasnaj prezanton një poezi të lënë dorëshkrim nga Hafiz Ibrahim Dalliu, në të cilën përshkruhen tmerret që ai përjetoi në burgun komunist. Poezia e shkruar në burg, më 1949, titullohet **Drejtësia e sundimtarëve të sotëm** dhe është shembull i rrallë i mjeshtërisë së përdorimit të figurës së antitezës, krahas figurave të përsëritjes, përkatësisht paralelizmave sintaksorë në një krijim poetik:

Po kërkove bukën, ta japin urinë,
Po kërkove jetën, ta japin patërdinë,
Po kërkove gjumin, ta japin llaftarinë,
Po kërkove nderin, ta japin poshtërsinë,
Po kërkove shokun, ta japin pabesinë,
Po kërkove besën, ta japin tradhtinë,
Po kërkove mëshirën, ta japin gjakësinë,
Po kërkove njeriun, ta japin kafshërinë,
Po të jesh shenjtor, të bashkojnë me qenërinë,
Po kërkove dritën, të japin errësirën,
Po deshe shijen, të japin të vështirën,

Përmbajtja e veprës letrare - arsyeja e ekskomunikimit

Pa dyshim, arsyet e ekskomunikimit të Ibrahim Dalliut, sikurse edhe të në pjese të konsiderueshme të autorëve tanë, të cilët e patën këtë fat, duhen kërkuar në përmbajtjen e veprës së tyre. Ndër preokupimet letrare shquhen edhe ato që trajtojnë të ardhmen e Shqipërisë e të shqiptarëve. Veçmas kjo qe një temë e madhe për letërsinë, kulturën e dijen tonë në dekadat e para të shek. XX, në këtë periudhë dramatike, kur fati kombëtar i shqiptarëve ishte vënë në peshojë dhe kur bota përgjithësisht përballej me zhvillime dramatike. Në këtë kohë dalin në pah edhe rrymimet e fuqishme të komunizmit, si një rend që synonte të zëvendësonte rregullimin paraprak shoqëror. Në këtë kaos ideologjik dhe konstitucional, edhe në trojet shqiptare nisën të nxirrnin kokën mbështetësit e komunizmit. Ndër të parët që reaguan ndaj kësaj shfaqjeje në botën shqiptare ishin intelektualët e shquar muslimanë. Tanimë për publikun është i njohur kontributi i Hafiz Ali Korçës i titulluar "Bolshevizma - a çkatërrimi i njerëzimit"[8], si një qasje që vinte në pah rrezikun madh për shoqërinë njerëzore nga kjo ideologji dhe veçmas për rrezikun që u kërcënohej vlerave morale e shpirtërore të kombeve që prekeshin prej saj. Këtë rrezik e kishte konceptuar drejt plot dhjetë vjet para Hafiz Ali Korçës bashkëkohësi i tij, Ibrahim Dalliu, i cili në poemën satirike "Grenxat e kuqe të Tiranës", e identifikonte karakterin e kësaj ideologjie si pansllaviste dhe si tejet të dëmshme për aspiratat shqiptare:

Po kërkove fenë, të japin mundimin,
Po kërkove dhimbjen, të japin acarimin,
Po të duesh paqen, të bashkojnë me krimin,
Po të duesh familjen, të japin burgimin,
Po kërkove rregullin, të japin kukudhin,
Po kërkove Zotin, të japin të paudhin.

[8] Botim i vitit 1925, këtu i cituar sipas botimit të vitit 2008.

Zot, kuçedrës së pansllavizmit,
Pritja kryet sa ma parë,
Shueje racën e barbarizmit,
Këtij kombi të mos i mbesë farë.[9]

Megjithëse do të gënjeheshin keqas shumë intelektualë të kohës, të cilët do të shihnin tek ideologjia komuniste shpëtimin dhe përparimin e kombit, dijetarët e kalibrit të Dalliut e kishin të qartë faktin se kjo ideologji ishte vetëm një trajtë e re e apetiteve të vjetra sllave për ta futur nën kontrollin e tyre gjithë Evropën. Historia, gati qindvjeçare e sistemit komunist, i cili fillimisht lindi dhe pastaj ishte zhvilluar kryesisht në arealin sllav, dëshmon se këta intelektualë dhe autorët tanë të shquar ishin të vetëdijshëm për rrezikun që u kanosjes shqiptarëve. Fjalë të thëna me kohë, por, fatkeqësisht, jo të kuptuara me kohë. Me mjeshtëri letrare janë përshkruar sidomos situatat e absurdit që vinin si rezultat i projektit për ta bërë Shqipërinë në njërën anë dhe i projektit të armiqve për ta zhbërë atë nga ana tjetër. Këtë kontrast angazhimesh më së miri e ka qartësuar në rastin e dëbimit të Princ Vidit, që përfaqësonte projektin evropian për krijimin e një shtetit shqiptar, dhe zëvendësimin e tij me Esat Pashën, që përfaqësonte projektin e fqinjëve për ta copëtuar Shqipërinë:

Mbasandej iku Princ Vidi,
Si dëshiroi Mitropoliti;
Mort e gjamë u ba dynjaja;
M'ket anë krisi daramaja.
Me nj'anë vunë futat mentarët.
M'tjetrën anë u gëzuen gomarët;
Hynë në Durrës çeln pallatin,
Me duer t'veta prishën fatin.[10]

[9] *Grenxat e kuqe të Tiranës*, cituar sipas botimit Hafiz Ibrahim Dalliu, *Vepra letrare* (Përgatiti për botim Petrit Kusi), Botimet Enciklopedike, Tiranë, 2000, f. 65.
[10] *Grenxat e kuqe të Tiranës*, cituar sipas botimit Hafiz Ibrahim Dalliu, *Vepra letrare* (përgatiti për botim Petrit Kusi), Botimet Enciklopedike, Tiranë, 2000, f. 53.

Asgjë nuk e ilustron më mirë absurdin sesa poeti ynë nëpërmjet ligjërimit të tij, duke vënë pranë çiftet antitetike: **Princ Vidi-Mitropoliti**, i pari si përfaqësues i shpresës që vinte nga mbështetja evropiane për krijimin e Shqipërisë si shtet dhe i dyti si përfaqësues i interesave sllavo-ortodokse që e konceptonin Shqipërinë si tokë mbi të cilën do të zgjeroheshin; pastaj në dy vargjet vijuese vjen çifti tjetër i konceptuar në fjalët **gjamë** dhe **darama**, përkatësisht pikëllim për ata që e panë të binte përdhe projekti i krijimit të Shqipërisë me mbështetje të Evropës dhe festë e madhe për ata që e përzunë Princ Vidin, duke u bërë, me vetëdije ose pa të, argatë të fqinjëve grabitqarë; ndërsa çifti i tretë i përplasjes së koncepteve mbizotëruese të kohës përfaqësohet nga emrat **mentarët** dhe **gomarët**, ku poeti shfryn tërë mllefin ndaj kategorisë së pagdhendur të disa karrieristëve të shitur, të cilët, duke rregulluar vetveten, po e prishnin fatin e Shqipërisë.

Konteksti shoqëror i veprës

Përgjithësisht në satirat e autorit del në pah një gjuhë qortuese, herë-herë e rëndë e ofenduese, e funksionalizuar për të diskreditуar sa më shumë bartësit e dukurive të dëmshme në jetën e shqiptarëve. Nëse te *Grenxat e kuqe* konteksti i kritikës ka një spektër më të gjerë, duke përfshirë edhe rrethana të përgjithshme tepër ndikuese në fatin e Shqipërisë, poema vijuese satirike, e titulluar *Dokrrat e hinit*, e botuar më 1922,[11] përqendrohet në demaskimin e të metave të shoqërisë shqiptare, si të atyre që ndërlidhen me aspekte anakronike, ashtu edhe të atyre që lidhen me aspekte të imitimit të verbër të normave shoqërore, duke i pandehur për moderne e për vlera evropiane. Kotësia dhe mungesa e kreativitetit të shoqërisë shqiptare të kohës ishte gjithsesi e meta më e madhe dhe faktori frenues pse nuk bëheshin përparime të

[11] *Dokrrat e hinit*, Prej H. I. Dalliut, Shtypshkronja "Tirana", Tiranë, 1922. Duhet vënë në pah fakti se në përmbyllje vepra si datë mban vitin 1920.

duhura, ndaj titullimi i poemës nëpërmjet një shprehjeje të frazeologjisë sonë popullore ka për qëllim përçimin sa më konciz të mesazhit te masat e gjera popullore, rrjedhimisht është edhe synim i autorit për ta përmbysur këtë mentalitet frenues. Të bërët sehir në situata kur duhej vepruar, kotësia, bjerrja e kohës pa asnjë qëllim, e veprime të tjera të ngjashme të dëmshme për zhvillimin e shqiptarëve, s'do mend se e kishin tërhequr vëmendjen e intelektualëve tanë. Kujtojmë, krahas qortimeve të Ibrahim Dalliut, edhe ato të bashkëkohësit të tij, poetit tonë të madh Gjergj Fishta,[12] që më shumë se një herë e drejton tehun e kritikës nga bashkëkombësit e tij, të cilët në momente vendimtare, në vend se të merreshin seriozisht me fatet e kombit, "hajnë fiq e kastraveca", "njehin miza", shohin nëse taksidari mban fes apo kapelë e preokupime të tjera të ngjashme, që, në të vërtetë, nuk janë gjë tjetër veçse kulmi i shpërfaqjes së trajtave të kotësive. Gjuha fshikulluese e Dalliut në këtë poemë, që del me nëntitullin, a titullin sqarues, *Nji bisedë mbi kafehane të vjetra*, nis me një këshillë, ndërsa këshilla është më bindëse si tekst referencial. Nëse autori priste një ndikim të madh, doemos që për referencë të tij do të merrte një autor të madh të letërsisë e të kulturës sonë përgjithësisht. Rilindësi ynë, farkëtari i ndërgjegjes kombëtare, Naim Frashëri, me veprën e tij është mbështetja më e mirë e synimeve fisnike e artistike të Ibrahim Dalliut. Thënia lapidare e Naimit, "Punë, punë, natë e ditë që të shohim pakëz dritë", vjen në katër vargjet e dyta të poemës në një variant letrar të ndryshuar, por pa e prekur aspak domethënien e kësaj sentence:

Duhet punë poh natë e ditë
Se jemi n'njizetin shekull
Edhe t'punojmë fort me rregull
N'daçim me pae pagëz dritë[13]

[12] Poeti i madh kombëtar, At Gjergji Fishta, e vlerësonte së tepërmi Hafiz Ibrahim Dalliun, qëndresës kombëtare të të cilit i kushtonte vargje në kryeveprën e tij "Lahuta e Malcis".
[13] H. I. Dalliu, *Dokrrat e hinit*, botoi shtypshkronja "Tirana", Tiranë, 1922, f. 1.

Poema *Dokrrat e hinit*, në dukje të parë, shfaqet si një shëtitje e autorit nëpër kafenetë e Tiranës, një përshkrim i pamjeve të zakonshme që ndeshen në to, por kjo është vetëm ana e jashtme e çështjes. Në esencë kemi të bëjmë me një ekskursion kompleks nëpër shtresa të ndryshme të jetës, në rend të parë në jetën e varfër sociale e kulturore, në krizën e thellë morale të shoqërisë së kohës. Nëse pamjet e jashtme të jetës së sotme në kryeqendrat shqiptare kanë ndryshuar, kanë marrë trajta të tjera, mund të thuhet lirisht se esenca e problemeve mbi të cilat e vë theksin Ibrahim Dalliu ka mbetur e njëjta. Servilizmi, që e karakterizon mentalitetin e prapambetur shoqëror, si një formë për të çarë rrugë drejt synimeve të lajkatarëve puthadorë, i cili e tërheq aq shumë vëmendjen e poetit, ka mbetur pothuajse i paprekshëm edhe në ditët moderne. Sikur këto vargje janë shkruar pikërisht për kohën e sotme, sikur përmbajnë diçka universale që u përgjigjet kohëve që mes tyre kanë gati një shekull:

S'ka ngel tjetër sot n'Shqipnië
Përveç se m'u ba nëpunës,
Dhe kjo s'futet n'dorë zotnië
Veç m'u ba si bisht lëkundës.

Togfjalëshi **bisht lëkundës**, si një gjetje interesante poetike e autorit, e vë në plan krahasues njeriun me krijesa të botës shtazore, ndërsa përtej kësaj shfaqet si sinonim i servilizmit, i besnikërisë së verbër të skllavit ndaj patronit. Dalliu është i vetëdijshëm se vetëm forma e këtillë e ligjërimit sarkastik mund të bëjë efekt në një shoqëri që është imune ndaj të metave dhe për këtë fjalësin e tij poetik e ngarkon me shprehje të këtilla, sepse më parë se frazat e lëmuara poetike ka parasysh funksionimin thumbues të ligjërimit të tij. Ndaj mund të thuhet se poezia e tij nuk shquhet për aluzione, për metafora, për simbole. Përkundrazi, ajo përbën modelin e përplasjes së të vërtetës në fytyrë. Zmadhimi i qëllimshëm i disa anëve të dukurive të jetës, kontrasti i

qartësuar, janë shenja tipike groteskut në ligjërimin poetik të Ibrahim Dalliut.

Vetëdija kritike

Vetëdija kritike e Ibrahim Dalliut shpërfaqet në mjaft drejtime në veprën e tij letrare, po përgjithësisht edhe në pjesë të veprës së tij të gjithëmbarshme që merret me realitetin shqiptar. Ai nuk pajtohet me gjendjen ekzistuese të bashkëkombësve. Për të kërkuar një rrugë të re, fillimisht përpiqet të zhveshë deri në fund të metat e shoqërisë shqiptare, duke trajtuar aspekte të ndryshme të jetës në kryeqendrën e saj. Pika e tij nisëse është pakënaqësia, mospajtimi me nivelin e organizimit shoqëror e kulturor të shqiptarëve. Ai nuk është një sehirxhi që evidenton ftohtas të metat, që nuk shfaq qëndrim në raport me to, që nuk i bëhet vonë nëse kjo gjendje do të vijojë edhe më, apo nëse do të pasohet me një ndryshim radikal. Përkundrazi, autori ynë vë në veprim gjithë kapacitetin e tij intelektual e kreativ, kryesisht nëpërmjet krijimtarisë letrare, për të dëshmuar se gjendja e tillë nuk ishte në përputhje me pritjet e tij, se nuk ishte një model që mund të vlerësohej e të merrej për bazë nga kushdo qoftë.

Duke përshkruar një kafehane të kohës, si një vend në të cilin diskutohen çështje nga më të ndryshmet të jetës kulturore, shoqërore e politike, jo vetëm të botës shqiptare, por madje-madje edhe globale, Dalliu shprehet me një ironi shpotitëse për nivelin e Shqipërisë së asokohshme:

Vendi ishte gropa gropa
Me ca shtretën shtremba shtremba
T'ulesh si me ndej mbi gjemba
Ktu thash t'marr yrnek Evropa.[14]

[14] H. I. Dalliu, *Dokrrat e hinit*, botoi shtypshkronja "Tirana", Tiranë, 1922, f. 5.

Përsëritjet nga dy vargjet e para, përveç funksionit stilistik që ndjek logjikën e përsëritjes paralele të fjalëve të fundit (gropa-gropa; shtremba-shtremba), qartazi marrin edhe funksion të domethënies. Efekti që krijon përsëritja në këtë rast nuk është thjesht vetëm tingullor. Përtej këtij efekti, kjo përsëritje sforcon bindjen mbi pamjen mjeruese të këtij ambienti, të vënë përballë një modeli (yrneku) evropian. Përshkrimet vijuese të këtij ambienti asocial e akulturor janë vërtet ngjethëse dhe ndonjëherë të krahasueshme vetëm me përshkrimet e autorëve natyralistë, të cilët nuk ngurrojnë që ta skanojnë absurdin e realitetit deri në palcën e tij.

Vetë fakti se kafeneja është modeli, pa asnjë alternativë tjetër, i jetës sociale e kulturore shqiptare, dëshmon për një prapambetje të madhe në këtë drejtim. Dalliu shfaq mospajtimin e tij ndonjëherë edhe duke e ekzagjeruar ligjërimin poetik, që shpie, jo rrallë, në shpërfaqjen e një trajte të veçantë të satirës thumbuese. Nëse diku tjetër kafeneja është një vend ku bëhen biseda për çështje të ndryshme pa dyshim të rëndësishme, duke pasur edhe komponentin kulturor, autori identifikon në Tiranën e kohës një gjedhe krejt tjetër të kafenesë:

Edhe kafet t'i hajë djalli
Plot me bixhoz pa gazeta
Me hy brenda nuk t'merr malli
Taull, letra, punë të shkreta.[15]

Ky është, pak a shumë, konteksti i jashtëm social në të cilin zhvillohet jeta e shqiptarëve. Megjithatë, autori nuk merret vetëm me këtë aspekt, ngase poema e tij ka për objektiv parësor zhvillimet që ndodhin në këto ambiente, protagonistët dhe bisedat e tyre. Në shpërputhje të plotë me atë që ofrojnë kafenetë modeste, temat që trajtohen aty janë të sferës globale. Inkompetenca e protagonistëve është një shtysë

[15] H. I. Dalliu, *Dokrrat e hinit*, botoi shtypshkronja "Tirana", Tiranë, 1922, f. 3.

e fuqishme e Dalliut për ta nxjerrë në pah, nëpërmjet veprës së tij letrare, gjithë absurdin e kohës. Ndonëse në mjaft raste ua lë mundësinë përfaqësuesve të shtresave shoqërore e kulturore të kohës që të flasin me gojën e vet, ose i bën që të flasin vetë, ka raste kur poeti shpërthen, ndërhyn dhe shfaq pikëpamjet e tij në cilësinë e autorit. Këto ndërhyrje janë dëshmi e preokupimit të tij të madh lidhur me çështjet e trajtuara.

Atdhetaria false

Ibrahim Dalliu, ndër të metat e kohës së tij, rendit edhe atdhetarinë false, atdhetarinë burracake e fjalamane që, sot e kësaj dite, ka mbetur aq e pranishme ndër ne. Atdhetarët e këtillë ai i quan **dhekatarë**. Ndonëse një shprehje origjinale e me brumë të padiskutueshëm të shqipes, kjo trajtë, për çudi, nuk ka hyrë në fjalorët tanë, as si një fjalë sinonimike dhe qartësuese. Duke qortuar modelet e degraduara të "atdhetarëve", të cilët ishin të gatshëm t'i bëheshin qole (shërbëtorë) gjithkujt, poeti i denoncon rreptë këto kategori, që mëtojnë të përfitojnë edhe në kohë të vështira për Atdheun:

A ksisojë janë dhekatarët
Qi t'hanë opengat e thata
Sikur me hangër patata
Kta janë njolla për Shqiptarët.

Sod tue qenë vatan i ngratë
Qi lëkundet si anië pa vela
Kta kërkojnë vetëm për gjela
Porsi dhelprat ditë e natë.[16]

[16] H. I. Dalliu, *Dokrrat e hinit*, botoi shtypshkronja "Tirana", Tiranë, 1922, f. 17.

Ndonëse një ligjërim krejtësisht i përjashtuar nga çdolloj mundësie e kodimit të domethënies, përdorimi i krahasimeve është në funksion të qartësimit sa më të plotë të karakterit dhe të synimeve të dhekatarëve. Rënia morale e atdhetarëve të këtillë, në vargjet e poemës së Dalliut, bëhet edhe më groteske kur madje edhe taksidari kërkon që, për meritat e shërbimit të tij të dikurshëm në të mirë të të huajve, të shpallet atdhetar. Kasta e këtyre "atdhetarëve" janë, sipas autorit, ata që e mohonin gjuhën shqipe, që mbyllnin shkolla shqipe, ndaj ai shfryn gjithë mllefin ndaj tyre. Është një përpjekje e Dalliut për të vetëdijesuar lexuesin nëpërmjet trajtës poetike, për ta pajisur atë me një gjykim të mirëfilltë kritik. Lexuesi në shumë nga vargjet e poetit tonë do të identifikojë protagonistë dhe gjithsesi dukuri që lidhen edhe me kohët e sotme, ndërsa mënyra e reagimit të tij, ndonëse e rrallë në ditët tona, gjithnjë e më shumë, ka nisur të quhet si shkarje e mendjes.

Snobizmi gjuhësor

Objekt i kritikës, që ka të bëjë me rrjedhat kulturore, në poezinë e Ibrahim Dalliut, në mënyrë të veçantë, bëhet edhe snobizmi gjuhësor, si një prirje për të imituar modelet e huaja gjuhësore. Kjo dukuri përtejkohore, në trajta të ndryshme, ndër ne vjen edhe në ditët e sotme, qoftë si mungesë elementare e vlerësimit për gjuhën tonë, qoftë si prirje e pashpjegueshme për të imituar të tjerët, duke njohur praninë e vlerave gjuhësore e kulturore vetëm te kombet e zhvilluara. Në fund të fundit, snobizmi gjuhësor është vetëm një shpërfaqje e prirjes për të krijuar një elitë gjithsesi të stisur kulturore shoqërore, kryesisht në shoqëritë me zhvillim të vonuar, e cila i ka fjalësin e saj dhe mënyrën e saj të komunikimit. Sipas snobëve të këtillë, diferenca e komunikimit është një provë e diferencës së tyre të gjithëmbarshme në raport me shtresat e tjera shoqërore, por gjithsesi kjo prirje shoqërohet edhe me përbërës të tjerë formalë, sikurse janë veshja, përkatësisht zëvendësimi i asaj tradicionale me veshje mondane, pastaj qëndrimi në raport me të tjerët etj. Ibrahim Dalliu ndër dokrrat e hinit (punët e kota) të botës shqiptare të kohës identifikon edhe këtë prirje të pseudodijetarëve, të cilët për të fituar status të posaçëm shoqëror, përpiqen të krijojnë gjuhën e tyre, duke mohuar në krye të herës shqipen:

Po poh, un shqipen s' duë
Se s' marr vesh ndoj kokër fjalë
Thanë janë internasjunalë
Pordhamacjan, abdikuë

Jah, për t'u qujt inteligjenca
Flasin disa fjalë të gjata
Cirkonstanca, situata
Konferenca, konkurenca

Proponim, komunikatë,
Hygienija, Epupeja...
Si t'bajnë me thanë mre kujeja
A kshtu ka pas folë yt atë

Ku â shqipe kjo gjuh dreqi
Ç'janë këto fjalë kaj hapa shalë?
Prek ksish qi tash nakanë dalë
Hajd e mos u xejë për s'keqi

Kjo t'a binë shpirtin ndër hunë
Sikur me qenë gjuhë çinçe
Ni ksajë pra i thon Latinçe
Dunë m'e qit lyç me përdhunë.[17]

Hafiz IbrahimDalliu

[17] H. I. Dalliu, *Dokrrat e hinit*, botoi shtypshkronja "Tirana", Tiranë, 1922, f. 21.

Përveç motivit të theksuar në krye të herës, Hafiz Ibrahim Dalliu ofron edhe shembuj të qartë të përdorimit të panevojshëm dhe masiv të fjalëve të huaja në komunikimin e intelektualëve me prirje snobiste gjuhësore. Megjithatë, esenca e kësaj problematike qëndron jo aq te fjalët e huaja sa te shfytyrimi i rëndë që i bëhet gjuhës shqipe, strukturës së saj vetjake ligjërimore, duke e identifikuar me modele gjuhësore të vështira për shqipfolësit, sikurse janë latinishtja, apo edhe më larg natyrës së shqipes sikurse është kinezishtja. Pra, duke mos qenë në asnjë rast i nevojshëm përshtjellimi i tillë gjuhësor, del se snobizmi i këtillë gjuhësor motivohet nga synimet për të krijuar një nivel tjetër kumtimi, i cili lexuesve do t'ua binte shpirtin ndër hundë. Trajtimi i ndikimit të prirjeve snobiste në përdorimin e një shqipeje të çoroditur flet për një vetëdije të lartë gjuhësore, kulturore e përgjithësisht kombëtare dhe identitare të Ibrahim Dalliut, i cili pikëpamjet e veta i shfaq në trajtë letrare dhe me një gjuhë plot ironi, i bindur se, sikundër pohon në një rast, "ashtu i donte mushka drutë".

Mjetet shprehëse në veprën poetike të Ibrahim Dalliut

Çështjet e shumta që trajtohen nga poeti ynë e bëjnë atë një figurë interesante kulturore e diturore të pjesës së parë të shekullit XX ndër shqiptarët. Ishte ndër dijetarët e shquar islamologë të kohës, autor i veprave letrare me përmbajtje fetare, ndër të cilat pa dyshim shndrit më fuqishëm Mevludi i tij, por edhe autor i disa veprave të tjera, kryesisht me përmbajtje satirike, ku dëshmohet si një vëzhgues i vëmendshëm i zhvillimeve të kohës, por edhe një reagues tejet i veçantë në raport me to, gjithnjë duke marrë parasysh mënyrën dhe mjetet shprehëse me të cilat ai shfaq botën e tij, por edhe angazhimin e tij të pashoq. Intenca letrare e përgjithësisht intelektuale për të ndikuar në rrjedhat e kohës i përcakton ndjeshëm edhe mjetet shprehëse të shkrimeve të tij, sidomos të atyre letrare. Ibrahim Hasanaj, njëri ndër njo-

hësit më të mirë të veprës së poetit tonë, e arsyeton në këtë mënyrë fjalësin dhe shprehjen poetike të tij: "Kur e botoi poemën *Grenxat e kuqe*, autori ende i kishte të gjalla çastet e luftës së fortë e sistematike, që i kishin bërë këta tipa (pseudopatriotët, halldupët, dallkaukët etj., vër. H. Matoshi) çështjes së madhe të Atdheut. Urrejtjen dhe mërinë për ta e kishte të freskët, e pikërisht për këtë arsye në poemë shohim tallje e thumba me fjalët më fyese e më vulgare, sepse poeti nuk ngrihej e nuk lehtësohej po t'ua thoshte me dorëza e nënkuptime."[18] Pra, siç është thënë edhe më parë, në poezinë satirike të Dalliut nuk duhet kërkuar shumë për shtresime kuptimore, për aluzione, për simbole, për zbërthim të domethënieve. Në këtë rast është fjala për një procedim letrar që ofrohet me lëvizjen kulturore-letrare të verizmit, i cili bazohet në parimet e letërsisë objektive[19] dhe të mosndryshimit të realitetit si rezultat i ndërhyrjes së autorit. Në disa raste autori i mistifikon pikëpamjet e veta duke i vënë në gojë të personazheve të poemave të tij, qoftë edhe për të krijuar një distancë formale të përballjes së dy koncepteve të ndryshme. Nga figurat stilistike, përveç atyre të përsëritjes Dalliu përdor edhe figurat e mendimit e në rend të parë epitetin, krahasimin dhe antitezën. Disa prej veçorive stilistike të Dalliut janë vënë në dukje edhe nga studiuesi dhe përgatitësi i disa veprave të tij letrare, Petrit Kusi, në tri parathëniet e veprave *Dokrrat e hinit*, *Grenxat e kuqe* dhe *Nji anderr e ime (Trisat)*, të botuara në një vëllim të përbashkët në vitin 2000, i cili, ndër të tjera, shprehet: Lidhur me strukturën e poemës, themi se poeti parapëlqen të përdorë vargun tetërro-

[18] Ibrahim Hasnaj (Hima), *Hafiz Ibrahim Dalliu – Jeta dhe vepra, Poezi e mbushur me thumba, goditje*…, pjesa e shtatë, *Dituria Islame*, nr. 71, Prishtinë, 1995, f. 24.

[19] *Rećnik književnih termina*, Institut za Književnost i Umetnost u Beogradu, Nolit, Beograd, 1986, f. 862.

kësh. Shumica e vargjeve janë me rimë të kryqëzuar, me skema ab-ba, por ka edhe vargje me rimë të ndërruar me skemën ab-ab".[20]

Fjalësi i veprës së Dalliut është mjaft i pasur me fjalë burimore, me kompozita të sajuara ose të parapëlqyera prej tij, por edhe me fjalë të huaja, ku një vend me rëndësi e zënë edhe orientalizmat si pjesë e fjalësit të të folmeve të Shqipërisë së Mesme, që edhe e përbëjnë bazën leksikore të kësaj vepre. Po përmendim me këtë rast vetëm disa nga kompozitat tejet interesante të përdorura prej këtij autori: shpirtdënuemi, gojëvrazhët, bukëshkalë, zemërguri, zemërlepuri, thonjgjati, mendjehollë, mendjelartë, bishtlëkundës etj..

Përfundim

Jeta dhe vepra e Hafiz Ibrahim Dalliut janë një kapitull jo sa duhet i njohur në kulturën dhe në historinë tonë. Jeta e tij lidhet me zhvillimet e asokohshme kryesore në botën shqiptare (Kongresin e Manastirit, Kongresin e Elbasanit, Kuvendin Kombëtar të Vlorës, kryengritjet, hapjen e shkollave shqipe etj.). Si një atdhetar shembullor, në jetën e tij pati mospajtime me padrejtësitë e sistemeve, ndaj edhe u dënua e përndoq në të gjitha sistemet që përjetoi.

Vepra e tij shkrimore është shëmbëlltyrë e jetës. Kontributet janë të shumta: teolog i thelluar islam, pedagog, publicist, letrar, historian, përkthyes. Megjithatë, në këtë studim u përpoqëm të sjellim vetëm një dimension të veprës së tij poetike, përkatësisht disa aspekte të poemave që lidhen me kohën kur jetoi, ngase vepra e tij e plotë letrare është më shumëplanëshe.

Përgjithësisht mund të thuhet se Hafiz Ibrahim Dalliu ka mjetet dhe mënyrën e tij të shprehjes poetike, të cilat e bëjnë atë një zë në

[20] Petrit Kusi, *Satira politike e Hafiz Ibrahim Dalliut në poemën "Dokrrat e hinit"*, në librin Hafiz Ibrahim Dalliu, *Vepra letrare* (përgatiti për botim Petrit Kusi), Botimet Enciklopedike, Tiranë, 2000, f. 6.

vete në letërsinë shqipe. Ligjërimi i tij poetik është funksional vetëm si tërësi, përfshirë këtu edhe gjuhën e ashpër që ndonjëherë nga polemika me bashkëkohësit rrëshqet në fyerjen e tyre. Pa këtë nerv reagues kjo poezi do të mbetej e pavërejtshme në turmën e epigonëve të kohës. Qartazi Ibrahim Dalliu nuk e vë veten në funksion të poezisë, poezia është vetëm shpërfaqje e një botës së tij shumëdimensionale; poezia nuk e skllavëron atë, ai e kthen poezinë në një deklamuese të pikëpamjeve dhe perceptimit vetjak të botës dhe të zhvillimeve kur jetoi.

Letërsia shqipe me rikthimin e veprës letrare të Hafiz Ibrahim Dalliut pasurohet për një trajtë tepër specifike, ndërsa kultura jonë pasurohet me një autor që synon të mbjellë vetëdijen kritike në një ambient kulturor e social në të cilin, fatkeqësisht, bishtlëkundësit dallkaukë mbizotërojnë ende.

Burimet:

1. H. I. Dalliu, ***Dokrrat e hinit***, botoi shtypshkronja "Tirana", Tiranë, 1922.
2. Hafiz Ibrahim Dalliu, ***Vepra letrare*** (përgatiti për botim Petrit Kusi), botimet enciklopedike, Tiranë, 2000.

Literatura e konsultuar:

1. Dimensioni kulturor i mevludit, në përmbledhjen Mevludi tek shqiptarët - Përmbledhje kumtesash nga sesioni shkencor (Prishtinë, 22 prill 2009), ShB "Dituria Islame", Prishtinë, 2010.
2. Fjalori enciklopedik shqiptar, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Tiranë, 2008.
3. Enciklopedi 100 personalitete shqiptare të kulturës islame (shekulli XIX-XX), botoi Komuniteti Musliman i Shqipërisë, Tiranë, 2012.
4. Ibrahim Hasanaj (Hima), Hafiz Ibrahim Dalliu - Jeta dhe vepra, Poezi e mbushur me thumba, goditje…, pjesa e shtatë, Dituria Islame, nr. 71, Prishtinë, 1995.
5. Ismail Bardhi, Ekzegjeza kuranore e Hafiz Ibrahim Dalliut, LOGOS A, Shkup, 1998.
6. Hafiz Ali Korça, Bolshevizma – a çkatërrimi i njerëzimit, Tiranë, 1925 - sipas botimit të vitit 2008 të Logos A, Shkup, vëllimi i 9.
7. Nuridin Ahmeti, Kleri në Lëvizjen kombëtare shqiptare (1908-1912), Punim doktorature i paraqitur në Institutin e Historisë të Qendrës së Studimeve Albanologjike, Tiranë, 2014.
8. Rećnik književnih termina, Institut za Književnost i Umetnost u Beogradu, Nolit, Beograd, 1986.

Prof. ass. Dr. Zija ABDULLAHU

KADERI E KADAJA (PARACAKTIMI E VENDIMI) DHE NDIKIMI I TYRE NË SJELLJET E NJERIUT

Hyrje

Islami si fe dhe sistem gjithëpërfshirës i jetës nuk la asnjë çështje e cila është vitale në jetën e njeriut qoftë për këtë botë qoftë për botën tjetër pa e njoftuar me të. Prandaj e gjejmë që në kushtet e besimit e radhiti si kusht obligativ edhe besimin në Kader e Kada gjegjësisht në Paracaktim dhe Vendim. Kjo çështje çdoherë e ka shqetësuar njeriun që nga lashtësia, por thuajse asnjëherë nuk ka hasur në një përgjigje të kënaqur, se ku gjendet pozita e tij në këtë çështje, a është i lirë apo i determinuar? Nëse është i lirë pse shpesh ndodhin ngjarje përkundër vullnetit të tij? Pse nuk e ka fatin e vetë në dorën e tij? Pra, është i determinuar, por atëherë vallë ku qëndron karakteristika e tij esenciale që dallohet nga tërë krijesat tjera e që është liria? Madje, nëse i mohohet liria, ku mbetet përgjegjësie ndaj veprave të tij? E nëse është tërësisht i lirë, ku qëndron vullneti absolut i Zotit? Pra, me lirinë e tij a është kundër vullnetit dhe Kaderit të Zotit? Nëse çdo gjë është e paracaktuar sipas Kaderit të Zotit, a nuk bie ndesh me lutjet në të cilat Zoti i përgjigjet robit dhe shndërrohet Kaderi? Në të gjitha këto përgjigje dhe të tjera, njeriu është i paaftë t'i zbërthej vetëm me mendjen e tij,

sepse çështje të tilla janë jashtë kapacitetit njerëzor, ashtu siç ka ndodhur edhe gjatë historisë njerëzore, andaj studiuesit janë ndarë në dy taborë ose determinist, që kanë pohuar lirinë e tërësishme të njeriut, ose indeterminist, që kanë mohuar lirinë e njeriut. Njeriu pa mbështetjen hyjnore do t'i përsëritë hapat e të parëve të tij ndaj kësaj çështje, prandaj është detyrë imediate t'i trajtojmë këto përgjigje nën thjerrëzën e teksteve hyjnore, përkatësisht në Kuran dhe hadithe pejgamberike.

Besimi në Kader e Kada

Besimi në *Paracaktimin* dhe *Vendimin (Kaderin* dhe *Kadanë)* e Allahut xh.sh. është një nga kushtet dhe elementet kryesore që e formojnë besimin islam. Pa këtë besim, njeriu nuk konsiderohet besimtar. Ky besim ka të bëjë me çështje të fshehta (metafizike) të cilat i ka paracaktuar Allahu xh.sh., e që në terminologjinë islame quhen *"Kader".* Ky Paracaktim që zbatohet përmes ngjarjeve të ndryshme në vende dhe hapësira kohore të caktuara, quhet*"Kada".* Shkaqet e tyre shumë herë mbeten fshehtësi, të pashpjeguara dhe të paqarta.

Madje, edhe nëse njeriu orvatet t'i konceptojë, ato prapë do të mbeten enigmë e pazbërthyer, sepse brendia e tyre është e paqartë për ne, meqë kanë të bëjnë ose me një të ardhme për të cilën nuk kemi as më të voglën ide dhe që është e fshehtë për ne, ose me një çështje arsyen e së cilës nuk kemi mundësi ta konceptojmë. Çështja e *Paracaktimit* dhe *Vendimit* shpjegohet në mënyrë praktike në suren *Kehf,* nëpërmjet disa veprimeve që bëri një rob i Zotit (Hidri) në prezencë të Musait a.s., e që binin ndesh me rregullat e realitetit tonë jetësor. Ato vepra të çuditshme në brendinë e tyre jo vetëm që ishin të arsyeshme, por tërësisht ishin në dobi të vetë njeriut.[1] (siç do të shohim më poshtë).

[1] Shih: Kehf: 60-82.

Njeriu është i paaftë t'i kuptojë urtësitë e këtyre fshehtësive, sepse intelekti njerëzor është i kushtëzuar nga koha dhe hapësira dhe nuk posedon mundësi dhe aftësi për ta konceptuar dijen, vullnetin dhe fuqinë hyjnore, të pakufizuar nga koha dhe hapësira. Pra, ato janë jashtë kapacitetit të konceptit njerëzor. Tentativa dhe përpjekja për ta zgjidhur në mënyrë përfundimtare çështjen e *Kaderit*, do të thotë dhunim i mundësisë njerëzore dhe dëshirë për të bërë të pamundshmen. Allahu xh.sh. deshi që t'ia kursente besimtarit energjinë e tillë, e cila do t'i shkonte huq, prandaj, kërkoi që për këtë besim, njeriu t'i nënshtrohet plotësisht vullnetit të Tij, duke e konsideruar ngjarjen që i ndodh si një urtësi e cila padyshim është në dobi të vetë personit, madje edhe të shoqërisë në tërësi.

Nëse këto ngjarje njeriu i analizon vetëm me arsyen e vet, padyshim se do të arrijë të jetë ose *indeterminist,* përkatësisht do të besojë se nuk posedon vullnet me të cilin do të ndikojë në rrjedhat e jetës së tij, mbase kjo botë dominohet nga rastësia, ose në të kundërtën do të jetë *determinist*, gjegjësisht do të besojë se ai është përcaktues i fatit dhe rrjedhave të jetës me vullnetin e tij, pa ndonjë ndërhyrje objektive.

Në të vërtetë, edhe në Kuranin famëlartë gjenden ajete të cilat aludojnë vetëm për determinimin dhe të tjera për indeterminimin e ndodhive. Këto ajete, nëse shqyrtohet secila palë në vete, në mënyrë të pjesshme, të njëanshme e sipërfaqësore, pa bërë krahasim ndërmjet tyre, duken sikur janë kontradiktore. Kjo mënyrë shqyrtimi çoi në kuptimin e ekzagjeruar dhe të fryrë të një pale të ajeteve të caktuara, duke e ekspozuar njeriun si "përcaktues të fatit të tij", apo duke e zvogëluar rolin e tij në atë masë saqë e paraqet atë si një "pupël në ajër", që nuk posedon ndonjë vullnet kundërshtues ndaj erërave bartëse.

Duke u nisur nga këto botëkuptime të ekzagjeruar, gjatë historisë islame u paraqitën grupe dhe drejtime të shumta. Ndër më të shquarit

ishin *"Xhebrijtë"* (الجبرية), të cilët ishin indeterministë dhe të kundërtit e tyre, *"Kaderijtë"* (القدرية), që ishin deterministë. Më pas, secili grup apo drejtim u orvat që ta mbronte orientimin e tij, duke sjellë argumente tekstuale përkatëse për pikëpamjet e tij. Kjo mënyrë çoi në fanatizëm dhe në ashpërsinë e qëndrimeve kontradiktore të palëve, ndërsa studimin e sinqertë gati e ngufati apo e bëri të pamundur.

Padyshim se gjenden edhe faktorë të tjerë të cilët kanë ndikuar në këtë problematikë. Si zakonisht, në raste të tilla del në skenë ngadhënjimi i mendimeve të caktuara personale, apo i një elite të caktuar shoqërore së cilës i takon individi, ndërsa më të zëshmet ishin ndikimet politike. Mirëpo qasja ndaj kësaj teme, nën fokusin e njohjes së Kadas dhe Kaderit, nuk kërkon nga ne këtë lloj studimi dhe hulumtimi të këtyre grupeve,[2] meqë këtu duhet t'i hedhim një shikim të shkurtër e preciz vetëm reflektimit të elementit të besimit në Kada e Kader tek individët dhe shoqëria në tërësi.

Përkufizimi i Paracaktimit dhe Vendimit

Në terminologjinë islame, *Kaderi* është *Paracaktimi* hyjnor mbi sendet, gjallesat dhe dukuritë në gjithësi. Me dijen e Tij absolute, Allahu xh.sh. njeh, klasifikon dhe përcakton të gjitha tiparet sasiorecilësore të sendeve, gjallesave dhe dukurive. *Kaderi*, pra, *Paracaktimi* hyjnor, si një koncept që ka të bëjë me dijen dhe atributet e Allahut, shpreh ligjshmërinë hyjnore e cila rregullon gjithë ekzistencën dhe

[2] Për studimin e këtyre grupeve gjatë historisë shih: el-Esh'ari; مقالات الإسلاميين واختلاف المصلين (Mendimet e muslimanëve dhe ndryshimet e namazlinjve). Po ashtu, esh-Shehristani; الملل والنحل (Fetë dhe doktrinat), Abdul Kahir el-Bagdadi, "الفرق بين الفرق" (Dallimi ndërmjet sekteve), El-Mektebetul asrije, pa nr. bot. 1411 h/1990 g.; dhe: Muhammed ibën Alij ibën Hazm edh-Dhahirij, "الفصل في الملل و الأهواء والنحل" (Vendimi mbi fetë, doktrinat, dhe tendencat e tyre) verifikuar nga: Dr. Muhamed Ibrahim Nasr, dhe Dr. Abdurrahman Umejre, Darul Xhejl, Bejrut, bot. I, 1405h\1985.

dukuritë në gjithësi, me diturinë absolute që nga amshueshmëria me të gjitha sendet se si do të jenë ato në të ardhmen.[3]

Fjala *"kada"* (*vendim*) do të thotë "kryerje, bërje, krijim, realizim, vënie në jetë, etj". Si term, fjala *kada* (القضاء) shpreh realizimin e gjërave të vendosura në *Kader*në kohën, vendin, sasinë dhe cilësinë e caktuar nga Allahu sipas dijes së Tij të paraqenë e të pafundme. *Kada*-ja është krijimi i sendeve në realitetin fizik sipas diturisë absolute dhe të amshuar e cila ka qenë e varur për këtë krijim.

Ndoshta përkufizimi më i mirë i të dyjave është përkufizimi që transmetohet nga Umer ibën el-Hattabi r.a. në një diskutim me Ebu Ubejdete ibën Ebi el-Xherrahin, kur Umeri r.a. deshi të ikte nga murtaja e cila i kishte kapluar trojet e Shamit[4] dhe Ebu Ubejdete i tha: "O udhëheqës i besimtarëve, a po ikë nga *Kadaja/Vendimi* i Allahut? Umeri r.a. iu përgjigj: Po iki nga *Kadaja/Vendimi* i Allahut në *Kaderin/Paracaktimin* e Allahut xh.sh.". Me këtë nënkuptohet që Umeri r.a. e shikonte rrethin e *Kaderit/Paracaktimit* më të gjerë se ai i *Kadasë/Vendimit*, i cili është rreth realizimi dhe zbatimi. Pra, ai i dallonte ndërmjet *Vendimit* të Allahut xh.sh. të vënë në zbatim dhe praktikë, dhe *Paracaktimit* i cili ishte ende i pazbatuar në vepër. Ndërkohë nga fjalët e Umerit r.a. "kuptojmë se *Kaderi\Paracaktimi* deri sa nuk është *Kada/Vendim* shpresohet që Allahu xh.sh. ta ndryshojë, shtyjë apo anulojë, por nëse është *Kada/Vendim,* në atë rast, ai merr zbatimin e formës së prerë, nga i cili nuk ka rrugëdalje. Ky kuptim del nga ajetet vijuese:

وَكَانَ أَمْرًا مَّقْضِيًّا ﴿٢١﴾

***"...Kjo është çështje e kryer!** (Kada)".*[5]

[3] Shih: Muhamed, Seid Ramadan el-Buti, "كبرى اليقينيات الكونية" (Të vërtetat e patundura të gjithësisë), Darul Fikr, Damask, bot. VI, 1979. f. 130.

[4] Trojet e Shamit ishin vendet që sot njihen si Siria, Jordania, Libani dhe Palestina.

[5] 19-Merjem: 21.

وَإِن مِّنكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا ۚ كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ حَتْمًا مَّقْضِيًّا ﴿٧١﴾

"Dhe nuk ka asnjë prej jush që të mos arrijë tek ai** (Xhehenemi). **Kjo është vendosur prerazi** (Kada) **nga Zoti yt".[6]

وَقُضِيَ ٱلْأَمْرُ وَٱسْتَوَتْ عَلَى ٱلْجُودِيِّ ﴿٤٤﴾

"...e u plotësua** (krye) **urdhri** (i Allahut) (Kadaja). **Ndërsa anija u ndal në malin el Xhudij...".[7]

Pra, urdhër i prerë, i cili ka arritur në një gradë ku nuk ka mundësi shpëtimi prej tij.[8]

Imam Gazali këtë kuptim na e bën edhe me të qartë me fjalë të përditshmërisë sonë dhe thotë: "Paracaktimi është emër që buron nga vepra e paracaktuar që më parë, ndërsa Vendimi është krijimi. Dallimi ndërmjet Vendimit dhe Paracaktimit është se i dyti është më i përgjithshëm, kurse i pari më i veçantë. Planifikimi i gjërave parësore dhe zbatimi i tyre në masën e duhur, në formën e duhur, për aq sa është nevoja, është *Vendim*. Pra, *Paracaktimi* është planifikim i çështjes që nga fillimi, ndërsa Vendimi, është zbatimi dhe aplikim i çështjes, siç p.sh. kur thuhet vendosi gjykatësi për një çështje.".[9] Pra, mund të themi se *Paracaktimi* është planifikimi absolut, ndërsa *Vendimi* është zbatim i atij planifikimi.

Disa i kanë shndërruar përkufizimet, duke e përkufizuar *Vendimin* në vend të *Paracaktimit* dhe anasjelltas.[10] Por, përkufizimi i lartpërmendur është më real meqë posedon më shumë përkrahjen e argumenteve nga ajetet dhe hadithet.

[6] Po aty: 71.

[7] 11-Hud: 44.

[8] El-Husejn ibën Muhammed err-Rragib el-Esfehani, "المفردات في غريب القرآن" (Shprehjet e rralla në Kuran), Darul Me'arife, Bejrut, pa nr. dhe vit bot., f. 407.

[9] "فرائد اللآلي من رسائل الغزالي" (Perlat e veçanta nga mesazhet e Gazaliut), f. 156, sipas: Abdul Kerim el-Hatib, "مشيئة الله و مشيئة العباد"(Vullneti i Allahut dhe vullneti i robërve të Tij), Darul fikril arabi, Bejrut, pa nr. dhe vit bot., f. 119.

[10] Muhamed, Seid Ramadan el-Buti, "كبرى اليقينيات الكونية" (Të vërtetat e patundura të gjithësisë), f. 130.

Besimi në *Kaderin* dhe *Kadanë* do të thotë besim në atributet e Allahut, si: dituria (ilm), vullneti (irade), fuqia (kudre) dhe krijimi (tekvin). E thënë ndryshe, personi që u beson këtyre atributeve e beson *Kaderin* dhe *Kadanë.* Çdo gjë që ka ndodhur e do të ndodhë në botë dhe çdo gjë që ekziston në të, si: e mira dhe e keqja, e dobishmja dhe e dëmshmja, e ëmbla dhe e hidhura, e gjalla dhe e vdekura, ekziston në saje të dijes, dëshirës, fuqisë, aktit krijues dhe paracaktimit të Allahut, Krijues i vetëm dhe Një. Ky obligim, me besim të tillë tregohet nga hadithi i Pejgamberit s.a.v.s. në të cilin ai e radhit besimin në *Kader* dhe *Kada* njëlloj si besimin në elementet e tjera që përmenden në këtë hadith:

أَنْ تُؤْمِنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَتُؤْمِنَ بِالْقَدَرِ خَيْرِهِ وَشَرِّهِ..".

"Të besosh Allahun, melekët e Tij, librat e Tij, pejgamberët e Tij, Ditën e Fundit dhe Paracaktimin e së mirës dhe të keqes prej Tij...".[11]

Liria e njeriut apo Kaderi i Zotit!?

Shtrohet pyetja, vallë ku mbetet vullneti/liria e njeriut brenda *Kaderit* dhe *Kadasë?* Meqë çdo gjë është e paracaktuar dhe, në një kohë, ajo do të zbatohet sipas vullnetit absolut të Allahut të Lartmadhëruar, karakteristikë me të cilën dallohet nga krijesat e tjera? Nëse i mungon liria, çfarë përgjegjësie do të ketë ndaj veprave të veta? Pa këtë karakteristikë, atëherë çfarë e dallon atë nga elementet e natyrës apo të gjithësisë, të cilat janë të caktuara se sa dhe deri ku lëvizin? Nëse pohojmë, sipas aktualitetit se njeriu është i lirë në veprat e tij, pra ku mbetet vullneti i Zotit, i cili realizohet me anë të *Kaderit* dhe *Kadasë?* Madje si do t'i kuptojmë ajetet të cilat ia mohojnë njeriut vullnetin e

[11] Muslimi në Sahih, kitabu: el-Iman, babu: Bejanul iman vel islam, nr. had. 9.

lirë gati tërësisht? Apo të tjerat që ia pohojnë këtë vullnet? Këto pyetje do të shqyrtohen në vazhdim.

Në saje të aktualitetit shohim se njeriu posedon vullnet të lirë, me të cilin vepron gjatë jetës së tij. Por, meqë ekzistojnë disa kufizime të këtij vullneti, kjo liri nuk është absolute, sepse, siç e shohim, njeriu nuk posedon liri zgjedhjeje ndaj disa çështjeve siç janë: vendi dhe koha e lindjes, zgjedhja e prindërve, ambientit, gjuhës, formës, ngjyrës, bukurisë etj. Gjithashtu, ai nuk posedon liri ndaj rregullave dhe ligjeve të trupit të cilat veprojnë instinktivisht në jetën e përditshme. Pra, njeriu posedon liri, por vetëm në vepra, për të vepruar mirë apo keq, për t'iu nënshtruar urdhrave të Krijuesit apo jo.

Përkundrazi, krijesat e tjera në gjithësi nuk e posedojnë këtë liri zgjedhjeje. Allahu xh.sh. na e shpjegon këtë pamundësi, madje na tregon se ato e kanë refuzuar këtë liri, nga frika e mos përmbushjes të këtij amaneti dhe për rrjedhojë pamundësisë së realizimit të tij ashtu siç duhet, andaj thotë:

إِنَّا عَرَضْنَا ٱلْأَمَانَةَ عَلَى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَٱلْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَن يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا ٱلْإِنسَٰنُ ۖ إِنَّهُۥ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا ﴿٧٢﴾

***"Ne ua ofruam amanetin** (përgjegjësinë) **qiejve, Tokës dhe maleve, por ato nuk pranuan ta marrin përsipër dhe u frikësuan ta pranojnë atë, kurse njeriu e pranoi. Me të vërtetë, njeriu u tregua i padrejtë me veten dhe i paditur** (për pasojat e kësaj përgjegjësie)".*[12]

Ajeti na paraqet dy lloj krijesash: llojin që e refuzoi amanetin (pranimin e obligimit sipas dëshirës), e që ishin qiejt, toka dhe kodrat, kurse lloji tjetër ishte njeriu i cili e pranoi atë.

Fjala *amanet* ka disa kuptime: 1. Një gjë që ia lëmë dikujt për ta ruajtur e për t'u kujdesur për të; porosi që i japim dikujt për të na bërë

[12] 33-Ahzab: 72.

patjetër një punë. Lë amanet. E kam amanet. Jap një amanet. 2. Dëshira ose porositë që lë njeriu me fjalët e fundit para vdekjes. Amaneti i babait. Amaneti i dëshmorëve. Çoj në vend amanetin.[13]

Autori i komentimit të Kuranit, *"Tehrir ve Tenvir",*[14] pasi shtron kuptimet e tjera, të fjalës 'amanet' (kuptime në gjuhën arabe), e shpjegon edhe me këtë kuptim: "me këtë fjalë (amanet) mund të kuptohet edhe intelekti i njeriut. U quajt 'amanet' me synim të lartësimit të tij (...), dhe këtu (në këtë ajet) kuptohet qartazi se intelekti është ai që zgjedh veprat e tij".[15] Po ashtu, këtë kuptim e cek edhe Ibën Kethiri[16] në tefsirin e tij në një transmetim nga Hasan el-Basriu i cili kur e lexoi këtë ajet tha: "Iu ofrua amaneti të shtatë shtresave të cilat janë zbukuruar me yje, dhe bartësve të Arshit të madhëruar. Atyre iu tha: A e bartni 'amanetin' dhe atë që ka në të, nëse bëni mirë shpërbleheni e nëse bëni keq ndëshkoheni! Ata thanë: Jo!".[17] Me këtë kuptohet se *amaneti* është liria e zgjedhjes për të bërë ndonjë vepër apo për ta refuzuar atë, gjegjësisht "që njeriu të jetë, i angazhuar me vullnet të lirë, në të kundërtën e natyrës, qiejve e tokës ndaj të cilave nuk ekziston ky lloj angazhimi, ngase toka, qielli dhe kodrat janë ashtu siç janë krijuar. Madje ky lloj angazhimi nuk gjendet ndaj melekëve, të cilët ndonëse i nënshtrohen urdhëresave dhe ndalesave, por në këtë nënshtrim ata nuk hasin në ndonjë vështirësi, sepse adhurimi për ta është si të ushqyerit për njerëzit. Nënshtrimi i tyre i përngjan veprave instiktive të njeriut".[18]

[13] "Fjalor i gjuhës së sotme shqipe", Tiranë, 1980, f. 26.

[14] Muhamed et-Tahir ibën Ashur, (1296/1879-1393/1973), ishte kryetar i myftinjve të doktrinës malikite dhe kryetar i Universitetit të Zejtunës dhe degëve të tij në Tunis. Veprat e tij më të njohura janë: التحرير والتنوير (Redaktimi dhe ndriçimi) në tefsir, që është vepër në disa vëllime me-që e komenton tërë Kuranin fisnik, në të cilën ka qasje bashkëkohore, por ndërkohë thellohet edhe në çështje gjuhësore, kurse veprat të tjera të tij janë: مقاصد الشريعة الإسلامية (Synimet e ligjit islam), أصول النظام الاجتماعي في الإسلام (Burimet e sistemit shoqëror islam), الوقت و أثره في الإسلام (Koha dhe ndikimi i saj në Islam). [Nga: ez-Zerkli, الأعلام (Personalitetet), v. 6, f. 174].

[15] Muhamed et-Tahir ibën Ashur; التحرير و التنوير (Përkushtimi dhe ndriçimi), Tunis, 1984, v. 22, f. 127.

[16] Ismail ibën Omer Ibën Kethir (701/302-774/1373) në shkencat e hadithit e kishte epitetin e *hafëzit*, por dituria e tij e gjerë gjithashtu nuk mungonte edhe në shkencat e tjera, prandaj konsiderohej si historian dhe dijetar i ligjit islam. Disa nga librat e tij janë: البداية والنهاية (Fillimi dhe mbarimi)-histori, طبقات فقهاء الشافعية (Shtresat e dijetarëve të doktrinës shafiite), الاجتهاد في طلب الجهاد (Orvatja në hulumtimin e xhihadit), تفسير القرآن العظيم (Tefsiri i Kuranit famëlartë). [Nga Zerkliu; الأعلام (Personalitetet), v. 1, f. 320].

[17] Ismail ibën Kethiri, "تفسير القرآن العظيم" (Tefsiri i Kuranit famëlartë), Bejrut, Darul xhejl, pa nr. bot. dhe vit bot. v. 3, f. 501.

Pra, edhe njeriu ashtu si krijesat e tjera, mund të mos e posedonte lirinë e zgjedhjes ndaj veprave, apo siç nuk ka zgjedhje ndaj disa instinkteve fiziologjike të tij. Atëherë, nga i erdhi kjo liri njeriut? A mos vallë e fitoi vetë, kur dihet që ai nuk është krijues i vetes së tij?! Pa dyshim se këtë liri ia përcaktoi dhe ia dhuroi Allahu xh.sh. prandaj, vullneti i lirë i njeriut është brenda suazave të vullnetit absolut të Allahut xh.sh., i Cili me vullnetin e Tij e la atë të lirë në veprat e tij. Allahu xh.sh. ia krijoi dhe ia fali këtë vullnet të lirë njeriut, siç e krijoi edhe vetë atë, madje i krijoi edhe veprat e tij, gjegjësisht krijoi për njeriun fuqi, mjete fizike dhe hapësirë për të vepruar.

Allahu xh.sh. ka zbritur ajete të posaçme në mënyrë që njeriu të mos e harrojë këtë realitet, apo të mos devijojë e të mashtrohet duke e harruar mirësinë dhe dhuratën e Allahut, apo, për më tepër, mos ta tejkalojë pozitën njerëzore e ta konsiderojë vetveten në atë hyjnore siç ka ndodhur shpesh gjatë historisë së njerëzimit. Ndër shembujt më të spikatur që i përfaqëson këto tejkalime ishte Faraoni.

Allahu xh.sh. kur flet për krijimin në tërësi, apo krijimin edhe të veprave të njeriut, për të gjitha ndodhitë që godasin atë, e mohon edhe vullnetin tonë duke na e shpjeguar se ky vullnet është në suaza të vullnetit të Tij, dhe thotë:

وَٱللَّهُ خَلَقَكُمۡ وَمَا تَعۡمَلُونَ ٩٦

"E Allahu ju krijoi juve edhe atë që e punoni"!.[19]

[18] Fahrud-din ibën Muhammed el-Kureshij Er-Rrazi, "مفاتيح الغيب", (Çelësat e së fshehtës), Matba'atul behijetul misrije, Kajro, pa nr. dhe vit bot., v. 25, f. 234.

[19] 37-Saffat: 96.

Kurse në një ajet tjetër thotë:

ٱللَّهُ خَٰلِقُ كُلِّ شَيۡءٖ ﴿٦٢﴾

"Allahu është krijues i çdo gjëje...![20]

Në kuadër të këtij koncepti kuptohen edhe ajetet vijuese, ku Allahu xh.sh. thotë:

قُل لَّن يُصِيبَنَآ إِلَّا مَا كَتَبَ ٱللَّهُ لَنَا هُوَ مَوۡلَىٰنَاۚ وَعَلَى ٱللَّهِ فَلۡيَتَوَكَّلِ ٱلۡمُؤۡمِنُونَ ﴿٥١﴾

"Thuaj: "Do të na godasë vetëm ajo që na ka caktuar Allahu; Ai është Mbrojtësi ynë dhe vetëm tek Allahu le të mbështeten besimtarët!".[21]

إِنۡ هُوَ إِلَّا ذِكۡرٞ لِّلۡعَٰلَمِينَ ﴿٢٧﴾ لِمَن شَآءَ مِنكُمۡ أَن يَسۡتَقِيمَ ﴿٢٨﴾ وَمَا تَشَآءُونَ إِلَّآ أَن يَشَآءَ ٱللَّهُ رَبُّ ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴿٢٩﴾

"Ai është veçse këshillë për botët: për secilin nga ju që dëshiron të ndjekë rrugën e drejtë. Por ju nuk mund të dëshironi, përveçse me vullnetin e Allahut, Zotit të botëve".[22]

وَمَا تَشَآءُونَ إِلَّآ أَن يَشَآءَ ٱللَّهُۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٣٠﴾

"Por ju nuk mund të dëshironi, përveçse me vullnetin e Allahut! Ai është vërtet i Gjithëdijshëm e i Urtë".[23]

كَذَٰلِكَ يُضِلُّ ٱللَّهُ مَن يَشَآءُ وَيَهۡدِي مَن يَشَآءُۚ وَمَا يَعۡلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَۚ وَمَا هِيَ إِلَّا ذِكۡرَىٰ لِلۡبَشَرِ ﴿٣١﴾

"...Kështu, Allahu lë në humbje atë që do dhe çon në rrugë të drejtë atë që do. Askush tjetër, përveç Tij, nuk e di numrin e ushtrisë së Zotit tënd. Ky është vetëm një përkujtesë për njerëzit".[24]

[20] 39-Zumer: 62.
[21] 9-Tevbe: 51.
[22] 81-Tekvir: 27-29.
[23] 76-Insan: 30.
[24] 74- Muddeththir: 31.

Ajetet e mësipërme pohojnë se vullneti i lirë që posedon njeriu, i është dhënë nga Allahu xh.sh. dhe se ky vullnet është brenda vullnetit absolut të Tij, sepse Ai deshi që njeriu të ketë mundësi *"të dojë e të refuzojë"* e të ketë liri zgjedhjeje, madje edhe në gjërat të cilat bien ndesh me urdhrat e Tij. Mirëpo, megjithëkëtë mundësi, njeriu nuk duhet të mendojë kurrsesi se këtë kundërshtim apo devijim ndaj urdhrave të Allahut e bën nga fuqia vetjake që posedon, por se Vetë Allahu i Lartmadhëruar deshi që ai të ketë vullnet relativ për të kundërshtuar. *"Por ju nuk mund të dëshironi, përveçse me vullnetin e Allahut!"*.[25] Pra kjo do të thotë se nënshtrimi ndaj urdhrave të Tij, është me dashuri dhe bindje e jo me dhunë e urrejtje.

I tërë kundërshtimi dhe mosnënshtrimi ndaj urdhrave nuk është asesi në kontradiktë me vullnetin absolut të Allahut xh.sh., prandaj nënkuptohet se veprat e njeriut nuk janë me detyrim, por me liri zgjedhjeje, ndaj të cilave ai do të jetë përgjegjës dhe do të japë llogari. Allahu xh.sh. thotë:

وَقُلِ ٱلۡحَقُّ مِن رَّبِّكُمۡۖ فَمَن شَآءَ فَلۡيُؤۡمِن وَمَن شَآءَ فَلۡيَكۡفُرۡ ﴿٢٩﴾

"Dhe thuaj: "E vërteta është nga Zoti juaj. Kush të dojë, le të besojë e kush të dojë, le të mohojë".[26] Dhe thotë:

قُلۡ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ قَدۡ جَآءَكُمُ ٱلۡحَقُّ مِن رَّبِّكُمۡۖ فَمَنِ ٱهۡتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهۡتَدِي لِنَفۡسِهِۦۖ وَمَن ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيۡهَاۖ وَمَآ أَنَا۠ عَلَيۡكُم بِوَكِيلٖ ﴿١٠٨﴾

"Thuaj: "O njerëz, ju erdhi e Vërteta nga Zoti juaj. Kush udhëzohet** (në rrugën e drejtë), **ai është udhëzuar për dobinë e vet dhe kush humb** (rrugën e drejtë), **ka humbur në dëmin e vet, ndërsa unë nuk jam mbikëqyrësi juaj".[27]

[25] 76-Insan: 30.
[26] 18-Kehf: 29.
[27] 10-Junus: 108.

Hapësira e përgjegjësisë dhe udhëzimi

Angazhimi është në bazë të lirisë që posedon njeriu, dhe nëse nuk posedon liri për një çështje ai nuk do të ketë përgjegjësi. Bile ky angazhim është i barabartë me mundësinë dhe kapacitetin e njeriut, që nënkupton angazhimin që i tejkalon mundësitë dhe kapacitetin e tij, përgjegjësia anulohet dhe ai nuk do të japë llogari. Allahu xh.sh. thotë:

لَا يُكَلِّفُ ٱللَّهُ نَفۡسًا إِلَّا وُسۡعَهَاۚ لَهَا مَا كَسَبَتۡ وَعَلَيۡهَا مَا ٱكۡتَسَبَتۡۗ ﴿٢٨٦﴾

"Allahu nuk e ngarkon askënd përtej fuqisë që ka: në dobi të tij është e mira që bën, kurse në dëm të tij është e keqja që punon...".[28]

Padyshim, Allahu i Lartmadhëruar me diturinë e Tij absolute e di se kush e meriton udhëzimin hyjnor dhe e lehtëson atë duke ia ofruar shkaqet e udhëzimit, dhe kush e meriton humbjen duke e larguar nga u\1dhëzimi.[29] Allahu xh.sh. thotë:

وَٱلَّذِينَ ٱهۡتَدَوۡاْ زَادَهُمۡ هُدٗى وَءَاتَىٰهُمۡ تَقۡوَىٰهُمۡ ﴿١٧﴾

"Ata të cilët ndjekin rrugën e drejtë, Ai ua shton udhëzimin dhe u jep devotshmëri e vetëpërmbajtje".[30] Dhe thotë:

مَن جَآءَ بِٱلۡحَسَنَةِ فَلَهُۥ عَشۡرُ أَمۡثَالِهَاۖ وَمَن جَآءَ بِٱلسَّيِّئَةِ فَلَا يُجۡزَىٰٓ إِلَّا مِثۡلَهَا وَهُمۡ لَا يُظۡلَمُونَ ﴿١٦٠﴾

"Kush sjell një të mirë, ai do të shpërblehet dhjetëfish. Kush sjell një të keqe, do të dënohet vetëm sipas asaj që ka bërë dhe nuk do t'i bëhet kurrfarë padrejtësie".[31]

Kështu që, nëse njeriu e meriton rrugën e humbur, duke e përgatitur veten për mos udhëzim, përmes veprave që e largojnë nga udhërrëfimi hyjnor, gjegjësisht duke i ndjekur shkaqet e humbjes të keqbërjes dhe kryeneçësisë, padyshim se Allahu do t'ia lehtësojë atij rrugën e humbjes, sepse ai vet me vullnetin e tij të lirë e dëshironte këtë. Allahu xh.sh. thotë:

إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهۡدِي مَنۡ هُوَ مُسۡرِفٞ كَذَّابٞ ﴿٢٨﴾

"...Vërtet, Allahu nuk e udhëzon** (në rrugë të drejtë) **atë që e tepron me të këqija dhe është gënjeshtar".[32]

وَٱللَّهُ لَا يَهۡدِي ٱلۡقَوۡمَ ٱلۡكَٰفِرِينَ ﴿٢٦﴾

"...Allahu nuk e udhëzon** (në rrugë të drejtë) **popullin mohues".[33]

وَٱللَّهُ لَا يَهۡدِي ٱلۡقَوۡمَ ٱلۡفَٰسِقِينَ ﴿٢٤﴾

"...Allahu nuk e udhëzon** (në rrugë të drejtë) **popullin e shthurur".[34]

Këto ajete na i bëjnë të qartë shkaqet e humbjes dhe të udhëzimit. Tejkalimi i kufijve, gënjeshtra, mohimi i besimit, shkatërrimi në tokë, etj. janë nga vetitë dhe veprat e këqija, e të tillëve Allahu xh.sh. nuk ua jep mundësinë e udhëzimit, sepse ata vet ndjekin humbjen. Ndërkohë ajetet ua tërheqin vëmendjen njerëzve që të ndjekin rrugën e duhur dhe të largohen nga vetitë e këqija, sepse njeriu ç'të mbjell atë do ta korr dhe nëse ata e ndjekin të keqen nuk do të ndodh ndonjë mrekulli për t'i udhëzuar në rrugë të drejtë.[35]

[28] 2- Bekare: 286.
[29] Ibën Kethiri, "تفسير القرآن العظيم" (Tefsiri i Kuranit famëlartë), v. 4, f. 458.
[30] 47-Muhammed: 17.
[31] 6-En'am: 160.
[32] 40-Gafir: 28.
[33] 2-Bekare: 264.
[34] 9-Tevbe: 24.
[35] Shih: Ibën Ashur, التحرير والتنوير (Redaktimi dhe ndriçimi), v. 24, f. 131. Po ashtu; Er-Rrazi, "مفاتيح الغيب" (Çelësat e së fshehtës), v. 16, f. 19.

Lutja dhe Kaderi

Zoti në këtë gjithësi ka vendosur rregulla dhe ligje të caktuara, të lidhura me shkaqe dhe pasoja, të cilave duhet nënshtruar medoemos. Ato janë vënë si mëshirë për njeriun, që ai, duke u mbështetur tek to, të arrijë në rezultate pas premisave të caktuara, të cilat janë të pandryshuara dhe, për rrjedhojë, në saje të tyre ta rregullojë jetën e vet. Këto ligje gjithsesi nuk veprojnë vetvetiu, por janë nën mbikëqyrjen dhe përkujdesjen e Zotit, i Cili nëse dëshiron i anulon së vepruari.

Mirëpo herë pas here shohim se këto shkaqe dhe efekte apo ligji i kauzalitetit mund të anulohet, dhe kemi efekte, pasoja apo rezultate të caktuara pa shkaqe paraprake, gjegjësisht kemi efekte pa premisa të rëndomta. Kjo ka ndodhur përmes *muxhizeve* (mrekullive) të pejgamberëve, me të cilat Allahu xh.sh. i ka thyer rregullat e shkaqeve dhe pasojave, për ta përkrahur dhe verifikuar pejgamberinë e ndonjë pejgamberi.

Thyerja e këtyre rregullave ndodh edhe në kohën tonë dhe këtë e shohim më së miri te personat që nuk kanë fëmijë, edhe pse të gjitha kushtet fiziologjike përmbushen dhe janë në rregull. Përkundrazi, disa prej tyre janë lajmëruar se nuk i posedojnë kushtet shëndetësore, megjithatë, befasisht u janë dhuruar fëmijë. Këtu pra, luan rol lutja, me të cilën Allahu xh.sh. kur të dëshirojë, thyen ligjin e kauzalitetit dhe i përgjigjet robit të Tij, qoftë për ta përkrahur pejgamberinë e ndonjë pejgamberi, siç e cekëm më lartë, qoftë për t'iu përgjigjur ndonjë robi për ndonjë dëshirë tjetër.[36] Kurani famëlartë na vërteton ndodhi të tilla përmes personazheve të caktuar, që të jemi të kujdesshëm, se kur të na shteren mundësitë materiale të shkaqeve t'i drejtohemi Krijuesit të shkaqeve. Allahu xh.sh.thotë:

[36] Shih për Nuhin a.s.: 71-Nuh: 5-28; 23-Mu'minun: 26-28; 11-Hud: 40-48; për h. Ibrahimin a.s.: 21-Enbija: 51-75; për h. Lutin a.s.: 11-Hud: 77-83, për Hudin a.s.: 69-Hakka: 6-8.

وَإِنَّ مِن شِيعَتِهِۦ لَإِبۡرَٰهِيمَ ﴿٨٣﴾ إِذۡ جَآءَ رَبَّهُۥ بِقَلۡبٖ سَلِيمٍ ﴿٨٤﴾
رَبِّ هَبۡ لِي مِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿١٠٠﴾ فَبَشَّرۡنَٰهُ بِغُلَٰمٍ حَلِيمٖ ﴿١٠١﴾

***"Pa dyshim që një nga ithtarët e** (besimit të) **tij** (Nuhut) **ishte Ibrahimi. Ai i erdhi Zotit të vet me zemër të pastër**,(...) **" Zoti im, dhuromë një fëmijë prej të mirëve!" Dhe Ne i dhamë lajmin e gëzuar për një djalë të mbarë!".**[37]* Po ashtu thotë:

قَالَ أَبَشَّرۡتُمُونِي عَلَىٰٓ أَن مَّسَّنِيَ ٱلۡكِبَرُ فَبِمَ تُبَشِّرُونَ ﴿٥٤﴾ قَالُواْ بَشَّرۡنَٰكَ بِٱلۡحَقِّ فَلَا
تَكُن مِّنَ ٱلۡقَٰنِطِينَ ﴿٥٥﴾

***"Ai** (Ibrahimi) **tha: "Po ma sillni këtë lajm të mirë, edhe pse më ka goditur pleqëria?! Mbi ç'bazë po ma sillni këtë lajm?"Ata u përgjigjën: "Ne ta japim lajmin e mirë me vërtetësi, prandaj mos u bëj shpresëhumbur!".**[38]* Ajeti vijues na tregon, gjithashtu, gjendjen psikike të gruas së h. Ibrahimit a.s. duke e pranuar myzhdenë:

وَٱمۡرَأَتُهُۥ قَآئِمَةٞ فَضَحِكَتۡ فَبَشَّرۡنَٰهَا بِإِسۡحَٰقَ وَمِن وَرَآءِ إِسۡحَٰقَ يَعۡقُوبَ ﴿٧١﴾ قَالَتۡ
يَٰوَيۡلَتَىٰٓ ءَأَلِدُ وَأَنَا۠ عَجُوزٞ وَهَٰذَا بَعۡلِي شَيۡخًاۖ إِنَّ هَٰذَا لَشَيۡءٌ عَجِيبٞ ﴿٧٢﴾ قَالُوٓاْ
أَتَعۡجَبِينَ مِنۡ أَمۡرِ ٱللَّهِۖ رَحۡمَتُ ٱللَّهِ وَبَرَكَٰتُهُۥ عَلَيۡكُمۡ أَهۡلَ ٱلۡبَيۡتِۚ إِنَّهُۥ حَمِيدٞ مَّجِيدٞ ﴿٧٣﴾

"Gruaja e tij, që rrinte aty, qeshi kur Ne i dhamë lajmin e mirë për Is'hakun e pas Is'hakut - për Jakubin. Ajo tha: "Ah! E mjera unë! A mos vallë, kështu plakë do të lind unë, ndërkohë që edhe burri im është plak! Me të vërtetë, kjo është diçka e çuditshme!" Ata** (melekët), **thanë: "A mos vallë, po çuditesh me urdhrin e Allahut? Mëshira e Allahut dhe bekimi i Tij qoftë mbi ju - familjen e shtëpisë** (së të Dërguarit). **Me të vërtetë, Ai është i

[37] 37-Saffat: 83-101.
[38] 15-Hixhr: 54-55.

Falënderuar dhe i Lavdëruar!".[39] Ndërsa për lutjen e h. Zekerijasë, Allahu xh.sh., thotë:

فَهَبْ لِي مِن لَّدُنكَ وَلِيًّا ۝٥ يَرِثُنِي وَيَرِثُ مِنْ ءَالِ يَعْقُوبَ ۖ وَٱجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا ۝٦
يَٰزَكَرِيَّآ إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَٰمٍ ٱسْمُهُۥ يَحْيَىٰ لَمْ نَجْعَل لَّهُۥ مِن قَبْلُ سَمِيًّا ۝٧ قَالَ رَبِّ
أَنَّىٰ يَكُونُ لِي غُلَٰمٌ وَكَانَتِ ٱمْرَأَتِي عَاقِرًا وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ ٱلْكِبَرِ عِتِيًّا ۝٨ قَالَ
كَذَٰلِكَ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ وَقَدْ خَلَقْتُكَ مِن قَبْلُ وَلَمْ تَكُ شَيْـًٔا ۝٩

"...andaj, më dhuro nga ana Jote një pasardhës. Që të më trashëgojë mua dhe familjen e Jakubit. Zoti im, bëje atë të pëlqyeshëm *(për Ty)!"* ***"O Zekerija, Ne po të japim lajmin e mirë për një djalë që do të quhet Jahja. Askujt nuk ia kemi dhënë këtë emër më parë". Ai tha: "Zoti im, si mund të kem unë djalë, kur bashkëshortja ime është beronjë dhe unë kam arritur pleqërinë e thellë?!" I tha: "Ashtu ka thënë Zoti yt. Kjo për mua është lehtë. Unë të kam krijuar edhe ty më parë, ndërkohë që nuk ekzistoje".***[40]

Në këto dy tregime të ajeteve shohim se ligji i kauzalitetit u thye, sepse h. Ibrahimi a.s. dhe gruaja e tij ishin të shtyrë në moshë, gjë që nuk i lejonte të lindnin, e sidomos gruaja pasi kishte hyrë në fazën e menopauzës, ndërsa gruaja e h. Zekerijasë a.s. ishte beronjë, ajo nuk kishte lindur në kohën e duhur, e mos të flasim në moshë të shtyrë. Megjithatë, që të dyve Zoti iu dhuroi fëmijë.

Në ngjarjet e mësipërme mund të vërejmë dy gjëra:

E para: Atyre iu dhuruan fëmijët pas lutjes së tyre, d.m.th. pasi që ishin të përgatitur për këtë çështje dhe pas strehimit dhe mbështetjes së plotë tek Allahu xh.sh.. Kjo ka ngjashmëri me atë që e cekëm më lartë, e që ishte mënyra e udhëzimit dhe e humbjes. Gjegjësisht, nëse

[39] 11-Hud: 71-73.
[40] 19-Merjem: 5-9.

njeriu e kërkon rrugën e udhëzimit dhe e ndjek atë, ai padyshim do të udhëzohet dhe do ta gjejë ndihmën e Zotit xh.sh. dhe anasjelltas.

E dyta: Habia, çudia dhe pyetjet ishin çështje e përbashkët ndërmjet tyre, ngase nuk ekzistonin shkaqet të cilat çonin në efekte të caktuara sipas ligjit të kauzalitetit, edhe pse kishin bërë lutje që më parë! Në rrethana të tilla kjo do t'i ndodhë çdo njeriu, sepse ngjarja nuk ishte e zakonshme, por ishte vepër e mbinatyrshme, pra edhe sjelljet e tyre ishin të njëjta me sjelljet e çdokujt tjetër që do të ndodhej në këtë situatë. Kjo nënkupton se Allahu do t'i përgjigjet lutjes së çdokujt tjetër i cili i drejtohet Atij me sinqeritet të plotë dhe devotshmëri. Gjithashtu me këtë vepër shfaqej fuqia absolute e Allahut, mëshira dhe bekimi i Tij, me të cilat Ai i fton robërit e Tij që të strehohen te Ai sa herë që atyre t'iu mbyllen dyert e shkaqeve. Kjo për faktin se, shkaqet me efektet e tyre janë nën përkujdesjen, mbikëqyrjen dhe dominimin e Zotit të Lartmadhëruar.

Mirëpo nga ajo që shqyrtuam për lutjen a nuk duket se bie në ndesh me *Kaderin,* përkatësisht me *Paracaktimin* paraprak të Allahut? A nuk kuptohet se Allahu xh.sh. pas lutjes e ndryshoi Paracaktimin e tij, - në këtë rast, pasi ishte e përcaktuar që mos të kenë fëmijë, sepse që të dy pejgamberët i patën gratë e tyre sterile - u dhuruan atyre fëmijë! Shikimi sipërfaqësorë është i tillë, por pas një analize të thuktë, shohim se realisht nuk ndodh kurrfarë ndryshimi, sepse;

E para: Me paracaktimin e Zotit është hapja e mundësisë së lutjes, e që e ka përcaktuar dhe e ka lënë të hapur derën e saj.

E dyta: Me Paracaktimin e Tij i përgjigjet lutjes së sinqertë, sepse Ai thotë:

وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِى عَنِّى فَإِنِّى قَرِيبٌ ۖ أُجِيبُ دَعْوَةَ ٱلدَّاعِ إِذَا دَعَانِ ۖ فَلْيَسْتَجِيبُوا۟
لِى وَلْيُؤْمِنُوا۟ بِى لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ ۝١٨٦

"Kur robërit e Mi *(besimtarë)* ***të pyesin për Mua,*** *(thuaju se)* ***Unë jam afër, i përgjigjem lutjes së lutësit, kur ai më lutet Mua.***

Prandaj, le t'i përgjigjen thirrjes Sime dhe le të më besojnë Mua, për të qenë në rrugë të drejtë".[41]

E treta: Hapja e mundësisë së lutjes është portë e cila e afron njeriun te Allahu, ndërkohë e vendosë në realitetin dhe pozitën e njerëzores. Sepse me anë të lutjes njeriu e shfaqë robërinë dhe nënshtrimin e plotë dhe nevojën për mbështetje te Krijuesi i tij. Kjo mënyrë ndërkohë është mekanizëm për ta ndaluar njeriun nga mendjemadhësia dhe kryeneçësia. Prandaj e gjejmë njeriun që i lutet Zotit, është modest e i sinqertë me sjelljet e tij me të gjithë njerëzit.

E katërta: Mos përgjigja ndaj lutjes nuk do të thotë se Zoti nuk e ndryshoi Paracaktimin e Tij, sepse, siç thamë edhe më parë, vetë lutja dhe përgjigja ishin Paracaktim i Tij, andaj këtu nuk ndodhi asnjë lloj mos ndryshimi apo ndryshimi, por Allahu xh.sh. me diturinë e Tij absolute e di që lutja e robit është e dëmshme për të, prandaj nuk i përgjigjet. Këtë e kuptojmë nga ajeti i Kuranit ku Allahut xh.sh. ku thotë:

وَعَسَىٰٓ أَن تَكۡرَهُواْ شَيۡـٔٗا وَهُوَ خَيۡرٞ لَّكُمۡۖ وَعَسَىٰٓ أَن تُحِبُّواْ شَيۡـٔٗا وَهُوَ شَرّٞ لَّكُمۡۗ وَٱللَّهُ يَعۡلَمُ وَأَنتُمۡ لَا تَعۡلَمُونَ ٢١٦

"...Ju mund ta urreni një gjë, ndërkohë që ajo është e mirë për ju e mund ta doni një gjë, ndërkohë që ajo është e dëmshme për ju. Allahu di, kurse ju nuk dini".[42]

Besimi në *Kader* dhe *Kada*ia rregullon besimtarit baraspeshën që duhet ta ketë gjatë jetës së tij. Ai nuk mund të humbasë e të mendojë se me lirinë që posedon arrin çdo gjë, madje t'i tejkalojë edhe kufijtë e tij njerëzorë. Ai duhet të jetë falënderues për lirinë e zgjedhjes që posedon, duke e ndier veten plotësisht përgjegjës për veprat e veta. Ndërkohë që nuk bie në kurthin e dorëzimit ndaj indeterminizmit, saqë të mendojë se çdo vepër e tij është paracaktuar dhe të mendojë se

[41] 2-Bekare: 186.
[42] Po aty: 216.

ai nuk është përgjegjës për to. Por duhet të jetë vigjilent që të mos e ndjekë rrugën e keqe, duke pasur vetëbesim se ai është besimtar dhe nuk mund të devijojë, sepse prirja ndaj devijimit e çon njeriun në humbje dhe anasjelltas.

Pesimizmi nuk gjen vend te besimtari në Kader dhe Kada sepse ai i nënshtrohet Vendimit të Zotit dhe beson se çdo ngjarje që i ndodh, është për të mirën e tij. Po ashtu, ai nuk është kurrë pesimist ndaj asaj që dëshiron ta arrijë, sepse në momentin kur ligji i kauzalitetit nuk funksionon, ai i drejtohet Krijuesit të atij ligji, i Cili e thyen atë duke iu përgjigjur robit të Vet dhe kështu ai kurrë nuk e ndien veten të vetmuar dhe të braktisur.

Evitimi i paqartësisë ndërmjet mbështetjes në Allahun dhe Kaderit

E tërë gjithësia i nënshtrohet një sistemi të paracaktuar, sistem që personifikon fuqinë absolute të Allahut xh.sh. i cili thotë:

وَخَلَقَ كُلَّ شَيۡءٖ فَقَدَّرَهُۥ تَقۡدِيرٗا ٢

"...Ai krijoi çdo gjë, duke e përsosur në mënyrë më të matur".[43]

Ky sistem ekziston në gjithësi sipas urtësisë që deshi Ai:

لَا ٱلشَّمۡسُ يَنۢبَغِي لَهَآ أَن تُدۡرِكَ ٱلۡقَمَرَ وَلَا ٱلَّيۡلُ سَابِقُ ٱلنَّهَارِۚ وَكُلّٞ فِي فَلَكٖ يَسۡبَحُونَ ٤٠

"As Dielli nuk mund ta arrijë Hënën e as nata nuk mund t'ia kalojë ditës; të gjitha lundrojnë në orbitat e veta".[44] Gjithashtu:

ٱلشَّمۡسُ وَٱلۡقَمَرُ بِحُسۡبَانٖ ٥

"Dielli dhe Hëna ndjekin rrugën e caktuar".[45] Pra, sistemi i gjithësisë ekziston në saje të një preciziteti të përcaktuar. Meqe-

[43] 25-Furkan: 2.
[44] 36-Jasin:40.
[45] 55-Rahman: 5.

nëse njeriu është pjesë e kësaj gjithësie, padyshim edhe ndaj tij zbatohet i njëjti rregull i sistemit të gjithësisë.

Ndonëse sistemi në realitetin e tij është kufizim, dhe çdo kufizim është kundër lirisë dhe dëshirës së njeriut, andaj ai mund të ndeshet me ndodhi të padëshiruara, megjithatë s'i mbetet tjetër pos t'i pranojë ato ashtu siç janë, duke u orvatur të përshtatet me to sa më shumë që të jetë e mundur. Çdo kundërshtim, protestë, e rebelim ndaj ndodhive të tilla nuk do t'i sjellë përveçse dëm, sepse ai nuk mund ta ndryshojë ngjarjen tashmë të kryer. Pra, rebelimi vetëm sa e dëmton edhe më tepër personin, dëmtim nga i cili si rezultat i vuajtjes dhe pikëllimit të tepërt mund të pësojë me ndonjë sëmundje nervore.

Ndërkaq, rregullat e sistemit duhet të vazhdojnë, pavarësisht se ato bien ndesh me dëshirën e njeriut. Allahu xh.sh. thotë:

وَلَوِ ٱتَّبَعَ ٱلۡحَقُّ أَهۡوَآءَهُمۡ لَفَسَدَتِ ٱلسَّمَٰوَٰتُ وَٱلۡأَرۡضُ وَمَن فِيهِنَّۚ ﴿٧١﴾

"Sikur e Vërteta t'i ndjek dëshirat e tyre, atëherë do të shkatërroheshin qiejt dhe Toka dhe gjithçka që gjendet në to...".[46]

Sa do të kishte dëshiruar njeriu që ta ndalte kohën e të mos plakej, por kjo do të mbetej vetëm dëshirë e kotë, sepse realiteti e zgjon nga kjo kotësi duke ia imponuar pleqërinë. Ky rregull është Paracaktim dhe Vendim i Allahut Fuqiplotë, i Cili jo vetëm duhet pranuar si i tillë, sepse e pranuam apo refuzuam, ai mbetet i tillë,prandaj këtij rregulli, apo këtij Paracaktimi duhet nënshtruar me plot dëshirë, si përulje ndaj urdhrit të Tij. Me këtë nënshtrim myslimani ndërkohë e adhuron Zotin, pra, ai fiton sevape për çdo të keqe që e prek, kur këtë e konsideron si Paracaktim dhe Vendim të Allahut.[47]

Mirëpo, e tërë kjo nuk do të thotë se çdo ngjarje që i ndodh njeriut është e llojit të sistemit të lartpërmendur, gjegjësisht Paracaktim dhe

[46] 23-Mu'minun: 71.

[47] Abdul Kerim Hatib, "مشيئة الله و مشيئة العباد " (Vullneti i Allahut dhe vullneti i robërve të Tij), f. 62.

Vendim i Allahut. Sepse njeriu posedon liri, me të cilën, me lejen e Zotit, paraqet dhe shfaq personalitetin e tij. Ai do të jetë përgjegjës ndaj veprave të tij për aq hapësirë sa posedon liri për ta kryer atë vepër. Por, shpesh besimtarit mund t'i ngatërrohet çështja ndërmjet mbështetjes së vërtetë në Allahun xh.sh. dhe Paracaktimit dhe Vendimit të Tij, meqë ai beson paraprakisht se çdo gjë është në dorën e Zotit, prandaj shumë lehtë mund të bie në dilemë, se ngjarja që ndodhi a është Paracaktim dhe Vendim i Zotit, e në këtë rast duhet të mbështetet tek Ai, apo është çështje e cila mund të ndryshohet?

Shembuj të tillë kemi mjaft, si: varfëria, injoranca, okupimi i vendit nga ndonjë forcë e jashtme, sëmundjet e ndryshme të cilat kërkojnë mjekim etj. Nëse këto situata nuk kuptohen drejt nga aspekti i besimit, mund të arrihet në devijimin e tij. Prandaj në situata të tilla besimtari duhet të jetë vigjilent, e të mos bie pre e shejtanit duke menduar se të gjitha këto janë Paracaktim dhe Vendim i Zotit, dhe duke iu dorëzuar tërësisht situatës, pa bërë asnjë përpjekje për ta ndryshuar atë. Për më tepër, këtë dorëzim e konsideron si "mbështetje te Zoti i Gjithëfuqishëm", për të cilën shpesh porositemi në Kuran, dhe në vend të ndeshjes dhe ballafaqimit ai beson se është duke u ngritur në gradët e devotshmërisë, dhe të fitimit të sevapeve.

Në fakt, kjo është një "mbështetje e kotë", sepse këtë mënyrë mbështetje e përgënjeshtron biografia e Pejgamberit s.a.v.s., i cili pasi i merrte të gjitha masat e duhura për t'ia arritur qëllimit, vetëm atëherë kërkonte mbështetje dhe strehim te Allahu xh.sh. Këtë mënyrë e shohim qartë në hixhretin/emigrimin e tij nga Meka në Medinë. Ndonëse ishte nën përkrahjen e pandërprerë të Allahut xh.sh., përsëri, ai u përgatit në mënyrën më të përkryer të mundshme, duke mos i lënë aspak vend "rastësisë". Përgatitjen e bëri në fshehtësi të plotë, saqë nuk arriti ta dijë askush përveç atyre që ai dëshiroi t'u tregonte, e që ishte Ebu Bekri r.a., i cili e shoqëroi në udhëtim, birit të tij Abdullahut,

vajza e tij, Esma, e cila ua përgatiti ushqimin e udhëtimit dhe Abdullah ibën Urejkit el-Lejthi, personi që do t'i përcillte me devetë e tij në Medine. Masat e fshehjes ishin shumë të sofistikuara në të gjitha aspektet, prandaj dolën nga shtëpia e Ebu Bekrit nga dera e pasme. Në vend që të drejtohet në veri në kahe të Medinës ai i nis në jug. Arritën në shpellë në të cilën kaluan tri ditë pa lëvizur fare, deri sa të qetësohet kërkimi ndaj tyre. Abdullahu i biri i Ebu Bekrit ua çonte lajmet natën, kurse çobani ia shlyente gjurmët me dhentë në mëngjes e mbrëmje e shumë planifikime tjera të cilat i siguroi deri sa arriti në Medine.

Megjithatë, politeistët për pak desh iu ranë në fije gjurmëve të tyre, madje arritën deri te shpella ku ishin strehuar ata, dhe gati sa s'i panë, prandaj Ebu Bekri r.a. zuri të dridhej, e t'i thoshte Pejgamberit s.a.v.s. se do t'i kapnin! Ndërsa Pejgamberi s.a.v.s. ishte tërësisht i qetë dhe as që dëshpërohej nga prezenca e tyre, sepse i kishte ndërmarrë të gjitha masat e duhura që i takojnë njeriut, prandaj tani, në këtë çast, i ishte "mbështetur" Allahut xh.sh. me tërë kuptimin e fjalës, sepse e dinte se tani mundësitë e tij si njeri kishin shteruar dhe situata ishte në dorë të Zotit, dhe se ndihma e Tij nuk do të mungonte për asnjë çast. Këtë rast Allahu xh.sh. e shënoi në Kuran në mënyrë që të mbetet shembull i mbështetjes së vërtetë ndaj Tij. Ai thotë:

إِلَّا تَنصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ ٱللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ ثَانِىَ ٱثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِى ٱلْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَٰحِبِهِۦ لَا تَحْزَنْ إِنَّ ٱللَّهَ مَعَنَا ۖ فَأَنزَلَ ٱللَّهُ سَكِينَتَهُۥ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُۥ بِجُنُودٍ لَّمْ تَرَوْهَا ﴿٤٠﴾

***"...Nëse ju nuk e ndihmoni atë** (Muhamedin a.s.), **Allahu tashmë e ka ndihmuar ditën kur atë e dëbuan mosbesimtarët vetë të dytin, kur ishin në shpellë e ai i thoshte shokut të vet** (Ebu Bekrit): **"Mos u mërzit, se Allahu është vërtet me ne!" Atëherë, Allahu zbriti qetësinë e Vet mbi të, e ndihmoi me një ushtri që ju nuk e patë..."**[48],(49)*

Këto veprime të Pejgamberit s.a.v.s. nuk lënë vend për ndonjë paqartësi a ndonjë keqkuptim. Aq më tepër kur e dimë që ai ishte i përkrahur me shpallje dhe i mbrojtur nga Xhibrili a.s. megjithatë i ndërmori të gjitha këto masa për të na mësuar ne se si duhet të veprojmë në situata të tilla, dhe vetëm më pas t'I mbështetemi Allahut xh.sh. dhe të kërkojmë ndihmën e Tij, sepse ai ishte shembëlltyrë që duhet ta pasojmë e ndjekim hapat e tij, ndonëse ishte shpjegues praktik i Kuranit. Allahu xh.sh. thotë:

لَّقَدْ كَانَ لَكُمْ فِى رَسُولِ ٱللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا۟ ٱللَّهَ وَٱلْيَوْمَ ٱلْءَاخِرَ وَذَكَرَ ٱللَّهَ كَثِيرًا ﴿٢١﴾

***"Në të Dërguarin e Allahut ka një shembull të mrekullueshëm për atë, që shpreson tek Allahu dhe Dita e Fundit dhe e përmend shumë Allahun".**[50]*

Kjo çështje iu ishte mjegulluar edhe sahabëve r.a., prandaj Pejgamberi s.a.v.s. e shpjegoi jo vetëm me vepër, siç e cekëm më lart, por edhe në mënyrë të qartë, të thjeshtë, të shkurtër tërheqëse dhe të kuptueshme për çdo njeri. Nga Ebu Huzamete transmetohet se:

"عَنْ أَبِي خِزَامَةَ قَالَ سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَرَأَيْتَ أَدْوِيَةً نَتَدَاوَى بِهَا وَرُقًى نَسْتَرْقِي بِهَا وَتُقًى نَتَّقِيهَا هَلْ تَرُدُّ مِنْ قَدَرِ اللَّهِ شَيْئًا قَالَ هِيَ مِنْ قَدَرِ اللَّهِ"

"Pejgamberi s.a.v.s. u pyet: "Si i shihni ilaçet me të cilat i trajtojmë sëmundjet, fryrjet që fryjmë me ato, dhe mbrojtjet me

[48] 9-Tevbe: 40.

[49] Shih më gjerësisht për tërë përgatitjen e Pejgamberit dhe hixhretin e tij në Medine te: Saffijurrahman el-Mubarekfuri, *"Nektari i vulosur i Xhennetit",* përktheu nga boshnjakishtja: Muhamed Iljaz Dolaku, Gjurma, Prishtinë, 2001, f. 187-200.

[50] 33-Ahzab: 21.

të cilat mbrohemi? Këto a e kundërshtojnë Paracaktimin e Allahut? Ai tha: "Ato janë nga Paracaktimi i Allahut".[51]

Pra, këto gjëra që njerëzit i përdorin si mbrojtje ndaj sëmundjeve të ndryshme dhe kurimin e tyre janë nga Paracaktimi i Allahut xh.sh. Gjegjësisht nëse Zoti nuk do ta përcaktonte që njeriu do t'i ndërmerrte këto gjëra kundër atyre, para së gjithash ilaçi as që do të ekzistonte, ose së paku nuk do të kishte rezultat, siç vjen vdekja, pavarësisht gjithë kurimeve të bëra. "Pra, shkaqet dhe pasojat, janë nga Paracaktimi i Allahut, e kush nuk i ndërmerr ato për të arritur në rezultate të caktuara, ka besuar vetëm në një aspekt, ndërsa tjetrin e ka mohuar (ka bërë kufër), e kjo është më e rëndë se mosbesimi".[52]

Sfidat dhe sprovat

Megjithëse njeriu shpesh i ndërmerr të gjitha masat e duhura për të arritur qëllimin dhe për ta realizuar një synim të caktuar, e në fakt besimtari duhet të jetë përherë i tillë, prapëseprapë, shpesh ndodhin gjëra që e pengojnë të arrijë tek synimi i caktuar, madje rezultatet mund të jenë në të kundërtën me ato që ai dëshiroi. Këto ngjarje ndodhin brenda sistemit të lartpërmendur. Ato ndodhin për një urtësi hyjnore, një pjesë të së cilës arrijmë ta njohim, e pjesa më e madhe e saj është fshehtësi.

Shembuj të tillë janë katastrofat natyrore, si: tërmetet e ndryshme, vërshimet, nxehtësitë e mëdha, të ftohtit e madh etj. Ndërkohë, këto gjëra janë edhe sprovë për besimtarin për pranimin me qetësi, apo refuzimin protestues ndaj tyre! Zoti, me diturinë e Tij paraprake, e di

[51] Ibën Maxhe në Sunen, kitabu: et-Tib, babu: Ma enzelellahu min dain il-la enzele shifaen, nr. had. 3428.

[52] Abdul Kerim Hatib, مشيئة الله ومشيئة العباد (Vullneti i Allahut dhe vullneti i robërve të Tij), f. 64.

gjithsesi se çfarë sjellje do të ketë ai në situata të tilla, por këto janë me qëllim që ai vetë të jetë dëshmitar i vetvetes së tij.

Në konceptin islam sfidat dhe sprovat janë një testim që u bëhet besimtarëve në mënyrë që ata të shpalosin besimin e vetë ndaj Zotit fuqiplotë dhe ta demonstrojnë fuqinë shpirtërore duke u ballafaquar me atë qe vjen nga ana e Krijuesit. Allahu xh.sh. për këto sprova të besimtarit thotë:

وَلَنَبْلُوَنَّكُم بِشَيْءٍ مِّنَ ٱلْخَوْفِ وَٱلْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ ٱلْأَمْوَٰلِ وَٱلْأَنفُسِ وَٱلثَّمَرَٰتِ ۗ وَبَشِّرِ ٱلصَّٰبِرِينَ ﴿١٥٥﴾ ٱلَّذِينَ إِذَآ أَصَٰبَتْهُم مُّصِيبَةٌ قَالُوٓا۟ إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّآ إِلَيْهِ رَٰجِعُونَ ﴿١٥٦﴾

"Sigurisht që Ne do t'ju provojmë me frikë dhe uri, me dëmtim të pasurisë, të njerëzve dhe të të lashtave! Prandaj, përgëzoji të duruarit. Të cilët, kur i godet ndonjë fatkeqësi thonë: "Të Allahut jemi dhe vetëm tek Ai do të kthehemi!"[53] Po ashtu thotë:

ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلْمَوْتَ وَٱلْحَيَوٰةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا ۚ وَهُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْغَفُورُ ﴿٢﴾

"Ai i ka krijuar vdekjen dhe jetën, për t'ju provuar se kush prej jush do të veprojë më mirë; Ai është i Plotfuqishmi dhe Falësi i madh".[54] Në këtë ajet u përmend vdekja para jetës që njeriu ta ndiejë se sprovat vijnë si vdekja, nuk i dihet kur dhe si, prandaj besimtari nuk duhet të jetë kurrë i papërgatitur duke menduar se gjithçka është në rregull dhe se për atë kanë përfunduar të gjitha sprovat.

Sprovat, po ashtu, janë përkujtim për njerëzit për t'iu kthyer dhe nënshtruar Allahut xh.sh., si dhe për t'u penduar nga kryeneçësia dhe nga veprat e liga. Pra, në këtë rast, sprovat në brendinë e tyre janë mëshirë ndaj njerëzimit, ndonëse sipërfaqësisht janë ndëshkim. Allahu xh.sh. na lajmëron për këto lloje sprovash duke thënë:

[53] 2-Bekare: 155-156.

[54] 67-Mulk: 2.

أَوَلَا يَرَوْنَ أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ مَّرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ وَلَا هُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٢٦﴾

"Vallë, a nuk e shohin ata se çdo vit vihen në provë një ose dy herë e prapëseprapë as nuk pendohen, as nuk e mbledhin mendjen?!".[55] Pra, sprovat, ndër të tjera kanë për synim edhe marrjen e mësimit nga gabimet e bëra, duke mos i përsëritur ato. E nëse vazhdohet me përsëritje të tilla, pason sprova tjetër në të njëjtin vit apo në vitin vijues, për t'ia përkujtuar robit pendimin dhe mësimin që duhet marrë nga ajo sprovë.

Sprovat mund të vijnë edhe me shtimin e të mirave dhe begative të ndryshme, për ta sprovuar njeriun se sa do të jetë falënderues ndaj Allahut xh.sh.. Ky falënderim pasqyrohet nëpërmjet shfrytëzimit të atyre të mirave bashkërisht me shoqërinë ku jeton. Mospjesëmarrja e shoqërisë në këto begati është mosfalënderim ndaj Zotit, sepse Ai thotë:

وَقَطَّعْنَٰهُمْ فِي ٱلْأَرْضِ أُمَمًا ۖ مِّنْهُمُ ٱلصَّٰلِحُونَ وَمِنْهُمْ دُونَ ذَٰلِكَ ۖ وَبَلَوْنَٰهُم بِٱلْحَسَنَٰتِ وَٱلسَّيِّـَٔاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿١٦٨﴾

"Dhe Ne i shpërndamë ata në Tokë grupe-grupe. Disa prej tyre ishin të mirë e disa jo. Ne i vumë në provë ata me mirësi dhe fatkeqësi, me qëllim që të ktheheshin *(në rrugë të drejtë)".*[56]

كُلُّ نَفْسٍ ذَآئِقَةُ ٱلْمَوْتِ ۗ وَنَبْلُوكُم بِٱلشَّرِّ وَٱلْخَيْرِ فِتْنَةً ۖ وَإِلَيْنَا تُرْجَعُونَ ﴿٣٥﴾

"Çdo njeri do ta shijojë vdekjen! Ne ju vërë në provë me të keqe dhe me të mirë dhe te Ne do të ktheheni".[57]

Sprovat me dhuntitë e të mirave qartësohen më së miri në tregimin e h. Sulejmanit a.s., kur atij iu soll froni i mbretëreshës së Sebeit, nga një distancë tepër e madhe, nga Jemeni në Palestinë, për një kohë "sa

[55] 9-Tevbe: 126.
[56] 7-Ea'raf: 168.
[57] 21-Enbija: 35.

hap e mbyll sytë" nga njëri që ishte prezent në kuvendin e tij, e që kishte "dituri nga libri". Vërtet një shpejtësi marramendëse. Me të parë Sulejmani a.s. fronin e saj para tij tha:

هَٰذَا مِن فَضْلِ رَبِّي لِيَبْلُوَنِي ءَأَشْكُرُ أَمْ أَكْفُرُ ۖ وَمَن شَكَرَ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِۦ ۖ وَمَن كَفَرَ فَإِنَّ رَبِّي غَنِيٌّ كَرِيمٌ ﴿٤٠﴾

"...Kjo është nga dhuntitë e Zotit tim, për të më provuar a jam mirënjohës apo mohues. Kush falënderon, e bën për të mirën e vet e, kush mohon, *(ta dijë se)* ***Zoti im është i Vetëmjaftueshëm dhe Dhurues".***[58]

Sprovat, qofshin ato nga lloji i dëshpërimeve apo i gëzimeve, janë Paracaktim dhe Vendim i Allahut dhe ndikojnë në personalitetin e njeriut në dy aspekte:

E para: Ato janë të njëjta si për besimtarët, po ashtu edhe për të tjerët, por këta të fundit jo vetëm që dalin nga sprovat me vuajtje, pikëllime dhe me trauma të ndryshme, për më tepër, dalin duarbosh, pa ndonjë shpërblim në Ahiret. Ndërkaq, besimtarin sprovat e vetëdijesojnë për gradën që mund ta arrij përmes durimit që shfaq duke iu mbështetur tërësisht Zotit, dhe në këtë mënyrë do ta arrijë premtimin që i është bërë durimtarëve nga Zoti i tyre. Allahu xh.sh. thotë:

إِنَّمَا يُوَفَّى ٱلصَّٰبِرُونَ أَجْرَهُم بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿١٠﴾

"...Me të vërtetë vetëm durimtarëve do t'u jepet shpërblim pa masë".[59] Durimi në fatkeqësi hyn brenda rrethit të adhurimit, ngase me anë të durimit njeriu afrohet më shumë te Zoti. Allahu xh.sh. thotë:

وَٱللَّهُ مَعَ ٱلصَّٰبِرِينَ ﴿٢٤٩﴾

"...Allahu është me të durueshmit".[60]

[58] 27-Neml: 40.
[59] 39-Zumer: 10.
[60] 2-Bekare: 249.

وَٱللَّهُ يُحِبُّ ٱلصَّٰبِرِينَ ﴿١٤٦﴾

"...Allahu i do durimtarët".[61] Me këtë durim, besimtari e gjen baraspeshën e duhur që i nevojitet njeriut në raste të tilla. Duke qenë i vetëdijshëm për situatën, duke u orvatur ta tejkalojë atë, dhe duke e konsideruar si ligj të Zotit në këtë gjithësi, dhe sprovë ndaj robërve të Tij. Ai nuk do të protestojë e kundërshtojë së koti, por do ta pranojë si një proces normal të jetës në të cilin kalojnë njerëzit, dhe atij nuk i mbetet tjetër veç durimit, duke iu mbështetur Zotit të Lartmadhëruar. Prandaj ai është i matur në të gjitha sjelljet e tij. Durimi i besimtarit në situata të tilla është i pakrahasueshëm me sjelljet e njerëzve të tjerë, të cilët në situata të tilla e humbasin tërësisht toruan, vetëkontrollin dhe maturinë e duhur. Madje shpesh gjendja e këtyre të fundit nga pikëllimi i tepruar arrin deri në alivanosje, e që e bën të nevojshme ndërhyrjen medicinale, e cila mund të bëj disa kurime të pjesshme me ilaçe që janë efikase vetëm për një kohë të caktuar. Por, në këtë rast, personi nuk i zotëron ndjenjat e tij tërësisht, sepse gjendja e tij psikike është nën efektin e ilaçit.

Në një situatë të tillë edhe myslimani, mund të dëshpërohet e të mërzitet, dhe ta shoqërojë dëshpërimin edhe me lot, megjithatë ai është i matur, durimtar dhe e ruan tërësisht vetëkontrollin e tij. Në realitet, sjelljet e tij janë në proporcion me besimin, që nënkupton se sa më i lartë të jetë besimi, aq më e matur do të jetë sjellja e tij. Për këtë arsye, besimi në Paracaktimin dhe Vendimin e Allahut është i domosdoshëm për shpëtimin e njeriut në këtë botë, para shpëtimit në botën tjetër, duke e shmang nga shumë sëmundje psikike shpesh të pa kuruara. Po ashtu, ky ndikim e kthen individin më shpejtë në gjirin e shoqërisë për ta vazhduar jetën normale. Në këtë mënyrë shoqërisë i lehtësohet barra e përkujdesjes ndaj individit të kapluar nga ndonjë sëmundje, si dhe ia kursen kohën, mundin dhe ekonominë.

[61] 3-Ali Imran: 146.

E dyta: Sprovat ishin edhe me të mira dhe begati, me të cilat edhe nëse dobia direkt është individuale, prapëseprapë kolektivit apo shoqërisë i takon një pjesë e madhe e saj. Kjo për faktin se, siç e cekëm edhe më lart, falënderimi i Allahut për ato begati është për aq sa shoqëria ka dobi prej saj. Prandaj një pjesë e saj duhet ndarë për kryerjen e obligimeve, siç është dhënia e zeqatit apo e *sadakasë së fitrit* në Ramazan, apo për dhënien e lëmoshave të ndryshme. Allahu xh.sh. thotë:

لَن تَنَالُواْ ٱلۡبِرَّ حَتَّىٰ تُنفِقُواْ مِمَّا تُحِبُّونَ ۚ وَمَا تُنفِقُواْ مِن شَيۡءٖ فَإِنَّ ٱللَّهَ بِهِۦ عَلِيمٞ ﴿٩٢﴾

"Nuk keni për ta arritur përkushtimin e vërtetë, derisa të jepni *(lëmoshë)* ***nga ajo*** *(pasuri)* ***që e doni. Çfarëdo që jepni, vërtetë Allahu e di mirë atë".***[62]

Një nga metodat që merr besimi i Paracaktimit dhe Vendimit në ruajtjen e baraspeshës, është nxjerrja në pah e thelbit të problemit, dhe realitetit të tij me të kundërtën që shfaqet, sipas shikimit të njeriut. Shpesh mund të ndodhë, që njeriu e mendon diçka si të mirë, në realitet ajo është e keqe për të, dhe anasjelltas. Allahu xh.sh. thotë:

وَعَسَىٰٓ أَن تَكۡرَهُواْ شَيۡـٔٗا وَهُوَ خَيۡرٞ لَّكُمۡۖ وَعَسَىٰٓ أَن تُحِبُّواْ شَيۡـٔٗا وَهُوَ شَرّٞ لَّكُمۡۗ وَٱللَّهُ يَعۡلَمُ وَأَنتُمۡ لَا تَعۡلَمُونَ ﴿٢١٦﴾

"...Mbase mund ta urreni një gjë, ndërkohë që ajo është e mirë për ju e mund ta doni një gjë, ndërkohë që ajo është e dëmshme për ju. Allahu e di, kurse ju nuk e dini".[63] Dhe thotë:

فَعَسَىٰٓ أَن تَكۡرَهُواْ شَيۡـٔٗا وَيَجۡعَلَ ٱللَّهُ فِيهِ خَيۡرٗا كَثِيرٗا ﴿١٩﴾

"...Mbase urreni diçka, por Allahu në atë ju sjellë shumë të mira".[64]

[62] 3-Ali Imran: 92.
[63] 2-Bekare: 216.
[64] 4-Nisa: 19.

Ngjarje të tilla ndodhin vazhdimisht në jetën e përditshme. Sa e sa njerëz janë brengosur e mërzitur sepse nuk kanë mundur të udhëtojnë me aeroplanin apo autobusin e caktuar, e nuk shkon shumë kohë kur ata marrin lajmin tronditës të aksidentit të tyre.

E njëjta peshore vlen edhe për diçka që njeriu e urren, por ajo ndodh. Në këtë rast, orvatja dhe arritja e qëllimit, dhe dështimi i synimit janë të barabartë, prandaj besimtari nuk duhet as të pikëllohet e as të gëzohet shumë, meqë nuk e di se cila do të ishte më mirë për të. Prandaj Allahu xh.sh. thotë:

لِّكَيْلَا تَأْسَوْا۟ عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا۟ بِمَآ ءَاتَىٰكُمْ ۗ وَٱللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ ﴿٢٣﴾

"Ashtu që të mos dëshpëroheni** (tepër) **për atë që ju ka kaluar, e as të mos gëzoheni** (tepër) **me atë që Ai u ka dhënë, Allahu nuk i do kryelartët mburravecë".[65] Pra, në këtë mënyrë, besimi islam i solli njeriut balancimin me të cilin mbrohet nga çdo tekanjozitet, përshpejtim dhe teprim, si ndaj dëshpërimit ashtu edhe ndaj gëzimit, prandaj ai e obligoi besimtarin me besim në Paracaktim dhe Vendim të Allahut xh.sh..

Ballafaqimi i Musait a.s. me çështjet e Kaderit

Forma më e qartë dhe më konkrete në të cilën shpjegohet çështja e diturisë së fshehtë, gjegjësisht e metafizikës së Paracaktimit dhe Vendimit, si dhe durimit që duhet të ketë njeriu në situata të tilla është trajtuar përmes tregimit të Musait a.s. me robin e mirë të Zotit në suren Kehf,[66] siç e cekëm edhe më lart. Nga këndvështrimi ynë si dhe nga shkaqet e dukshme, ato ngjarje ishin të mbrapshta. Mirëpo, gjithçka në atë tregim ishte e kundërta e asaj që dukej në pamje të parë. H.

[65] 57-Hadid: 23.
[66] Shih: 18-Kehf: 60-88.

Musai a.s. përfaqëson në atë tregim tërë kapacitetin e diturisë së kufizuar njerëzore, të bazuar në ligjin e kauzalitetit, përkatësisht në shkaqe dhe pasoja. Ndërkaq robi i mirë paraqet diturinë e vërtetë, i cila fshihet pas perdeve të fshehtësisë metafizike.

Skenat e tregimit fillojnë me habinë e Musait a.s. ndaj shpimit të barkës nga robi i mirë, edhe pse pronari i saj tregoi mirësjellje ndaj tyre, duke i bartur me të në anën tjetër të bregut! Pastaj tregimi vazhdon me mbytjen e fëmijës së pafajshëm, dhe, në fund, me rindërtimin e një muri të disa njerëzve të këqij të cilët nuk i kishin pranuar si mysafirë. Të gjitha ato vepra në gjykimin tonë janë vepra të këqija.

E para dhe e dyta në këtë tregim janë vetë si vepra të këqija, ndërsa e treta është e mirë, por për njerëzit të cilët e meritojnë një të mirë të tillë, e jo për ata që nuk i pranuan si mysafirë, pra nuk iu dhanë as ushqim. Po të njëjtin mendim e kishte edhe Musai a.s. Por, në realitet të tëra ato veprime ishin të mira dhe të dobishme dhe se, në to nuk kishte asnjë të keqe apo shkatërrim.

"Njeriu i mirë" ia shpjegoi ato akte, duke i thënë se:

- Vepra e parë ishte në interes të pronarit të anije për të mos ia rrëmbyer atë një mbret në anën tjetër, meqë ai e grabiste çdo anije të mirë. Në mënyrë që pronari i anijes të mos mbetej i gjorë, pa asnjë burim financiar "njeriu i mirë" ia shëmtoi anijen, duke ia hequr një dërrasë.

- Kurse e dyta kishte të bënte me faktin se fëmija do të kishte një të ardhme shumë të tmerrshme, meqë do të ishte zullumqar dhe përbuzës ndaj prindërve të tij të mirë, duke e mohuar mirësinë e tyre, madje duke i rënduar dhe rraskapitur në pleqërinë e shtyrë, prandaj për të mos ndodhë tërë ky tmerr ndaj tyre, vdekja e tij ishte më mirë për të dhe për ta.

Ndërsa e treta ishte për t'ua shpëtuar pasurinë dy çunave jetimë, të cilëve u kishte vdekur prindi i cili ua kishte lënë një thesar në atë mur,

që kishte qenë njeri i mirë. "Robi i mirë" e përfundoi tregimin e tij, duke thënë:

رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ ۚ وَمَا فَعَلْتُهُۥ عَنْ أَمْرِى ۚ ذَٰلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِع عَّلَيْهِ صَبْرًا ﴿٨٢﴾

"...Kjo ishte mëshirë nga Zoti yt. Unë këtë nuk e kam bërë sipas gjykimit tim. Ky është shpjegimi i asaj, për të cilën ti s'munde të duroje!".[67] Pra, në këtë tregim kemi shpjegim të qartë dhe fakte për ballafaqimin ndaj fatkeqësive se çështjet për të cilat mendojmë se janë të këqija mbase mund të jenë të mira në realitetin e tyre sipas "dijes absolute" të Allahut të Lartmadhëruar.

Ky tregim, ndër të tjera, sqaron se nëse njeriu do ta dinte të fshehtën e ngjarjeve të hidhura do t'i pranonte ato pa ndonjë kundërshtim apo protestë, por Allahu xh.sh. deshi ta ngritë besimin e myslimanit, kështu që ai t'i pranojë ato çështje duke bërë durim, pa e ditur se çfarë fshihet prapa tyre. Sepse nëse do ta dinte atëherë durimi i tij nuk do ta tejkalonte bindjen e tij personale, dhe ai durim nuk do të ishte për hir të Zotit dhe me sinqeritet të plotë ndaj Tij, por për hir të bindjes dhe interesit të tij personal.

Pra, besimi në Paracaktim dhe Vendim është promotori esencial i njeriut me të cilin ai i sfidon vështirësitë, i tejkalon pengesat dhe çështjet e padëshiruara, pa lënë gjurmë negative në personalitetin e tij. Sepse ai nuk pikëllohet e trishtohet ngase e di që çdo gjë është e varur nga vullneti i Zotit. Prandaj Pejgamberi s.a.v.s. e orienton besimtarin në rastet e dështimeve se si t'i pranojë ato dhe se çfarë duhet të bëj në ato çaste, duke thënë:

[67] 18-Kehf: 82.

"...احْرِصْ عَلَى مَا يَنْفَعُكَ وَاسْتَعِنْ بِاللَّهِ وَلَا تَعْجَزْ وَإِنْ أَصَابَكَ شَيْءٌ فَلَا تَقُلْ لَوْ أَنِّي فَعَلْتُ كَانَ كَذَا وَكَذَا وَلَكِنْ قُلْ قَدَرُ اللَّهِ وَمَا شَاءَ فَعَلَ فَإِنَّ لَوْ تَفْتَحُ عَمَلَ الشَّيْطَانِ"

"...Përkushtoju asaj që ke dobi, mbështetu tek Allahu e mos u dobëso. Nëse të godet ndonjë gjë, mos thuaj: nëse do të veproja ndryshe do të ndodhte kështu apo ashtu! Por thuaj: Ishte Paracaktim i Allahut, Ai e bëri atë që deshi. Sepse fjala "nëse" ia hap punën shejtanit".[68]

Nga hadithi kuptojmë se njeriu kurrsesi nuk duhet t'i dorëzohet dështimit, por duhet t'i vazhdojë orvatjet e tij, sepse ndoshta dështimi i parë ishte nga Zoti si sprovim ndaj këmbënguljes së tij. Pra, hadithi nuk na lejon të merremi me të kaluarën, sepse ajo është punë e shejtanit i cili orvatet që ta dobësojë njeriun dhe ta bëjë atë të dështojë, duke ia mbyllur derën e aktivitetit. Prandaj njeriu duhet t'i vazhdojë përpjekjet e tij deri në realizimin e synimit.

Me këtë besim, i cili e bën njeriun të balancuar në të gjitha situatat, myslimanët e parë u bënë liderë të botës dhe e përhapën fenë e Allahut xh.sh. në të gjitha anët e saj. Prandaj ata luftuan dhe e mbrojtën çështjen e fesë dhe të atdheut të tyre, duke ngadhënjyer ndaj armiqve. Gjithashtu, në jetën e tyre të përditshme ata rropateshin në punë pandërprerë, secili sipas drejtimit të tij, duke e refuzuar përtacinë dhe dembelizmin, apo frikën se mos i gjente ndonjë ndodhi e pakëndshme, sepse në çështjen e Paracaktimit dhe Vendimit të Zotit ata ishin besimtarë të vërtetë, dhashtë Zoti që të jemi të tillë çdo herë dhe në çdo vend.

[68] Muslimi në Sahih, kitabu: el-Kader, babu: Fi emri bil kuvveti ve terkil axhzi, nr. 4816.

Përfundim

Besimi në Kader dhe Kada, siç e pamë, ia shton njeriut shpresën, vetëbesimin, ia rrit optimizmin e jetës. Kur shteren të gjitha mjetet materiale e fizike lutja dhe përgjërimi ndaj Allahut ia hap portat e mundësisë së arritjes të paarritshmen.

Ky besim ia ruan njeriut baraspeshën dhe vetëkontrollin mbi gjendjen e tij psikike si dhe e bën më të ballafaqueshëm dhe më të përshtatshëm me situata e vështirësi të rënda gjatë jetës. Kjo na qartësohet edhe më tepër kur njeriu nuk gjen ndonjë rrugëdalje tjetër, pos mbështetjes në Allahun në situata të tilla, që është ilaçi më i mirë dhe më shpëtues i njeriut nga vuajtjet dhe pikëllimi. Ky besim e orienton njeriun dhe e drejton në pozitën që duhet ta ndiej, duke ia larguar pesimizmin, përtacinë, neglizhencën, si dhe dështimin, dhe nxitur në optimizëm, aktivitet, mosdorëzim dhe përsëritje të përpjekjeve deri në arritjen e qëllimit, madje edhe atëherë kur harxhohen mjetet materiale.

Besimi në Kader e Kada, është i domosdoshëm për ta shpëtuar njeriun nga sëmundje të ndryshme psikike, para se ai doemos t'i nënshtrohet Paracaktimit dhe Vendimit të Krijuesit si akt i kryer. Me këtë besim ai jo vetëm që do të jetë më i rehatshëm në këtë botë, por edhe do të shpërblehet në botën tjetër me shpërblime të pakufizuar ndaj durimit që e ka bërë për hir të Zotit. Pra, besimtari do t'i ketë me këtë besim dy shpërblime ai i kësaj bote, me ndjenjën e tij psikike të shëndosh e me baraspeshë, dhe në Ahiret me gradime në Xhenet.

Fenomeni i besimit në Kader e Kada dhe ndikimi i tij në ballafaqimin e njeriut me jetën e përditshme, duhet të studiohet jo vetëm nga këndvështrimi fetar, por edhe nga shkencat e tjera, e sidomos nga psikologjia dhe sociologjia, meqë nga kjo kanë dobi si individët, po ashtu e tërë shoqëria, madje pse jo i tërë njerëzimi.

Prof. ass. Dr. Lulzim ESATI

IDENTITETI I KURANIT FAMËLARTË NË KURAN

Hyrje

Në këtë punim, "Identiteti i Kuranit famëlartë në Kuran" jemi munduar t'i nxjerrim në pah njohuritë dhe karakteristikat kryesore me të cilat është pajisur Libri i fundit i shpallur nga Allahu xh.sh., tek i Dërguari i fundit - Muhamedi s.a.v.s.. Këtu do të sjellim fakte nga vetë Kurani famëlartë, rreth kohës së shpalljes, metodës, origjinës, madhështisë së tij dhe veçorive të tjera që e veçojnë këtë Libër të shenjtë nga librat e tjerë të zbritur para tij. Gjithashtu kemi folur edhe për ftesën e kundërvënies me të cilën Kurani bën thirrje për t'u sfiduar nga të gjithë njerëzit dhe exhinët, nëse ata dyshojnë se ky Libër nuk është i shpallur nga i Lartmadhërishmi. Këto informata rreth çështjeve të lartpërmendura i kemi sjellë përmes tubimit të ajeteve më të qarta që ofrojnë detaje të hollësishme rreth çështjeve të studiuara në këtë punim.

Fjala KURAN në kuptimin etimologjik:

Fjala KURAN rrjedh nga gjuha arabe, që jep dy kuptime:

Kuptimi i parë: Kjo fjalë rrjedh nga fjala *"el-kiraetu"* që do të thotë: lexim. Siç ka ardhur në këtë ajet me këtë kuptim:

فَإِذَا قَرَأْنَٰهُ فَٱتَّبِعْ قُرْءَانَهُۥ ﴿١٨﴾

"E kur ta lexojnë ty atë, ti përcille me të dëgjuar leximin e tij".[1]

Transmetohet nga Ibn Abasi se: fjala "*el-KURAN* dhe "*el-kiraetu*" është e njëjtë, sikurse "*el-husran* dhe *el-hasaretu."*[2]

Ndërsa ardhja në formën: "Kuran" e jo "kiraetun", sepse forma "Kuran" tregon superlativin e kësaj shprehjeje, pra vjen nga leximi i shumtë, që do të thotë se është Libër që lexohet më së shumti.

Kuptmi i dytë: Transmetohet prej Katades, se kjo fjalë ka kuptimin e tubimit. Kur thua: *kera'tulmae fil haudi*- d.m.th. *e tubova ujin në pus*. Sepse fjala *el- kiraetu*, këtu vjen me kuptimin *xhema'tuhu*- e tubova.

Sufjan ibn Ujejneh thotë: Është quajtur KURANI KURAN, ngase janë tubuar shkronjat dhe janë bërë fjalë, fjalët janë tubuar dhe janë bërë ajete, ajetet janë tubuar dhe janë bërë sure, suret janë tubuar dhe janë bërë Kuran.[3]

Fjala KURAN në kuptim terminologjik:

Në aspektin terminologjik Kuran është: fjalë e Allahut dhe mrekulli, i zbritur Muhamedit s.a.v.s. me shprehje (fjalë) arabe, i transmetuar deri te ne besnikërisht nëpërmes *tevaturit,* leximi i të cilit është adhurim (*ibadet*), i shkruar në *Mus-haf*, fillon me suren *el-Fatiha* dhe mbaron me suren *enNas.*[4]

Koha e zbritjes së Kuranit Famëlartë:

I Lartmadhërishmi për kohën e zbritjes së Kuranit, thotë:

[1] El-Kijameh: 18

[2] D.m.th: humbje. Err-Razi,***Et-TefsirulKebir***, vëll: 2, f: 123.

[3] Err-Rrazi, vëll: 2, f: 124.

[4] Imam Gazali, ***Mustesfa***, 1/100. Nedhamudin, AbdulalijeMuhammed, ***FevatihRahamut***, 2/7. Taftazani, ***TelvihalaTevdih***, 1/46. Zuhejli, Muhammed, ***Usulul Fik-h***, 107. Buti, MuhammedSaid, ***MinRevaiul Kur'an,*** 25.

شَهْرُ رَمَضَانَ ٱلَّذِىٓ أُنزِلَ فِيهِ ٱلْقُرْءَانُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَٰتٍ مِّنَ ٱلْهُدَىٰ وَٱلْفُرْقَانِ

***"Muaji i Ramadanit në të cilin** (ka filluar) **të shpallet Kurani, që është udhërrëfyes për njerëz dhe sqarues i rrugës së drejtë dhe dallues** (i së vërtetës nga gënjeshtra)".*[5]

Kurani Kerim është Libri fundit i shpallur nga Allahu xh.sh.[6] të dërguarit të Tij të fundit, Muhamedit a.s.. Ky Libër i shenjtë ka zbritur në muajin Ramazan, siç na bën me dije ky ajet fisnik. Nga karakteristikat e shumta dhe veçoritë e këtij Libri, për dallim nga librat e tjerë, është edhe ajo që theksohet qartë në këtë ajet, që ky Libër është udhërrëfyes për gjithë njerëzimin e jo vetëm për popullin, tek i cili zbriti, siç kishte ndodhur me librat që kanë zbritur para Kuranit.[7] Allahu i Madhërishëm thotë:

أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ ٱلْقُرْءَانَ ۚ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِندِ غَيْرِ ٱللَّهِ لَوَجَدُوا۟ فِيهِ ٱخْتِلَٰفًا كَثِيرًا ﴿٨٢﴾

"A nuk e përfillin ata** (me vëmendje) **KURANIN? Sikur të ishte prej dikujt tjetër, përveç prej Allahut, do të gjenin në të shumë kundërthënie".[8]

Allahu s.v.t., përmes këtij ajeti, kërkoi nga njerëzit, dhe sidomos nga ata që e mohojnë, që ta shkoqisin Kuranin me vëmendje. E pas një studimi të thukët dhe pas një hulumtimi të mirëfilltë, ata do të binden se ky Libër është i zbritur nga Allahu. Sepse, sikur të ishte prej

[5] El-Bekara:185.

[6] Zbritja e Kuranit ka filluar saktësisht në vitin 610. Kurse data nuk dihet saktësisht, por disa kanë thënë se data ka qenë 1 shkurt i atij viti, disa të tjerë kanë pohuar se kjo ka ndodhur në korrik, që i bie më 17 Ramazan të po atij viti. Shih: Muhammedel-Hudari, ***NurulJekinfisiretisejjidilmurselin***, f: 33. Ndërsa në siren e Ibn Hishamit, përmendet vetëm muaji Ramazan, dhe në margjinën e saj përmendet se ka qenë ditë e hënë. Shih:IbnHisham,***Es-SiretunNebevije***, vël: I, f: 236.

[7] "***Ai zbriti më parë Tevratin dhe Inxhilin. Udhërrëfim për njerëz".*** Ali-Imran:3-4. Edhe pse në këtë ajet thuhet se Tevrati dhe Inxhili janë udhëzues për njerëzit, interpretuesit e Kur'anit thonë se këtu fjala ***"njerëz"*** ka kuptimin "popujt e atyre ku kanë zbritur këta libra". Ibn Ashur pohon: Njerëzit këtu janë Beni-Israilët, sepse ata janë të ftuar me këta dy libra, e askush përveç tyre. ***Et-Tahriru ve-t-Tenviru***: vëll:1, f:399.

[8] En-Nisa'ë:82.

dikujt tjetër përveç Allahut, atëherë ata do të gjenin në të shumë kundërthënie!

Doktor Myller[9] filloi ta lexonte Kuranin me vëmendje, me shpresën se në të do të gjente ndonjë gabim! Mirëpo, ai u shokua kur dëgjoi ajetin e lartpërmendur: ***"A nuk e përfillin ata** (me vëmendje) **Kuranin? Sikur të ishte prej dikujt tjetër, përveç prej Allahut, do të gjenin në të shumë kundërthënie".*** Prandaj, për këtë ajet, tha: Prej parimeve shkencore të njohura në kohën tonë, është parmi i gjetjes së gabimeve në teori, derisa të vërtetohet se teoria në fjalë është e saktë, siç quhet: *falsification test* (testi i falsifikimit). Është për t'u habitur se vetë Kurani u bën thirrje myslimanëve dhe jomuslimanëve që të hulumtojnë për të gjetur gabime në të, po sigurisht nuk do të gjejnë kurrë! Pastaj thotë: Nuk ka asnjë autor në botë që merr guximin të shkruajë ndonjë Libër e pastaj të thotë se ky libër është pa gabime. Kurse Kurani është e kundërta e këtij konstatimi. Ai të sfidon ty madje duke thënë se në të nuk ka gabime! Bile edhe të ofron mundësinë të hulumtosh e të gjesh gabime, po ato nuk do t'i gjesh kurrë, sepse nuk ka diçka të tillë në përmbajtjen e tij![10]

Urdhri për dëgjim dhe heshtje gjatë leximit e recitimit të Kuranit

Allahu xh.sh. thotë:

وَإِذَا قُرِئَ ٱلْقُرْءَانُ فَٱسْتَمِعُوا۟ لَهُۥ وَأَنصِتُوا۟ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٢٠٤﴾

"Kur lexohet Kurani, dëgjojeni** (me vëmendje) **dhe heshtni, në mënyrë që të fitoni mëshirë".[11]

Ky ajet tregon se është obligim të dëgjohet dhe të heshtet kur të lexohet Kurani, qoftë në namaz ose jashtë namazit. Po ashtu thuhet se

[9] Gari Myller është shkencëtarë kanadez, i cili pranoi Islamin në vitin 1977, pasi lexoi ajetin e 30 të sures el-Enbijaa.

[10] 27/11/02, 08 :06 08:06:26 PM/www.Nusrah.tv/"BigBang".

[11] El-Earaf: 204.

ka këtë kuptim: nëse Pejgamberi s.a.v.s. jua lexon, kur të zbresë, atëherë dëgjoni. Ndërkaq, masa dërrmuese e ashabëve r.a. janë të mendimit se ky obligim është për ata që falen pas imamit.[12][13] Transmeton Ebu Hurejre r.a., se në fillim kishte prej atyre që flisnin në namaz dhe për këtë shkak zbriti ky ajet: ***"Kur lexohet Kurani, dëgjojeni*** *(me vëmendje)* ***dhe heshtni..."***.[14]

Sidoqoftë, ky ajet dhe hadithe të shumta që urdhërojnë për dëgjimin e Kuranit kur të lexohet, tregon respektin që na detyroi Allahu ta kemi për fjalët e Tij, kur lexohet ai. Sepse, gjatë dëgjimit të Kuranit, do të kemi shumë dobi, po do të meritojmë edhe mëshirën e Allahut nëse i përmbahemi këtij urdhri, me edukatën e lartë që na kërkohet. Myslimanët në përgjithësi i përgjigjen këtij urdhri dhe janë shumë të disiplinuar për sa i përket dëgjimit kur lexohet Kurani nga hafëzët ose nga ndonjë recitues tjetër. Kur të vështrojmë këtë çështje tek gjeneratat e para të selefëve, na lë të shtangur fakti sesa të përpiktë e të zellshëm që ishin ata në zbatimin e këtij urdhri! Ata, për t'iu bindur urdhrit të Allahut për dëgjimin dhe heshtjen kur lexohej Kurani, kishin arritur në atë shkallë, saqë kërkonin nga pasuesit e tyre që të heshtnin edhe kur leximi i Kuranit nuk mund të dëgjohej. Këtu është fjala për ata që falen pas imamit edhe në namazet kur lexohet pa zë! Kjo, siç e kemi shkollën juridike hanefite, që nuk lejon në asnjë mënyrë të lexohet pas imamit, qoftë edhe në namazet ku leximi është pa zë, siç janë namazi i drekës dhe ai i ikindisë. Kjo dëshmon për shkallën e lartë të respektit që gëzon Libri i Allahut në mesin e myslimanëve.

[12] Ebul Berekat, Abdullah Ibën Ahmed,en-Nesefi, ***Tefsiren-Nesefi***,vëll: 4, f:14.
[13] Shaabiju ka thënë: I kam mbërritur 70 ashabë që kanë marrë pjesë në luftën e Bedrit; që të gjithë e ndalonin leximin pas imamit. Shihabedin, es-Sejjid Mahmud, el-Alusi, ***Ruhul Meani***, vëll: 9, f: 152.
[14] I njëjti burim: vëll: 9. F: 153.

Origjina e Kuranit famëlartë

Allahu s.v.t. thotë:

وَمَا كَانَ هَـٰذَا ٱلْقُرْءَانُ أَن يُفْتَرَىٰ مِن دُونِ ٱللَّهِ وَلَـٰكِن تَصْدِيقَ ٱلَّذِى بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ ٱلْكِتَـٰبِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِن رَّبِّ ٱلْعَـٰلَمِينَ ﴿٣٧﴾

"Nuk është e logjikshme të mendohet se ky KURAN është i trilluar prej dikujt përveç Allahut, por është vërtetues i asaj *(shpalljes)* ***që ishte më parë, dhe sqarues e komentues i librit. Nuk ka farë dyshimi se është*** *(i zbritur)* ***nga Zoti i botëve".***[15]

I Lartmadhërishmi e bën të qartë se ky KURAN nuk është i trilluar nga askush dhe nuk është i sajuar nga gënjeshtrat e askujt në emër të Tij. Nuk ka dyshim se ai është i zbritur nga Zoti i botëve. Kurani është vërtetues i librave që zbritën para tij, dhe na njeh me detajet e besimeve të mëhershme dhe me dispozitat e hallallit/s lejuarës dhe haramit/së ndaluarës si dhe me gjëra të tjera të këtij karakteri. Kjo nuk lë fije dyshimi në lidhje me origjinën e tij, se është i zbritur nga Allahu s.v.t., siç na mëson në ajetet në vijim në lidhje me këtë detaj, ku Allahu s.v.t. thotë:

مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَىٰ وَلَـٰكِن تَصْدِيقَ ٱلَّذِى بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ كُلِّ شَىْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿١١١﴾

"Ai *(Kurani)* ***nuk është bisedë e trilluar, po vërtetues i asaj që ishte më parë*** *(librave të shenjtë)* ***dhe sqarues i çdo sendi, e edhe udhërrëfyes e mëshirë për një popull që beson".***[16]

وَمَا تَنَزَّلَتْ بِهِ ٱلشَّيَـٰطِينُ ﴿٢١٠﴾ وَمَا يَنۢبَغِى لَهُمْ وَمَا يَسْتَطِيعُونَ ﴿٢١١﴾

"Atë *(Kuranin)* ***nuk e sollën djajtë*** *(si fallin e falltorëve).* ***Atyre as nuk u takon e as që kanë këtë mundësi".***[17]

[15] Junus: 37.
[16] Jususf: 111.
[17] Sh-Shuaraa: 210-211.

وَبِٱلۡحَقِّ أَنزَلۡنَٰهُ وَبِٱلۡحَقِّ نَزَلَۗ وَمَآ أَرۡسَلۡنَٰكَ إِلَّا مُبَشِّرٗا وَنَذِيرٗا ١٠٥

"Ne e zbritëm atë** (Kuranin) **me urtësi dhe është zbritur me urtësi. E ty nuk të dërguam për tjetër vetëm si përgëzues dhe paralajmërues".[18]

Kurani sfidon me kundërvënie

Pastaj i Lartmadhërishmi thotë haptazi se ky KURAN nuk mund të shpiket në emër të Allahut dhe ndërkohë ofron argumente të prera se ai është prej Allahut. Për këtë arsye i Lartmadhëruari i sfidoi të gjitha krijesat që t'i kundërvihen Kuranit, qoftë edhe duke sjellë një sure të vetme të ngjashme, sikur ato të Kuranit. Nuk ka dyshim që, po të ishte prodhim i krijesave, atëherë njerëzit do të ishin të aftë që të sillnin një të ngjashëm me të. Mirëpo, sa kohë që u treguan të paaftë për një gjë të tillë, atëherë rezulton bindja dhe arrihet njohuria e domosdoshme, që ai është i zbritur nga Allahu s.v.t. I Lartmadhërishmi thotë:

أَمۡ يَقُولُونَ ٱفۡتَرَىٰهُۖ قُلۡ فَأۡتُواْ بِسُورَةٖ مِّثۡلِهِۦ وَٱدۡعُواْ مَنِ ٱسۡتَطَعۡتُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ إِن كُنتُمۡ صَٰدِقِينَ ٣٨

"Megjithëkëtë, ata** (idhujtarët) **thonë se atë e trilloi ai** (Muhamedi). **Ti thuaj: "Silleni, pra ju një kaptinë të ngjashme me këtë, madje thirrni kë të doni në ndihmë, përveç Allahut, po qe se keni të drejtë për atë që thoni"".[19]

Po ashtu në suren *el-Bekare* i sfidoi që të sillnin një sure të vetme, që t'u ngjajë sadopak sureve të Kuranit! Allahu s.v.t. thotë:

[18] El-Israa: 105.
[19] Junus: 38.

وَإِن كُنتُمۡ فِي رَيۡبٖ مِّمَّا نَزَّلۡنَا عَلَىٰ عَبۡدِنَا فَأۡتُواْ بِسُورَةٖ مِّن مِّثۡلِهِۦ وَٱدۡعُواْ شُهَدَآءَكُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ إِن كُنتُمۡ صَٰدِقِينَ ٢٣

***"E në qoftë se jeni në dyshim në atë që Ne ia shpallëm gradualisht robit tonë, atëherë sillni një kaptinë të ngjashme si ai** (Kurani) **dhe thirrni** (për ndihmë) **dëshmitarët** (zotat) **tuaj përveç All-llahut, nëse jeni të sinqertë** (në thëniet tuaja se Kurani nuk është prej Zotit[20]).*

Në kaptinën e "el-Israa" shpall haptazi pamundësinë dhe paaftësinë e krijesave për të bërë një gjë të tillë! Edhe në qoftë se i bashkojnë forcat së bashku, ata përsëri nuk do të mund t'ia arrijnë kurrë këtij qëllimi![21] Siç na bën me dije Allahu s.v.t. në këtë ajet, ku thotë:

قُل لَّئِنِ ٱجۡتَمَعَتِ ٱلۡإِنسُ وَٱلۡجِنُّ عَلَىٰٓ أَن يَأۡتُواْ بِمِثۡلِ هَٰذَا ٱلۡقُرۡءَانِ لَا يَأۡتُونَ بِمِثۡلِهِۦ وَلَوۡ كَانَ بَعۡضُهُمۡ لِبَعۡضٖ ظَهِيرٗا ٨٨

"Thuaj: "Edhe sikur të bashkoheshin njerëzit dhe xhinët për të sjellë një Kuran të tillë, ata nuk do të mund ta bënin si ky, sado që të ndihmonin njëri-tjetrin"".[22]

Në lidhje me këtë Allahu i Plotfuqishëm na garanton se kjo nuk do të ndodhë kurrë dhe thotë:

فَإِن لَّمۡ تَفۡعَلُواْ وَلَن تَفۡعَلُواْ فَٱتَّقُواْ ٱلنَّارَ ٱلَّتِي وَقُودُهَا ٱلنَّاسُ وَٱلۡحِجَارَةُۖ أُعِدَّتۡ لِلۡكَٰفِرِينَ ٢٤

"E mos e paçit bërë** (deri më tash), **e as që do ta bëni kurrë** (edhe në të ardhmen), **atëherë ruajuni zjarrit, lëndë e të cilit janë njerëzit dhe gurët, që është i përgatitur për mosbesimtarët".[23]

[20] El-Bekare: 23.
[21] Esh-Shankiti, ***TefsirEdvaulBejan***, vëll: 2, f: 568-569.
[22] El-Israa: 88.
[23] El-Bekare: 24.

Synimi kryesor i misionit të Kuranit

Në ajetin vijues tregon për rëndësinë e Kuranit famëlartë dhe misionin e rëndësishëm që ka ky Kuran:

إِنَّ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانَ يَهْدِى لِلَّتِى هِىَ أَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ٱلَّذِينَ يَعْمَلُونَ ٱلصَّٰلِحَٰتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا كَبِيرًا ﴿٩﴾

"Është e vërtetë se ky KURAN udhëzon për atë rrugë që është më se e vërteta, e besimtarët që bëjnë vepra të mira, i përgëzon se ata, pa dyshim, do të kenë shpërblim të madh"[24].

Në këtë ajet fisnik Allahu i Lartmadhërishëm na tregon për Librin e Tij (Kuranin) se është Libër i vetëm që garanton udhëzimin e njerëzve për në rrugën që është më se e vërteta. Nëse themi se për të arritur tek e vërteta ka shumë rrugë, atëherë mund të themi se ato nuk janë të njëjta, qoftë për nga distanca dhe qoftë për nga kostoja. Nga ky ajet kuptojmë se rruga që na shpie me një distancë sa më të shkurtër e me një kosto sa më të ulët tek e vërteta absolute, është rruga në të cilën udhëzon ky Libër.

Nëse i krahasojmë këto rrugë me një pemë, atëherë mund të themi se rrugët e tjera janë degët, kurse rruga që na garanton Kurani famëlartë, është trungu i së vërtetës. E besimtarët që ndjekin këtë rrugë, pa dyshim do të kenë shpërblim të madh.

Ebu Bekër el-Xhezairij rreth komentimit të këtij ajeti thotë: "Allahu i Madhërishëm na tregon se ky Kuran famëlartë, të cilin ia shpalli robit të Tij, Muhamedit s.a.v.s., udhëzon përmes fakteve dhe argumenteve e ligjeve dhe këshillave që posedon, për rrugën më të drejtë dhe më të vërtetë e më të qëlluar se çdo rrugë apo drejtim tjetër. Kjo rrugë është feja e vërtetë - Islami, rrugë e lumturisë dhe e përsosmërisë në të dy botët".[25]

[24] El-Irsaa: 9.
[25] Ebu Bekër el-Xhezairi, ***Tefsir Ebu Bekër el-Xhezairi***,: suretulIsraa": 8).

Kurani sjell shërim për besimtarët

Allahu s.v.t. thotë:

وَنُنَزِّلُ مِنَ ٱلْقُرْءَانِ مَا هُوَ شِفَآءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ ۙ وَلَا يَزِيدُ ٱلظَّٰلِمِينَ إِلَّا خَسَارًا ﴿٨٢﴾

"Ne të shpallim Kuranin që është shërim dhe mëshirë për besimtarët, kurse jobesimtarëve nuk u shton tjetër përpos dëshpërim".[26]

Ky ajet na mëson se Kurani, përveç dhuntive të tjera që ka, është edhe shërim për besimtarët. Edhe pse nuk përjashtohet mundësia që të jetë shërim edhe për të tjerët, të cilët nuk e besojnë se është Libër i zbritur nga Allahut s.v.t., me se do të njihemi më tutje, në fillim ju njoftojmë se dijetarët nuk janë të një mendimi se për çfarë shërimi është fjala në këtë ajet.

Mufesiri/komentatori i njohur në metodën tradicionale të komentimit, esh-Sheukani thotë:

"Dijetarët e komentimit të Kuranit famëlartë nuk ishin dakord rreth domethënies së shërimit të përmendur në ajet, prandaj u ndanë në dy mendime:

Mendimi i parë: Kurani është shërim për zemrat, ngase i pastron ato nga injoranca, ua shëron sëmundjet e dyshimit dhe ua zbulon realitetin gjërave që tregojnë realitetin në lidhje me Allahun s.v.t.;

Mendimi i dytë: Kurani është shërim dhe kurim për sëmundjet e trupit me anë të *rukjes* (yshtjes/fryrjes) dhe përmes të kërkuarit strehim e mbrojtje me të -Kurani Kerim-. Si dhe metoda të kurimit të ngjashme me to".[27]

Më lart e cekëm që Kurani mund të ofrojë kurim edhe për jobesimtarët, qofshin ata edhe nga paganët. Për këtë kemi dëshmi rastin e

[26] El-Irsaa: 82.
[27] Sheukani, ***Fet'hul Kadir***, vëll: 17, F: 123.

sahabiut të nderuar EbuSaidel-Hudriut, i cili e shëroi prijësin e një fisi pagan nga therja e akrepit, duke i lexuar atij suren "*el-Fatiha*".[28]

Pajisja e Kuranit me shembuj të përsosur

Allahu s.v.t. në KURAN thotë:

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِي هَٰذَا ٱلْقُرْءَانِ مِن كُلِّ مَثَلٍ فَأَبَىٰٓ أَكْثَرُ ٱلنَّاسِ إِلَّا كُفُورًا ﴿٨٩﴾

***"Ne u sqaruam njerëzve në këtë KURAN shembuj** (argumente) **të çdo lloji, e shumica e njerëzve nuk deshën tjetër, vetëm mohimin".**[29]*

Prof. Doktor Vehbeteez-Zuhejli, gjatë komentimit të këtij ajeti, thotë: "Ne me të vërtetë u kemi sqaruar njerëzve në këtë Kuran me çdo lloj sqarimi e kuptimi, nga mënyrat më të ndryshme, për ta argumentuar të vërtetën. Po ashtu kemi përsëritur domethëniet e tij, në forma llojesh të ndryshme, që të besojnë e të drejtohen, duke përfshirë në to modele të ndryshme të joshjes dhe të frikës. Kemi ofruar po ashtu edhe rrëfime të ndryshme nga brezat e mëhershëm, me synimin që t'i nxisim për veprim e punë. Dhe në të njëjtën kohë këto rrëfime e këta shembuj nga më të ndryshmit, të shërbejnë si paralajmërim për ata që nuk i kryejnë obligimet. Mirëpo, shumica e njerëzve nga banorët e Mekës si dhe të tjerë përveç tyre, refuzuan të vërtetën dhe mohuan që Kurani të ketë zbritur nga Allahu s.v.t..

Kurse fjala e Tij: "***shembuj të çdo lloji",*** ka kuptimin: nga çdo domethënie që është si shembull që të mahnit dhe lë ndikimin e tij në shpirtra".[30]

[28] Ibën Kajimel-Xhevzijeh**,** ***Zadel Miad***, recensuar nga: Shuajb Arnauti dhe Abdulkader Arnauti, sh.b. Mueseseturr- Rrisaleh, botimi i 15, Berut 1987.vëll: V, f: 176.
[29] El-Irsaa: 89.
[30] Ez-Zuhejli, Vehbe, ***et-TefsirulVexhiz*****,** sh.b. DarulFikër, Damask, f: 292.

Dëgjimi i Kuranit nga exhinët

Allahu s.v.t. në KURAN thotë:

وَإِذْ صَرَفْنَآ إِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ ٱلْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ ٱلْقُرْءَانَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوٓا۟ أَنصِتُوا۟ ۖ فَلَمَّا قُضِىَ وَلَّوْا۟ إِلَىٰ قَوْمِهِم مُّنذِرِينَ ﴿٢٩﴾

*"(Kujto) **Kur disa prej xhinëve i drejtuam te ti që ta dëgjojnë Kuranin dhe, kur u afruan dhe e dëgjuan atë, thanë: "Heshtni!" dhe, kur u krye, u kthyen te populli i vet dhe e këshilluan".**[31]*

"(Kujto) ***Kur disa prej xhinëve i drejtuam te ti"*** d.m.th. kujtoja populli tënd kur i drejtuam nga ti një grup prej exhinëve të fisit Nasibin, nga Gadishulli në mes Sirisë dhe Irakut) ***"që ta dëgjojnë Kuranin dhe, kur u afruan dhe e dëgjuan atë"*** Kuranin, gjatë leximit i ***"thanë"*** njëritjetrit: ***"Heshtni!"*** që ta dëgjojmë atë.[32]

Transmetohet se exhinët dëgjonin vjedhurazi nga qielli, e, kur u rrethuan nga rojat e qiellit (engjëjt) dhe sulmoheshin me copa zjarri - meteorë, thanë: kjo që po ndodh, duhet të ketë vetëm një arsye, e ajo është se ka një lajm të ri. U ngritën papritur shtatë grupe nga më të respektuarit të exhinëve të fisit Nasibin. Ata udhëtuan derisa arritën në Tihame, pastaj u lëshuan në luginën e Hurmave dhe aty takuan Resulullahun s.a.v.s. në mes të natës duke bërë namaz, dhe e dëgjuan leximin e tij. Kjo ndodhi kur ai po kthehej nga Taifi, në vitin 11 të Shpalljes... ***"dhe kur u krye"*** do të thotë: kur e përfundoi Pejgamberi leximin e tij, ***"u kthyen te populli i vet dhe e këshilluan".***[33]

Transmeton Muhamed ibn Xherir et-Taberi nga Ibn Abasi: "Ata exhinë ishin shtatë grupe prej fisit *Nasibin*, dhe Pejgamberi s.a.v.s. i bëri të dërguar për popullin e tyre. ***"thanë"*** posa u kthyen tek populli i

[31] El-Ahkaf: 29.
[32] Muhammed Neveviel Xhavi, ***Mera Lubejd li keshfi mana el-Kuranil Mexhid,***, f:11-12.
[33] I njëjti burim. F: 13.

tyre: ***"o populli ynë, ne dëgjuam një Libër",*** Kuranin që lexohej, ***"të shpallur pas Musait".*** Transmetohet nga Atau dhe Hasani, se ata thanë ashtu se ishin hebrenj. E nga IbnAbasi thuhet: Exhinët nuk kishin dëgjuar për çështjen e Isait a.s., ***"që vërteton atë para tij"*** librat e pejgamberëve të shpallur para tij, ***"që udhëzon për të vërtetë"*** nga besimet, ***"dhe në rrugën e drejtë",*** që të shpien tek qëllimi e që janë: veprat e mira.[34]

Ky ajet tregon se Pejgamberi s.a.v.s. ka qenë i dërguar edhe për exhinët, ashtu siç ka qenë i dërguar për njerëzit. Mukatili ka thënë: Allahu nuk ka dërguar ndonjë pejgamber tek njerëzit dhe exhinët para Muhamedit s.a.v.s..[35]

Ftesa për studim të mirëfilltë të Kuranit

Allahu s.v.t. në KURAN thotë:

أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ ٱلْقُرْءَانَ أَمْ عَلَىٰ قُلُوبٍ أَقْفَالُهَآ ﴿٢٤﴾

"A nuk e studiojnë me vëmendje Kuranin? Por jo, ato janë zemra që kanë drynat e vet!".[36]

Përsëri bëhet thirrje për ta studiuar me vëmendje Kuranin. Kjo thirrje vjen nga i Lartmadhërishmi, i Cili e zbriti këtë Libër në formë të përkryer, duke e pajisur me argumente të qarta e të prera, si nga realiteti shkencor, ashtu edhe nga rrëfimet e ngjarjet historike, që tejkalojnë çdo dimension kohor, duke na ofruar modelet e shoqërive të lashta, të cilat, qysh moti ishin fshirë nga memoria dhe kujtesa e historisë! Po ashtu ky Libër është i pajisur edhe me rimën dhe muzikalitetin që nuk mund të krahasohet me asnjë tekst tjetër, në mënyrë që ata që nuk kanë shije për fakte shkencore, ose nuk kanë fare interesim për të kaluarën e lashtë, së paku t'i tërheqë muzikaliteti dhe melodia e

[34] I njëjti burim. F: 13.
[35] I njëjti burim. F: 14.
[36] Muhammed:24.

mrekullueshme e këtij Libri të zbritur nga Allahu s.v.t.. Vallë, ky lloj i njerëzve, që nuk i tërheq asgjë nga ajo që u tha, na bën të bindemi se më të vërtetë zemrat i kanë të mbyllura me dry!

Lehtësia e marrjes së mësimit nga Kurani

Allahu s.v.t. në Kuran, në lidhje me këtë, thotë:

وَلَقَدْ يَسَّرْنَا ٱلْقُرْءَانَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِن مُّدَّكِرٍ ﴿١٧﴾

"Ne Kuranin e bëmë të lehtë për mësim, po a ka ndokush që merr mësim".[37][38]

Allahu, me mëshirën e Tij që kishte ndaj nesh, këtë Libër e bëri të lehtë për ta mësuar e studiuar, duke ofruar në të çfarëdo lloj shembujsh. E bëri të lehtë edhe për faktin se atë e pajisi me argumente të prera e të pacenueshme në saktësi e vërtetësi. Ashtu siç e bëri të lehtë nxënien e tij përmendsh! Por, për fat të keq, shumica e njerëzve as që duan t'ia dinë! Edhe pse është i përkthyer pothuaj në të gjitha gjuhët e botës, megjithëkëtë të habit fakti se shumë prej atyre që e llogarisin veten intelektualë, e nganjëherë edhe si shkencëtarë, dëgjojmë se nuk e kanë lexuar Kuranin asnjëherë, qoftë vetëm ndonjë kaptinë të tij! Ndërsa, në anën tjetër, mësojmë se ata kanë lexuar libra nga autorë të ndryshëm, qoftë edhe nga ata që janë të zhveshur nga etika e letërsisë dhe e shkencës! Kjo është me të vërtetë për t'u habitur! Ndërkaq, nga ana tjetër, është për t'u çuditur që shumë prej tyre nxjerrin gjuhën e kritikës ndaj Kuranit famëlartë. E kur i pyet për Kuranin, çfarë përmban ai, ata nuk dinë të na tregojnë se çfarë ngjyre ka! Kjo, sepse nuk e kanë lexuar dhe as parë kurrë.

[37] El-Kamer: 17.
[38] Ky ajet është përsëritur në këtë sure katër herë. Edhe atë: në numrat: 17, 22, 32 dhe 40.

Madhështia e Kuranit famëlartë

I Lartmadhërishmi thotë:

لَوْ أَنزَلْنَا هَٰذَا ٱلْقُرْءَانَ عَلَىٰ جَبَلٍ لَّرَأَيْتَهُۥ خَٰشِعًا مُّتَصَدِّعًا مِّنْ خَشْيَةِ ٱللَّهِ ۚ وَتِلْكَ ٱلْأَمْثَٰلُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١﴾

"Sikur Ne ta zbritnim këtë KURAN mbi ndonjë kodër, do ta shihje atë të strukur e të çarë prej frikës nga All-llahu. Këta janë shembuj që ua shkoqisim njerëzve, që ata të mendojnë[39]**.**

Ajeti në suren *el-Hasher* tregon madhështinë e Kuranit, siç tregon edhe barrën e përgjegjësisë që bie mbi supet e atyre që besojnë se ky Libër është i shpallur nga Allahu s.v.t., po megjithatë nuk i respektojnë dispozitat që gjenden në të, dhe nuk u binden urdhrave që dalin nga ky Libër i shenjtë! Si duket, kodrat ishin më të ndërgjegjshme ndaj asaj që del nga Kurani prej përgjegjësive, dhe ishin më të njohura me madhështinë e këtij Libri. Ato e kuptuan më mirë barrën dhe amanetin që bart ky Libër, seç e kuptoi njeriu! Prandaj refuzuan ta pranonin, siç bën me dije Allahu në Kuran:

إِنَّا عَرَضْنَا ٱلْأَمَانَةَ عَلَى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَٱلْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَن يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا ٱلْإِنسَٰنُ ۖ إِنَّهُۥ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا ﴿٧٢﴾

"Ne ua ofruam amanetin *(obligimet)* ***qiejve, Tokës dhe maleve, e ato nuk deshën ta marrin përsipër atë dhe u frikësuan prej tij, ndërsa njeriu e mori mbi vete atë; dhe ai i bëri të padrejtë vetes, dhe ishte i padijshëm".***[40]

Pra, është njeriu ai që i bëri vetes padrejtësi kur nuk i përfilli udhëzimet e këtij Libri, dhe ishte jo sa duhet i vetëdijshëm për pasojat që do të kishte kjo mospërfillje nga ana e tij!

[39] El-Hasher: 21.
[40] El-Ahzab: 72.

Zbritja e Kuranit në mënyrë graduale

Allahu s.v.t. në KURAN thotë:

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ ٱلْقُرْءَانَ تَنزِيلًا ﴿٢٣﴾

"Ne ta shpallëm ty Kuranin në intervale *(pjesë-pjesë)".*[41]

Prej veçorive të Kuranit famëlartë, është edhe vetë mënyra e zbritjes së tij.[42] Nëse bëjmë një krahasim në mes zbritjes së librave të tjerë dhe zbritjes së Kuranit, shohim se, për nga mënyra e zbritjes, Kurani dallon nga librat e tjerë të shenjtë (Tevrati-Zeburi-Inxhili). Përderisa librat e tjerë kanë zbritur përnjëherë komplet, Kurani Kerimi ka zbritur pjesë-pjesë, në një interval kohor për 23 vjet. Kjo mënyrë e zbritjes ishte e përsosur për një popull, të cilit nuk i kishte ardhur pejgamber më parë. Po ashtu në këtë metodë të zbritjes gjejmë edhe shumë urtësi, prej të cilave është edhe ajo që theksohet në Kuran:

وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ ٱلْقُرْءَانُ جُمْلَةً وَٰحِدَةً ۚ كَذَٰلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِۦ فُؤَادَكَ ۖ وَرَتَّلْنَٰهُ تَرْتِيلًا ﴿٣٢﴾

"E ata që nuk besuan, thanë: "Përse të mos i ketë zbritur atij *(Muhammedit)* ***Kurani përnjëherë"? Ashtu*** *(e zbritëm pjesë-pjesë)* ***që me të ta forcojmë zemrën tënde dhe Ne e sollëm atë ajet pas ajeti*** *(dalëngadalë)".*[43]

[41] El-Insan: 23.
[42] Veçoritë e Kur'anit janë të shumta, por më kryesoret janë ato që kanë ardhur si emra apo atribute të tij,. Imam Rraziu në tefsirin e tij i përmbledh kështu:*1.El-Kitab*: Libri, 2. *El-Kuran*: Më i lexuari, 3. *El-Furkan:* Dalluesi, 4. *Edh-Dhikër*: Përkujtues, (*et-Tedhkiratu*, *edh-Dhikra*), 5. *Et-Tenzil*: i zbritur, 6. *El-Hadith*: bisedë, i ri, 7. *El-Meuidhatu*: Këshilla, 8. *El-Hukum*: Vendim, (*el-Hikmetu*: urtësia, *el-Hakim*: i Urti, *el-Muhkem*: i pacenueshëm), 9. *Esh-Shifa*: Shërim, 10. *El-Huda*: Udhëzimi, 11. *Es-Siratul Mustekim*: Rruga e drejtë, 12. *El-habël:* Litari, 13. *Err-Rrahmetu:* Mëshira, 14. *Err-Rruh:* Shpirti, 15. El-Kasas: Rrëfimet, 16. *El-Bejan:* Njoftim, (*et-Tibjan*: të sqarurit, *el-Mubin*: i Qartë), 17. *El-Basair:* të pamët (sh), 18. *El-Fasël:* Ndarësi, 19. *El-Nuxhum:*i zbrituri pjesë-pjesë, 20. *El-Methani:* i lexuar nga dy herë, 21. En-Niametu: Dhuntia, 22. *El-Burhan:* Argumenti, 23. *Et-Tebshir:* Përgëzues, (*en-Nedhir*: Paralajmërues), 24. *El-kajjim:* me vlerë, 25. *El-Muhejmin:* Mbikëqyrës, 26. *El-Hadi:* Udhëzuesi, 27. *En-Nur:* Drita, 28. *El-Hakk:* E vërteta, 29. *El-Aziz:* Ngadhënjyesi, 30. *El-Kerim:* Fisnik, 31. *El-Adhim:* i Madhërishmi, 32. *El-Mubarek:* i Bekuari.
[43] El-Furkan:32.

Urtësia e parë: Përforcimi i zemrës së Pejgamberit s.a.v.s., në mënyrë që, krahas torturave fizike e psikike me të cilat ballafaqohej nga arrogantët paganë të Mekës, ishte Kurani ai që e freskonte dhe e forconte Pejgamberin s.a.v.s. kur ballafaqohej më këto tortura. Edhe pse ishte një kërkesë nga kundërshtarët që Kurani të shpallej i tëri përnjëherë!

Urtësia e dytë: Që të jetë sa më i lehtë për njerëzit, si në të kuptuar të tij, ashtu dhe në të vepruarit me të. Allahu s.v.t. thotë:

وَقُرْءَانًا فَرَقْنَٰهُ لِتَقْرَأَهُۥ عَلَى ٱلنَّاسِ عَلَىٰ مُكْثٍ وَنَزَّلْنَٰهُ تَنزِيلًا ﴿١٠٦﴾

***"Dhe** (ta shpallëm) **Kuranin që Ne e ndamë pjesë-pjesë për t'ua lexuar njerëzve dalëngadalë dhe ashtu e shpallëm atë një pas një".*[44]**

Pra, urtësia ndarjes pjesë-pjesë të Kuranit, qëndron në leximin e tij dalëngadalë, që të kenë mundësi për ta kuptuar e studiuar sa më mirë, por edhe për ta praktikuar atë që kërkon Kurani në mënyrë më të lehtë.

Dihet se Kurani ka sjellë dispozita të shumta, që kërkojnë zbatimin e tyre, dhe dispozita që ndalojnë veprimin e disa gjërave, ose kërkojnë që t'u jepet fund disa sjelljeve e veprimeve të individëve. Sikur të kërkohej që në fillim të zbritjes së tij zbatimi i këtyre dispozitave përnjëherë, do të ishte e vështirë për njerëzit, dhe, për pasojë, do të ndodhte refuzimi i tij. Mirëpo, shpallja e Kuranit në mënyrë graduale e bëri të pamundshëm refuzimin e tij-. Ja se ç'thotë në lidhje me këtë, hazreti Aisheja r.a. në një transmetim të Buhariut: "*Zbriti (*Kurani*), e gjëja e parë që zbriti nga ai, ishte kaptinë e shkurtër, në të cekej parajsa e ferri. E vetëm kur njerëzit u bindën në islam, zbriti lejimi e ndalimi, se sikur të zbriste gjëja e parë* (në fillim)*, mos pini verë, do të thoshin: "kurrë s'kemi për ta lënë verën", ose sikur të zbriste* (në

[44] El-Israa:106.

fillim)*, "mos bëni zina" (prostitucion), do të thoshin: Kurrë s'kemi për ta lënë zinanë".*[45]

Garantimi i Kuranit

Allahu s.v.t. në KURAN, në lidhje me këtë, thotë:

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا ٱلذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُۥ لَحَٰفِظُونَ ﴿٩﴾

"Ne me madhërinë Tonë e shpallëm Kuranin dhe Ne gjithsesi jemi mbrojtës të tij".[46]

I Lartmadhëruari në këtë ajet tregon garancinë dhënë këtij Libri të shenjtë, se ai do të mbetet ashtu siç ka zbritur i njëjti, pa pësuar asnjë ndryshim gjer në Ditën e Kiametit të kësaj bote!

Ez-Zemahsheriu, gjatë komentimit të këtij ajeti, thotë: "Fjala e Allahut: ***"Ne me madhërinë Tonë e shpallëm Kuranin"*** ka ardhur si kundërshtim i mohimit dhe i talljes së tyre në ajetin e përmendur më parë në këtë sure: ***"Dhe ata thanë:"O ti që t'u shpall përkujtimi** (Kurani), **me të vërtetë ti je i çmendur!"***[47] për të ka thënë: ***"Ne me madhërinë Tonë"*** në formë përforcimi e vërtetimi, se ai është i zbritur -nga Allahu- në mënyrë të prerë, Ai është që e dërgoi Xhibrilin tek Muhamedi s.a.v.s. nën mbikëqyrje të rreptë derisa zbriti i tëri, i ruajtur nga djajtë. Dhe Ai është mbrojtësi i tij në çdo kohë, nga çdo shtesë apo mangësi në të, dhe prej çdo falsifikimi e ndryshimi. Për dallim nga librat e mëparshëm, Allahu nuk e mori përsipër mbrojtjen e tyre, sepse kërkoi nga *rabinët* (klerikët fetarë jahudinj) e priftërinjtë që t'i mbronin ata, mirëpo ata u përçanë dhe ndodhën ndryshimi e falsifikimi i tyre. Ndërsa Kuranin nuk e la nën kujdesin e askujt tjetër përveçse nën kujdesin e Vet.[48]

[45] Ebu Abdullah, Muhamed Ibën Ismail, ***Sahihul Buhari***, vëll: 1. F: 234.
[46] Hixhër: 9.
[47] El-Hixhër: 6.
[48] El-Keshaf, vëll: 3, f: 398.

Mrekullitë e Kuranit famëlartë

Po ashtu pjesë e identitetit të Kuranit famëlartë janë edhe mrekullitë e tij të shumta. Prej mrekullive të tij më e theksuara është *mrekullia e të shprehurit*, që në gj.arabe quhet *"Mu'xhizetulbejan"*. Me këtë mrekulli Kurani i sfidoi arabët dhe tërë njerëzinë, madje edhe exhinët, siç u tha më sipër.[49] Kjo mrekulli konkretisht ka të bëjë me strukturën e ndërtimit dhe të thurjes së fjalës e të fjalisë në KURAN. Thënë ndryshe, Kurani përdor sa më pak shkronja e fjalë për ta shprehur atë që do të shprehë për dëgjuesin. Megjithëse përdor pak shkronja, ai sjell kuptimin më të plotë që mund të sjellë ndokush me anë të të shprehurit, kushdo qoftë ai nga krijesat! Dijetarët dhe ekspertët e gjuhës arabe pohojnë: Sikur të hulumtohej e gjithë gjuha arabe, për të zgjedhur një fjalë tjetër që të zëvendësonte cilëndo fjalë që është në Kuran, kjo nuk do të ishte e mundur. Kjo është mrekullia më të cilën Kurani i sfidon që të gjithë, - të sjellin qoftë edhe një kaptinë më të shkurtrën të tij.

Mirëpo, ka edhe mrekulli të tjera që kanë nxjerrë në pah dijetarët, të cilat dëshmojnë se Kurani është Fjalë e Allahut s.v.t., porse me këto mrekulli Kurani nuk synon kundervënie dhe me to nuk fton për ndonjë sfidë. Nga këto mrekulli janë: mrekullia e paralajmërimit për gjërat që do të ndodhin në të ardhmen, sikur ishte ai për kthimin e fitores për bizantinët, pas një humbjeje dhe disfate të tmerrshme që kishin pësuar nga persianët. Idhujtarët e Mekës u gëzuan kur fituan persianët, sepse ata ishin paganë sikur edhe mekasit, ndërsa bizantinët ishin ithtarë të Librit sikur ishin muslimanët, prandaj Allahu s.v.t. i zbriti këto ajete, me të cilat i njoftoi muslimanët se bizantinët do të ngadhënjenin dhe do ta korrnin fitoren kundër persianëve pas pak vitesh:

[49] Shiko nën titullin e këtij punimi: *Kur'ani sfidon me kundërvënie, fq. 95*

الٓمٓ ﴿١﴾ غُلِبَتِ ٱلرُّومُ ﴿٢﴾ فِيٓ أَدۡنَى ٱلۡأَرۡضِ وَهُم مِّنۢ بَعۡدِ غَلَبِهِمۡ سَيَغۡلِبُونَ ﴿٣﴾
فِي بِضۡعِ سِنِينَۗ لِلَّهِ ٱلۡأَمۡرُ مِن قَبۡلُ وَمِنۢ بَعۡدُۚ وَيَوۡمَئِذٖ يَفۡرَحُ ٱلۡمُؤۡمِنُونَ ﴿٤﴾
بِنَصۡرِ ٱللَّهِۚ يَنصُرُ مَن يَشَآءُۖ ﴿٥﴾

"Elif, Lam, Mim. Bizantinët** (rumët) **u mundën, në tokën më afër** (tokës së arabëve), **po pas disfatës së tyre, ata do të ngadhënjejnë, brenda pak vitesh. Çështja është vendim i All-llahut, fillim e mbarim** (për disfatë dhe për fitore). **E atë ditë** (kur do të fitojnë bizantinët) **besimtarët do të gëzohen, për ndihmën e All-llahut. Ai ndihmon atë që do..."[50]

Ky shembull nga Kurani famëlartë hyn në radhën e mrekullive të tij në lidhje me njoftimin se çdo të ndodhë në të ardhmen, dhe përmban dy lajme:

I pari: Se do të ndodhë fitorja e Bizantit kundër Persisë pas një kohe shumë të shkurtër, aq sa i përket ndryshimit të peshores së fuqisë në mes vendeve më të forta në botë, duke pasur parasysh mjetet luftarake të asaj kohe, dhe kohën e mjaftueshme për t'u rimëkëmbur pas një disfate të tmerrshme. Kjo u bë realitet brenda shtatë vjetësh prej kohës kur zbritën këto ajete të Kuranit!

I dyti: Fitorja e myslimanëve kundër idhujtarëve të Mekës në luftën e Bedrit, kështu që myslimanët u gëzuan për fitoren e tyre mbi idhujtarët ashtu siç u gëzuan edhe për fitoren e bizantinëve që ishin ithtarë të Librit kundër persianëve, që nuk kishin Libër të shenjtë!.[51]

Kurse mrekullia tjetër, që tërhoqi vëmendjen e shumë studiuesve e hulumtuesve të Kuranit, ishin të dhënat e sakta shkencore në shumë fusha të tyre, si: në mjekësi - siç janë fazat e krijimit të njeriut; në astronomi - si fillimi i universit; në biologji - si bota bimore e shtazore, e në shumë fusha të tjera.

[50] Err-Rrum: 1-5.
[51] NuredinItter, ***Muhadarat fi Ulumil Kur'an,*** sh.b. darulKitab, Damask 1991, f: 195.

Në vijim, do të sjellim disa ajete që përmbajnë mrekulli shkencore nga ajo që u tha:

a) Ligji i çiftëzimit: ***"Dhe Ne krijuam prej çdo sendi dy lloje".***[52]

b) Zgjerimi i kozmosit: ***"me forcën tonë e ngritëm qiellin dhe Ne e zgjerojmë atë".***[53]

c) Kufijtë në mes të deteve dhe oqeaneve: ***"Ai i lejoi dy detet të puqen ndërmjet tyre. Ndërmjet atyre të dyve është një pengues që ata të dy nuk e kapërcejnë".***[54]

ç) Lëvizja e planetëve dhe yjeve: ***"Ai është që krijoi natën e ditën, Diellin e Hënën dhe secili prej tyre noton në orbitë".***[55]

d) Dendësia dhe ndryshimi shtresave të ajrit në Tokë: ***"Atë që All-llahu dëshiron ta udhëzojë, ia zgjeron zemrën për*** *(të pranuar)* ***Islamin. Atë që dëshiron ta lërë të humbur, zemrën e tij ia bën shumë të ngushtë sikur të ngjitej në qiell".***[56]

dh) Mburoja Ozonit: ***"Qiellin jua kemi bërë kulm të sigurt".***[57]

e) Dallimi i gjurmëve të gishtërinjve: ***"Po, do t'ia tubojmë! Duke qenë se Ne jemi të zotët t'ia rikrijojmë si kanë qenë edhe majat e gishtave të tij!".***[58]

Ne mund ta përmbledhim këtë mrekulli shkencore të Kuranit në dy shtylla kryesore:

E para: Ajo çka përfshin Kurani nga njohurit për universin dhe krijimin. Në lidhje me këtë, Dr. Morris Bokay thotë: "Ajo që nxit mahnitjen dhe habinë në shpirtin e atij që ballafaqohet me këtë tekst (ka parasysh tekstin e Kuranit) për herë të parë, janë temat e shumta që trajton, sepse aty gjen çështjet e krijimit, astronominë, paraqitjen e

[52] edh-Dharijat:49.
[53] edh-Dharijat: 47.
[54] err-Rrahman: 19-20.
[55] el-Enbija: 33.
[56] el-Enam: 125.
[57] el-Enbija: 32.
[58] el-Kijameh: 4.

disa temave të veçanta për Tokën, botën e kafshëve, botën e bimëve, shumëzimin e njerëzve etj.. Përderisa në Torë gjejmë gabime shkencore të mëdha, në KURAN nuk zbulojmë asnjë gabim. Kjo më shtyri ta pyes veten: Sikur të ishte shkruesi i Kuranit njeri, atëherë si ka mundësi që në shekullin VII të shkruante atë që përputhet me njohuritë shkencore të kohës bashkëkohore? S'ka dyshim se teksti i Kuranit që kemi tani, është i njëjtë me tekstin e parë të tij, atëherë çfarë komenti njerëzor mund t'i bëjmë këtij vrojtimi?. Sipas opinionit tim, nuk ka koment, sepse nuk ka ndonjë shkak të veçantë që na shtyn të besojmë se një banorë i Gadishullit të Arabisë, në kohën kur Franca ishte nën sundimin e mbretit Daxhobert (**Dagobert III** (699–715), mund të kishte kulturë shkencore që tejkalon kulturën tonë shkencore afro 10 shekuj, për sa u përket disa temave të veçanta".[59]

E dyta: Ndoshta lexuesi habitet se ajo që nuk e përfshin Kurani, është me rëndësi po ashtu, sepse Kurani nuk përfshin realisht teoritë që mbizotëronin në kohën kur zbriti, siç janë: teoritë që flasin për sistemin e botës qiellore, bie fjala, teoritë që shkenca i vërtetoi më pas se nuk janë të sakta.[60]

Nuredin Itri thotë: Patjetër duhet t'i kushtohet vëmendja këtij qëndrimi negativ të Kuranit ndaj teorive të asaj kohe, siç e quan doktor Morris Bukay. Arsyeja qëndron këtu, se, po të ishte Kurani nga një burim tjetër përveçse hyjnor, atëherë detyrimisht që do të depërtonin në të teoritë e asaj kohe, siç u ndodhi disa interpretuesve të Kuranit që i komentuan ajetet gabimisht nën ndikimin e njohurive të kohës së tyre. Siç komentuan disa prej tyre Fjalën e të Latmadhërishmit:

[59] Morris Bokay, ***Dirasetul Kutubil Mukaddese***, f: 145. sipas: ***Muhadarat fi Ulumil Kur'an,*** f: 214-215.
[60] Morris Bokay, f: 175.

يَٰبُنَيَّ إِنَّهَآ إِن تَكُ مِثۡقَالَ حَبَّةٖ مِّنۡ خَرۡدَلٖ فَتَكُن فِي صَخۡرَةٍ أَوۡ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ أَوۡ فِي ٱلۡأَرۡضِ يَأۡتِ بِهَا ٱللَّهُۚ ١٦

***"O djali im, s'ka dyshim se edhe nëse ajo** (vepra) **peshon sa kokrra e lirit, e të jetë e fshehur nën rrasë guri, ose në qiej apo në tokë, All-llahu do ta sjellë atë,.**[61]* I tillë është komenti se rrasa e gurit është rrasë e madhe, në të cilën mbështetet Toka.[62]

Kurani burim i pashtershëm që ofron përgjigje për çdo send

Kurani famëlartë mori përsipër udhëzimin e njerëzve prej kohës kur zbriti e deri në Ditën e Fundit në këtë botë, në çdo kohë dhe në çdo vend. Dhe, si i tillë që është, ai mori përsipër po ashtu që t'u ofrojë njerëzve çdo zgjidhje e çdo përgjigje që u nevojitet. Këtë e garanton me Fjalën e Tij, kur thotë:

مَّا فَرَّطۡنَا فِي ٱلۡكِتَٰبِ مِن شَيۡءٖ ٣٨

***"Ne nuk kemi harruar asgjë në Librin tonë".**[63]*

Imam Rraziu, gjatë komentimit të këtij ajeti, tha: Ky ajet tregon përkryerjen e Sheriatit dhe madhështinë e tij, siç dëshmon po ashtu se në Kuran janë përfshirë të gjitha bazat e dispozitave, parimet islame, të etikës, të moralit dhe të Fesë.[64]

Transmetohet se njëherë Imam Shafiu po rrinte ulur në Harem-Qabe-, dhe kishte thënë: Nuk më pyetni ndonjë gjë, vetëm se kam për t'iu përgjigjur nga Libri i Allahut. Njëri nga të pranishmit e pyeti: Ç'duhet bërë nëse dikush ka mbytur një grerëz (zenbur) duke qenë në ihram? Imam Shafiu i tha: Asgjë. Pyetësi i tha: Ku gjendet kjo në Librin e Allahut? Imam Shafiu iu përgjigj: *"ve ma atakumurr-rresulu fe*

[61] Lukman: 16.
[62] ***Muhadarat fi Ulumil Kur'an,*** f: 215.
[63] El-Enam:38. Përkthimi nga HasanNahi.
[64] ***Et-TefsirulKebir***, vël: I, f: 228.

hudhuhu" dhe ia tregoi *senedin* (zinxhirin) e transmetimit nga Pejgamberi s.a.v.s., për përgjigjen e tij.[65]

Edhe ky ajet dëshmon për Kuranin famëlartë, se është burim i pashtershëm:

وَءَاتَىٰكُم مِّن كُلِّ مَا سَأَلۡتُمُوهُۚ وَإِن تَعُدُّواْ نِعۡمَتَ ٱللَّهِ لَا تُحۡصُوهَآۗ إِنَّ ٱلۡإِنسَٰنَ لَظَلُومٞ كَفَّارٞ ٣٤

***"Dhe Ai ju dha të gjithat që kërkuat** (që kërkoi nevoja juaj) **dhe, edhe në qoftë se përpiqeni t'i numëroni të mirat e All-llahut, nuk do të mund të arrini t'i kufizoni** (në numër). **Vërtet, njeriu është i padrejtë dhe shumë përbuzës".**[66]*

Nisur nga ky ajet, mund të themi se, sado që njeriu mundohet të gjejë fundin i njohurive që afron ky Libër i shenjtë -Kurani Kerimi-, ai kurrë nuk ka për të arritur një gjë të tillë! Kur e dimë mirë se Kurani ka ardhur në cilësi të udhëzuesit absolut, që është i çliruar nga çdo limit kohor, po edhe hapësinor, atëherë duhet ta dimë se dimensioni kohor nuk ka ndikim në Kuran. Kështu që, krahas çdo emancipimi e progresi shoqëror, Kurani famëlartë ofron përgjigjet më adekuate se askush tjetër, dhe qëndron i pacenuar në krenarinë në lidhje me këtë. Ai ofron përgjigje për çdo çështje që i preokupon njerëzit në kohën tonë, ashtu siç ka ofruar përgjigje për brezin e parë kur ka zbritur. Kjo sepse, sado që të marrin njerëzit nga Kurani, ai prapëseprapë është i njëjti siç ka qenë më parë! Kjo është bërë shumë e qartë në këtë ajet të Kuranit:

وَلَوۡ أَنَّمَا فِي ٱلۡأَرۡضِ مِن شَجَرَةٍ أَقۡلَٰمٞ وَٱلۡبَحۡرُ يَمُدُّهُۥ مِنۢ بَعۡدِهِۦ سَبۡعَةُ أَبۡحُرٖ مَّا نَفِدَتۡ كَلِمَٰتُ ٱللَّهِۗ إِنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٞ ٢٧

"Sikur të gjithë drunjtë në tokë të jenë lapsa dhe sikur detit t'i shtohen edhe shtatë dete** (e të jenë me ngjyrë), **nuk do të mbaro-

[65] Po aty, vël: I, f: 226.
[66] Ibrahim: 34.

nin fjalët e All-llahut *(do të shteronin detet, do të mbaronin lapsat, e jo mrekullitë e Zotit).* ***Allahu është ngadhënjyesi i urtë".***[67]

Mbrojtja e tolerancës dhe preferimi i butësisë në bashkëjetesë

Ndër parimet bazë të Librit të Allahut s.v.t. është toleranca ndaj vetes sonë po edhe ndaj të tjerëve. Kurani është burimi i parë dhe kryesor i Sheriatit islam. Dhe ky Sheriat quhet ndryshe edhe "*eSh-Sheriatus-Semhaa*", d.m.th. Sheriati i tolerueshëm, ose Ligji tolerant. Kurse në Kuran gjejmë shumë ajete që bëjnë thirrje për butësi e tolerancë. Këtu kemi ajetet që tregojnë emblemën e tolerancës e të butësisë që ka kjo Fe dhe ky Sheriat. Allahu s.v.t. thotë:

مَا يُرِيدُ ٱللَّهُ لِيَجۡعَلَ عَلَيۡكُم مِّنۡ حَرَجٖ ۝٦

"All-llahu nuk dëshiron *(me obligim për abdes e larje)* ***t'ju sjellë ndonjë vështirësi".***[68]

وَمَا جَعَلَ عَلَيۡكُمۡ فِي ٱلدِّينِ مِنۡ حَرَجٖ

"Dhe nuk ju obligoi në fé me ndonjë vështirësi".[69]

Kjo Fe nuk e dëshiron vështirësinë, sepse Sheriati dhe dispozitat e tij janë të ngritura mbi themelet e lehtësisë dhe tolerancës. Të gjitha obligimet janë brenda sferës së mundësisë, dhe kur ato kalojnë këtë sferë, atëherë detyrimi që kemi ndaj tyre, pushon. P.sh. qëndrimi në këmbë gjatë faljes është obligim, por, kur nuk mund të qëndrojmë, atëherë ky obligim pushon. Pastrimi me ujë dhe marrja e abdesit është obligim, po kur nuk ka mundësi për shkak të mungesës së ujit ose për ndonjë arsye tjetër, atëherë ky obligim pushon etj.. Po ashtu obligimi i zeqatit pushon për atë që nuk ka arritur sasinë e duhur në pasuri- *Ni-*

[67] Lukman:27.
[68] El-Maide: 6.
[69] El-Haxh: 78.

sabin. Dhe po kështu është shkurtimi i namazeve në udhëtim, ose lejimi i prishjes së agjërimit e kështu me radhë. Të gjitha këto që u thanë, dëshmojnë në mënyrë praktike për lehtësinë që ka kjo Fe gjatë praktikimit të dispozitave të saj.

Kemi edhe ajete të tjera që i drejtohen individit direkt, vetëm e vetëm për t'ia bërë me dije se Allahu nuk do nga robërit e Tij që të ndiejnë vështirësi gjatë kryerjes së obligimeve dhe detyrimeve ndaj Tij. Thotë i Lartmadhërishmi:

يُرِيدُ ٱللَّهُ بِكُمُ ٱلۡيُسۡرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ ٱلۡعُسۡرَ ۝١٨٥

"All-llahu me këtë dëshiron lehtësim për ju, e nuk dëshiron vështirësim për ju".[70]

لَا يُكَلِّفُ ٱللَّهُ نَفۡسًا إِلَّا وُسۡعَهَا ۝٢٨٦

"All-llahu nuk e obligon asnjë njeri përtej mundësisë së tij".[71]

Kjo është sa u përket obligimeve që ka besimtari ndaj Allahut s.v.t.

A) Ftesa për tolerancë e butësi

Toleranca dhe sjellja e butë me të tjerët përkufizohet me këtë ajet:

وَإِنۡ عَاقَبۡتُمۡ فَعَاقِبُواْ بِمِثۡلِ مَا عُوقِبۡتُم بِهِۦۖ وَلَئِن صَبَرۡتُمۡ لَهُوَ خَيۡرٞ لِّلصَّٰبِرِينَ ۝١٢٦

"Në qoftë se doni të merrni hak, atëherë ndëshkoni në atë masë sa jeni ndëshkuar ju; e nëse duroni, pa dyshim kjo është më e mirë për ata që durojnë".[72]

Këtu shihet qartë se Kurani parapëlqen faljen e tjetrit, edhe pse në esencë marrja e hakut ose e asaj që të takon ty, është e drejtë legjitime me Kuran. Mirëpo, të lëshojmë pe dhe të heqim dorë nga e drejta e

[70] El-Bekare:185.
[71] El-Bekare: 286.
[72] En-Nahël: 126.

hakmarrjes, është më e mirë për ata që munden. Sepse, vetëm në këtë mënyrë dëshmohet fryma e tolerancës, për të cilën ka nevojë çdo shoqëri që synon rehatinë për qytetarët e saj, apo ka për objektiv bashkëjetesën e mirë, nëse do që kjo shoqëri të jetë shëmbëlltyrë për të tjerët.

Edhe pse Kurani e ka parim kryesor drejtësinë, megjithatë ai nuk e ka këtë qëllimin final, sepse, përndryshe, imagjinoni si do të dukej një shoqëri që ka qëllimin final vetëm drejtësinë. Pa dyshim ajo do të dukej një shoqëri e mbushur me gjykata e prokurorë dhe, për ta arritur këtë të fundit, na duhet të kemi një numër të madh të policëve, e në fund shteti do të ngjajë më shumë si një shtet policor sesa shtet i drejtësisë! Kjo tash më është një situatë evidente në shumë vende të Evropës po dhe të botës. Kur ndonjë i afërm yni vjen nga ato vende dhe fillon të tregojë për drejtësinë që sundon në vendin nga vjen, në krahasim me vendin tonë! Po në fund nuk ngurron të thotë se ai vend është një vend policor!

Pra, tash mund ta kuptojmë pse Kurani nuk e ka drejtësinë qëllimin final. Arsyeja qëndron këtu: Kurani dëshiron një shoqëri njerëzore ku mbizotëron hareja dhe harmonia. Kjo bëhet realitet vetëm kur qytetarët në shoqëri marrëdhëniet e tyre i kanë të lidhura në mes tyre me ngrohtësi e dashuri e me respekt të ndërsjellë. Një shoqëri ku individët e saj nuk dëshirojnë hakmarrjen apo shfryrjen e mllefit, por dëshirojnë të falin njëri-tjetrin. Atëherë shtrohet pyetja: Ku mbeti drejtësia dhe roli i saj që Kurani e ka parim kryesor? Përgjigjja është se Kurani dëshiron që drejtësia të jetë mjet për ndërtimin e shoqërisë së përmendur më parë, dhe jo qëllim. Nuk ka dyshim se, pa ndihmën e drejtësisë, nuk ndërtohet shoqëria e preferuar nga Kurani famëlartë. Prandaj është e domosdoshme drejtësia me gjithë sistemin e saj, po në kufij të mjetit dhe jo të synimit final.

Edhe ky ajet fisnik tregon qartë se të falurit e tjetrit është etika që pëlqen Kurani:

وَإِن طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِن قَبْلِ أَن تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّآ أَن يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوَاْ ٱلَّذِى بِيَدِهِۦ عُقْدَةُ ٱلنِّكَاحِ ۚ وَأَن تَعْفُوٓاْ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ ۚ وَلَا تَنسَوُاْ ٱلْفَضْلَ بَيْنَكُمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢٣٧﴾

***"E nëse i lëshoni ato para se të kontaktoni, po atyre u keni pasë caktuar një caktim** (kurorë), **atëherë duhet t'u jepni gjysmën e asaj që keni caktuar, përveç nëse ato ju falin ose ju fal ai në duart e të cilit është lidhja e kurorës. E të falni** (burra ose gra) **është më afër devotshmërisë, dhe mos e harroni bamirësinë ndërmjet jush. Vërtet, All-llahu sheh atë që veproni".*[73]**

Ky ajet na mëson se Kurani famëlartë i jep përparësi faljes së tjetrit, përballë marrjes së asaj që të takon nga ai. Të falurit është guri kryesor në themelin e personalitetit të butë, që do të rezultonte më pastaj me sjellje të mirë, pa të cilën nuk ndërtohet shoqëria që pëlqen Allahu s.v.t., sepse prej atributeve dhe emrave të bukur të Tij, është edhe kjo: Allahu është falës i Madh. Siç ka ardhur në ajetet në vijim:

إِن تُبْدُواْ خَيْرًا أَوْ تُخْفُوهُ أَوْ تَعْفُواْ عَن سُوٓءٍ فَإِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَفُوًّا قَدِيرًا ﴿١٤٩﴾

***"Nëse publikoni ndonjë të mirë ose e fshihni atë, ose i falni ndonjë të keqe** (dikujt), **All-llahu është i plotfuqishëm, fal shumë".*[74]**

وَإِن تَعْفُواْ وَتَصْفَحُواْ وَتَغْفِرُواْ فَإِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٤﴾

***"E nëse nuk merrni masa, nuk u vini veshin dhe i falni, ta dini se edhe All-llahu është mëkatfalës, mëshirues".*[75]**

Pra, mesazhi i këtyre ajeteve është ky: Kur ju vjen mundësia për t'u hakmarrë, mos u hakmerrni, por falni, se Allahu i do më tepër ata që falin sesa ata që hakmerren, edhe nëse kanë të drejtë!

[73] El-Bekare: 237.
[74] En-Nisaa: 149.
[75] Et-Tegabun: 14.

b) Ftesa për bashkëjetesë:

I Lartmadhërishmi në Kuran thotë:

لَّا يَنْهَىٰكُمُ ٱللَّهُ عَنِ ٱلَّذِينَ لَمْ يُقَٰتِلُوكُمْ فِى ٱلدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُم مِّن دِيَٰرِكُمْ أَن تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوٓا۟ إِلَيْهِمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلْمُقْسِطِينَ ﴿٨﴾

"All-llahu nuk ju ndalon të bëni mirë dhe të mbani drejtësi me ata që nuk ju luftuan për shkak të fesë, e as nuk ju dëbuan prej shtëpive tuaja; All-llahu i do ata që mbajnë drejtësinë".[76]

Allahu s.v.t. në këtë ajet fisnik bën thirrje për një bashkëjetesë të mirë, që shpreh edukatën e besimtarit, e cila është disenjuar sipas Kuranit dhe Synetit, kur sheh se si individët e stolisur me këtë edukatë, trajtojnë njëri-tjetrin me butësi e ngrohtësi, e cila shkrin çdo kufi nacional, po dhe fetar. Një shoqëri ku qytetarët jetojnë të barabartë, në harmoni deri në atë masë, sa nuk i dallojnë ndryshimet që kanë në mes tyre. Një shoqëri ku ndryshimi dhe diversiteti në mes qytetarëve është faktori që ngre respektin dhe ndihmesën në mes tyre dhe jo urrejtjen. Sepse ky është qëllimi dhe synimi i diversitetit të njerëzve sipas Kuranit famëlartë:

يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَٰكُم مِّن ذَكَرٍ وَأُنثَىٰ وَجَعَلْنَٰكُمْ شُعُوبًا وَقَبَآئِلَ لِتَعَارَفُوٓا۟ ۚ ﴿١٣﴾

"O ju njerëz, vërtet Ne ju krijuam ju prej një mashkulli e një femre, ju bëmë popuj e fise, që të njiheni ndërmjet jush...".[77]

Nëse shikojmë nga këndvështrimi i logjikës sonë, na del se prej një mashkulli e një femre do të duhej të lindnin njerëz të njëjtë, sepse janë fruta të një peme! Mirëpo, Allahu dëshiron që të demonstrojë fuqinë e Tij, duke nxjerrë prej një modeli modele të tjera të shumta, ashtu siç e demonstron urtësinë e Tij. Në lidhje me këtë llojllojshmëri në mes njerëzve të një çifti, Allahu thotë: ***"që të njiheni ndërmjet jush".*** Pra, qëllimi i këtij diversitetit njerëzor është që, kur shohim

[76] El-Mumtahine: 8.
[77] El-Huxhurat: 13.

ndonjë veçori a ndryshim tek tjetri, e që ne nuk e kemi, kjo na shton më tepër kureshtjen që të njihemi me tjetrin, t'i mësojmë e studiojmë këto ndryshime, në mënyrë që më pastaj të rrisim ngrohtësinë e harmoninë në mes bijve të Ademit s.a.v.s. nga lloji i bardhë, i zi, i kuq dhe i verdhë.

Përfundim

Pas studimit të ajeteve që ndërlidhen me temën "Identiteti i Kuranit famëlartë në Kuran", mësojmë për madhështinë e këtij Libri, dhe kujdesin e madh që gëzoi nga Allahu s.v.t. në krahasim me librat e shpallur para tij, ngase këtë e pajisi me argumentet më të forta dhe me shembuj të ndryshëm. Po ashtu mësojmë që për t'u njohur me identitetin e Kuranit, duhet t'i referohemi së pari vetë Kuranit famëlartë. Pas hulumtimit në KURAN se ç'thotë Kurani për veten e tij, përfundojmë këtë: Bindemi se nuk ka libër që është pajisur me argumente bindëse dhe me shembuj praktikë, ashtu sikur është pajisur Libri i Allahut - Kurani. Ky Libër na mëson se pjesë e identitetit të tij janë edhe karakteristikat e veçoritë për të cilat është dalluar. Prej veçorive të këtij Libri janë këto: është i vetmi libër që garanton udhëzimin e të gjithë njerëzve, në çdo kohë e në çdo vend; përsosmëria e tij nuk mund të cenohet nga faktori kohor, sepse qëndron mbi dimensionin e kohës. Po ashtu është libri i vetëm që ka ftesën e hapur për kundërvënie që kur është shpallur para 15 shekujsh, dhe kjo ftesë është e hapur deri në Ditën e Fundit.

Lexuesi i Kuranit mund të gjejë në të atë që nuk mund ta gjejë diku tjetër, nga çfarëdo fushe e lëmi qoftë. Libri i Allahut është i lehtë për nxënie, i përshtatshëm për veprim, i ëmbël për dëgjim, si për arabët ashtu edhe për joarabët, në të përfundon urtësia, në të përfundon drejtësia, në të përfundon bukuria e shprehjes dhe e mendjes, në të përfundon kënaqësia e shpirtit etj.. Është detyrim ndjekja e udhëzime-

ve të tij, si për njerëzit e mbarë botës, ashtu edhe për exhinët. Dhe kjo përgjegjësi bie mbi supet e *eth-thekalejnve*, (të dy palëve; njerëzve dhe exhinëve), që do të japin llogari për këtë.

Në fund, përmbyllja më e mirë do të ishte që Kurani famëlartë është Fjala e Allahut xh.sh., dhe kjo mjafton!

Prof. ass. Dr. Shefqet KRASNIQI

TERAVITË

Dispozita e namazit të teravive[1]

Teravitë janë synet i fortë (sunne muekkede). Kështu mendojnë hanefitë në mendimin e tyre bazë në medhheb[2]. Ky po ashtu është mendimi i malikinjve,[3] shafinjve[4] dhe hanbelinjve.[5]Bile është thënë se në këtë çështje ekziston edhe konsensusi i dijetarëve-(El-Ixhma).[6]

Argumentet:

Argumentojnë me argumente nga tekstet hyjnore (menkul).

Nga Tekstet Hyjnore argumentojnë në katër aspekte:

I pari: Transmetimi nga Ebu Hurejre, r.a. i cili transmeton se i Dërguari i Allahut ka thënë:

[1] *Teravih* është shumësi i fjalës (tervihatun), që ka kuptimin një herë e vetme e pushimit. Sikur dhënia e selamit (teslimetun) që ka marrë emrin nga selami, edhe ky namaz e ka marrë emrin e këtillë, ngase në fillim, kur kishin filluar të tuboheshin për këtë namaz, pushonin në mes çdo dy selamesh.Shih: "En-Nihajetu" 2/274.

[2] Shih: "El-Vikajetu" 1/175, "El-Muhtar" 1/68, "Nur el-Idah" fq. 81, "Fet'h el-Kadir" 1/484.

[3] Shih: "Et-Temhid" 8/108 dhe "El-Kafi" 1/255. Unë nuk kam gjetur tekst të shkruar tek ata se ato janë sunet i fortë (sunne muekkede), përveç asaj që shënon Ibn Abdulberr në "El-Istidhkar" 5/135, që thotë se është sunet mendub dhe vepër e nxitur në të.

[4] Shih: "El-Muhedh-dheb" 4/30 dhe "El-Mexhmu'u" 4/31.

[5] Shih: "El-Mugni" 2/601 dhe "El-Mubdi'u" 2/17.

[6] Këtë e tregon Neveviu në "El-Mexhmu'u" 4/31, Ez-Zejle'ij në "Et-Tebjinu" 1/178 dhe të therë.

«من قام رمضان إيماناً و احتساباً غفر له ما تقدم من ذنبه»

"Kush fal namaz në Ramazan me plot besim e me shpresë tek Allahu, i falen mëkatet e tij të mëhershme".[7]

Pejgamberi, s.a.v.s., me këtë hadith nxit për namazin e Ramazanit pa i urdhëruar ata domosdo.[8] Synimi me namazin e Ramazanit është namazi i teravive.[9]

I dyti: Transmetimi nga Ebu Seleme bin Abdurrahman,[10] i cili:

«سأل عائشة ﵂: كيف كانت صلاة رسول الله صلى الله عليه و سلم في رمضان؟ فقالت: ما كان يزيد في رمضان و لا في غيره على إحدى عشرة ركعة, يصلي أربعاً فلا تسأل عن حسنهنّ و طولهنّ ثم يصلي أربعاً فلا تسأل عن حسنهنّ و طولهنّ ثم يصلي ثلاثاً. فقلت: يا رسول الله أتنام قبل أن توتر. قال: يا عائشة إن عينيّ تنامان و لا ينام قلبي»

"... e kishte pyetur Aishen, r.a.: Si ishte namazi i të Dërguarit të Allahut në Ramazan? Ajo tha: Ai nuk shtonte në Ramazan, e as jashtë Ramazanit, më shumë se njëmbëdhjetë rekate. I falte katër rekate, mos pyet sa mirë dhe sa gjatë i kryente ato. Pastaj i falte katër rekate të tjera, mos pyet sa mirë dhe sa gjatë i

[7] Shënon Buhariu në Sahihun e tij, në "Kitab Salat et-Teravih" (Kapitulli: Namazi i teravive), (Nënkapitulli: Vlera e atij që falet në Ramazan) 4/294, hadithi 2009. Shënon dhe Muslimi në Sahihun e tij, në "Kitab Salat el-Musafirin" (Kapitulli: Namazi i udhëtarëve), (Nënkapitulli: Nxitja për namazin e Ramazanit, e ato janë teravitë) 6/35, hadithi 173 (759).

[8] Nuk i urdhëron ata dosmosdo e me këmbëngulje me këtë namaz. Kjo është një formë që tregon se është mirë si dhe nxit për të duke përmendur vlerën e tij.
Shih: "El-Mexhmu'u" 4/31.

[9] Shih: "Sherh Sahih Muslim" 6/35.

[10] *Ebu Seleme bin Abdurrahman* është: Ebu Seleme bin Abdurrahman bin Avf bin Abduavf ez-Zuhrij el-Medenij. Thuhet emri i tij është Abdullah, thuhet edhe Ismail, e thuhet emri i tij është si llagapi i tij. Është Hafidh dhe një prej personaliteteve të shquara të Medinës. Ka transmetuar nga: Babai i tij, Uthman bin Affan, Talha, Ubadete es-Sami, Aishja dhe të tjerë. Kanë transmetuar nga ai: Djali i tij Umeri, djali i vëllait të tij Sa'd bin Ibrahim, Esh-Sha'bij dhe të tjerë. Ebu Zur'ate ka thënë: Është i besueshëm, imam. Ibn Hibban thotë: Ishte prej zotërinjve të Kurejshëve. Ka vdekur në vitin 94 h.
Shih: Sijer A'lam en-Nubelai" 4/287, "Tehdhib et-Tehdhib" s10/130 dhe "Tabekat el-Hufadh" fq. 31.

kryente ato. Pastaj i falte tri rekate. Unë[11] i thashë: O i Dërguari i Allahut, a fle ti para se ta falësh vitrin? Ai u përgjigj: O Aishe, dy sytë e mi flenë, po zemra ime nuk fle".[12]

Hadithi tregon se Pejgamberi, sal-lall-llahu alejhi ve sel-lem, falej në netët e Ramazanit.

I treti: Transmetimi nga Aishja, Nëna e Besimtarëve, radijallahu anha, e cila thotë:

«أن رسول الله صلى الله عليه و سلم صلى ذات ليلة في المسجد فصلى بصلاته ناس ثم صلى من القابلة فكثُر الناس ثم اجتمعوا من الليلة الثالثة أو الرابعة فلم يخرج إليهم رسول الله صلى الله عليه و سلم, فلما أصبح قال: قد رأيت الذي صنعتم و لم يمنعني من الخروج إليكم إلاّ أني خشيتُ أن تفرض عليكم و ذلك في رمضان»

"I Dërguari i Allahut, një natë u fal në xhami, dhe me të, me namazin e tij, u falën disa nga njerëzit. Pastaj u fal edhe në natën vijuese, ndërsa numri i njerëzve u shtua. Pastaj u mblodhën në natën e tretë, a të katërt, e i Dërguari, s.a.v.s., nuk doli fare. Kur u zgjua në mëngjes, tha: Unë pashë atë që vepruat, dhe nuk më ndali asgjë për të dalë para jush, por u frikësova se mos po ju obligohet kjo juve. E kjo ka ndodhur në Ramazan".[13]

[11] Aishja, radijallahu anha .

[12] Shënon Buhariu në Sahihun e tij, në "Kitab et-Tehexhxhudi" (Kapitulli: Namazi i natës), (Nënkapitulli: Vlera e atij që fal namaz në Ramazan) 4/295, hadithi 2013. Shënon dhe Muslimi në Sahihun e tij, në "Kitab Salat el-Musafirin ve Kasruha" (Kapitulli: Namazi i udhëtarëve dhe shkurtimi i tij), (Nënkapitulli: Namazi i natës dhe rekatet e Pejgamberit në një natë) 6/15, hadithi 125 (738).
Për thënien e Pejgamebrit, sal-lall-llahu alejhi ve sel-lem: ***"Dy sytë e mi flenë, po zemra ime nuk fle".***, Neveviu në "Sherh Sahih Muslim" 6/19 thotë: Kjo është prej gjërave të specifikuara për pejgamberët, çështja e ngjarjeve është si lidhja e zemrës.

[13] Shënon Buhariu në Sahihun e tij, në "Kitab et-Tehexhxhudi" (Kapitulli: Namazi i natës), (Nënkapitulli: Nxitja e Pejgamberit për faljen e namazit të natës dhe nafileve pa i obliguar) 3/14, hadithi 1129. Shënon dhe Muslimi në Sahihun e tij, në "Kitab Salat el-Musafirin" (Kapitulli: Namazi i udhëtarëve), (Nënkapitulli: nxitja në namazin e Ramazanit e që është namazi i teravive) 4/37, hadithi 177 (761).

I katërti: Transmetimi nga Abdurrahmani,[14] i cili thotë:

«خرجت مع عمربن الخطاب ﷺ ليلةً في رمضان إلى المسجد فإذا الناس أوزاع متفرقون يصلي الرجل لنفسه و يصلي الرجل فيصلي بصلاته الرهط. فقال عمر: إني أرى لو جمعت هؤلاء على قارئ واحد لكان أمثل. ثم عَزَم فجمعهم على أبيّ بن كعب. ثم خرجت معه ليلة أخرى و الناس يصلون بصلاة قارئهم. قال عمر: نعم البدعة هذه و التي ينامون عنها أفضل من التي يقومون – يريد آخر الليل – و كان الناس يقومون أوله»

"Një natë në Ramazan dola në xhami me Umer bin el-Hattabin, radijallahu anhu, dhe i pamë njerëzit të ishin shpërndarë në grupe. Një njeri falej vetëm, një tjetër falej dhe me të faleshin një grup që ishin më pak se dhjetë veta.[15] Umeri tha: Unë mendoj se, po të mblidheshin këta pas një lexuesi të vetëm (imam), do të ishte më mirë. Pastaj vendosi dhe i tuboi ata të faleshin pas Ubejje bin Ka'bit. Pastaj dola me të një tjetër natë dhe i pamë njerëzit duke u falur me namazin e imamit (pas tij). Atëherë Umeri tha: Sa risi e mirë është kjo.[16] Koha

[14] *Abdurrahmani* është: Abdurrahman bin Abdulkari'ë, thuhet se ai shoqërohej me Pejgamberin a.s.. Thuhet madje ka lindur në kohën e Pejgamberit, sal-lall-llahu alejhi ve sel-lem. Thuhet se ai ishte sjellë te Pejgamberi sa ishte i vogël. Transmeton nga: Umeri, Talha, Ebu Ejjub dhe Ebu Hurejre. Ndërsa nga ai transmetojnë: Djali i tij Muhammedi, Es-Saib, Ibn Jezid, Urevete bin ez-Zubejr, El-A'rexh, Ez-Zuhrij dhe të tjerë. Ibn Muin thotë: Është i besueshëm. Ka vdekur në vitin 85 h. Thuhet edhe në vitin 88 h.
Shih: "Et-Tarih el-Kebir" 5/318, "Sijeru A'lam en-Nubelai" 4/14 dhe "Tehdhib et-Tehdhib" 5/133.

[15] Në arabisht (err-rreht) është një grup i vogël që ka më pak se dhjetë veta nga meshkujt, e që në mesin e tyre nuk ka femra.
Shih: "El-Kamus el-Muhit" 2/375 dhe "El-Misbah el-Munir" fq. 92.

[16] *Sa risi e mirë është kjo*. E përshkroi me shprehjen (ni'me), që tregon për vlerën e saj, për të mos e ndaluar këtë as edhe për vepruesin e saj. (Ni'me) është shprehje që përmbledh të gjitha të mirat, ndërsa (bi'se) është shprehje që përmbledh të gjitha të këqijat. Me shprehjen "risi" synon tubimin e tyre pas një imami të vetëm, e jo esencën e teravive, dhe as vetë xhematin, ngase ata para kësaj faleshin vetmas e të shpërndarë, ose edhe në grupe të vogla. Shejhul Islam ibn Tejmije thotë: Ai e quajti "risi"-(bid'at), ngase ajo që bën për herë të parë, është risi në aspektin gjuhësor, e nuk është risi (bid'at) në aspektin ligjor (sheriatik). Bid'ati sheriatik që çon në humbje, është vepra që bëhet pa ndonjë argument sheriatik.

kur ata flenë, është më e vlefshme sesa ajo në të cilën falen tani – ka për synim fundin e natës -. E njerëzit faleshin në fillim të natës".[17]

Këtë e praktikoi rregullisht Umeri, pastaj Uthmani, pastaj Aliu, radijallahu anhu. Kështu, po në këtë formë, vazhdoi veprimi i muslimanëve deri në ditën e sotme.[18] Ndërsa Pejgamebri, sal-lall-llahu alejhi ve sel-lem tregoi arsyen pse e la një gjë të tillë, që ishte frika se mos po u bëhej obligim (farz) atyre, sikurse u cek në hadithin e mëhershëm të Aishes, radijallahu anha. Kjo na jep të kuptojmë se, nëse nuk ka frikë për këtë lloj të obligueshmërisë, duhet të praktikohet rregullisht. E s'ka dyshim se kjo ishte e sigurt (mosbërja farz) pas vdekjes së të Dërguarit të Allahut, sal-lall-llahu alejhi ve sel-lem, atëherë dhe është synet.[19]

Numri i rekateve të teravive

Numri i rekateve të teravive tek hanefitë është njëzet, pa vitër.[20] Ky është mendimi i xhumhurit të dijetarëve. Ky mendim transmetohet nga Umeri dhe Aliu, radijallahu anhuma. Është mendimi i Eth-Thevrij, Ibn el-Mubarek, Ebu Davud,[21] Malikut në njërin prej dy mendimeve të tij,[22] me këtë mendim pajtohen Shafiu,[23] Ahmedi[24] dhe të tjerë.[25]

Shih: "Sherh es-Sunneti" 4/119, "Minhaxh es-Sunneti" 8/308 dhe "Evxhez el-Mesalik" 2/297.

[17] Shënon Buhariu në Sahihun e tij, në "Kitab Salat et-Teravih" (Kapitulli: Namazi i teravive), (Nënkapitulli: Vlera e atij që fal namaz në Ramazan) 4/294, hadithi 2010.

[18] Shih: "Sherh Sahih Muslim" 6/36.

[19] Shih: "Fet'h el-Kadir" 1/486.

[20] Shih: "El-Mebsut" 2/146, "El-Bedai'u" 1/289, "Fetava Kadi Han" 1/112, "El-Fetava et-Tatarhanijjetu" 1/661 dhe "El-Binajetu" 2/667.

[21] Shih: "Sunen et-Tirmidhij" 3/459, "Et-Temhid" 8/113 dhe "Sherh es-Sunneti" 4/123.

[22] Shih: "Bidajetu el-Muxhtehid" 1/210.

[23] Shih: "Huljetu el-Ulemai" 2/144, "El-Muhedhdheb" 4/30 dhe "El-Mexhmu'u" 4/32.

[24] Shih: "El-Mugni" 2/604, "El-Mubdi'u" 2/17, "El-Insafu" 2/180 dhe "Menar es-Sebil" 1/154.

[25] Për numrin e rekateve të teravive kemi edhe mendime të tjera, që ndoshta ia vlen të ceken shkurtimisht:

Argumentet:

Ithtarët e këtij mendimi argumentojnë me argumente nga Tekstet hyjnore (menkul).

Nga Tekstet Hyjnore argumentojnë në dy aspekte:

I pari: Transmetimi nga Es-Saib bin Jezid,[26] radijallahu anhu, i cili thotë:

«كانوا يقومون على عهد عمربن الخطاب ﷺ في شهر رمضان بعشرين ركعة. قال:وكانوا يقرأون بالمئين وكانوا يتوكؤن على عصيّهم في عهد عثمان بن عفان ﷺ من شدة القيام»

"Në kohën e Umer bin el-Hattabit, radijallahu anhu, në muajin Ramazan falnin nga njëzet rekate. Thotë: Ata lexonin me qindra (ajete) dhe nga ashpërsia (lodhja) e qëndrimi i gjatë në

Mendimi i dytë është: Numri i rekateve të teravive është tridhjetë e gjashtë, dhe vitri tri rekate, gjithsej tridhjetë e nëntë. Ky është mendimi i Imam Malikut në qëndrimin e njohur të tij, e ky është transmetimi i Ibn el-Kasimit nga Maliku.
Shih: "Et-Temhid" 8/113, "El-Istidhkaru" s5/157, "El-Kafi" 1/256 dhe "Edh-Dhehiretu" 2/407.

Mendimi i tretë është: Janë katërdhjetë e një rekate bashkë me vitër. Ky është mendimi i banorëve të Medinës, dhe kjo është dhe zgjedhja e Is'hakut.
Shih: "Sunen et-Tirmidhij" 3/454 dhe "Sherh es-Sunneti" 4/122.

Mendimi i katërt është: Ka katërdhjetë rekate, ndërsa vitri bëhet në shtatë rekate. Këtë e përmend Ibn Abdulberr në "El-Istidhkar" 5/147 nga El-Esved bin Jezid.
Ka edhe mendime të tjera jo të njohura. Nga të gjitha, më të njohurat janë dy mendimet e para.

[26] *Es-Saib bin Jezid* është: Es-Saib bin Jezid bin Seid bin Thumame el-Esved el-Kindij Ebu el-Hudhelij. Es-Saib thotë: Babai im ka bërë haxhin me Pejgamberin, sal-lall-llahu alejhi ve sel-lem, ndërsa unë isha shtatë vjeç. Ai kishte marrë pjesë në shoqërimin e Pejgamberit (suhbe) dhe në transmetim. Ka transmetuar po ashtu edhe nga: Huvejtib bin Abduluzza, Umeri, Uthmani, Abullah bin es-Sa'dij, Muavije, Aishja dhe të tjerë. Ndërsa nga ai kanë transmetuar: Djali i tij Abdullahu, El-Xha'd bin Abdurrahman, Humejd bin Abdurrahman bin Avf, djali i vëllait të tij Jezid bin Abdullah dhe të tjerë. Ka vdekur në vitin 91h. Thuhet edhe në vitin 88h.
Shih: "Tehdhib el-Esmai ve el-Lugat" 1/208, "El-Isabetu" 3/26 dhe "Tehdhib et-Tehdhib" 3/260.

këmbë mbështeteshin në shkopinjtë e tyre në kohën e Uthman bin Affanit, radijallahu anhu". [27]

I dyti: Transmetimi nga Jezid bin Ruman,[28] i cili thotë:

«كان الناس يقومون في زمان عمربن الخطاب في رمضان بثلاث و عشربن ركعة»

"Njerëzit në kohën e Umer bin el-Hattabit në Ramazan falnin nga njëzet e tri rekate". [29]

Bejhekiu thotë: Bashkohen të dy transmetimet, ku ata falnin njëzet rekate (teravi) dhe falnin vitrin tri rekate.[30]

Sikurse transmeton edhe në "El-Kubra" nga Aliu, radijallahu anhu, se ai kishte urdhëruar një njeri që të falte me ta njëzet rekate pa vitër.[31]

[27] Shënon Bejhekiu në "El-Kubra", në "Kitab es-Salati" (Kapitulli: Namazi), (Nënkapitulli: Çka transmetohet lidhur me numrin e rekateve të namazit në muajin Ramazan) 2/496. Ndërsa shënon dhe në "El-Ma'rifetu", në "Kitab es-Salati" (Kapitulli: Namazi), (Nënkapitulli: Namazi i Ramazanit) 2/305, ngjashëm me të. Neveviu në "El-Mexhmu'u" 4/32 e ka bërë të saktë. Po ashtu edhe autori në "El-Hulasatu" 1/576.

[28] *Jezid bin Ruman* është: Jezid bin Ruman el-Esedij Ebu Revh el-Medenij Mevla Al ez-Zubejr. Transmeton nga Ibn ez-Zubejr, Enesi, Ubejdullahu, Salim bin Abdullah bin Umer, Urve bin ez-Zubejr dhe të tjerë. Transmeton në formë mursel nga Ebu Hurejre. Ndërsa nga ai kanë transmetuar: Hisham bin Urve, Ubejdullah bin Umer, Ibn Is'hak, Maliku dhe të tjerë. Ibn Muin dhe Nesaiu thonë: Është i besueshëm. Po ashtu dhe Ibn Hibbani e përmend "Eth-Thikat". Ka vdekur në vitin 130 h.
Shih: "Et-Tarih el-Kebir" 8/331, "Vefejat el-A'jan" 6/277 dhe "Tehdhib et-Tehdhib" 9/340.

[29] Shënon Maliku në "El-Muvettau", në "Kitab es-Salati fi Ramadan" (Kapitulli: Namazi në Ramazan), (Nënkapitulli: Çka ka ardhur lidhur me namazin e Ramazanit) 1/115, nr. 5. Nga rruga e Malikut e transmeton këtë edhe Bejhekiu në "El-Ma'rifetu", në "Kitab es-Salati" (Kapitulli: Namazi), (Nënkapitulli: Namazi i Ramazanit) 2/305, me të njëjtin sened dhe metn. Ndërsa në "El-Kubra" e shënon në "Kitab es-Salati" (Kapitulli: Namazi), (Nënkapitulli: Çka transmetohet lidhur me numrin e rekateve të namazit në muajin Ramazan) 2/496, me të njëjtin metn, me një sened tjetër. Neveviu në "El-Mexhmu'u" 4/33 thotë: Ky është mursel, ngase Jezid bin Ruman nuk e ka arritur Umerin. Mirëpo ai është i besueshëm, siç u cek edhe më herët, dhe këtë e thotë po ashtu edhe autori në "Et-Takrib" 2/671 me nr. 7991. El-Kandehlevij në "El-Evxhez" 2/305 thotë: Isnadi i Malikut është mursel i fuqishëm.

[30] "Es-Sunen el-Kubra" 2/496.

[31] "Es-Sunen el-Kubra", në "Kitab es-Salati" (Kapitulli: Namazi), (Nënkapitulli: Çka transmetohet lidhur me numrin e rekateve të namazit në muajin Ramazan) 2/496, dhe thotë: Në këtë isnad ka dobësi.

*** Ky mendim nuk kundërshtohet nga argumentet në vijim:**

1. Transmetimi nga Nafi'u, shërbëtori i Ibn Umerit, i cili:

«أنه أدرك الناس يصلون بتسع و ثلاثين ركعة يوترون منها بثلاث»

"I ka arritur njerëzit që falnin nga tridhjetë e nëntë rekate, e prej tyre falnin vitër tri rekate".[32]

2. Hadithi i Aishes, radijallahu anha, kur është pyetur se si ishte namazi i të Dërguarit të Allahut në Ramazan? E ajo tha:

«ما كان يزيد في رمضان و لا في غيره على إحدى عشرة ركعة, يصلي أربعاً فلا تسأل عن حسنهنّ و طولهنّ ثم يصلي أربعاً فلا تسأل عن حسنهن و طولهن ثم يصلي ثلاثاً...»

"Ai nuk shtonte në Ramazan, e as jashtë Ramazanit, më shumë se njëmbëdhjetë rekate. I falte katër rekate, mos pyet sa mirë dhe sa gjatë i kryente ato. Pastaj i falte katër rekate të tjera, mos pyet sa mirë dhe sa gjatë i kryente ato. Pastaj i falte tri rekate..".[33]

3. Hadithi i Xhabirit, radijallahu anhu, tek thotë thotë:

«صلى بنا رسول الله صلى الله عليه و سلم في شهر رمضان ثمان ركعات و أوتر, فلما كانت القابلة اجتمعنا في المسجد و رجونا أن يخرج فلم نزلْ فيه حتى أصبحنا, ثم دخلنا فقلنا: يا رسول الله اجتمعنا البارحةَ في المسجد ورجونا أن تصلي بنا. فقال: إني خشيت أن تكتب عليكم»

"I Dërguari i Allahut, sal-lall-llahu alejhi ve sel-lem, në muajin Ramazan fali me ne tetë rekate dhe e fali vitrin. Ndërsa në natën vijuese ne u mblodhëm në xhami dhe shpresonim të dilte ai. Ai nuk doli në xhami derisa u gdhi, pastaj ne hymë dhe tha-

[32] Këtë e përmend El-Baxhij në "El-Munteka" 1/208. Mirëpo nuk e kam gjetur se kush e shënon këtë.

[33] Shënimi i tij është cekur më herët.

më: O i Dërguar i Allahut, ne u mblodhëm mbrëmë në xhami dhe shpresonim të faleshe me ne. Ai tha: Unë u frikësova se mos po ju bëhet obligim juve".[34]

Etheri i Nafi'ut tregon se njerëzit falnin tridhjetë e nëntë rekate në Ramazan e jo njëzet rekate, e ky duhet të jetë i mbështetur. Përderisa hadithi i Aishes dhe i Xhabirit, radijallahu anhuma, tregojnë se Pejgamberi, sal-lall-llahu alejhi ve sel-lem, praktikonte rregullisht njëmbëdhjetë rekate, e nuk kishte shtuar më shumë, prandaj dhe obligohet që të kufizohemi në këtë numër të cekur e të mos shtohet asgjë. Madje sot ka arritur situata që disa njerëz t'i konsiderojnë si bid'atçi ata që shtojnë rekate më shumë sesa ky numër.

Përgjigjja për etherin e Nafi'ut është: Për atë që vepronin banorët e Medinës, ku falnin tridhjetë e nëntë rekate, shkaku ishte se banorët e Mekës mes dy teravive (në pushimin mes rekateve të teravive, mes selameve) bënin tavaf, e pastaj faleshin, ndërsa pas teravisë së pestë nuk bënin tavaf. Banorët e Medinës dëshironin të barazoheshin me ta dhe filluan që, në vend të secilit tavaf, të falnin nga katër rekate, kështu që shtuan edhe gjashtëmbëdhjetë rekate, kurse vitrin e falnin tri rekate, e gjithsej u bënë tridhjetë e nëntë rekate.[35] Po të ishte shtesa mbi numrin e cekur (tetë), e ndaluar, nuk do të vepronin ashtu njerëzit dhe nuk do ta vazhdonin, e as nuk do të miratohej, për t'i shtuar kësaj edhe se ata ishin shekujt (brezat) e vlefshëm.

[34] Shënon Ibn Huzejme në Sahihun e tij, në (Nënkapitulli: Përmendia e argumentit se vitri nuk është farz) 2/138, nr. 1070. Shënon dhe Ibn Hibban në Sahihun e tij 6/169, nr. 2309. Shënon dhe Et-Taberanij në "El-Mu'xhem es-Sagir" 1/317, nr. 525. El-Hejthemij e përmend në "El-Muxhamme'u" 3/402 dhe thotë: E transmeton Et-Taberanij në "Es-Sagir" dhe në të gjendet Isa bin Xharije, Ibn Hibban e bëri të besueshëm, ndërsa Ibn Muin e bëri të dobët. El-Hafidh në "Et-Telhis" 2/45 sinjalizon fuqizimin e tij. Albani në "Salat et-Teravih" fq. 21 thotë për senedin e Taberaniut: Është hasen.

[35] Shih: "El-Mexhmu'u" 4/33 dhe "El-Mugni" 2/604.

Ndërsa përgjigjja në hadithin e Aishes dhe të Xhabirit është në dy aspekte:

Aspekti i parë: Nuk ka argument në të dy hadithet se Pejgamberi, sal-lall-llahu alejhi ve sel-lem, ka praktikuar rregullisht vetëm njëmbëdhjetë rekate në namazin e teravive, por fundi i asaj që tregon hadithi i Aishes, është shpjegimi i numrit më të lartë që ka arritur namazi i Pejgamberit, e ai është njëmbëdhjetë. Ajo nuk cek se ai praktikonte rregullisht vetëm këtë numër e jo edhe numra të tjerë. Dhe nuk tregon se ky numër është i fundit që ka vepruar Pejgamberi, sal-lall-llahu alejhi ve sel-lem.[36]

Ndërsa hadithi i Xhabirit nuk është i qartë për sa u përket atyre që argumentuan me të, ngase numri njëmbëdhjetë nuk është përmendur në hadith, po nga hadithi madje mund të kuptohet se namazi i teravive ka qenë nëntë rekate, e jo njëmbëdhjetë. Sepse në hadith përmenden tetë rekate dhe vitri, e vitri mund të jetë vetëm një rekat, dhe gjithsej bëjnë nëntë.[37] Pastaj mendimi se Pejgamberi, sal-lall-llahu alejhi ve sel-lem, e ka praktikuar rregullisht namazin me këtë numër rekateshnjëmbëdhjetë-, e me asnjë numër tjetër, dhe ky është numri që obligohet të merret për bazë, e jo numrat e tjerë. E tërë kjo është në kundërshtim me atë që është vërtetuar në shënimet e Synetit nëpër Sahiha, Sunene e Musnede, të cilat tregojnë për llojllojshmërinë e faljes së namazit të Pejgamberit, sal-lall-llahu alejhi ve sel-lem, me të cilat vërtetohet se ai ka falur edhe më pak se njëmbëdhjetë rekate, si edhe më shumë se njëmbëdhjetë rekate.[38]

Për më shumë se njëmbëdhjetë tregon hadithi i Ibn Abbasit kur ai kiishte bujtur tek tezja e tij Mejmune, radijallahu anha, se Pejgamberi,

[36] Shih: "Aded Salat et-Teravih"-Es-Subejhij fq. 18.

[37] Shih: Po aty dhe "El-Mugni" 2/579.

[38] Shih: "Salat et-Teravih" fq. 45.

pasi qe zgjuar nga gjumi, fali trembëdhjetë rekate, e në hadith ka ardhur:

«...ثم صلي ركعتين ثم ركعتين ثم ركعتين ثم ركعتين ثم ركعتين ثم ركعتين ثم أوتر...»

"... Pastaj fali dy rekate, pastaj dy rekate, pastaj dy rekate, pastaj dy rekate, pastaj dy rekate, pastaj dy rekate, pastaj fali vitrin...".[39]

Ky hadith është i qartë se Pejgamberi, sal-lall-llahu alejhi ve sel-lem, nuk është vetëm në njëmbëdhjetë rekate. Madje ky hadith ka përparësi para hadithit të Aishes, ngase fjala e atij që vërteton (pohon), ka përparësi ndaj fjalës së atij që mohon.[40] Kjo sepse Aishja, radijallahu anha, ka përmendur atë që ka kuptuar nga namazi i Pejgamebrit, kurse Ibn Abbasi përmend atë që ka parë nga namazi duke u falur Pejgamberi, sal-lall-llahu alejhi ve sel-lem. Që të dy janë të saktë në atë që thonë. Aishja nuk e ka ditur për këtë shtesë që kishte bërë Pejgamberi, sepse atë natë, që e përmend Ibn Abbasi, ai ka qenë tek Mejmunja.[41]

Ndërkaq, për sa i përket çështjes se ka falur më pak se njëmbëdhjetë rekate, është vërtetuar se Pejgamberi, sal-lall-llahu alejhi ve sel-lem, kishte falur nëntë rekate kur ishte plakur. Në hadithin e gjatë të Aishes, radijallahu anha, thuhet:

«فلما سنّ نبي الله صلى الله عليه و سلم و أخذه اللحم أوتر بسبع و صنع في الركعتين مثل صنيعه الأول. فتلك تسع يا بني, و كان نبي الله صلى الله عليه و سلم إذا صلى صلاة أحبّ أن يداوم عليها...»

[39] Shënon Buhariu në Sahihun e tij, në "Kitab el-Vitr" (Kapitulli: Vitri), (Nënkapitulli: Çka ka ardhur lidhur me vitrin) 2/554, hadithi 992. Shënon dhe Muslimi në Sahihun e tij, në "Kitab Salat el-Musafirin ve Kasruha" (Kapitulli: Namazi i udhëtarëve dhe shkurtimi i tij), (Nënkapitulli: Duaja në namazin e natës dhe falja e tij) 6/41, hadithi 182 (763).

[40] Shih: "Nur el-Envar" fq. 201 dhe "El-Mirkatu" 2/59.

[41] Sikurse përmendet në hadithin që është shënuar më herët.

"Pejgamberi i Allahut, sal-lall-llahu alejhi ve sel-lem, pasi u plak dhe u shëndosh (u trash, u dhjamos) e fali vitrin në rekatin e shtatë. Në dy rekatet veproi sikurse herën e tij të parë. Pra, biri im, këto bëjnë nëntë. Pejgamberi i Allahut, kur falte një namaz, dëshironte ta vazhdonte rregullisht atë..". [42]

Madje është vërtetuar se kishte falur edhe vetëm shtatë rekate. Në hadithin e Aishes, radijallahu anha, pasi e kishte pyetur Mesruku për namazin e natës të të Dërguarit të Allahut, ajo ka thënë:

«سبع و تسع و إحدى عشرة سوى ركعتي الفجر»

"Shtatë, nëntë dhe njëmbëdhjetë rekate, pa dy rekatet e sabahut".[43]

Këto dhe transmetime të tjera tregojnë se namazi i Pejgamberit, sal-lall-llahu alejhi ve sel-lem, vjen në forma dhe me numër të ndryshëm. Kishte ndodhur kështu për shkak të mundësisë dhe hapësirës kohore (pak apo shumë) që kishte, sikurse përmendet në hadithin e Hudhejfes[44] dhe të Ibn Mes'udit.[45] Ose për shkak të gjumit, për arsye të sëmundjes, pleqërisë e të tjera. Prandaj nuk ka diskutim se nuk ka ndonjë kufizim të numrit që nuk bën të shtohet a të pakësohet, dhe se namazi i natës është prej namazeve vullnetare, sa herë që shton rekate,

[42] Shënon Muslimi në Sahihun e tij, në "Kitab Salat el-Musafirin ve Kasruha" (Kapitulli: Namazi i udhëtarëve dhe shkurtimi i tij), (Nënkapitulli: Përmbledhësi i namazit të natës) 6/23, hadithi 139 (736).

[43] Shënon Buhariu në Sahihun e tij, në "Kitab et-Tehexhxhudi" (Kapitulli: Namazi i natës), (Nënkapitulli: Si ishte namazi i Pejgamberit, sal-lall-llahu alejhi ve sel-lem) 3/25, hadithi 1139.

[44] *Hudhejfe* është: Hudhejfe bin el-Jeman bin Xhabir el-Abesij el-Jemanij. Është prej elitës së sahabëve të Pejgamberit, sal-lall-llahu alejhi ve sel-lem. Ai është mbajtësi i sekretit, sahabiu që Pejgmberi ia ka treguar sekretet. Ebu Abdullah, aleati i ensarëve nga personalitet e muhaxhirëve, ka trasnmetuar shumë nga Pejgamberi, sal-lall-llahu alejhi ve sel-lem, dhe nga Umeri. Ndërsa nga ai kanë transmetuar: Xhabiri, Abdullah bin Jezid, Ebu et-Tufejl, Zejd bin Vehb dhe të tjerë. Umeri e ka angazhuar atë në El-Medain, dhe e ka praktikuar deri në vdekje pas vrasjes së Uthmanit dhe pas besatimit të Aliut afër katërdhjetë ditë, kur vdiq në betejën El-Jeman, ku u vra gabimisht nga disa sahabë. Kjo ndodhi në vitin 36 h.

Shih: "Et-Tarih el-Kebir" 3/95, "Sijer A'lam en-Nubelai" 2/361 dhe "El-Isabetu" 2/44.

[45] Këto dy hadithe do të ceken pak më vonë.

shtohet edhe shpërblimi.[46] Për këtë nga Nafi'u, shërbëtori i Ibn Umerit, transmetohet se:

«أدرك الناس يصلون بتسع و ثلاثين ركعة يوترون منها بثلاث»

"I ka arritur njerëzit që falnin nga tridhjetë e nëntë rekate, e prej tyre i falnin vitër tri rekate".[47]

Aspekti i dytë: Mendimi i tyre se shtimi në namazin e teravive më shumë se njëmbëdhjetë rekate, është bid'at (risi e ndaluar), përgjigjja është se kjo është e pasaktë. Kjo, sepse Pejgamberi, sal-lall-llahu alejhi ve sel-lem, nuk ka caktuar numër të saktë për namazin e Ramazanit, e as ka praktikuar rregullisht një numër të caktuar nga frika se mos u bëheshin detyrime, Ymetit të tij.[48] Ai ishte i butë dhe i mëshirshëm me ta, me gjithë nxitjen e tij të njerëzve që të falnin namazin e Ramazanit. Nga Ebu Hurejre, radijallahu anhu, trasnmetohet: I Dërguari i Allahut i nxiste njerëzit për të falur namazin e Ramazanit pa i urdhëruar me këmbëngulje dhe thoshte:

«من قام رمضان ايماناً واحتساباً غفر له ما تقدم من ذنبه»

"Kush fal namaz në Ramazan me plot besim e me shpresë tek Allahu, i falen mëkatet e tij të mëhershme".

Pejgamberi, sal-lall-llahu alejhi ve sel-lem, ndërroi jetë dhe çështja vazhdoi kështu. Çështja ishte kështu në kohën e hilafetit të Ebu Bekrit dhe në fillim të hilafetit të Umerit.[49] Pasi erdhi Umeri në pushtet, i tuboi njerëzit në namaz në një xhemat nën udhëheqjen e

[46] Këtë e tregon Neveviu nga El-Kadi Ijad në "Sherh Sahih Muslim" 6/17.

[47] Shënimi i tij është cekur më herët.

[48] Pejgamberi, sal-lall-llahu alejhi ve sel-lem, doli në xhami dhe u fal me njerëz në namazin e Ramazanit dy net, apo tri net. Nuk doli natën vijuese duke u frikësuar se mos kjo u bëhej farz atyre. Lidhur me këtë është cekur më herët edhe hadithi.

[49] Shënimi i hadithit është cekur më herët. Ky transmetim gjendet te Muslimi në Sahihun e tij, në "Kitab Salat el-Musafirin" (Kapitulli: Namazi i udhëtarëve), (Nënkapitulli: Nxitja për namazin e Ramazanit, e ato janë teravitë) 6/36, hadithi 174 (759).

Ubejje bin Ka'b-it, i cili falte me ta njëzet rekate. E bëri këtë për shkak se pa gjendjen e tyre – që ata faleshin të shpërndarë –veç e veç dhe në grupe të vogla. Abdurrahman bin Abdulkari thotë:

«خرجت مع عمربن الخطاب ﷺ ليلة في رمضان إلى المسجد فإذا الناس أوزاعاً متفرقين يصلي الرجل لنفسه, و يصلي الرجل فيصلي بصلاته الرهطُ. فقال عمر: إني أرى لو جمعت هؤلاء الناس على قارئ واحد لكان أمثل. ثم عزم فجمعهم على أبيّ بن كعب. ثم خرجت معه ليلة أخرى و الناس يصلون بصلاة قارئهم. قال عمر: نعم البدعة هذه, و التي ينامون عنها أفضل من التي يقومون – يريد آخر الليل – و كان الناس يقومون أوله»

"Një natë në Ramazan dola në xhami me Umer bin el-Hattabin, radijallahu anhu, dhe pamë njerëzit të ishin shpërndarë në grupe. Një njeri falej vetëm, një tjetër falej dhe me të falej një grup që ishin më pak se dhjetë veta. Umeri tha: Unë mendoj se, po të mblidheshin këta pas një lexuesi të vetëm (imami), do të ishte më mirë. Pastaj vendosi dhe i tuboi ata të faleshin pas Ubejje bin Ka'bit. Pastaj dola me të një tjetër natë dhe i pamë njerëzit duke u falur me namazin e imamit (pas tij). Atëherë Umeri tha: Sa risi e mirë është kjo. Koha në të cilën ata flenë është më e vlefshme sesa ajo në të cilën falen tani – ka për synim fundin e natës -. Ndërsa njerëzit faleshin në fillim të natës".[50]

Në këtë transmetim nuk ceket numri njëzet, mirëpo ky ka ardhur në një transmetim tjetër nga Es-Saib bin Jezid si dhe nga Jezid bin Ruman, të cekur më herët.[51] Umeri, radijallahu anhu, nuk e ka shpikur[52] këtë nga vetvetja, e as ishte ai që e filloi këtë, por as nuk urdhëroi

[50] Shënimi i tij është cekur më herët.

[51] Shih më sipër.

[52] Në arabisht (teharrusun) do të thotë shpikje, trillim, etj..
Shih: "El-Kamus el-Muhit" 2/312.

për një gjë të tillë, përveçse, duke pasur bazë dhe dije nga Pejgamberi, sal-lall-llahu alejhi ve sel-lem, sikurse thotë Ebu Hanife,[53] ai e ngjalli këtë synet dhe nuk bërë gjë tjetër përveç diçka që pëlqen dhe e do i Dërguari i Allahut, sal-lall-llahu alejhi ve sel-lem. Umeri, pasi e kuptoi se lënia e praktikimit të rregullt të Pejgamberit, sal-lall-llahu alejhi ve sel-lem, të namazit të teravive ishte nga frika se mos i bëhej farz Umetit të tij, dhe e dinte se farzet as nuk shtohen e as nuk pakësohen pas vdekjes së Pejgamberit, alejhi selam, atëherë e bëri këtë për njerëzit, e ngjalli këtë synet dhe urdhëroi lidhur me këtë në vitin 14 h.[54] Kjo është diçka që Allahu i mundësoi atij dhe me se e dalloi atë; kjo nuk i shkoi ndër mend Ebu Bekrit, edhe pse ai ishte më i vlefshëm se Umeri dhe kishte më shumë dashuri për çdo të mirë në përgjithësi.[55] Pejgamberi, sal-lall-llahu alejhi ve sel-lem, na ka urdhëruar të pasojmë synetin e Hulefau Rrashidinëve, duke thënë:

«...فعليكم بسنتي و سنة الخلفاء الراشدين المهديين. عضوا عليها بالنواجذ و إياكم و الأمور المحدثات. فإن لكل بدعةٍ ضلالة»

"Andaj obligoheni të ndiqni Synetin tim dhe Synetin e Hulefai Rrashidinë Mehdijjin (Halifët e drejtë e të udhëzuar: Ebu Bekri, Umeri, Uthmani dhe Aliu). Kapuni fort për të dhe mos e lë-

[53] Me rastin e përgjigjes për pyetjen e Ebu Jusufit lidhur me teravitë dhe veprimin e Umerit. Shih: "El-Ihtijar" 1/68.

[54] Shih: "Et-Temhid" 8/109.

[55] Secili prej tyre kishte vlera të veçanta, specifika që nuk i kishte tjetri. Pejgamberi, sal-lall-llahu alejhi ve sel-lem, ka thënë: "Më i mëshirshmi nga Ymeti im për Ymetin tim është Ebu Bekri. Më i ashpri prej tyre në fenë e Allahut është Umeri. Më i turpshmi prej tyre është Uthmani. Më gjykuesi prej tyre është Ali bin Ebu Talib. Ndërsa më lexuesi prej tyre për Librin e Allahut është Ubejje bin Ka'b". Këtë hadith e shënon Tirmidhiu në Sunenin e tij, në "Kitab el-Menakib" (Kapitulli: Lavdërimet), (Nënkapitulli. Lavdërimet për Muadh bin Xhebel, Zejd bin Thabit, Ebu Ubejd bin el-Xherrah radijallahu anhum) 10/221, hadithi 3799. E shënon dhe Ibn Maxhe në Sunenin e tij, në Hyrje në "Vlerat e Habbabit" 1/55, nr. 154, dhe shprehja tekstuale është e tij. Tirmidhiu thotë: Ky hadith është hasen garib.
Pejgamberi, sal-lall-llahu alejhi ve sel-lem, bëri për secilin nga një virtyt, për se dallohej dhe nuk e kishte tjetri.
Shih: "Et-Temhid" 8/109.

shoni asnjëherë.[56] Largohuni nga gjërat e shpikura, sepse çdo bid'at është devijim (humbje)".[57]

Pastaj mund të komentohet se Umeri, radijallahu anhu, i ka tubuar njerëzit në fillim në njëmbëdhjetë rekate dhe i ka urdhëruar që të lexojnë gjatë. Lexuesi ka lexuar qindra ajete në rekat sikurse veprohej në kohën e të Dërguarit të Allahut, ngase zgjatja e leximit është më e vlefshme në namaz.[58] Në hadithin e Hudhejfes thuhet:

«صليت مع النبي صلى الله عليه و سلم ذات ليلة فافتتح البقرة, فقلت: يركع عند المائة, ثم مضى. فقلت: يصلي بها في ركعة, فمضى. فقلت: يركع بها. ثم افتتح آل عمران فقرأها, ثم افتتح النساء فقرأها, يقرأ مترسّلاً. إذا مرّ بآية فيها تسبيح سبّح. و إذا مرّ بسؤال سأل, و إذا مرّ بتعوذٍ تعوذّ. ثم ركع فجعل يقول: سبحان ربي العظيم. فكان ركوعه نحواً من قيامه. ثم قال: سمع الله لمن حمده, ثم قام طويلاً قريباً مما ركع. ثم سجد فقال: سبحان ربي الأعلى, فكان سجوده قريباً من قيامه»

"Një natë u fala me Pejgamberin, sal-lall-llahu alejhi ve sellem, dhe filloi me suren Bekare. Unë thashë (vetmevete): Do të shkojë në ruku tek ajeti i njëqindtë, dhe kaloi. Unë thashë (vetmevete): Do ta falë me të një rekat, dhe kaloi. Unë thashë (vet-

[56] Në arabisht përkthimi fjalë për fjalë është: Kapeni fort me dhëmbë e mos e lëshoni, ku shprehja (nevaxhidh, njëjësi i saj naxhidhetun) ka kuptimin dhëmbë, apo dhëmballë, që duken kur qeshim. Këtu është qëllimi kapuni fort për sunetin e mos e lëshoni fare, sikur njeriu që kap diçka me tërë dhëmbët e tij dhe nuk e lëshon.

[57] Shënon Ebu Davudi në Sunenin e tij, në "Kitab es-Sunneti" (Kapitulli: Syneti), (Nënkapitulli: Obligueshmëria e mbajtjes së Synetit) 5/13, hadithi 4607. Shënon dhe Tirmidhiu në Sunenin e tij, në "Kitab el-Ilm" (Kapitulli: Dituria), (Nënkapitulli: Marrja e sunetit dhe largimi nga bid'ati) 7/411, hadithi 2676. Shënon dhe Ibn Maxhe në Sunenin e tij, në hyrje, (Nënkapitulli: Pasimi i Synetit të Halifëve të Drejtë e të Udhëzuar) 1/15, hadithi 42, dhe shprehja tekstuale është e tij. Që të gjitha janë nga hadithi i El-Urbad bin Sarije. Tirmidhiu thotë: Ky hadith është hasen sahih.

[58] Shumë nga sahabët, dhe të tjerë, mendojnë se rukuja dhe sexhdja e gjatë është më e vlefshme.
Shih: "El-Munteka" 1/208, "Edh-Dhehiretu" 2/407, "Mexhmu'u el-Fetava" 23/69 dhe "Fet'h el-Bari" 3/24.

mevete): Do të shkojë në ruku pasi ta kryejë atë. Pastaj ai filloi edhe suren Ali Imran, e përfundoi atë, pastaj filloi suren Nisaë dhe e lexoi atë ngadalë.[59] *Kur kalonte tek ajeti në të cilin kishte madhërim (tesbih), madhëronte. Kur kalonte tek ajeti që përmbante lutje, lutej. Kur kalonte tek ajeti që kishte kërkim-mbrojtje, kërkonte mbrojtje. Pastaj shkoi në ruku dhe thoshte: "Subhane Rabbijel adhim"-(I lartë qoftë Zoti im i Madhëri-shëm) dhe rukuja e tij ishte e ngjashme me qëndrimin e tij në këmbë. Pastaj tha: "Semiallahu limen hamideh"-(Allahu e dë-gjon atë që e falënderon), u drejtua dhe qëndroi në këmbë afërsisht sa qëndroi në ruku. Pastaj shkoi në sexhde dhe thosh-te: "Subhane Rabbijel A'la"-(I madhërishëm qoftë Zoti im i Lartë) dhe ishte sexhdeja e tij e ngjashme me qëndrimin e tij në këmbë".*[60]

Transmetohet nga Abdullah bin Mes'ud, radijallahu anhu, i cili thotë:

«صليتُ مع النبي صلى الله عليه و سلم فلم يزل قائماً حتى هممتُ بأمر سوء. فقلنا: و ما هممت؟ قال: هممتُ أن أقعد و أذر النبي صلى الله عليه و سلم.»

"Një natë u fala me Pejgamberin, sal-lall-llahu alejhi ve sel-lem, dhe ai vazhdonte të qëndronte në këmbë, saqë mua më shkoi nëpër mend një gjë e keqe. Ne i thamë: E ç'të shkoi ndër mend? Ai tha: Më shkoi ndër mend që të ulesha dhe ta lija Pejgamberin, sal-lall-llahu alejhi ve sel-lem".[61]

[59] Në arabisht (teressul ose muteressilen) do të thotë lexim i ngadalshëm. Si fjala vjen njeriu nuk shpejton dhe nuk ngutet në fjalë apo në ecjen e tij, d.m.th. nuk nxiton. Shih: "En-Nihajetu" 2/223.

[60] Shënon Muslimi në Sahihun e tij, në "Kitab Salat el-Musafirin ve Kasruha" (Kapitulli: Namazi i udhëtarëve dhe shkurtimi i tij), (Nënkapitulli: Preferimi i zgjatjes së leximit në namazin e natës) 6/54, hadithi 203 (772).

[61] Shënon Buhariu në Sahihun e tij, në "Kitab et-Tehexhxhudi" (Kapitulli: Namazi i natës), (Nënkapitulli: Qëndrimi i gjatë në këmbë në namazin e natës) 3/24, hadithi 1135.

Pasi u lodhën njerëzit nga kjo, Umeri i urdhëroi me njëzetetre rekate si formë e lehtësimit për njerëzit nga qëndrimi i gjatë në këmbë, si dhe për të arritur vlerën e shpërblimit me shtimin e numrit të rekateve. Lexuesi lexonte suren Bekare në tetë rekate e, nëse e bënte në dymbëdhjetë rekate, njerëzit e shihnin si lehtësim (lexim më pak), sikurse ceket në hadithin e El-A'rexh.[62] Pastaj Umeri, radijallahu anhu, për tubimin e njerëzve në njëzet rekate ka pasur bazë në Synet, ngase Aishja, radijallahu anha, thotë:

«ما صلى رسول الله صلى الله عليه و سلم العشاء قط فدخل عليّ إلاّ صلى أربع ركعات أو ست ركعات»

"I Dërguari i Allahut nuk e ka falur asnjëherë jacinë e të hyn-te tek unë pa i falur katër rekate, ose gjashtë rekate".[63]

Po ashtu kemi edhe transmetimin tjetër të Aishes:

«كان رسول الله صلى الله عليه و سلم إذا قام من الليل ليصلي افتتح صلاته بركعتين خفيفتين»

"I Dërguari i Allahut, kur ngrihej natën për të falur namaz, namazin e fillonte me dy rekate të lehta".[64]

Nëse mbledhim hadithin e Ibn Abbasit, që ishte me trembëdhjetë rekate, me hadithin e Aishes, që ishte me gjashtë rekate pas jacisë, bashkë me dy rekatet me të cilat ai fillonte namazin e natës, që të gjitha së bashku bëjnë njëzet e një rekate. Ky është numri me të cilin Umeri i tuboi njerëzit me Ubejje bin Ka'bin. Pra, ky numër është i mbështetur në Synet, dhe jo thjesht vetëm zgjedhje e Umerit, radijallahu an-

[62] Shih: "El-Munteka" 1/208 dhe "Mexhmu'u el-Fetava" 22/272. Hadithin e El-A'rexh e shënon Maliku në "El-Muvettau", në "Kitab es-Salat fi Ramadan" (Kapitulli: Namazi në Ramazan), (Nënkapitulli: Çka ka ardhur lidhur me namazin e Ramazanit) 1/115.

[63] Shënon Bejhekiu në "El-Kubra", në "Kitab es-Salat" (Kapitulli: Namazi), (Nënkapitulli: Kush i fal pas jacisë katër rekate apo më shumë) 2/477.

[64] Shënon Muslimi në Sahihun e tij, në "Kitab Salat el-Musafirin" (Kapitulli: Namazi i udhëtarëve), (Nënkapitulli: Duaja në namazin e natës dhe qëndrimi në këmbë) 6/47, hadithi 197 (767).

hu.[65] Pas kësaj, askush nuk ka të drejtë të ndalojë shtimin e rekateve mbi tetë rekate, duke aluduar në hadithin e Aishes,[66] e as të qortojë ata që shtojnë më shumë se tetë duke i quajtur si kundërshtues të Synetit.[67]

Shejhul Islam ibn Tejmije thotë: Ai që mendon se namazi i Ramazanit ka një numër të caktuar nga Pejgamberi, sal-lall-llahu alejhi ve sel-lem, dhe as nuk bën të shtohet e as të pakësohet, ai ka gabuar.[68] I nderuari Shejh Abdulaziz bin Baz, Allahu e mëshiroftë, thotë: Prej gjërave që mund t'u fshihen, apo për të cilat mungon dispozita, te disa njerëz është mendimi i disave që thonë se teravitë janë një namaz numri i të cilave s'bën të zvogëlohet nën njëzet rekate. Ose mendimi i disave që thonë se nuk bën të shtohet numri i tyre mbi njëmbëdhjetë apo trembëdhjetë rekate. Të gjitha këto janë mendime pa vend, madje janë gabim, në kundërshtim me argumentet. Hadithet e sakta nga Pejgamberi, sal-lall-llahu alejhi ve sel-lem, tregojnë se namazi i natës ka hapësirë të gjerë që nuk ka kufi të caktuar dhe ky qëndrim nuk lejohet të kundërshtohet. Nuk janë kufizuar rekate të caktuara as në Ramazan dhe as jashtë Ramazanit. Për këtë arsye sahabët, radijallahu anhum, në kohën e Umerit ndonjëherë falnin nga njëzet e tri rekate e ndonjëherë nga njëmbëdhjetë rekate. Tërë kjo është vërtetuar nga Umeri dhe nga sahabët në kohën e tij.[69]

*** Pas këtij shpjegimi, ky është mendimi që ia kemi borxh Allahut dhe i cili është në pajtim me argumentet** e qarta e të sakta. E ky mendim është forma e tubimit të njerëzve e Umerit, e po ashtu kishte vepruar edhe Aliu pas tij dhe të tjerët me radhë me pranimin e

[65] Shih: "Et-Teravih Ekther min Elf Am fi Mesxhid en-Nebijj" fq. 22.
[66] Që është cekur më herët.
[67] Shih: Po aty.
[68] "Mexhmu'u el-Fetava" 22/272.
[69] Shih: "Mexhmu'u Fetava Semahati esh-Shejh Ibn Baz" 5/154 dhe "El-Xhevab es-Sahih min Ahkam Salat el-Lejl ve et-Teravih" fq. 7 e tutje.

sahabëve, që është një qëndrim thuaja unanim si Ixhmaja.[70] Ibën Abdulberr thotë: Ky është mendimi i xhumhurit të dijetarëve. Me këtë mendim thonë dijetarët e Kufes, Shafiu dhe shumica e dijetarëve të fikhut. Ky është qëndrimi i saktë nga Ubejje bin Ka'b pa asnjë kundërshtim nga sahabët.[71] Ky është mendimi, sipas të cilit punuan shumica e muslimanëve deri në ditët e sotme pa asnjë qortim e mohim, si dhe ky është një mesatare në mes dhejtëshit e katërdhjetëshit.[72]

Mendoj se më e mira dhe më e vlefshmja është që imami ta shikojë e vështrojë gjendjen e xhematit, në mënyrë që të mos i mundojë ata. Nëse duan ta zgjasin dhe mund ta përballojnë këtë, atëherë imami vepron ashtu, e nëse jo, atëherë ua shkurton. Po ashtu, nëse dëshirojnë të rrinë sa më gjatë në këmbë, e bën këtë duke zvogëluar edhe numrin e rekateve, ose e shton numrin e rekateve duke shkurtuar qëndrimin në këmbë. Kjo varet nga gjendja e xhematit.

Shafiu thotë: I kam parë njerëzit në Medinë, duke falur nga tridhjetë e shtatë rekate, ndërsa në Mekë nga njëzet e tri rekate, në tërë këtë s'ka asnjë ngushtim apo caktim që duhet t'i përmbahemi, ngase është nafile. Nëse zgjasin qëndrimin në këmbë dhe shkurtojnë sexhden, është mirë dhe më e dashur për mua. Po edhe nëse e zgjasin rukunë dhe sexhden, edhe kjo është mirë.[73]

Shejhul Islam ibnu Tejmije thotë: Më e vlefshmja ndryshon me ndryshimin e gjendjes së namazlinjve (xhematit). Nëse në ta është vullneti dhe përballimi për të zgjatur qëndrimin (leximin në namaz në këmbë), atëherë namazi bëhet me dhjetë rekate dhe pastaj tri rekate pas tyre. Sikurse vepronte Pejgamberi, sal-lall-llahu alejhi ve sel-lem, kur falej vetëm në Ramazan dhe jashtë tij – kjo është më e vlefshme. E nëse nuk mund ta përballojnë këtë, atëherë namazi bëhet me njëzet

[70] Shih: "El-Mugni" 2/604.
[71] "El-Istidhkar" 5/157.
[72] Shih: "Mexhmu'u el-Fetava" 22/272.
[73] Shih: "Ma'rifetu el-Athar ve es-Sunen" 2/305 dhe "Fet'h el-Bari" 4/298.

rekate – kjo është më e vlefshme, dhe kjo është si veprojnë shumica e muslimanëve. E nëse i fal katërdhjetë, ose edhe të tjera, lejohet dhe nuk është mekruh asgjë në këtë. Lidhur me këtë kanë shkruar më shumë se një nga imamët, si Ahmedi dhe të tjerët.[74] Allahu i Lartësuar e di më së miri të vërtetën!

[74] "Mexhmu'u el-Fetava" 22/272.

Prof. Ass. Dr. Musa VILA

SHKENCA MBI HADITHET KONTROVERSE DHE DELIKATE TEMATIKA DHE PËRKUFIZIMI I SAJ

Kjo disiplinë shtjellon hadithet, të cilat nga pamja e jashtme substantive bien ndesh, nuk harmonizohen e as nuk bashkohen, përveçse duke *specifikuar kuptimin absolut të tyre* – تَقْيِيدُ مُطْلَقِهَا , ose duke *veçuar kuptimin e përgjithshëm të tyre* – تَخْصِيصُ عَامِهَا , ose duke i konsideruar ato hadithe të deklaruara gjatë përsëritjes së ngjarjeve. Gjithashtu prej tematikës së kësaj shkence është sqarimi dhe komentimi i hadithit delikat, edhe pse ky nuk ka kundërshtim me hadithin tjetër.

Bazuar në këtë, mund të paraqesim edhe definicionin e kësaj shkence:

Pra, disiplina mbi hadithet kontroverse dhe delikate studion hadithet, të cilat nga ana *substantive* - ظَاهِرُهَا bien ndesh, duke eliminuar kundërshtimin e tyre, ose duke bërë harmonizimin ndërmjet tyre. Njëherësh studion hadithet me kuptim dhe parashikim delikat, duke eliminuar problematikën e tyre dhe duke sqaruar qëllimin e tyre.

Në këtë pikëpamje disa dijetarë këtë disiplinë e kanë emëruar: مُشْكِلُ الْحَدِيثِ – HADITHI DELIKAT; اخْتِلافُ الْحَدِيثِ – HADITHI KUNDËRSHTUES; تَأْوِيلُ الْحَدِيثِ – HADITHI ALEGORIK; تَلْفِيقُ الْحَدِيثِ – HADITHI I PËRZIER.

Të gjitha këto emra kanë për qëllim një emërtim.

Rëndësia e disiplinës mbi hadithet kontroverse dhe delikate

Kjo disiplinë konsiderohet prej disiplinave më të rëndësishme të hadithit. Njëherësh kjo shkencë është nevojë imediate për hadithologët, fukahatë dhe dijetarët e tjerë. Ai që merret me këtë shkencë, duhet të jetë patjetër i thellë në të kuptuar, i gjerë në dije e të ketë njohuri në lëmin e shkencave mbi transmetimin, normat dhe rregullat e hadithit.

Me këtë disiplinë duhet të merret ai që ka njohuri edhe nga hadithi edhe nga fikhu.

Në këtë kontekst dijetari **Es-Sehaviju** thotë: *"Kjo disiplinë është prej llojeve më të rëndësishme, dhe të gjitha grupet e dijetarëve e kanë të domosdoshëm këtë. Me të mund të merret vetëm ai që është dijetar dhe ka bashkuar hadithin dhe fikhun si dhe është i zhytur në kuptime precize".*[1]

Kjo disiplinë është prej fryteve të memorizimit të hadithit, përpikërisë, të kuptuarit të mirë të tij, njohjes së intonimit të përgjithshëm dhe të veçantë të hadithit, njohjes së intonimit absolut dhe të fiksuar të tij, si dhe njohurisë për çështjet, të cilat ndërlidhen me normat dhe rregullat e hadithit, pa përjashtuar edhe eksperiencën. Pra, studiuesit të hadithit nuk i mjafton vetëm memorizimi dhe harmonizimi i rrugëve të hadithit, dhe përpikëria e shprehjeve të tij, - pa njohur e kuptuar edhe aplikimin e vendimit të hadithit.

Kësaj disipline, dijetarët i janë përkushtuar që nga koha e ashabëve, të cilët pas vdekjes së Profetit s.a.v.s. ishin burim i të gjitha çështjeve të Ymetit. Ata bënë përpjekje dhe u angazhuan rreth shumicës së dispozitave, duke harmonizuar dhe shpjeguar hadithe të shumta, duke detajuar qëllimin e tyre. Dijetarët këto mësime i trashëguan brez pas brezi. Ata harmonizuan hadithet, të cilat, nga ana substantive, kishin kundërshtime. Eliminuan problematikën që i preokuponte. Njëkohësi-

[1] Es-Sehavij, *Fet-hul Mugith* fq. 362.

sht për dijetarët e Ymetit ky veprim ishte një mirësi e madhe në eliminimin e disa dyshimeve në hadithet që dolën në skenë si rezultat i ndikimit të disa fraksioneve, siç ishin *Mu'tezilët* dhe *El-Mushebehët.* Dijetarët sqaruan të vërtetën e hadithëve dhe i sistematizuan në libra të veçantë.

Librat më të njohur në shkencën mbi hadithet kontroverse dhe delikate

Dijetarët kanë përpiluar libra në shkencën mbi hadithet kontroverse dhe delikate. Disa prej tyre kanë bërë përpjekje për përfshirjen e të gjitha hadithëve kontroverse, kurse disa dijetarë nuk e panë të arsyeshme të përfshinin të gjitha hadithet, po u kufizuan në harmonizimin e hadithëve që, nga ana substantive, janë kontroverse, ose qenë përqendruar në hadithe me kuptim dhe parashikim delikat, duke eliminuar problemin dhe njëherësh duke sqaruar qëllimin e tij.

Prej librave më të vjetër, të shkruar në këtë lëmë, është libri i *Imam Muhamed bin Idris Esh-Shafiut* (204 h.) **إِخْتِلافُ الْحَدِيثِ** – "HADITHI KONTROVERS". Autori në këtë libër nuk kishte për synim të përfshinte të gjitha hadithet kontroverse, po theksoi vetëm një pjesë të tyre. Gjithashtu *Imam Shafiu* sqaroi rrugën dhe mënyrën e harmonizimit dhe përputhjes së hadithëve, që më vonë do të mbetet shembull dhe mostër për dijetarët që ndoqën metodën e tij.

Pas librit të *Imam Shafiut,* në këtë lëmë pasoi libri i *Imam Ibn Kutejbe-s* (276 h.) **تَأْوِيلُ مُخْتَلَفِ الْحَدِيثِ** – "SQARIMI I HADITHIT KONTROVERS".

Motivi për shkrimin e këtij libri ishte përgjigje kundër armiqve të Islamit dhe hadithit. Ata i kishin akuzuar hadithologët për transmetim të hadithëve të papajtueshme dhe kundërshtuese me njëri-tjetrin.

Autori i librit bëri harmonizimin e hadithëve të pretenduara si kontroverse dhe iu përgjigj dyshimeve të paraqitura për disa hadithe. Ky

libër gjeti pranimin masiv dhe mori një pozitë të lakmueshme në arealin islam. Me këtë libër autori mbylli dhe sfidoi mendimet e fraksioneve, si të *Mu'tezilëve*, *Mushbehëve,* dhe të tjerëve. Po ashtu tek ne ka arritur edhe libri i autorit *Ebi Xhafer Et-Tahavij* (321 h.) شَرْحُ مُشْكِلِ الْآثَارِ . Vlen të përmendet gjithashtu edhe libri i autorit El-Asbehanij (406 h.) مُشْكِلُ الْحَدِيثِ وَ بَيَانُهُ – "HADITHI DELIKAT DHE KUPTIMI I TIJ".

Harmonizimi i disa hadithëve kontroverse

Shembull ilustrues për hadithet delikate dhe kontroverse kemi edhe këtë dyshim që buron nga kundërshtarët e hadithit, të cilët koshin patën thënë se hadithologët transmetojnë hadithe kontroverse për sa i përket ndotjes së ujit. Ata thanë se keni transmetuar hadithin:

إِنَّ الْمَاءَ طَهُورٌ لا يُنَجِّسُهُ شَيْءٌ .

"Vërtet uji është i pastër, asgjë nuk e ndot".[2]

Pastaj nga Profeti s.a.v.s. keni transmetuar hadithin:

إِذَا كَانَ الْمَاءُ قُلَّتَيْنِ لَمْ يَحْمِلِ الْخَبَثَ — لَمْ يُنَجِّسْهُ شَيْءٌ .

"Nëse uji arrin sasinë e pesëqind litrave, ai nuk ndotet".[3]

Versioni tjetër: *"Atë (ujin) nuk e ndot asgjë".* Sipas këtij hadithi, nëse uji nuk arrin pesëqindlitërshin, atëherë ndotet. Ky version kundërshton hadithin e parë[4].

Përgjigjja: "**Ibn Kutejbe** thotë: *"Ky version nuk e kundërshton hadithin e parë, por thënia e Profeti s.a.v.s.:"Vërtet uji është i pastër dhe asgjë nuk e ndot",* ka për synim anën e përgjithshme globale dhe atë të shumtën. Sepse në përgjithësi dhe të shumtën e rasteve ujërat: burimet, puset, lumenjtë, liqenet, detet janë të pastra. Këtu bën përjashtim kundërshtimi i veçantë, nëse ndonjë pus, lumë është i papastër,

[2] *Musned Ahmed,* vëll. 3, fq. 31; *Sunen Ebi Davud,* vëll. 1, fq. 54, nr. 66.
[3] *Sunen Et-Termidhij,* vëll. 1, fq. 46, nr. 67 "KitabuTahareti".
[4] *Te'vilmuhtelefilhadith,* Ibn Kutejbe, fq. 229, "Darul Kitab El-arabije", Bejrut.

atëherë nuk duhet të përfshihen të gjitha burimet, puset dhe lumenjtë se janë të papastra. Këto fjalë i përngjajnë kësaj shprehjeje metaforike: *"Përroin vërshues nuk mund të e ndalë asgjë* – السَّيْلُ لا يَرُدُّهُ شَيْءٌ", sa kohë që dihet fort mirë se përroin e ndal muri pengues. Po thënia ka të bëjë me të shumtën e rasteve e jo në veçanti, - për një a dy përrenj. Ose thënia: النَّارُ لا يَقُومُ لَهَا شَيْءٌ – *"Zjarrin asgjë nuk e ndal"*. Këtu nuk kemi të bëjmë me zjarrin e qiririt, që fiket me një të fryrë, po thënia ka të bëjë me zjarrin me flakë të madhe, kur merr përmasa të gjera".

Pastaj ai sqaroi edhe thënien e pesëqindlitërshit, se ka të bëjë me sasinë që i përballon ndyrësirës për shkak të ujit të shumtë që nuk ndotet lehtë.

Vendimi për pastrim ditën e xhuma është kontrovers

Bazuar në dy versionet e transmetuara për pastrim dhe marrje të abdesit ditën e xhuma, mund të themi se këto dy versione mund të harmonizohen me njëri-tjetrin, edhe pse nga ana substantive janë kontroverse.

Versioni i parë:

غُسْلُ يَوْمِ الْجُمُعَةِ وَاجِبٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ .

"Pastrimi i trupit ditën e xhuma është obligim për çdo të rritur".[5]

Versioni i dytë:

مَنْ تَوَضَّأَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَبِهَا وَ نِعْمَة وَ مَنْ اغْتَسَلَ فَالْغُسْلُ أَفْضَلُ .

"Kush merr abdes ditën e xhuma, ajo mirësi mjafton, e kush e pastron trupin, pastrimi është më i vlefshëm".[6]

Pra, siç shihet, versioni i dytë e kundërshton të parin.

[5] *Fet'hul Bari,* "Kitabul xhuma", vëll. 2, fq. 352, nr. 879.
[6] *Sunen Ebi Davud,* "Kitabu-t-tahareti", vëll. 1, fq. 251, nr. 354.

Për thënien e versionit të parë: *"Pastrimi i trupit ditën e xhuma është obligim për çdo të rritur",* mund të themi se hadithi nuk ka ardhur në formën e *domosdoshmërisë* - **فَرْضٌ** , po ka ardhur në formë fakultative për besimtarët, ashtu siç ka obliguar *pastrimin e trupit* - **الْغُسْلُ** për ditën e bajramit, që do të thotë se mund të zgjedhim dhe veprimi i tillë ka të bëjë me vlefshmërinë. Ne jemi të porositur të marrim pjesë në bajrame dhe ditën e xhuma me trup dhe me tesha të pastra. Për ne kjo mbetet të zgjedhim në mes pastrimit dhe abdesit.

Të konsiderojmë veprimin e tillë (pastrimin) si vepër të vlefshme, e jo të domosdoshme.

Pastaj Profeti s.a.v.s. e ka ditur se në mesin e njerëzve ka të sëmurë dhe të zënë, me kohë të kufizuar që e kanë të vështirë të arrijnë të pastrohen. Ose ka prej njerëzve që janë në vende të ftohta e kjo rrethanë vështirëson pastrimin, atëherë tha:

*"Kush merr abdest ditën e xhuma, ajo mirësi mjafton",*që do të thotë se vetëm me abdes mund t'ia mësyjmë namazit të xhumasë. E pastaj Profeti s.a.v.s. tha: *"E kush e pastron trupin, pastrimi është më i vlefshëm".*[7]

Pra, sipas hadithit të parë, vendimi për pastrim nuk është i domosdoshëm, ky vendim ka të bëjë me *preferim* dhe vlefshmëri.

[7] *Te'vilmuhtelefilhadith,* fq. 135.

Vendimi mbi faljen e namazit pas çdo imami

Sa i përket të falurit e namazit pas çdo imami, kemi dy hadithe me vendime kontroverse nga ana substantive. Këto dy versione të hadiheve mund të përputhen dhe të harmonizohen.

Versioni i parë:

لِيَؤُمَّكُمْ خِيَارُكُمْ فَإِنَّهُمْ وَفْدُكُمْ إِلَى الْجَنَّةِ وَ صَلاتُكُمْ قُرْبَانُكُمْ وَ لا تُقَدِّمُوا بَيْنَ أَيْدِيكُمْ إِلَّا خِيَارُكُمْ .

"Le t'ju prijnë për imam juve, më të zgjedhurit tuaj, se ata ju prijnë për xhenet. Namazi juaj është afrim juaji (tek Zoti xh.sh.). Të mos ju prijnë juve, përveçse të zgjedhurit tuaj (më të mirët)".

Versioni i dytë:

صَلُّوا خَلْفَ كُلِّ بِرٍّ وَ فَاجِرٍ وَ لَابُدَّ مِنْ بِرٍّ أَوْ فَاجِرٍ .

"Faluni pas çdo (imami) të drejtë dhe mizor. Patjetër të keni imam, qoftë i drejtë ose mizor".

Në mes dy versioneve ka kundërshtime dhe papajtueshmëri nga ana substantive.

Harmonizimi në mes dy versioneve mund të arrihet duke kuptuar secilin hadith sipas vendit dhe rrethanave.

Qëllimi i versionit të parë ka të bëjë me imamët e xhamive lokale, të xhamive të një vendi, fisi apo lagjeje. Pra, aty zgjidhni më të zgjedhurit, më të devotshmit, lexuesit më të mirë të Kuranit dhe mos i zgjidhni të pandershmit dhe analfabetët.

*Ndërsa versioni i dytë:"Faluni pas çdo (imami) të drejtë dhe mizor. Patjetër të keni imam, qoftë i drejtë ose mizor",*ka për qëllim udhëheqësin (e pushtetit, që është njëkohësisht edhe imam juaji), i cili i tubon njerëzit dhe u prin në namazin e xhumasë, bajrameve etj.. Njerëzit nuk duhet të protestojnë dhe as të kundërshtojnë e as të e braktisin turmën e besimtarëve, edhe nëse udhëheqësi është mëkatar dhe

mizor. Sepse jemi të porositur që patjetër të kemi imam, qoftë i drejtë apo mizor. Dhe njerëzit duhet të veprojnë vetëm kështu. Dhe vetëm kështu çështja e tyre është e ekuilibruar dhe e rregulluar.

Hasan El-Basriu thotë: *"Është e pamundshme për njerëzit të mos kenë udhëheqës që i udhëheq me mizori, me padrejtësi, me derdhje të gjakut, me plaçkitje të pasurisë pa të drejtë".*[8]

Krahasimi i besimit me mëkatet e mëdha

Çështja e besimit dhe të gjykuarit ndaj individit për mosbesim, është mjaft e ndjeshme dhe e rrezikshme. Besimi dhe mëkati nuk janë të një linje. Besimi mbetet besim dhe mëkati është mëkat. Ky i fundit nuk mund të asgjësojë të parin, ngase besimi është bazamenti.

Në këtë kontekst, do të sjellim dy versione të hadithit që, në aspektin e substantivit, bien në kundërshtim njëri me tjetrin, por harmonizimi i kuptimit të tyre kundërshtues dhe delikat është realitet dhe i mundshëm.

Versioni i parë:

لا يَزْنِي الزَّانِي حِينَ يَزْنِي وَ هُوَ مُؤْمِنٌ وَ لا يَسْرِقُ السَّارِقُ حِينَ يَسْرِقُ وَ هُوَ مُؤْمِنٌ .

"Personi në momentin kur bën prostitucion, nuk është besimtar. Vjedhësi në momentin kur vjedh, nuk është besimtar".

Versioni i dytë:

مَنْ قَالَ لا إِلَهَ إِلَّا اللهُ فَهُوَ فِي الْجَنَّةِ وَ إِنْ زَنَى وَ إِنْ سَرَقَ .

"Kush thotë se nuk ka të adhuruar tjetër përveç Allahut, ai do të hyjë në xhenet, edhe nëse ka bërë prostitucion, edhe në se ka vjedhur".

[8] *Te'vilmuhtelefilhadith,* fq. 105.

Këto dy versione të haditheve janë në kundërshtim me njëri-tjetrin dhe janë mjaft problematike për t'u harmonizuar. Por, insha-Allah, në vijim do të shpjegojmë se përputhshmëria mund të arrihet dhe është reale.

Fillimisht mund të themi se kemi tri grupe njerëzish të cilësuar me besim (iman):

1. Personi që besimin e shpreh me gjuhë e jo edhe me zemër. Këta janë hipokritë në besim. Allahu xh.sh. për këta thotë:

ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ...

"Ata, pasi që besuan, pastaj mohuan". *(El-Munafikun, 3)*

Hipokriti nuk është besimtar, ashtu sikur hipokritët nuk janë besimtarë.

2. Personi që shpreh besimin me gjuhë dhe me zemër. Mirëpo është i përfshirë nga zhytje në mëkate apo bën lëshime të urdhërimeve, pa qenë i bindur dhe këmbëngulës në mëkat. Ky është besimtar, po duhet të heqë dorë nga mëkatet e mëdha. E nëse vepron mëkatet e mëdha, në momentin kur besimin e vesh me to, ai nuk është besimtar, do të thotë se nuk e ka besimin të plotë –

لَمْ يَكُنْ فِي حَالِ الْمُلَابَسَةِ مُؤْمِنًا أَيْ مُسْتَكْمِلُ الْإِيمَانِ .

Vini re! Profeti s.a.v.s. thotë:

"Personi në momentin kur bën prostitucion, nuk është besimtar".[9]

Këtu është fjala për momentin e kryerjes së veprës, ngase para këtij momenti ai nuk ishte këmbëngulës, prandaj *ishte besimtar* فَهُوَ مُؤْمِنٌ. E pas këtij momenti ai nuk është këmbëngulës në kryerje të veprës së ulët, prandaj ky është *besimtar i penduar* - هُوَ مُؤْمِنٌ تَائِبٌ .

[9] *Te'vilmuhtelefilhadith,* fq. 116.

Këtë më së miri e qartëson edhe hadithi:

إِذَا زَنَى الزَّانِي سُلِبَ الْإِيمَانُ فَإِنْ تَابَ أُلْبِسَهُ .

"Kur personi bën prostitucion, nga ai tërhiqet besimi, e nëse pendohet, i vishet besimi".

1. Personi që shpreh besimin me gjuhë dhe me zemër si dhe i kryen detyrimet e largohet nga mëkatet e mëdha. *Ky është besimtar i vërtetë, i cili i plotëson kushtet e besimit:*
ذَلِكَ الْمُؤْمِنُ حقًّا الْمُسْتَكْمِلُ شَرَائِطُ الْإِيمَانِ. Në këtë kontekst, Profeti s.a.v.s. ka thënë:

لَمْ يُؤْمِنْ مَنْ لَمْ يَأْمَنْ جَارُهُ بَوَائِقَهُ .

"Nuk është besimtar ai që fqinjin e tij nuk e lë të qetë nga të këqijat", që do të thotë se ai nuk e ka besimin të plotë – لَيْسَ بِمُسْتَكْمِلِ الْإِيمَانِ . Kjo i përgjigjet edhe këtij hadithi:

لا وُضُوءَ لِمَنْ لَمْ يَذْكُرِ اسْمَ اللهِ عَلَيْهِ .

"Nuk ka abdes ai që (në fillim) nuk e ka përmendur emrin e Allahut".

Që do të thotë se abdesin nuk e ka të plotë po nuk e ka me vlefshmëri të plotë – يُرِيدُ لا كَمَالَ وُضُوءٍ وَ لا فَضِيلَةَ وُضُوءٍ .

Ose thënia e njerëzve: فُلانٌ لا عَقْلَ لَهُ - *"Filani nuk ka mendje",* që do të thotë se ai nuk e ka mendjen të plotë. Ose فُلانٌ لا دِينَ لَهُ – *"Filani nuk ka fe",* në kuptimin se ai nuk e ka fenë të plotë – لَيْسَ بِمُسْتَكْمَلِ الدِّينِ, dhe i cili bën lëshime në urdhrat e Allahut xh.sh..

Sa i përket hadithit të dytë:

"Kush thotë se nuk ka të adhuruar tjetër përveç Allahut, ai do të hyjë në xhenet, edhe nëse ka bërë prostitucion, edhe në se ka vjedhur", ka dy variante:

E para: Ka për qëllim përfundimin e tij, do të thotë se *mbarimi i çështjes së tij është në xhenet, edhe pse është ndëshkuar për prostitucion dhe vjedhje* – عَاقِبَةُ أَمْرِهِ إِلَى الْجَنَّةِ وَ إِنْ عُذِّبَ بِالزِّنَا وَ السَّرِقَةِ .

E dyta: Ai person përfshihet me mëshirën e Zotit e me ndërmjetësimin e Profetit s.a.v.s. dhe hyn në xhenet vetëm me dëshminë *"Nuk ka Zot të adhuruar përveç Allahut"*. Këtë variant e konfirmon edhe ky hadith:

يَا ابْنَ آدَمَ إِنَّكَ إِنْ تَأْتِنِي بِقَرَابِ الْأَرْضِ خَطِيئَةً بَعْدَ أَنْ لا تُشْرِكْ بِي شَيْئًا جَعَلْتُ لَكَ قَرَابَهَا مَغْفِرَةً وَ لا أُبَالِي .

"O biri i Ademit, nëse vërtet ti Më vjen Mua me mëkate sa është Toka, e nuk më ke bërë shirk (politeizëm), Unë atë sasi të mëkateve t'i fal ty dhe nuk ndiej fare". Po ashtu, kur Profeti s.a.v.s. është pyetur që të zgjedhë në mes shefaatit (ndërmjetësimit) dhe hyrjes së gjysmës së Ymetit të tij në xhenet, ai e zgjodhi shefaatin. Ngase ky i fundit është më gjithëpërfshirës.

"Ndoshta ju vëreni se ndërmjetësimi im nuk është për tjetërkënd, përpos për të devotshmit, por (ndërmjetësimi) është për ata që janë veshur dhe janë përzier me mëkate". Për arsye se i devotshmi dhe i drejti nuk kanë nevojë për ndërmjetësim, e ai që ka nevojë për shefaat, është mëkatari.

Harmonizimi i hadithеve për ruajtje nga varfëria

Jo rrallë hasim njerëz të ditur, të cilët, nga modestia dhe frika e Zotit, dalin në përkrahje të varfërisë. Ose, me mënyrën e jetës që bëjnë, të bëjnë përshtypjen se sprova e varfërisë është më e vlefshme se sprova e pasurisë. Këta i japin përparësi varfërisë ndaj pasurisë. Kemi mendime sipas të cilave nuk ka të varfër nëse gjendja shëndetësore e njeriut është e mirë, dhe nuk ka të pasur nëse gjendja e tij shëndetësore është e ligë. Këto mendime nuk janë të qëndrueshme. Pra, gjendemi

në mes favorizimit dhe refuzimit të pasurisë dhe varfërisë. Hadithet që flasin për këtë, janë:

Versioni i parë:

رُوِيَ عَنِ النَّبِيِّ (صلى الله عليه و سلم) أَنَّهُ تَعَوَّذَ بِاللهِ مِنَ الْفَقْرِ وَ قَالَ : أَسْأَلُكَ غِنَايَ و غِنَى مَوْلايَ .

"Është transmetuar nga Profeti s.a.v.s. se ka kërkuar nga Allahu mbrojtje prej varfërisë dhe ka kërkuar të ketë pasuri për veten dhe për pasardhësit e tij".

Versioni i dytë:

اللَّهُمَّ أَحْيِنِي مِسْكِينًا وَ أَمِتْنِي مِسْكِينًا وَ احْشُرْنِفِي زُمْرَةِ الْمَسَاكِينَ .

"O Zoti im, më ringjall mua (meskin) modest, të përulur, më vdis mua të përulur dhe më ringjall mua në mesin e të përulurve (modestëve)". Po ashtu në mënyrë alegorike ka thënë:

الْفَقْرُ بِالْمُؤْمِنِ أَحْسَنُ مِنْ الْعَذَارِ الْحَسَنِ عَلَى خَدِّ الْفَرَسِ .

"Varfëria për besimtarin është më e mirë sesa freri i bukur në faqen e kalit".

Këtu në hadith, me shprehjen *"freri i bukur në faqen e kalit"*, ka për qëllim bukurinë dhe pasurinë e tij. Këto dy versione të hadithеve, nga aspekti substantiv, kanë kundërthënie dhe mospajtime me njëri-tjetrin, po harmonizimi i tyre është real.

Ne themi se është gabuar në sqarim dhe komentim të këtyre hadithеve, dhe mospajtimet mund të jenë evidente, por, me sqarimin e hadithеve, ato shlyhen.

Gabimi qëndron se nocionin **الْفَقْرُ** e kanë përzier me nocionin **الْمَسْكَنَةُ** .

Këto dy nocione janë të ndryshme nga njëri-tjetrin. Sikur të ishin të njëjta, Profeti s.a.v.s. do të thoshte:

اللَّهُمَّ أَحْيِنِي فَقِيرًا وَ أَمِتْنِي فَقِيرًا وَ احْشُرْنِي فِي زُمْرَةِ الْفُقَرَاءِ .

"O Zoti im, më ringjall mua ***të varfër,*** *më vdis mua* ***të varfër*** *dhe më ringjall mua në mesin e* ***të varfërve".*** Prandaj kuptimi i shprehjes së Profetit s.a.v.s. në versionin e dytë وَ احْشُرْنِي مِسْكِينًا – ***"më ringjall meskin",*** ka për qëllim **التَّوَاضُعُ** – *"modest",* **خَشَعَ** – *"të druajtur",* **خَضَعَ** – *"të përulur",* e jo të varfër dhe të mjerë. Kjo është sikur Profeti s.a.v.s. të jetë lutur që të mos e ringjallë me mendjemëdhenjtë, kryelartët, dhe as në mesin e tyre.

Nocioni **الْمَسْكَنَةُ** – *Meskin* rrjedh nga paskajorja **السُّكُونُ** që do të thotë *"modest", "i përulur"* dhe *"i qetë"*. Themi:

تَمَسْكَنَ الرَّجُلُ اذا تَوَاضَعَ وَ خَشَعَ وَ خَضَعَ – "*Personi është meskin, do të thotë modest, i druajtur dhe i përulur, e jo i varfër".*

Në përkrahje të këtij qëndrimi kemi hadithin e Profetit s.a.v.s. kur falësin e namazit e porosit: لِلْمُصَلِّي تَبَأْسَ وَ تَمَسْكَنَ وَ تُقْنِعُ رَأْسَكَ – "*duhet të jetë i përulur, modest dhe me kokë të ulur".*

Vini re! Në këtë hadith fjala MESKIN - تَمَسْكَنَ ka për qëllim *modestinë*.

Pra, arabët me nocionin الْمِسْكِينُ - *meskin* nuk kanë për qëllim الْفَقْرُ – *varfërinë*, por kanë për qëllim الذِّلَّةُ وَ الضَّعْفُ – *nënshtrimin, modestinë dhe dobësinë.*

Profeti s.a.v.s. gruas – EL KAJLE i tha: يَا مِسْكِينَةُ – ***"ja meskinetu",*** e nuk i tha يَا فَقِيرَةُ - *"ja fekiretu"*. Me këtë kishte për qëllim të thoshte se ajo ishte *e dobët* - الضَّعِيفَةُ , e jo që ishte *e varfër*.

Prej argumenteve të tjera është edhe ky që, sikur fjala *MESKIN* në lutjet e Profetit s.a.v.s. të kishte kuptimin e varfërisë, Allahu xh.sh. do ta pengonte nga kjo lutje, sepse Allahu është i pasur dhe jep pasuri me bollëk. Në këtë kontekst, në kundërshtim të varfërisë, Allahu xh. sh. thotë:

أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيماً فَآوَى . وَوَجَدَكَ ضَالاً فَهَدَى .

"A nuk të gjeti Ai ty *(Muhamed)* ***jetim dhe të dhuroi strehim dhe kujdesje. Dhe të gjeti të p udhëzuar dhe të udhëzoi" Dhe*** *(a nuk)* ***të gjeti ty të varfër dhe të bëri të pasur".*** *(Ed-Duha, 6-8)*

Pra, gjendja e Profetit s.a.v.s. kur iu shpall dërgata, dhe gjendja e tij kur vdiq, janë dy fakte që tregojnë se ai, kur u dërgua Pejgamber, ishte i varfër, e kur vdiq, ishte i pasur. Ky është njëherësh fakt se kërkesa e tij tek Allahu, që ta ngjallë e ta vdesë **meskin** - *"të përulur, modest"* nuk ka të bëjë me varfërinë.

Sa i përket thënies profetike: *"Varfëria për besimtarin është më e mirë sesa shala (*freri*) e bukur në faqet e kalit",* s'ka dyshim se varfëria është një fatkeqësi e madhe e kësaj bote, është një sëmundje e dhimbshme. Kush është i sprovuar me të dhe bën durim për atë që ia ka caktuar Zoti, ai tek Zoti ka vlerë dhe në Botën tjetër ka shpërblim edhe më të madh. Shembulli i sprovës me varfëri dhe pasuri është sikur shembulli i sprovës me sëmundje dhe shëndet. Në varfëri dhe sëmundje duhet të kesh durim, por Allahu xh.sh. nuk do t'i shpërblejë nëse ata nuk e lusin Allahun për pasuri dhe shëndet. Varfëria dhe sëmundja nuk duhet të jenë pengesë për ta lutur Zotin për pasuri dhe shëndet.

Asnjë Profet nuk I është lutur Zotit për varfëri a mjerim. Me varfëri nuk nënshtrohemi ndaj Zotit, dhe varfëria as që është shenjë e adhurimit. Përkundrazi, Zotin E adhurojmë nëse kërkojmë furnizim, pasuri, shëndet dhe mirëqenie.[10]

Ne duhet të themi اللَّهُمَّ ارْزُقْنَا وَ عَافِنَا – *"O Zoti ynë, shtona furnizimin dhe shëndetin".* Më mirë të kërkojmë pasuri e shëndet dhe për këto ta falënderojmë Allahun, sesa të sprovohemi me varfëri e sëmundje, e pastaj të bëjmë durim.

[10] *Te'vilmuhtelefilhadith,* fq. 113-115.

Atëherë shtrohet pyetja: *Pse Profeti s.a.v.s. kërkonte nga Allahu mbrojte prej varfërisë?*

اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مَنَ الْكُفْرِ وَ الْفَقْرِ .

"O Zoti im, kërkoj mbrojte tek Ti prej mosbesimit dhe varfërisë!"

اللَّهُمَّ اقْضِ عَنِّي الدَّينَ وَ أَغْنِنِي مِنَ الْفَقْرِ .

"O Zoti im, më ndihmo t'i laj borxhet dhe më bëj të pavarur nga varfëria".

Përgjigjja: Varfëria është fatkeqësia dhe dhimbja më e madhe e jetës. Ajo njeriun e robëron dhe e bën të jetojë sipas dëshirës së tjetrit. Në varfëri njeriu ndihet i injoruar dhe i nënçmuar. Të jesh i varfër dhe i pavarur, është gati e pamundur. Krenaria e njerëzve të varfër zhduket shumë shpejt. Kur njeriu këto cilësi i ndien në brendësinë e tij përmes varfërisë, ai shumë shpejt kalon edhe në mosbesim (kufër). Prandaj t'I lutemi Zotit të na japë besim dhe pasuri.

Një fjalë e urtë thotë: *"Nuk duhet të turpërohet askush nga varfëria. Ka më shumë njerëz të cilëve do të duhej t'u vinte turp nga pasuria e tyre".*

Të kuptuarit e hadithit: "Allahu xh.sh. e ka krijuar Ademin a.s. në fizionominë e tij"

Ky hadith konsiderohet në grupin e haditheve delikate, kur armiqtë dhe kundërshtarët e fesë e përdornin për ta sulmuar dhe etiketuar besimin Islam, për shkak të përngjasimit në mes krijesës dhe Krijuesit. Por, e vërteta është krejt tjetër.

Përgjigjja është si vijon: S'ka dyshim se Allahu xh.sh. është i pastër prej çdo mveshjeje të formës, fizionomisë ose shëmbëlltyrës. Në këtë kontekst, duke e cilësuar Veten e Tij, tha:

... لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ .

"Asgjë nuk i përngjet Atij dhe Ai është Gjithëdëgjuesi, Gjithëshikuesi". *(Esh-Shura, 11)*

Ana substantive tregon se **مِثْلِهِ** - *shembullit të Tij* nuk i ngjason asgjë dhe shembulli i diçkaje nuk është sikur diçkaja. Pra nga kuptimi i jashtëm, del se Allahu i Lartësuar ka **مَثَلٌ** - *shëmbëlltyrë*. Në aspektin leksikor, kuptimi i saj është se shembulli ka të bëjë me diçka të Vetes së Tij, apo diçka që I përngjet Vetes së Tij.

Personi thotë: *"Personit sikurse unë –* **مَثَلِي** *nuk i thuhen këto fjalë*". Ose *"shembullit tim* - **مَثَلِي** *nuk i takon kjo"*. Më këtë thënie nuk ka për qëllim **نَظِيرِي** – *personin e ngjashëm me mua*, se nuk i thuhen këto fjalë dhe nuk i takon kjo, por qëllimi është që mua personalisht nuk më thuhen këto dhe këto. Dhe kështu i tillë është ajeti i lartpërmendur - **لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ** – ***"Asgjë nuk I përngjet Atij",*** ka për qëllim se Ai nuk është sikurse diçka. Kjo thënie është në stilin metaforik të të folurit në gjuhën arabe.

Dijetarët kanë dhënë shumë mendime rreth këtij hadithi, ndër to:

1. Disa **dijetarë të apologjetikës – El-Kelam** kanë thënë:

أَرَادَ خَلْقَ آدَمَ عَلَى صُورَةِ آدَمَ – *"Me këtë thënie ka për qëllim krijimin e Ademit në formën dhe fizionominë që ka Ademi a.s.",* duke mos thënë asgjë më tepër. Mirëpo, sikur të ishte kështu, për ç'arsye do të polemizohej rreth kuptimit të hadithit dhe cila është dobia dhe efekti i kësaj thënieje?

Dhe, a ka kush që dyshon se **أَنَّ اللهَ خَلَقَ الْإِنْسَانَ عَلَى صُورَتِهِ** - *Allahu vërtet e ka krijuar njeriun në fizionominë e tij* që ka **وَ السِّبَاعِ عَلَى صُوَرِهَا** - dhe po ashtu *kafshët e egra në fizionominë e tyre,* **وَ الْأَنْعَامُ عَلَى صُوَرِهَا** - *dhe kafshët e buta*, po ashtu, në fizionominë e tyre?

Mendimi i disave është se Allahu e ka krijuar Ademin vërtet në fizionominë që ka pasur shembull tek Ai, mostër në krijim:

إِنَّ اللهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَةٍ عِنْدَهُ

Kjo është e papranueshme dhe nuk lejohet, ngase Allahu xh.sh. në të vërtetë asnjë prej krijesave të Tij nuk i ka krijuar me ndonjë mostër paraprake.

3. Një grup tjetër për hadithin në fjalë, kanë thënë:

لا تَقْبَحُوا الْوَجْهَ فَإِنَّ اللهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ أَيْ عَلَى صُورَةِ الْوَجْهِ .

"Mos e ofendoni fytyrën, se vërtet Allahu Ademin e ka krijuar në formën e tij", ka për qëllim në formën e fytyrës. Kjo thënie është në përputhje me komentin e grupit të parë. Prej saj nuk ka ndonjë dobi, sepse njerëzit e dinë që Allahu e ka krijuar Ademin sikurse i ka krijuar edhe bijtë e tij me të njëjtën fytyrë.

4. Disa të tjerë kanë polemizua edhe më shumë në këtë drejtim duke u bazuar në transmetimin e **Ibn Omerit**:
إِنَّ اللهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَةِ الرَّحْمَٰنِ – *"Vërtet Allahu e ka krijuar Ademin në formën e Rrahmanit (emër i Allahut)"*. Këta thanë se përemri vetor **هَاءٌ** në fjalën **صُورَتِهِ**– *"fizionominë e tij"* kthehet tek Allahu. Kjo mund të shpjegohet duke e konsideruar fjalën - **الرَّحْمَٰنِ** në vend të **هَاءٌ**.

Sikur themi: **إِنَّ الرَّحْمَٰنَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ** – *"Vërtet Err-Rrahmani e ka krijuar Ademin në fizionominë e tij"*. Kjo, sepse këtu هَاءٌ është sqaruar nëpërmjet emrit Err-Rrahman, **خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَةِ الرَّحْمَٰنِ** – *"E ka krijuar Ademin në fizionominë e Rrahmanit"*. Mirëpo, ky koment është dyfish fatal dhe i gabueshëm. Ky është i papranueshëm dhe nuk lejohet, sikurse nuk lejohet të themi: **إِنَّ اللهَ خَلَقَ السَّمَاءَ بِمَشِيئَةِ الرَّحْمَٰنِ** – *"Vërtet Allahu e ka krijuar qiellin me vullnetin e Err-Rrahman-it*

(emër i Allahut)". Një gjë e tillë do të ishte e lejuar vetëm nëse emri i dytë nuk është emri i parë. Ose sikur transmetimi të jetë:

لا تَقْبَحُوا الْوَجْهَ فَإِنَّهُ خَلَقَ عَلَى صُورَةِ الرَّحْمَٰنِ .

"Mos e ofendoni fytyrën, se vërtet Ai – Err-Rrahman e ka krijuar në formën e Err-Rrahmanit". Atëherë *Err-Rrahman* nuk është Allahu ose Allahu nuk është *Err-Rrahman.*[11] Do të thotë, aty ku potencohet Allahu, le të mbetet vetëm emri Allah, e aty ku potencohet *Err-Rrahman,* le të mbetet vetëm emri *Err-Rrahman.* E jo të dy emrat të potencohen së bashku si krijues të Ademit në hadith.

E nëse transmetimi i *Ibn Omerit* është i konfirmuar, atëherë themi siç ka thënë Profeti s.a.v.s.: لا تَأْوِيلَ وَ لا تَنَازُعَ فِيهِ – *"Në të nuk ka koment e as polemizim"*.

5. Disa dijetarë kanë thënë se qëllimi i këtij hadithi është që Allahu e ka krijuar Ademin vërtet në xhenet me fizionominë (masën) e tij që ka në Tokë. Sikurse dëshirojnë të thonë që gjatësia e Ademit në xhenet, bukuria, drita era e këndshme e tij kanë qenë kështu. Për të mos e ndryshuar krijimin e tij në xhenet nga ai në Tokë. Pra, ai që ka qenë në xhenet ka qenë edhe në Tokë.

Ibn Kutejbe thotë: *"Nuk mund të jem i prerë se ky është komenti i hadithit dhe as që pretendoj se ky është synimi i Profetit s.a.v.s. në të. Në Tevrat e kam lexuar se vërtet Allahu, pasi krijoi qiellin dhe Tokën, tha:*

"Do të krijojmë njeriun me fizionominë (formën) tonë. Atëherë e krijoi Ademin prej dheut të thellësisë së tokës, e në fytyrën e tij ia fryu frymën e jetës". Por, ky koment nuk është i vlefshëm".

Po kështu edhe hadithin e **Ibn Abasit**: *"Vërtet Musa a.s. i mëshoi gurit* (për të nxjerrë ujë) *për beni-Israilët. Pastaj guri u ça dhe shpër-*

[11] *Te'vil muhtelefil hadith,* fq. 147-149.

theu uji. Ai u tha: "Pini ujë, o ju gomarë. Pastaj Allahu xh. sh. i dërgoi shpalljen, përmes së cilës i tha: "Ke bërë një vepër tek krijesat prej krijesave të Mia që unë i kam krijuar në formën Time. E ti i përngjasove me gomarë. Ai nuk u shfajësua përderisa nuk u dënua".[12]

6. Mendimi i gjashtë, për të mos mbetur hadithi i paqartë dhe i mjegulluar në kuptim, ose për të pasur një pasqyrë të kuptimit real të hadithit, thekson që duhet të kemi parasysh që përemri vetor **هَاءٌ** tek fjala صُورَتِهِ – *fizionomia e tij*, kthehet tek *shkaku i potencimit të hadithit* – ذِكْرُ السَّبَبِ , e ky është:

مَرَّ رَسُولُ اللهِ (صلى الله عليم و سلم) بِرَجُلٍ يَضْرِبُ ابْنَهُ أَوْ غُلامَهُ فِي وَجْهِهِ لَطْمًا وَ يَقُولُ:

قَبَّحَ اللهُ وَجْهَكَ وَ وَجْهَ مَنْ أَشْبَهَ وَجْهَكَ . فَقَالَ رَسُولُ (سلى الله عليه و سلم) اللهِإِذَاضَرَبَ أَحَدكُمْ غُلامَهُ فَلْيَتَّقِيَ الْوَجْهَ فَإِنَّ اللهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ.

"Profeti s.a.v.s. kaloi përreth një personi që e rrihte djalin e vet me shuplaka në fytyrë, dhe i thotë: Allahu ta marroftë fytyrën tënde dhe fytyrën e atij që i përngjet fytyrës sate. Atëherë Profeti s.a.v.s. i tha: "Kur ndonjëri prej jush e rreh fëmijën e vet, le t'ia ruajë fytyrën, sepse Allahu e ka krijuar Ademin vërtet në fizionominë e tij".

Këtu është theksuar kujdesi ndaj fytyrës për respektin ndaj babait të njerëzimit, se fytyra e Ademit i përngjet nga mënyra e krijimit fytyrës së këtij djaloshi të rrahur –

لِأَنَّ اللهَ خَلَقَ وَجْهَ آدَمَ مُشَبِّهًا لِوَجْهِ هَذَا الْإِنْسَانِ الْمَضْرُوبِ.

Këtë formë të krahasimit, se fytyra e Ademit i përngjet fytyrës së këtij njeriu të rrahur, *dijetarët e retorikës* – عُلَمَاءُ الْبَلاغَةِ e quajnë KRA-

[12] *Te'vil muhtelefil hadith,* fq. 150.

HASIM I KUNDËRT (I PËRMBYSUR) – تَشْبِيهُ الْمَقْلُوبِ . Për arsye se ka qenë më prioritar të bëhet *krahasimi i fytyrës së degës me fytyrën e origjinës* – تَشْبِيهُ وَجْهِ الْفَرْعِ بِوَجْهِ الْأَصْلِ , kurse këtu në hadith është bërë krahasimi جَعَلَ وَجْهَ الْفَرْعِ كَالْأَصل تَنفِيرًا مِنْ ضَرْبِهِ sikur fytyra e degës (frytit) është origjina, sikur të thuhet se babai i përngjet djalit. Kjo është bërë për të shmangur të rrahurit.

Pra, më reale është të thuhet se djali i përngjet babës, e jo baba i përngjet djalit, por këtu është përdorur **تَشْبِيهُ الْمَقْلُوبِ** – KRAHASIMI I KUNDËRT për t'u diferencuar dhe për të shmangur të rrahurit.

Në bazë të teksteve që kanë ardhur rreth krijimit të njeriut, formës, cilësisë dhe fizionomisë, mund të themi se theksimi i *fizionomisë* - **الصُّورَةُ** nuk është më befasues dhe i çuditshëm sesa theksimi i dy duarve, i gishtave, i syrit. Por këto të fundit nuk kanë shkaktuar shumë reagime dhe polemika, për arsye se janë potencuar edhe në Kuran. Ndërkaq, fizionomia ka shkaktuar reagime, sepse nuk është potencuar në Kuran. Për ne mbetet ta besojmë, pa u thelluar në mënyrën, formën, përngjasimin dhe komentin e tyre.

Allahu xh.sh. e ka respektuar njeriun në krijim, që krijimin e tij e ka marrë përgjegjësi mbi Veten e Tij – **خَلَقْتُهُ بِيَدَيّ** për dallim nga krijesat e tjera që janë krijuar me urdhër të Zotit, pa i marrë mbi Veten e Tij. E ka respektuar njeriun në jetë dhe zhvillim, të cilit i nënshtroi gjithçka ka në natyrë dhe për njeriun krijoi dhe nënshtroi Tokën dhe qiellin, ajrin dhe ujin:

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ ...

"Dhe vërtet që Ne i kemi respektuar bijtë e Ademit dhe Ne i kemi bartur ata në tokë e në det, ... si dhe i kemi parapëlqyer ata përmbi shumë prej atyre që Ne i kemi krijuar me mirësi të veçantë". *(El-Isra, 70)*

Gjithashtu Allahu e respektoi njeriun edhe pas vdekjes, duke krijuar parajsën, që njeriu të jetë i kënaqur edhe i qetë përgjithmonë.

Përshëndetja e xhamisë me namaz kur imami mban hytben e xhumasë –تَحِيَّةُ الْمَسْجِدِ

Kjo është një çështje rreth së cilës është polemizuar mjaft. Secili *medh-heb* mban qëndrimet e veta, duke u mbështetur në tekstet e hadithit ose të Kuranit.

Ajo që të bën të thellohesh në këtë çështje, është qëndrimi i *hanefinjve* dhe *malikinjve*, të cilët mendojnë se, kur imami mban hytben e xhumasë, besimtari duhet të ulet dhe të dëgjojë me vëmendje hytben, tematikën dhe mesazhin e saj.

Pra, hanefinjtë dhe malikinjtë *e urrejnë përshëndetjen e xhamisë kur imami mban hytben* – يَكْرَهُونَ تَحِيَّةَ الْمَسْجِدِ وَ الْإِمَامُ يَخْطُبُ . Këta kanë refuzuan të argumentojnë me hadithin që kërkon të kryhet përshëndetja:

دَخَلَ رَجُلٌ يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَ النَّبِيُّ (صلى الله عليه و سلم) يَخْطُبُ فَقَالَ أَصَلَّيْتَ قَالَ : لا قَالَ قُمْ فَصَلِّ رَكْعَتَيْنِ .

"Një person ditën e xhuma hyri (në xhami) e Profeti s.a.v.s. mbante hytben. Ai s.a.v.s. i tha: *"A e fale namazin? – Jo (u përgjigj). Ai (s.a.v.s.) i tha: "Ngrihu dhe fali dy rekate".*[13]

Gazaliu thotë: *"Pas një meditimi të shkurtër, vërejta se hytbeja e xhumasë është bërë e detyrueshme pas emigrimit – hixhretit. Ndërkaq, muslimanët vazhduan faljen e xhumave pas Profetit s.a.v.s. për më se dhjetë vjet! Do të thotë se në atë periudhë kohore janë zhvilluar më shumë se pesëqind hytbe, e, pra,ku janë ato"?!*

[13] *Fet'hul Bari,* "Kitabul xhuma", vëll. 2, fq. 412, nr. 931.

Nuk ka fare dyshim që hadithologëve nuk mund t'u kishin shpëtuar asgjë pa regjistruar prej fjalëve të rastit, fetvave personale, përgjigjeve të pyetësve, e si është e mundur që atyre t'u shpëtonin ato hytbe pa i regjistruar?! Në anën tjetër vërejmë se hytbet e regjistruara janë të pakta, sa nuk kalojnë numrin e gishtave!

Është e vërtetë që Profeti s.a.v.s. u mbante hytbe besimtarëve me Kuran. E kur ai ndodhej pranë mihrabit ose minberit e lexonte ajetet e Kuranit, që të gjithë ishin të detyruar të heshtnin, të dëgjonin dhe të meditonin. Ishte e pamundur që ndonjëri prej atyre që ishin prezentë, të lexonte Kuran, të falte namaz, të fliste ose të shpërqendronte vëmendjen nga hytbeja. Ky ishte urdhër hyjnor:

وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ

"Dhe, kur të lexohet Kurani, dëgjojeni atë me vëmendje dhe heshtni, që të mund të fitoni mëshirën e të mëshiroheni". *(El-A'ëraf, 204)*

Kur Profeti s.a.v.s. lexonte Kuran, edhe Allahu xh.sh. dëshironte ta dëgjonte, siç e cek ky hadith:

مَا أَذِنَ اللهُ لِشَيْءٍ أَذَنَهُ لِنَبِيٍّ يَقْرَأُ الْقُرْآنَ يَتَغَنَّى بِهِ .

"Për diçka që e kishte lejuar Profetin, Allahu xh.sh. e kishte lejuar të lexonte Kuranin dhe t'a këndonte". Atëherë si është e mundur që njerëzit të largojnë vëmendjen nga Kurani. Pra, syneti përmban dëgjimin e hytbes. Për sa i përket hadithit që urdhëron për përshëndetje të xhamisë, mbetet çështje e veçantë për atë person. Syneti praktik ndalon fjalët dhe namazin gjatë hytbes dhe çdo largim të vëmendjes nga hytbeja e xhumasë. **Imam Maliku** shkon edhe më larg dhe namazin përshëndetës e konsideron të pavlefshëm, duke thënë*:*

"... e unë nuk mendoj se autori i Muvetaut është kundërshtar i synetit të konfirmuar".[14]

Konflikti i Musait a.s. me melekun e vdekjes

Këtu kemi të bëjmë me një hadith që plotëson kriteret për sa i përket senedit, por teksti i të cilit është mjaft problematik për ta kuptuar. Rreth këtij teksti të hadithit dijetarët kanë dhënë komente dhe mendime midis pranimit dhe refuzimit. Shkaku qëndron në faktin që teksti i hadithit përmban defekt në kuptimin logjik. **Versioni i hadithit:**

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ قَالَ: جَاءَ مَلَكُ الْمَوتِ إِلَى مُوسَى عَلَيْهِ السَّلام فَقَالَ لَهُ: أجب ربك قال: فَلَطَمَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلام عَيْنَ مَلَكِ الْمَوْتِ فَفَقَأَهَا ، قَالَ: فَرَجَعَ الْمَلَكُ إِلَى اللهِ تعالى فَقَالَ: إِنَّكَ أَرْسَلْتَنِي إِلَى عَبْدٍ لَكَ لا يُرِيدُ الْمَوْتَ وَ قَدْ فَقَأَ عَيْنِي قَالَ: فَرَدَ اللهُ إِلَيْهِ عَيْنَهُ ... .

Transmetohet nga EbuHurejre se Profeti s.a.v.s. ka thënë: "Erdhi meleku i vdekjes te Musai a.s. dhe i tha: 'Përgjigju Zotit tënd (përgatitu për vdekje)!' Ai s.a.v.s. tha: Atëherë Musai a.s. e e goditi me shpullë melekun e vdekjes në sy dhe e verboi. Ai s.a.v.s. tha: Pastaj meleku u kthye tek Allahu i Lartësuar dhe i tha: 'Më ke dërguar tek robi Yt, që nuk e do vdekjen dhe ma verboi syrin'. Ai tha: Pastaj Allahu ia ktheu syrin dhe i tha: 'Kthehu tek robi Im dhe i thuaj: 'A e do jetën? E, nëse e do jetën, atëherë vër dorën tënde mbi shpinën e kaut. Për sa qime të marrë dora, për secilën qime do të jetosh një vit". (E kur Meleku i vdekjes ia tha këto) Ai (Musa a.s.) tha: 'Pastaj ç'bëhet? Ai i tha: 'Pastaj vjen vdekja'. Ai tha: 'E dua menjëherë'. (Dhe u lut:) O Zot, më vdis mua posa të arrij në Tokën e shenjtë".

[14] Muhamed El-Gazali, *Es-Sunetun-Nebevije bejne ehlil fikhi ve ehlil hadithi,* fq. 20, "Daru Shukr", botimi i parë, 1989, Bejrut.

Në kontekst me këtë hadith, Profeti s.a.v.s. tha: *"Për Zotin, sikur të isha atje (në vendin ku ka vdekur) do t'jua tregoja varrin e tij, (i cili gjendet) në pjesën anësore të rrugës, i mbuluar me dhé dhe zall".*

Dijetarët kanë shfaqur mendime dhe komente të ndryshme për ta arsyetuar këtë hadith. **Ibn Kutejbe** thotë: *"Mendoj se ky hadith ka mbështetje në lajmet dhe informacionet e hershme paraislame, por ne kemi një koment të mirë logjik. Vërtet melekët janë krijesa me shpirt, do të thotë cilësohen me shpirt, po pa trup. Nuk kanë sy dhe as veshë sikurse ne, dhe ne nuk e dimë se si ua ka dhënë atyre formën Allahu xh.sh., përveçse mbi faktin si i kemi parë shembujt dhe si na janë treguar. Po ashtu edhe xhinët, djajtë janë shpirtra që nuk ua dimë formën dhe mënyrën e krijimit të tyre. Allahu xh.sh. u ka dhënë melekëve mundësi të personifikimit në fizionomi të ndryshme. Profetit s.a.v.s. i ka ardhur meleku Xhibril në fizionominë e personit DIHJETUL KELBIJ, në fizionominë e BEDEVIUT. Ai e kishte parë njëherë se si meleku me dy krahët e tij kishte mbuluar hapësirën (horizontin). Po ashtu edhe xhinëve u është dhënë mundësia e personifikimit dhe përfytyrimit në forma të ndryshme. Këto mundësi personifikimi dhe përfytyrimi nuk janë realitet i tyre, po kjo bëhet për t'u dhënë atyre sy dhe pjesë të tjera. Ne nuk e shohim realitetin e tyre absolut. Ata na shohin ne, kurse ne nuk i shohim ata.*

Kështu ndodhi edhe me melekun e vdekjes kur u personifikua dhe erdhi tek Musai a.s. dhe polemizoi me të. Ai e goditi dhe e verboi, por syri ishte i personifikuar dhe jo i vërtetë. Pastaj meleku u kthye në gjendjen e tij reale shpirtërore, siç ishte më parë, pa i munguar asgjë".[15]

Dijetari EL MAZIRIJU thotë: *"Disa e kanë mohuar këtë hadith, duke theksuar si është e mundur dhe e lejuar që Musa ia.s. të verbonte*

[15] *Te'vil Muhtelefil hadith,* fq. 187

melekun e vdekjes. Këtij dyshimi dhe mohimi dijetarët iu përgjigjën si vijon:

1. Nuk ka pengesë për Musain a.s., kur Allahu xh.sh. i jep leje për goditje dhe kjo është një sprovë për të grushtuar (melekun). Allahu xh.sh. mbi krijesat e tij vepron ç'dëshiron dhe i sprovon ata me se të dojë!

2. Kjo ngjarje mund të komentohet në formë metaforike. Këtu qëllimi është që Musai a.s. kishte zhvilluar debat dhe e kishte mbizotëruar me fakte.

Thuhet: فَقَأَ فُلانٌ عَيْنَ فُلانٍ إِذَا غَلَبَهُ بِالْحُجَّةِ – *"Filani e ka verbuar filanin - kur e mposht me fakte"*. Thuhet: عَوَرْتَ الشَّيْءَ إِذَا أَدْخَلْتَ فِيهِ نَقْصًا – *"e ka verbuar dikë - kur në të implikon mangësi"*.

Maziriju, për këtë mendim, thotë se *është i dobët, sepse Allahu xh.sh. ia ktheu syrin përsëri sipas hadithit të lartpërmendur. E, nëse thuhet se qëllimi është mposhtja me fakte, është një mendim larg realitetit.*

3. Vërtet Musai a.s. nuk e kishte njohur se ishte melek i dërguar prej Allahut. Ai kishte menduar se ishte një person që dëshironte ta vriste. Atëherë qe mbrojtur prej tij dhe kjo mbrojtje kishte shkaktuar verbimin e syrit të tij, pa pasur për qëllim verbimin. Të këtij mendimi janë *Ibn Huzejme* dhe disa dijetarë të hershëm. Këtë e përkrahën dhe e zgjodhën për mendim *El-Mazirij* dhe *El-Kadi Ijad.*

Ata thanë: *"Në hadith nuk deklarohet askund se ai vërtet ia verboi syrin qëllimisht. E, nëse thuhet qëllimisht, atëherë Musai për herën e dytë e njohu se ishte meleku i vdekjes, pasi i kishte ardhur me shenja njohëse dhe Musai i qe dorëzuar ndryshe nga herën e parë"*.

Gazaliu thotë: *"Këto komente të mbrojtjes janë të zbehta dhe të thata, kjo është një mbrojtje pa peshë dhe e pamerituesshme. Si është e*

mundur që Musai a.s. të urrente vdekjen dhe të mos e dëshironte takimin me Allahun xh.sh. pasi jeta e tij kishte mbaruar. Ky kuptim është i papranueshëm për njerëzit e mirë dhe të devotshëm, në bazë të hadithit:

مَنْ أَحَبَّ لِقَاءَ اللهِ أَحَبَّ اللهُ لِقَاءَهُ .

"Kush e dëshiron takimin me Allahun, Allahu e dëshiron takimin me të".

E si është e mundur që pejgamberët e Allahut të mos e dëshironin takimin?! E si është e mundur që kjo t'i ndodhte njërit prej profetëve të zgjedhur – أُولِى الْعَزْمِ ?! Po ashtu, urrejtja e vdekjes pasi të vijë meleku i vdekjes, është çështje e çuditshme! Pastaj a u shtrohen melekët mangësive, të cilave u shtrohen njerëzit - nga verbimi, shurdhimi etj.?! Kjo është shumë larg mendjes!

E vërteta është se në tekstin e hadithit ka mangësi, që akuzojnë dhe e zbresin nga shkalla autentike. Pranimi dhe refuzimi janë çështje të mendimit dhe jo çështje të akides. Mangësinë e tekstit mund t'i njohin ekspertët, kurse për mendimtarët formalë-sipërfaqësorë ajo është gjë e fshehur.

E kush e proklamon se ai që refuzon hadithin është shekullarist, ai ka prekur moralin dhe nderin e muslimanëve".[16]

Ky hadith i nënshtrohet një elaborimi të rregullave që dobësojnë hadithin në bazë të tekstit, për shkak të kundërshtisë me synimet e fesë.

[16] *Es-Suneen-nebevije bejne ehlil fikhi ve ehlil hadith,* fq. 28-29.

Mr. Ajni SINANI

E DREJTA ISLAME

Sheriati i Allahut të Madhërishëm përmban dispozita juridiko-fetare në përputhje me urtësinë, gjithëdijen dhe gjykimin e Tij, sipas dobisë dhe dëmit për njeriun.

Normat juridiko-fetare vijnë nga vullneti legjislativ i Zotit. Ligjvënësi i Shenjtë i sjell dhe i përcakton dispozitat fetare me qëllim të rregullimit të jetës së individit dhe bashkësisë. Allahu, me dijen, mëshirën dhe urtësinë e Tij, sjell ligje me të cilat sigurohet mirëqenia dhe lumturia njerëzore në këtë botë dhe Botën tjetër.

Prandaj, këto dispozita dhe vendime, në esencën e tyre, nuk i nënshtrohen vërtetimit dhe saktësimit. Çdo njeri me natyrë të pacenuar (fitre) dhe me mendje të shëndoshë, e kupton se duhet t'i pasojë ligjet që mund të sigurojnë lumturinë në të dy botët. Një mundësi të tillë e kanë vetëm dispozitat e dhëna nga Ligjdhënësi Absolut.

Islami u kërkon pasuesve të tij që t; modelojnë jetën dhe shoqërinë e tyre, mendimin dhe veprimin e tyre, sipas parimeve dhe normave të Sheriatit.

Religjioni dhe feja

Që në fillim, është me rëndësi të theksohet se shprehja 'religjion', e cila përdoret tek perëndimorët, dallon nga ajo që kuptojnë muslimanët me fjalën 'fe'.

Sipas Enciklopedisë së Madhe Franceze të Shkencave, Letërsisë dhe Artit, dijetarët, në mesin e njëqind përkufizimeve mbi religjionin, kanë zgjedhur dy:

1. Feja është mënyrë sipas së cilës njeriu realizon lidhjen e tij me forcat e larta,
2. Feja është ajo që përfshin të gjitha njohuritë dhe çdo forcë, të cilat nuk mund të provohen në mënyrë shkencore.[1]

Islami nuk pajtohet plotësisht me definicionin e parë, sepse Islami përfshin njëkohësisht jo vetëm çdo gjë të njohur, që ka të bëjë me lidhjet e njeriut me forcat e larta, por edhe marrëdhëniet e njeriut me njeriun.

Islami ndryshon edhe nga definicioni i dytë, sepse Kurani në këtë aspekt thotë: "*Po u sqarojmë ajetet - shenjat atyre që dinë*", "*…atyre që kuptojnë* ", dhe "*…atyre që mendojnë*.".

Pra, Feja, sipas Kuranit, është ajo që pajtohet me dijen, arsyen, natyrën primordiale të njeriut *(fitre*, me intelektin njerëzor (*el akl*) dhe të menduarit e tij.[2]

Mosdallimi i gjërave të trilluara dhe absurde, në mënyrë racionale, mund të sjellë në gjendjen që besëtytnitë dhe përrallat të maskohen si të vërteta dhe ta përshkojnë fenë. Po ashtu, theksimi i tepërt i 'arsyes', në llogari të besimit intuitiv, e korrupton (prish) 'jetën e arsyes', duke e reduktuar atë në: materializëm, utilitarizëm, mekanizëm dhe në pakuptimësi.[3]

[1] Dr. Muhammed Abdullah Draz, Ed- Din, Beirut, 1390/1970, f. 34-37.
[2] Dijalog islamskih i Evropskih Ucenjaka, Sarajevë, 1979, f. 21.
[3] Ismail Faruki, Islamizimi i Diturisë, Shkup, 1999/1420, f. 55.

Sipas Islamit, muslimanëve nuk mund t'ua shpjegoj fenë askush tjetër përveç njerëzve të ditur dhe të mençur: *Fes'elu ehle dhikri in kuntum la talemune.*

Duke pasur parasysh këto fakte të përmendura, insistimi i muslimanëve se legjislacioni i tyre duhet të bazohet në Kuran, nuk duhet të duket i çuditshëm.

Madje, Ibn Kajjim el Xhevzi, një nga juristët e shquar muslimanë, thotë: "Ku është dobia, aty është edhe e drejta hyjnore", kurse Ibn Akili, duke e plotësuar këtë mendim, shprehet: "Edhe nëse për atë nuk ka ardhur shpallja, apo mund të mos ketë thënë diçka i Dërguari i Zotit."[4]

Ligji i drejtë

Intelektualët muslimanë konsiderojnë se drejtësia mund të sigurohet në popull me një ligj të drejtë, i cili nuk mund të caktohet nga njeriu, për dy arsye:

1. Njeriu nuk mund ta dallojë plotësisht të vërtetën, ose të lirojë veten nga paragjykimet e tij;
2. S'ka garanci për zbatimin e ligjit, ngase nga vetë natyra e tij, njeriu preferon veten ndaj të tjerëve, prandaj, kur diçka është kundër interesit të tij, ai e refuzon.

Ligji duhet të vijë nga Zoti për të depërtuar në thellësinë e vetëdijes së njeriut duke mbjellë frikë-respektin ndaj Krijuesit dhe për të garantuar zbatimin, shpërblimin dhe dënimin.[5]

Një ligj që vjen prej Zotit, pranohet lehtë dhe është i besueshëm prej të gjithë besimtarëve, sepse ata e dinë mirë që Bërësi i ligjit ka dije absolute për të gjitha aspektet e subjektit që trajton ligji. Në një ligj

[4] Dijalog Islamskih i evropskih Ucenjaka, Sarajevë, 1979, f. 20, 21.
[5] Dr. Muhamed Jusri Ibrahim, Tarihut-teshr', Xhide, 2005/1425, f. 26.

të tillë nuk ka interesa vetjake dhe ai u jep rëndësi interesave të të gjithëve.

Burimet kryesore të ligjit islam

Në të drejtën e Sheriatit ekzistojnë burime kryesore dhe sekondare. Të gjitha burimet kryesore nuk janë të një rangu, sepse disa prej tyre kanë më shumë përparësi se të tjerat. Juristët e Sheriatit i kanë renditur burimet kryesore sipas rangut, vlerës dhe rëndësisë së tyre juridike:

1. Kurani i shenjtë, 2. Syneti, 3. Ixhmai dhe 4. Kijasi (Ixhtihadi).

Veçoritë e së drejtës islame

E drejta islame, me të gjitha dispozitat e saj, është duke u zbatuar qysh prej 14 shekujsh dhe këtë nuk e ka arritur asnjë legjislacion në botë. Legjislacioni perëndimor ka një moshë, përafërsisht, dyqindvjeçare.

Horizonti i ligjit islam nuk është i ngushtë, që të gjejë zgjidhje për të gjitha çështjet dhe problemet që paraqiten në kohë të ndryshme. Legjislatura islame, përmes dispozitave të saj, nuk e sheh individin jashtë familjes, ose familjen jashtë shoqërisë dhe as shoqërinë jashtë shoqërisë mbarënjerëzore.

Ligji Islam, kundruall ligjit evropian – duke përjashtuar të drejtën kishtare – që nga fillimi dallohet për faktin se:

"Ligji islam e konsideron veten ligj të shpallur në kuptimin më të ngushtë të fjalës, gjegjësisht ligj autentik hyjnor. Ai është përshkruar si "shteg" i shpëtimit, i skicuar qartë, i cili duhet pasuar (Sheriat), apo si e drejtë speciale islame (*fikh*: fjalë për fjalë, të kuptuarit, futje, njohje).[6]

[6] Dr. Murad Hofmann, Islami si Alternativë, Shkup, 1421/2000, f. 151-152.

Ligji Islam përmban rregulla të përhershme, që rregullojnë jetën e individit dhe shoqërisë. Ato nuk pranojnë ndryshime apo zëvendësime. U përgjigjen kërkesave të njeriut, në çdo vend dhe kohë.

Ajetet kuranore që u referohen dispozitave fetare, janë të ndërthurura në mënyrë të mrekullueshme me besimin dhe ndërgjegjen. Ato janë të lidhura në mënyrë organike me udhëzimet e tjera të Kuranit fisnik. Zbatimi i Ligjit islam ka për pasojë shpërblimin dhe ndëshkimin. Ndëshkimi është në këtë botë dhe në Botën tjetër. ***"Ky ndëshkim është poshtërim për ata në këtë jetë, ndërsa në Jetën tjetër, për ata do të ketë dënim shumë të madh".*** *(El Maide: 33)*

Ligji islam i ndërlidh dispozitat fetare me aspektin shpirtëror dhe moral.

Sheriati nuk është thjesht vetëm legjislacion e ligje, po është adhurim që fisnikëron shpirtin, pastron zemrën dhe ka vlera që e lartësojnë njeriun dhe dispozita që e zbukurojnë jetën.

Dispozitat fetare islame veprat i vlerësojnë nga aspekti i jashtëm dhe i brendshëm. Ato synojnë dhe kanë për qëllim formimin e një shoqërie me besim të fortë dhe moral të mirë, ku mbizotëron dashuria, vëllazërimi, siguria dhe paqja. Qëllimi i këtyre dispozitave është të arrihet lumturia shpirtërore dhe materiale në dynja dhe shpërblimi i xhenetit në Botën tjetër.[7]

Të gjithë popujt e vjetër kanë pasur ligjet e veta të posaçme, mirëpo asnjë popull para Shafiut (150-204h./767-820 e.s.), nuk ka pasur shkencë juridike me ligje abstrakte dhe të qarta, me kode. Në veprën e tij "Risale", këtë shkencë ai e quan "Rrënjët e ligjit", rrënjë prej të cilave zhvillohen degët e rregullave të sjelljeve njerëzore. Ajo shkencë, më vonë e quajtur *usuli fikh*, tek muslimanët merret njëkohësisht me filozofinë e drejtësisë, termat dhe parimet ligjdhënëse, me interpretimin dhe aplikimin e teksteve juridike. Vetë ligjet janë degë të këtij

[7] Dr. Muhamed Jusri Ibrahim, po aty, f. 25-27.

"druri."[8] Këta autorë për zgjedhjen e këtyre termave kanë qenë të inspiruar nga këto ajete kuranore:

> ***"A nuk e sheh se All-llahu sjell shembull fjalën e mirë sikur pemën e mirë, rrënja e së cilës është ngulitur fort, kurse degët i ka drejt qiellit. Me leje të Zotit të vet, jep frutat e veta në çdo kohë- dhe All-llahu u sjell shembuj njerëzve, ndoshta do të mendojnë".*** *(Ibrahim, 24-25)*

Sheriati mund të kuptohet më së miri nëpërmjet përdorimit të simbolit të pemës së përmendur në këtë ajet kuranor: Ligji i Zotit është i ngjashëm me pemën, rrënjët e së cilës janë të mbjella fort në truallin e Shpalljes, degët e së cilës përhapen në anë të ndryshme dhe degëzohen në shumë drejtime. Fortësia e rrënjëve nuk tregon se druri nuk është i gjallë. Përkundrazi, vetë fortësia dhe qëndrueshmëria e rrënjëve është ajo që siguron të rrjedhurit e lëngut nëpër degët dhe jetën e pemës së papërkulur.

Esencialisht, e drejta islame dallohet nga e drejta evropiane në aspektin e burimeve të veta ligjore dhe të materies që rregullon në një sferë më të gjerë, sikurse kemi theksuar më lart.

E drejta islame, në esencë, është me karakter fetar, ndërsa e drejta evropiane me karakter laik.

Me të drejtën evropiane, nënkuptohet e drejta e Evropës kontinentale, e bazuar në traditat romake. E drejta romake, e cila qëndron në bazat e së drejtës së Evropës kontinentale, ka marrë artikulimin e saj më autoritativ në kohën e perandorit Justinian (527- 565), kur Perandoria Romake ishte zyrtarisht shtet i krishterë. Legjislacioni i Justinianit është themeluar në bazë të veprave të juristëve të epokës antoniane, kur paganizmi i vjetër humbi ndikimin te njerëzit e arsimuar, e Krishterizmi nuk kishte marrë ende vendin e tij. Prandaj, në esencë, sikurse përfundon edhe profesori J. N. D. Anderson, e drejta romake paraqet

[8] Dr. Muhammed Hamidullah, Hyrje në Islam, Tiranë, 1993, f. 137.

të drejtën e testamentuar nga njeriu për njeriun. Kjo është e drejtë e cila mund të ndryshohet, nëse këtë e kërkojnë rrethanat, në të njëjtën mënyrë sikurse edhe është formuluar.[9]

Meqë libri i krishterë, Bibla, nuk ka karakter ligjdhënës, në kulturat perëndimore vetë njerëzit janë ata që formulojnë ligje për njerëzit. Mirëpo ligjet e formuluara nga njerëzit mund të pësojnë ndryshime dhe janë të bazuara në teori. Prandaj, sa herë që një trup i ri ligjvënësish merr kompetenca autoriteti ose paraqitet një teori e re e pëlqyer tek ata, mund të ndërrohen ligjet.[10]

Sheriati u përgjigjet nevojave të njeriut

E drejta islame filloi si një ligj i një shteti, i një bashkësie sunduese që nuk mbetej pa iu përgjigjur nevojave të bashkësisë, gjersa ajo sundonte prej Atlantikut gjer në Pacifik. Kjo e drejtë posedon mundësinë e zhvillimit dhe u përshtatet nevojave të të gjitha kohëve dhe vendeve. Ajo nuk e ka humbur dinamikën e vet as sot, dhe kthimi gjithnjë e më tepër merret si ndërrim nga e mira për shtetet muslimane.[11]

Sistemi islam i legjislaturës u qaset problemeve nga një kënd i gjerë, duke u bazuar në njohjen e shpirtit të njeriut, në njohjen e ndjenjave dhe prirjeve të tij, në njohjen e jetës së njeriut, duke marrë parasysh nevojat dhe ndryshimet e tij, duke krijuar lidhje organike mes vlerave fetare dhe morale.[12]

[9] Fikret Karçiç, Historia e së Drejtës së Sheriatit, Prizren, 1994, f. 11.

[10] Ligjet që i vendos një pushtet, mund t'i anulojë vetëm ai pushtet, ose një pushtet më i lartë, e assesi më i ulët: Shpalljen e Allahut mund ta anulojë vetëm një shpallje tjetër e Tij, Shpallje e re. Gjithashtu një udhëzim të Pejgamberit a.s. mund ta ndërrojë vetëm ai ose All-llahu xh.sh. dhe askush tjetër. Mirëpo, kjo teori, në shikim të parë e ashpër, në Islam bëhet mjaft elastike duke u lënë mjaft hapësirë njerëzve që t'u përshtaten kërkesave në çdo situatë. Shih Dr. Muhammed Hamidullah, po aty, f. 143.

[11] Dr. Muhammed Hamidullah, po aty, f. 152.

[12] Dr. Jusuf Kardavi, Veçoritë e përgjithshme të Islamit, f. 133.

Legjislacioni hyjnor islam, në anën tjetër, është i pandryshueshëm dhe i gjithmonshëm, sepse Ai Që e dhuroi atë, është i Pavdekshëm dhe i Përjetshëm. Ai është Krijuesi Që krijoi njerëzit dhe caktoi për ata atë që do t'u përgjigjej nevojave të tyre deri në fund të kohës.[13]

"A nuk di Ai që ka krijuar dhe që njeh çdo send në hollësi?" *(el Mulk, 14)*

Ligji islam është i pastër nga mangësitë dhe teprimet, nga të anuarit dhe pandehma të njerëzve. Islami është jo vetëm ligj hyjnor, po edhe ideal dhe teori, një sistem i të menduarit dhe i jetës, i jetuar dhe i praktikuar nga miliona njerëz qysh prej 14 shekujsh, dhe kështu do të vazhdojë edhe në të ardhmen, derisa të jetë jeta.

Ligji islam nuk është vendosur nga njeriu, që të ketë të meta e mangësi apo të ndikohet nga faktorët e vendit, kohës, traditës, trashëgimisë, pasionit e të interesit.[14] Ai është i dhënë nga Zoti i Gjithëmëshirshëm, Që dëshiron të ofrojë për robërit e Vet lehtësim e jo vështirësim. Si të mos veprojë kështu kur i Gjithëmëshirshmi është më i mëshirshëm sesa nëna ndaj fëmijës së vet? Ai s'ka nevojë për ndihmën e robërve të Vet, nuk anon nga ndonjë sekt, gjini apo gjeneratë dhe nuk i lejon ndokujt atë që ua ndalon të tjerëve. Si të veprojë kështu, kur Ai është Zoti i të gjitha botëve?[15]

Sheriati nuk është vetëm ligj pozitiv konkret, po është edhe tërësi e vlerave dhe kornizë për jetën religjioze të muslimanëve[16]. Librat nga shkenca juridike (*fikh*) përmbajnë ligje të veçanta të Sheriatit, por vetë Sheriati përfshin mësimet etike dhe shpirtërore, të cilat, thënë rigoro-

[13] Mahmud Rida Murad, Islami me pak fjalë, Prishtinë, 2001, f. 11.

[14] Dr. Muhamed Jusri Ibrahim, po aty, f. 30.

[15] Dr. Jusuf Kardavi, Hallalli dhe Harami në Islam, Shkup, 1998/1418, f. 350.

[16] Zhvillimi i 'së drejtës islame,'paraqet një ndërmarrje 'ndërkombëtare', pasi që juristët myslimanë vijnë nga popuj të ndryshëm, që flisnin gjuhë të ndryshme dhe njihnin tradita të ndryshme. Kishte myslimanë evropianë - spanjollë, portugezë, sicilianë, kinezë, abisinas, indianë, persianë, turq dhe shumë të tjerë përveç arabëve. Shih dr. Muhammed Hamidullah, po aty, f. 152.

zisht, nuk janë të karakterit juridik, prandaj e drejta islame nuk është ndarë asnjëherë nga morali.[17]

E drejta islame, në çdo vepër njerëzore, shikon kualitetin etik (*husën* dhe *kubh*). Ky kualitet etik nuk mund të njihet përmes mendjes njerëzore, ai varet plotësisht nga Shpallja, sikurse predikojnë shkollat autoritative të mendimit islam. Ndërkaq, në fushën e çështjeve indiferente juridike, i është lënë hapësirë normimit njerëzor.[18]

Islami, pra, nuk bën ndarjen e së drejtës nga morali.

Fakti se teologjia dhe jurisprudenca janë të harmonizuara, do të thotë që: Islami si besim dhe fe, qytetërim dhe kulturë, nuk mund të kuptohet pa të kuptuarit e së drejtës islame.[19]

Sheriati nuk është teokraci

Është fakt se vetëm Kurani i shenjtë dhe Syneti përcaktojnë aspektin juridik të Islamit dhe pasqyrojnë kuptimin e tij të vërtetë. Duke përjashtuar çdo autoritet jashtë këtyre të dyjave, përmbajtja dhe praktikimi i së drejtës islame lirohet nga trashëgimia e shtresuar e ndikimeve të ndryshme njerëzore. Sipas legjislacionit islam, pushteti i kreut të shtetit është i kufizuar dhe pushteti i tij buron nga '*mubajja*'-miratimii popullit, i cili në kushtet e sotme do të mund të realizohej me plot sukses përmes referendumit, e jo nga pohimi se ai është trashëgimtar i Zotit në Tokë.[20]

Prandaj, nuk duhet të ngatërrohet zbatimi i së drejtës islame me kurrfarë koncepti perëndimor të teokracisë, sipas të cilit sundimtari është trashëgimtar i Zotit dhe se pushtetin e tij nuk e kufizon asgjë.

[17] Sejid Husein Nasr, Srceislama, Sarajevë, 2008, f. 201.
[18] Fikret Karçiç, po aty, f. 11-12.
[19] Dr. Murad Hofmann, po aty, f. 152.
[20] Dr. Vehbeez Zuhejli, Hakul Hurrijeti fil Alem, Damask, 1421/2000, f. 67.

Pushteti ligjdhënës i takon vetëm Allahut

Sistemi politik i Islamit bazohet në tri themele kryesore: në tevhid (Njësia e Zotit), risale (Pejgamberia) dhe hilafe (Mëkëmbësia në Tokë).[21] Pushteti islam nuk është as tirani, as pushtet absolutist, por është pushtet kushtetues i bazuar në mendimin e shumicës, në përputhshmëri të plotë me parimet kuranore dhe me traditën e Muhamedit a.s..

Prandaj lufta e gjatë e Kishës dhe shtetit, që u zhvillua në Perëndim, është tërësisht e huaj për mendimin islam. Në Islam askush nuk është i autorizuar, qoftë ai individ apo institucion, që të kërkojë për vete të jetë përfaqësues i Zotit.

Në Islam nuk ka klerizëm. Zoti është Zot, ndërsa njeriu është njeri. Pejgamberi ka qenë transmetues i Shpalljes dhe, me vdekjen e tij, përfunduan të dyja (pejgamberia dhe shpallja). Ligjet hyjnore, të cilat i la pas vetes Muhamedi a.s., janë ligje të Zotit, por nuk janë vetë Zoti. Zoti ka biseduar vetëm me pejgamberë, ndërsa të gjithë njerëzit e tjerë janë në nivel të njëjtë.[22]

Nuk ekziston kurrfarë autoriteti tjetër jashtë vetë tekstit. Autoriteti i tekstit shtrihet vetëm aq sa përfshin gjuha dhe sa arrin mendja e njeriut.

[21] *Tevhidi* nënkupton që Zoti është Krijuesi, Mbështetësi dhe Zotëruesi i gjithësisë dhe i çdo gjëje që ekziston në të –organike a inorganike. Vetëm Ai ka të drejtë për të urdhëruar dhe për të ndaluar. Adhurimi dhe zbatimi i urdhrave janë të denjë vetëm për Të. Parimi i Njësisë së Zotit e bën të pakuptimtë konceptin e sovranitetit njerëzor. Asnjë individ, familje, klasë apo racë nuk mund të vihet përmbi Zotin. Vetëm Zoti është Sundues dhe urdhëresat e Tij përbëjnë ligjin e Islamit.
Risale paraqet mediumin nëpërmjet të cilit ne pranojmë ligjet e Zotit. Nëpërmjet këtij burimi ne kemi pranuar Kuranin, Librin në të cilin Zoti ka shtjelluar ligjin e Tij, dhe interpretimin autoritativ e të ilustruar të atij Libri, me anë të fjalëve e të veprave nga ana e të Dërguarit, Muhamedit a.s..
Hilafeti nënkupton që njeriu, sipas Islamit, është mëkëmbës i Zotit në Tokë, që do të thotë se kërkohet që, me anën e virtyteve dhe fuqisë që i ka dhuruar Zoti dhe brenda kufizimeve që i janë caktuar, ai (njeriu) të ushtrojë pushtetin Hyjnor. Shih: Mevdudi, Të drejtat e njeriut në Islam, f. 9-10.
[22] Seid, Ramadan. E Drejta Islame. Gjilan, 2000, f. 48-49.

Të gjitha dispozitat e së drejtës islame janë të koncipuara me qëllim të dobisë së barabartë për të gjithë anëtarët e bashkësisë, pa marrë parasysh lindjen, racën, gjininë ose përkatësinë më të hershme shoqërore.

Në Islam pushteti ligjdhënës i takon vetëm Allahut dhe vetëm Atij i takon të sjellë ligjin. Askush nuk ka të drejtë të nxjerrë ligje përveç Ligjdhënësit Hyjnor. Nuk ka kurrfarë të drejtash të veçanta a privilegje që do të ishin të rezervuara për grupe të caktuara njerëzish. Para ligjit, të gjithë, duke filluar që nga më i rëndomti e deri tek i pari i shtetit, janë të njëjtë dhe nuk ekziston koncepti i klasës. Të gjitha të drejtat, detyrat dhe mundësitë aplikohen njëlloj mbi të gjithë që i përkasin Islamit.

Nuk ka nevojë për prift, që të ndërmjetësojë ndërmjet njeriut dhe Zotit. Në Islam nuk pranohet lojalitet tjetër veç lojalitetit ndaj Zotit, Pejgamberit të tij, prindërve dhe bashkësisë - që ka për qëllim konstituimin e mëshirës së Zotit në Tokë.

Islami nuk e duron ndarjen e njerëzve në klerikë dhe laikë, ai insiston që të gjithë të dinë, të mësojnë dhe të vrojtojnë të vërtetën. Vizioni i Islamit është i nevojshëm, në mënyrë që të gjithë njerëzit t'i mbrojë nga ideologjitë, të cilat invadojnë vetëdijen e tyre, në mënyrë që të mos bëhen viktimë. Islami është një fe gjithëpërfshirëse, vizioni i së cilës është relevant për çdo aktivitet dhe për çdo përpjekje njerëzore, qoftë fizike, shoqërore, ekonomike, politike, kulturore ose shpirtërore.

Nuk është një religjion i botës tjetër, sikurse janë Krishterimi dhe Budizmi, të cilët kënaqen duke u marrë me çështje 'hyjnore', e çdo gjë tjetër ia lënë perandorit.[23] Ndërsa Krishterimi, duke u kënaqur vetëm me përfaqësimin moral, duke i këshilluar ithtarët e vet që mbretit t'ia japin të tijën, me thënien "Jepini Cezarit, atë, që i takon, dhe Zotit,

[23]Ismail Faruk, Islamizimi i Diturisë, f. 41.

atë, që i takon", e ka kufizuar thirrjen e vet universale në sferën shpirtërore.[24] Islami, duke përmbushur atë që nuk arriti Krishterimi, ka nxjerrë para botës vizionin e organizimit politik, në të cilin vetëdija për Zotin ka qenë burimi kryesor i mirësjelljes praktike të njeriut dhe themeli i vetëm i të gjitha institucioneve shoqërore.

Për këtë arsye, Islami ka hapur kaptinë të re në zhvillimin e njeriut: rasti i parë i shoqërisë së hapur, ideologjike, përkundrejt shoqërive të mbyllura, racore dhe gjeografikisht të kufizuara të së kaluarës.[25]

E drejta islame, me parimet e saj të përgjithshme kuranore dhe me dispozitat e saj aplikative të veçanta, është legjislacion i së drejtës së amshueshme humaniste. Dispozitat islame janë në harmoni me dijen, arsyen dhe të kuptuarit e u përgjigjen nevojave të kohës dhe ofrojnë platformën e nevojshme për prosperitet dhe përparim të përgjithshëm të njerëzimit në dritë të interesit të gjithëmbarshëm.

[24]Muhamed Kutub, Bota në fokusin Islam, Tiranë, 2006, f. 37.
[25]Muhammed Asad, Rruga për në Mekë, Shkup, 2003, f. 406.

Mr. Sadik MEHMETI

SHKOLLAT FILLORE KLASIKE ISLAME (MEJTEPET SIBJĀN) NË KOSOVË

Hyrje

Fillet e para të veprimtarisë arsimore-edukative islame në trojet tona datojnë qysh nga periudha e hershme e krijimit të bërthamave të para të komunitetit shqiptar të islamizuar. Kjo veprimtari në fillimet e saj zhvillohej *në xhami* ose *pranë xhamisë*. Pikërisht për këtë arsye edhe historia e veprimtarisë së arsimimit islam ndërlidhet me historinë e ngritjes së xhamive të para në këto troje, që ka filluar në vitet e para të vendosjes së administratës osmane.

Historikisht xhamia ka luajtur rol shumë më të gjerë dhe më kompleks sesa roli i saj si faltore apo si vend ku kryhej rituali i faljes (namazit). Ajo ka qenë institucioni themelor islam, me të cilin ka qenë e lidhur ngushtë jeta fetare, arsimore-edukative, kulturore, politike dhe shoqërore e myslimanëve qysh atë kohë. Këtë rol xhamia vazhdoi ta luante edhe tek ne, gjatë gjithë periudhës së Perandorisë Osmane, madje deri në ditët e sotme.

Xhamitë, si institucioni më i rëndësishëm fetar islam, përgjithësisht në Botën Islame, po ashtu edhe në trojet shqiptare, kanë njohur një shtrirje të madhe në kohë dhe hapësirë. Ato, gjatë tërë historisë së tyre, përveçse faltore u bënë edhe shkolla të para dhe më të vjetrat islame dhe qendra të rëndësishme kulturore-arsimore. "*Shkolla,* - siç vëren me të drejtë historiani i njohur F. Hiti, - *i qe bashkuar xhamisë, nëse ajo vetë nuk ishte xhami",*[1] dhe *"nuk kishte ndryshime parimore midis shkollës dhe xhamisë".*[2]

Edhe në trojet shqiptare dhe në Kosovë xhamitë do të kishin po atë funksion - funksionin e shkollës, kjo domethënë që shkollat fetare islame në këto troje janë të vjetra po aq sa edhe xhamitë.

Kështu, *vakëfnameja*[3] e Suzi Çelebiut nga Prizreni, e vërtetuar më 1513, dëshmon se ai, pranë xhamisë, kishte ndërtuar një shkollë fillore-mejtep, në të cilin madje ai vetë ishte mësues[4]. Në shkollën e Suziut ka pasur një numër bukur të madh të nxënësve, dhe përveç xhamisë, Suziu kishte ndërtuar edhe një bibliotekë dhe një mual-limhāne (banesë për mësues).[5] Është domethënës dhe me rëndësi të veçantë fakti se vetë ky bamirës ishte edhe mësimdhënës në shkollën që themeloi dhe e la vakëf. Kurse vakëfnameja e *Mehmet Kuklibegut* nga Kuki i Opojës, e vërtetuar më 1538, dëshmon se ky bamirës i madh, i cili në atë kohë kishte ndërtuar shumë objekte fetare dhe social-humanitare, në mesin e tyre kishte ndërtuar edhe *dy xhami*, të cilat *ishin njëkohësisht edhe shkolla,* kurse në mesin e dëshmitarëve kishte edhe disa mësues (mualimë).[6] Një tjetër bamirës i madh shqiptar, që kishte

[1] Filip Hiti, *Istorija Arapa*, Sarajevo, 1983, "Veslin Masleša", f. 370.
[2] Nerkez Smailagić, *Leksikon Islama,* Sarajevo, "Veslin Masleša", 1990, f. 150.
[3] Fjala "*vakëfnāme*" rjedh nga fjala arabe "*vakf*" -*"me ndalua", "me ndalë", "me ia përkushtua*" dhe ngafjala persiane *"nāme", libër, shkresë, dokument,* d.m.th. *"libër mbi vakëfet".* Vakëfnametë janë akti përshpirtëror, akt dhurimi, e cila ka karakter të aktgjykimit gjyqësor (*huğğat-i shar'iyya*), sepse përmban formën e përshpirtënimit *(tasğīl),* të cilën praktika gjyqësore e ka futur për shkak të sigurisë juridike. Shih: Dževat Hodžić, *Vakuf i islamska prosvjeta u našim krajevima,* në: "Islamska misao", br. 66, Sarajevo, juni 1984, f. 33.
[4] Jašar Redžepagić, Razvoj i obeležja turskih škola na teritoriji današnje Jugoslavije do 1912 godine, në "Studije", ANUK, separat, Prishtinë, 1988, f. 52 - 53.
[5] Aleksandar Olesnicki, *Suzi Ćelebi iz Prizrena, turski pesnik – historik XV-XVI veka (prilog biografiji)*, Glasnik SND, vëll. XIII, Shkup, 1934, f. 71; Raif Vırmiça, *Suzi ve vakıf eserleri*, "TAN", Prishtinë, 1998.
[6] Hasan Kaleši-Ismail Redžep, *Prizrenac Kukli beg i njegove zadužbine*, "Prilozi za orijentalnu filologiju", VII-IX/1958, Sarajevë, 1960, Hasan Kaleši, në: *"Kosova nekad i danas/Kosova*

ndërtuar një shkollë të tillë pranë xhamisë në vendlindjen e tij, është edhe pesë herë sadriazemi i Perandorisë Osmane, *Koxha Sinan Pasha* i famshëm, i cili, përveç të tjerash, shkollës së themeluar nga ai në Kaçanik i kishte lënë vakëf edhe një bibliotekë mjaftë të pasur.[7]

Sido që të jetë, arsimi fillor islam tek ne, në kohën e Perandorisë Osmane, kryhej në mejtepe, të cilat, më të shumtën e herëve, ishin ngjit me xhaminë ose pranë saj. Këto shkolla ishin vazhdimësi e shkollave të njohura si "*kuttāb"* në Islam, dhe ishin ngritur mbi bazat e traditës së institucioneve të mëparshme që datonin në periudhën paraosmane. Këto shkolla gjatë historisë janë njohur me disa emra, varësisht nga vendi ku gjendeshin dhe nga gjuha që flitej në atë vend. Ato quheshin edhe *"dār at-t'alīm"("shtëpia e mësimit"), "dār al-huffāz" (shtëpia e nxënies"), "mekteb" ("shkollë), "muallimhāne" ("shtëpia e mësuesit"),* të cilat më vonë u zëvendësuan me *"sibjān mejtep" ("shkolla për fëmijë"), "mektephāne" ("shtëpi shkolla"), "mehalle mejtepi" ("shkolla e lagjes")*[8]*,* ose, siç njihen rëndom tek ne, *"mekteb"* ose *"mejtep"*.[9]

Ky tip i shkollave (mejtepeve) ka qenë i përhapur në gjithë trojet shqiptare. Të dhënat që ka sot në dispozicion shkenca e historisë, konfirmojnë se mejtepi më i vjetër i ndërtuar si objekt i veçantë arkitektonik, që është dokumentuar deri tash, ndër shqiptarët është ai i

dikur dhe sot", Beograd 1973, f. 922; Nehat Krasniqi, *Mehmet Kukli Begu-legatori më meritor për zhvillimin ekonomik dhe kulturo-arsimor të Opojës në shek. XVI*, në: "Dituria Islame", nr. 97, Prishtinë, 1998, f. 47.

[7] *Vakëfnameja e Koxha Sinan Pashës nga Topojani i Lumës*, është legalizuar më 23 korrik 1586, kjo d.m.th. se shkolla është themeluar para këtij viti. Shih: Dr. Hasan Kaleši, *"Najstariji vakufski dokumenti u Jugoslaviji na arapskom jeziku",* Prishtinë, 1972, f. 257+308; Hasan Kaleši i Mehmed Mehmedovski, "*Tri vakufnami na Kaćanikli Mehmet paša",* Skopje, 1958.

[8] Derya Demirel, *Osmanli devleti'nde sultaniler ve idādiler*, (Yüksek Lisan Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun 2007, f. 3.

[9] *Mejtep*, *mektep*, *mejtep*, shkollë fillore fetare. Turqisht "*mejtep*" < ar. "*maktab*", literal.: *"Vend ku shkruhet"*, nga "*kataba*" *–"me shkrue". Mësonjëtore*, *shkollë*. Shih në: Tahir N. Dizdari, *Fjalor i orientalizmave në gjuhën shqipe*, AIITC, Tiranë, 2008, f. 637.

Sinanudin Jusuf Çelebiut, i ngritur në Ohër, para vitit 1491.[10] Ndërsa nga mejtepet më të vjetra, sipas kronologjisë së ndërtimit, janë mejtepi i *Ishak Çelebiut, i ngritur pranë xhamisë së tij në Manastir në vitin 914/1508.*[11] më pastaj mejtepet e sipërpërmendura: mejtepi i Suzi Çelebut nga Prizreni, i ngritur pranë xhamisë së tij në Prizren para vitit 1513, mejtepi i Kuklibegut në Bresanë, i ngritur para vitit 1538, etj..

Në Kosovë gjatë kohës së Perandorisë Osmane, nga të gjitha shkollat, me numër më të madh kanë qenë pikërisht mejtepet dhe shkolla të tilla, sikurse do të shihet në vazhdim, ka pasur në të gjitha qytetet e Kosovës, po edhe në shumë fshatra.

Mirëpo, meqë nuk kishte ndonjë strukturë a rregull për hapjen e këtyre shkollave, dhe qeveria nuk përzihej në punën e tyre, është e vështirë të përcaktohet edhe numri i saktë i atyre shkollave që do të kenë vepruar tek ne. Megjithatë, duke pasur parasysh faktin se në mjediset muslimane numri i xhamive ishte i madh, mund të përfundohet se numrit të xhamive përafërsisht i përgjigjej edhe numri i mejtepeve,[12] sado që disa shekuj më vonë do të ndodhnin ndryshime gjithnjë më të mëdha.

Vështrim i përgjithshëm i sibjānmejtepeve

Në mjediset myslimane arsimi i fëmijëve fillonte që në moshën e re nën kujdesin e hoxhës, tek i cili baballarët i dërgonin fëmijët e tyre, ose nën kujdesin e vetë burrit të shtëpisë, nëse ky i fundit ishte dijetar apo i shkolluar, ose kjo bëhej në mejtep.[13] Në fazën e parë fëmijët më-

[10] Dr. Hasan Kaleshi, *Najstariji vakufski…,* po aty, f. 115.

[11] Mehmet Tevfik, *Manāstir vilāyeti tārihçesi,* botoi; Beyne'l-milel Ticāret Matbā'ası, Manastir, 1327 (1909), f. 40.

[12] Svetozar G. Čanović, *Specifićni problemi nastave u školama Kosova i Metohije,* Priština, 1967, f. 30 - 31.

[13] Leila Sabbagh, *Aspekte të jetës intelektuale në provincat arabe gjatë periudhës osmane*, në: Historia e Shtetit, shoqërisë dhe qytetërimit osman, vëll. II, AIITC, Tiranë, 2009, f. 252.

sonin të këndonin Kuranin dhe ta mësonin përmendsh. Gjatë kësaj faze, pos leximit dhe recitimit të Kuranit dhe studimit të traditës fetare, gjegjësisht të bazave të mësimit të fesë, në këto shkolla mësoheshin edhe leximi, shkrimi, bazat e gjuhës osmane dhe arabe dhe pak aritmetikë[14].

Objektivi kryesor i mësimit në mejtepet sibjān pra ka qenë mësimi i leximit të Kuranit, sipas rregullave të drejtleximit, nxënia përmendsh e disa kaptinave (sure) të shkurtra të Kuranit, mësimi i rregullave elementare të mësimbesimit, si dhe edukimi në frymën e etikës islame *(ahlāk)*. Në shek. XVIII në mejtepe kishte filluar të mësohej edhe kaligrafia (hüsn-i hatt) dhe, aty ku mësuesit ishin të përgatitur mirë, edhe gjuha persiane.[15]

Kuadrin mësimor në mejtepe e përbënte mësuesi *(mual-lim)* dhe repetitori *(halife)*, e në mungesë të tyre këtë e bënte imami, respektivisht myezini i xhamisë së mejtepit përkatës. Në mejtepet e njohura të qyteteve punonin edhe mësues të kaligrafisë. Mësuesi i mejtepit duhej të plotësonte disa kushte: *të ishte i aftë*, *i ndershëm*, *i edukuar*, *me karakter të fortë*, *të mos merrej me përgojime e thashetheme* dhe *të mos shoqërohej me masat e gjera.*[16] Për më tepër, Kuklibegu i sipërpërmendur kishte vënë kusht që mësuesi i mejtepit të tij *"të mos merrej as me punë bujqësore, e, nëse nuk respektohej ky kusht, të largohej nga puna e mësuesit".*[17] Këto kushte i gjejmë tek shumica e vakëflënësve, respektivisht themeluesve të mejtepeve. Mësimin në mejtepe e vijonin edhe vajzat, mirëpo për vajzat më të rritura mësimet organizoheshin

[14] Hasan Kaleši, *Prizren kao kulturni centar za vreme turskog perioda,* "Gjurmime Albanologjike", 1, Prishtinë, 1962; Zagorka Janc, *Islamski rukopisi iz jugoslavenskih kolekcija*, Beograd, 1956, f. 4.
[15] Özgönül Aksoy, Osmanlı Devri Istanbul Sibyān mektepleri üzerine bir incelme, Istanbul, 1968, f. 14.
[16] Omer Nakičević, Arapsko-islamske znanosti I glavne škole od XV do XVII vijeka (Sarajevo, Mostar, Prusac), Starješinstva IZ, Sarajevo, 1999, f. 80.
[17] Nehat Krasniqi, *Mehmet Kukli Begu...,* po aty, f. 14.

nëpër shtëpi, nga mësuese femra, dhe aty, përveç këndimit të Kuranit, këndoheshin edhe kaside, ilahi dhe "Mevludi".[18]

Mësuesi dhe repetitori paguheshin nga pasuria e vakëflënësit, ashtu siç e kishte caktuar ai në vakëfname. Por, kishte raste kur mësuesi i ndonjë mejtepi që nuk kishte vakëf, të paguhej nga prindi i nxënësit, qoftë me para, qoftë me prodhime bujqësore. Në mejtepet e fshatrave punën e mësuesit (mualimit), të imamit të xhamisë, të vaizit dhe të hatibit, zakonisht e kryente një person i vetëm - *hoxha*.

Në vendet ku nuk kishte për një kohë të gjatë mejtepe, sidomos në fshatra të thella, mungesën e arsimimit të banorëve e plotësonin "hoxhët udhëtarë" *(sejjār hoxhët)*, të cilët, sidomos gjatë kohës së Ramazanit, shkonin në fshatra, falnin teravitë[19] dhe nga pak jepnin mësime për obligimet fetare[20]. Këtë detyrë të shumtën e kryenin edhe nxënësit e medreseve, të cilët i kalonin netët e Ramazanit në këtë mënyrë.[21] Ky sistem i mësimit të fesë në trevat tona daton që moti, dhe nuk është i panjohur as më vonë, madje edhe deri në ditët e sotme.

Çfarë mësohej në këto mejtepe dhe cilat tekste përdoreshin, - kjo varej nga përgatitja dhe aftësia e nxënësve dhe e hoxhës, shpeshherë edhe nga kushtet që kishte vënë vakëflënësi, nëse mejtepi ishte themeluar nga këta të fundit.

Nuk dihet nëse shkollat fillore klasike islame patën përgatitur një program mësimor apo jo. Megjithatë, është e mundur të nxirren të dhëna rreth lëndëve të tyre nga statuset e tyre, ose në bazë të rregulloreve të nxjerra kohë pas kohe.[22] Arsyeja thelbësore e këtyre shkollave

[18] H. Kaleshi, *XV. asırdan XVII. asrın nihayetine kadar Yugoslav topraklarında şark medeniyeti*, në: "Çevren", nr. 10, Priştine 1976, f. 25.
[19] *Teravitë*– është namazi i mbrëmjes që falet vetëm gjatë muajit të Ramazanit.
[20] Hamdija Mulić, *Stari i novi mejtepi*, në: "Novi Behar", XII, Sarajevë, 1938, f. 95-96; Hajrudin Ćurić, *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. Godine,* "Veselin Masleša", Sarajevo, 1983, f. 35.
[21] Hajrudin Ćurić, *Muslimansko školstvo...,* po aty,f. 35.
[22] B. Kodaman, *Abdülhamid devri Eğitim Sistemi*, bot. 24, Ankara, 1991, f. 58-60.

ishte, sikurse u tha, që fëmijët të mësonin të shkruanin e të lexonin dhe t'ua mësonin bazat e fesë islame dhe Kuranin. Si rezultat i kësaj, u bënë përpjekje për t'u mësuar fëmijëve alfabetin, Kuranin, për t'u mësuar fëmijëve përmendsh disa "sure"[23] të Kuranit, bazat e fesë, mënyrën e leximit të Kuranit, bukurshkrimin dhe katër veprimet kryesore aritmetike (mbledhjen, zbritjen, shumëzimin dhe pjesëtimin) të njohura si *"Kara cumle"*. Përveç kësaj, atyre u kërkohej të lexonin fjalorë të caktuar poetikë në arabisht dhe persisht, si *"Subha-i sibyān"* dhe *"Tuhfe-i Vehbi"*[24], të cilët u shndërruan në klasikë gjatë shek. XVIII për të lehtësuar mësimin e tyre.[25]

Në disa mejtepe mësohej më shumë.[26] Kështu p.sh. në disa mejtepe tona mësoheshin: *"Leximi i Kuranit", "Texhvidi,*[27] *"Ilmihali",*[28]

[23] *"Sure",* ar. *"kaptina", "pjesë",* të Kuranit. Kurani përbëhet prej 114 sureve apo kaptinave.

[24] Në Arkivin e Kosovës ruhet një fjalor i tillë arabisht-persisht në dorëshkrim me titull *"Tuhfe-i s-Sibyān",* i kopjuar më 841/1437-8, që është edhe dorëshkrimi më i vjetër në Arkivin e Kosovës. Shih: Sadik Mehmeti, *Dorëshkrimet orientale në Arkivin e Kosovës*, botoi "Arkivi i Kosovës", Prishtinë, 2008.

[25] Cahid Baltaci, *Osmanli Medreseleri (XV-XVI Yüzyillarda)*, vëll. 1, M.Ü. Ilāhiyat Fakültesi Vakfi Yayinlari, nu. 198, Stamboll, 2005, f. 78; Ekmeleddin Ihsanoğlu, *Institucionet studimore-shkencore...,* po aty, f. 376.

[26] Hajrudin Ćurić, *Muslimansko školstvo...,* po aty,f. 40.

[27] *Texhvidi*është shkencë e veçantë e cila merret me studimin e artikulimit dhe të vetive të shkronjave arabe, në mënyrë që të mësohet të kënduarit e drejtë dhe të bukur të Kuranit. Tek ne është përdorur "*Karabāsh Texhvīdi",* të cilin e ka shkruar *'Abdurrahmān Karabāşi* (vdiq në Stamboll, më 904/1498), por edhe texhvid të tjerë, si ai i Hafiz Ferīd efendiut etj. Më gjerësisht për këtë shih: Sadik Mehmeti, *Texhvidi tek shqiptarët (me vështrim të veçantë "Texhvidi" i mulla Mehmet ef. Salihut)*, Takvim/Kalendra, 2012, Prishtinë. Për identifikimin e veprave dhe autorëve në këtë punim janë konsultuar këto burime: Jozef Blaškovićs, *Arabische, turkische und persische handschriften der Universitatsbibliothek in Bratislava*, Bratisllavë, 1961; Carl Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur*, G-I-II, S I-III. Leiden 1937-1949, v. III; Kasim Dobraća, *Katalog arapski, turskih i perzijskih rukopisa*, svezak prvi, Sarajevo, 1963; Ibid, *Katalog arapski, turskih i perzijskih rukopisa,* svezak drugi, Sarajevo 1979; *Turkiye Yazmalari Toplu Katalogu* (The Union Catalogue of Manuscripts in Turkey), III/07, Istanbul 1982. Kurse për ekzemplarët e këtyre veprave në dorëshkrim që ruhen në Arkivin e Kosovës, shih Sadik Mehmeti: *"Dorëshkrimet orientale në Arkivin e Kosovës"*, Prishtinë, 2008.

[28] *"Ilmi hāl"-i,* përmban rregullat themelore të dogmatikës islame. Ka disa autorë që kanë shkruar këso veprash, por më i njohuri dhe që është përdorur edhe tek ne është *"Mizrākli ilmihāl-i"* në gjuhën turke, i njohur sipas titullit në kopertinën e botimit të parë litografik, autori nuk është i njohur.

"Ilmi ahlāku", [29] *"Fikhu",* [30] *"Hadithi",* [31] *"Munja",* [32] *"Halebija",*[33] *"Risaleja e Bergiviut,*[34] *"T'alimu 'l-muteallim",*[35] *"Alet",*[36] dhe doracakë të tjerë.

Arsimi në mejtepe ishte falas, nëse, sikurse u tha më sipër, mejtepi ishte themeluar nga pasanikë apo shtetarë, sepse në ata i caktonin mejtepit prona të caktuara si vakëfe, prej të cilave nxirrej rroga e mësuesve. Ndonjëherë prej vakëfeve plotësoheshin nevojat e nxënësve për ushqim dhe veshmbathje, sidomos për ata që ishin jetimë dhe të varfër.[37]

Edhe pse kishte këndvështrime të ndryshme në lidhje me gjuhën e mësimdhënies në këto shkolla fillore, në përgjithësi në ligjërim pranohej të përdorej gjuha amtare e nxënësit,[38] sepse fëmijët joturq dhe joarabë kishin vështirësi për të kuptuar tekste në gjuhën arabe ose turke dhe as që dinin të gjendeshin në tekstet e vështira në këto gjuhë.[39]

[29] *"Ilmi ahlāk",* përmban rregullat themelore nga morali. Me këtë emër ka shumë vepra nga shumë autorë.

[30] "*Fikhu"* përfshin rregullat dhe të drejtën e Sheriatit.

[31] *"Hadith"* është tradita islame.

[32] Titulli i plotë i kësaj vepre është *"Munyetu 'l-Musallī ve Gunyetu 'l-Mubtedī",* e autorit Sadiduddīn Muhammed bin el-Kaşgārī (vd. 705/1306). Ka të bëjë ekskluzivisht me rregullat e namazit. Ka përjetuar disa komente. Më i njohuri është ai i Ibrāhīm ibn Muhammed bin Ibrāhīm el-Halebī (vdiq më 956/1549). Ky autor ka dy komentime: ai i shkurti me titullin *"Gunyetu ' l-Mutemlī fī şerhi Munyetu l-Musallī",* që njihet me emrin e *"Halebi i vogël",* për t'u dalluar nga komentimi tjetër i gjerë me emrin e popullarizuar *"Halebi i madh",* që të dy këto vepra shumë të përdorura në shkollat islame dhe ndër ulematë tanë.

[33] "*Halebiya"* është doracakë për gjuhën arabe, përndryshe një nga komentimet e veprës *"Munya"*. Autor është Ibrāhim ibn Muhammed al-Halebī (vd. 1549).

[34] *"Risāle-i Bergivī",* është doracakë i dogmatikës islame në gjuhën turke, e autorit Muhammed ibn Pir 'Ali al-Birgevi (vd. 1573).

[35] *"T'alīmul-mute'allim",* është vepër e autorit Burhanuddīn ez-Zarnuği (shek XII). Përmban rregulla didaktike morale në gjuhën arabe, të cilat duhet t'i mësoj nxënësi.

[36] *"Alet'",* është gramatikë dhe sintaksë e gjuhës arabe.

[37] Leila Sabbagh, *Aspekte të jetës intelektuale...*, po aty, f. 253.

[38] Ekmeleddin Ihsanoğlu, *Institucionet studimore-shkencore dhe arsimore osmane*, në: Historia e Shtetit, shoqërisë dhe qytetërimit osman, vëll. II, AIITC, Tiranë, 2009, f..376.

[39] Hajrudin Ćurić, *Muslimansko školstvo ...,* po aty, f. 40.

Fëmijët detyroheshin të mësonin edhe individualisht jashtë klasave të mësimit. Për një kohë shumë të gjatë mësohej nga tekste të shkruara me dorë. Më vonë u paraqitën tekstet e para të botuara, të njohura si*"supare", "sufare", "suphare",* nga të cilat një kohë të gjatë kanë mësuar fëmijët.[40]

Për sa i takon strukturës së nxënësve në mejtepe, këto shkolla kanë qenë:

- *të djemve*
- *të vajzave* dhe
- *të përzier.*

Kurse, për sa i përket arkitekturës, të gjitha këto shkolla janë ndërtuar, sikurse u tha, me iniciativën e individëve, si vakëfe të tyre ose edhe të banorëve vendorë dhe sipas modelit të arkitekturës osmane, që është pjesë e arkitekturës islame në përgjithësi, e cila, gjeti zbatimin tërësisht në shekujt XV e XVI.[41] Edhe pse mejtepet në Kosovë i hasim që nga fillimi i shek. XVI, deri më sot nuk është ruajtur ndonjë godinë shkolle nga shekujt e parë të pushtimit osman dhe pavarësisht se mejtepe kishte kudo dhe më së shumti, ato janë institucionet arsimore që janë ruajtur më së paku, për shkak se ishin të ndërtuara me material jo shumë të qëndrueshëm. Sidoqoftë, disa godina të ish-mejtepeve të mëvonshme i njohim sipas fotografive që kanë arritur deri në ditët e sotme[42], me se na mundësohet të njohim disa karakteristika kryesore të ndërtimit dhe formave arkitektonike të tyre.

Me reformat e viti 1839, Qeveria osmane do të bënte përpjekje të mëdha për t'i mbyllur këto shkolla klasike (sibjān mejtepet), dhe në vend të tyre, për arsimin fillestar të fëmijëve myslimanë, të hapte shkolla shtetërore fillore të reformuara, të quajtura *mejtepe iptidāije.*

[40] Hajrudin Ćurić, *Muslimansko školstvo...,* po aty, f. 40..
[41] Madžida Bećirbegović, *Prosvjetni objekti islamske arkitekture na Kosovu,* në: "Starine Kosova", nr. VI-VII, Prishtinë, 1972-1973, f. 81-96.
[42] Madžida Bećirbegović, *Prosvjetni...,*po aty, f. 81-96.

Me gjithë këto përpjekje dhe me gjithë hapjen e mejtepeve të reformuara, mbyllja e mejtepeve klasike nuk do të ndodhte, të paktën jo në masën siç parashihte Qeveria osmane, sepse shkollat sibjān ose mejtepet klasike do të vazhdonin punën e tyre deri në fund të Perandorisë Osmane. Për më tepër, do të zhvillohet një rivalitet i ashpër në mes të mësuesve të sibjān mejtepeve klasike dhe mësuesve të mejtepeve të reformuara ose iptidāije. Masat konservatore të prira edhe nga ulemaja me qëndrime të tilla, nuk do të pranonin lehtë që fëmijët myslimanë të ndiqnin shkollat e reformuara (mejtepet iptidāij). Këtë dualitet dhe këtë kundërshti do ta gjejmë deri në fund të Perandorisë Osmane. Kjo ndodhte edhe sepse me lejimin e shkollave fillore klasike, qeveria parandalonte reagimin e atyre që ishin kundër modernizimit.[43] Një vështirësi tjetër për Qeverinë Osmane ishte edhe mungesa e mësuesve të kualifikuar për të dhënë mësime në mejtepet e reformuara, si dhe vështirësitë financiare me të cilat përballej Perandoria.

Prandaj edhe pas Tanzimatit do të vepronin dy lloje të shkollave fillore, ku fëmijët mysliman merrnin mësimet fillestare: *mejtepet sibjān* dhe *mejtepet iptidāije*. Ne në këtë punim i kemi trajtuar vetëm mejtepet klasike (sibjan mejtepet) në Kosovë.

[43] Necati Demir, *Education in Kosovo among 1877-1912 according to the Prime Ministry Ottoman Archives*, në; "Zeitschrift für die Welt der Türken", vëll. 2. Nr. 3 (2010), f. 26.

Sibjān mejtepet në Kosovë

Sibjān mejtepet e para në Kosovë, sikurse u tha, paraqiten për herë të parë në fillim të shek. XVI, kurse në shek. XVII, krahas me përhapjen e shpejtë të Islamit, që e përvetësuan shqiptarët në mënyrë masive, shkolla të tilla u hapën shumë më tepër, qoftë krahas me ndërtimin e xhamive qoftë pranë xhamive. Këto mejtepe, tek ne në Kosovë, të shumtën, kanë vepruar falë angazhimit dhe iniciativave private. Disa prej tyre i kanë themeluar vakëflënës dhe bamirës të ndryshëm, dhe jo vetëm i kanë themeluar ato, por kanë lënë edhe vakëfe të bollshme për mbajtjen dhe mbarëvajtjen e tyre. Këto vakëfe janë theksuar në mënyrë të prerë së bashku me kushtet e tjera në vakëfname nga ana e vetë vakëflënësit. Kurse disa mejtepe të tjera i kanë mbajtur vetë qytetarët me kontributet e tyre. Kjo ka ndikuar edhe në punën dhe mbarëvajtjen e mejtepit. Dhe jo vetëm kaq, por kjo ka ndikuar në nivelin e mësimit dhe drejtimet e zhvillimeve në mejtepe. Vakëflënësit ndikimin e tyre e arrinin me kushtet e ndryshme që përcaktonin në vakëfnametë e tyre. Ata, me kushtet e veta, siguronin kujdesin material për fëmijët që shkolloheshin në këto mejtepe.

Mahmud pashë Rrotlla nga Prizreni në *Vakëfnamenë* e tij të legalizuar në vitin 1831, për furnizimin e nxënësve *"kishte paraparë 800 groshë".*[44] Ka raste kur vakëflënësit kishin siguruar mjetet për blerjen e rrobave dhe kishin kushtëzuar që për çdo Ramazan, në prag të natës së Kadrit,[45] ato t'i ndaheshin secilit fëmijë në mejtep.[46] Kishte nga vakëflënësit, p.sh., që përcaktonin që çdo fëmije t'i ndahej ushqim, ose pemë, ose ëmbëlsira në prag të ditës së xhuma.[47] Vakëflënësit ndikonin po ashtu edhe në ligjëratat e mejtepeve edhe me kërkesa pedagogjike. Kështu, përveç të tjerash, vinin kushte të tilla që mësuesi në mejtep gjithmonë "*duhettë jetë i buzëqeshur, i këndshëm, i butë",* ose ndaj të gjithë nxënësve të këtë sjellje sikur babai ndaj fëmijëve të vet, *"duke mos bërë kurrfarë dallimi në mes tyre".*[48]

[44] Hasan Kaleši- Ismail Eren, *Prizrenac Muhamud paša Rotul...,* po aty,f.56.
[45] *Nata e Kadrit (ar. Leyletu 'l-Kadr)* njihet dhe festohet si Natë e Madhe dhe bjerë në natën e 27 të muajit Ramazan, sipas kalendarit Hixhri.
[46] Dževat Hodžić, *Vakuf i islamska prosvjeta u našim krajevima...,* po aty, f. 33.
[47] Po aty, 33.

Koxha Sinan Pasha në mejtepin e tij në Kaçanik kishte kushtëzuar që *"mualimi/mësuesi të ishte njohës i mirë i Kuranit dhe texhvidit, me tipare pozitive, me moral të fortë që do t'i mësonte fëmijët e myslimanëve që të lexonin Kuran".*[49]

Meqenëse mejtepet vizituara kryesisht mjaft, ndonjëherë vakëflënësit (p.sh. Koxha Sinan Pasha, Kuklibegu etj.) caktonin ndihmësin për mësuesin, respektivisht zëvendësin, me kusht që ai të ishte *"një njeri i mirë dhe i ditur, i cili do të jetë zëvendës i mësuesit: ai do t'i përsërisë leksionet para nxënësve".*[50]

Duhet pasur parasysh edhe fakti se vakëflënësit gati përherë caktonin edhe sasinë e pagave për mësuesit/mualimët në mejtepe. Mahmud pashë Rrotlla, për mualimin e mejtepit të tij, *"kishte caktuar 140 groshë",*[51] kurse Kuklibegu kishte paraparë *"dy akçe për mualimin, kurse një akçe për zëvendësin e mualimit, repetitorin".*[52]

Falë këtyre bamirësve të mëdhenj dhe kontributeve të qytetarëve, ky lloj i shkollave në vendin tonë ka njohur një shtrirje të madhe dhe ka zgjatur deri me largimin e Perandorisë Osmane, e madje edhe më vonë.

Shënime mbi shkollat fillore klasike islame në Kosovë në shek. XVII gjejmë në *"Seyyāhatnāme"*-në e Evlija Çelebiut.[53] Siç shihet

[48] Po aty, 33.
[49] Hasan Kaleši, *"Najstariji vakufski dokumenti...,* po aty, f. 304.
[50] Po aty, f. 303.
[51] Hasan Kaleši- Ismail Eren, *Prizrenac Muhamud paša Rotul...,* po aty, f. 56.
[52] Hasan Kaleši-Ismail Redžep, *Prizrenac Kukli beg i njegove zadužbine...,* po aty, f. 164.
[53] Evlia Çelebi, *Shqipëria 350 vjet më parë*, përkthyer nga Sali Vuçiterni, "Horizont", Tiranë, 2000; Evlija Çelebiu, *Në Shqipëri dhe në viset fqinje: Kosovë, Mali I Zi, Ohër,* përgatitur nga Robert Elsie, përkthyer nga Abdurrahim Myftiu, SHB. "55", Tiranë, 2008.

nga udhëpërshkrimet e Evlijait, shkolla të tilla ka pasur në shumë qytetet shqiptare, si në Ohër, Gostivar, Shtip, Shkup, Manastir etj., mirëpo, për sa u përket atyre në qytetet e Kosovës, Evlija nuk jep shumë shënime. Për disa qytete përmend se kishin mejtepe, pa e thënë numrin e tyre. Kështu ai shkruan.*"Në Kaçanik, ka një shkollë fillore* (mejtepi i Koxha Sinana Pashës-S.M.)",[54] në Vuçitërnë *"ka shumë shkolla, një xhami e vjetër, teqeja, gjyqi dhe gjithsej 2.000 shtëpi. Populllsia është rumeliote dhe flasin shqip dhe turqisht"*.[55] Për qytetin e Prishtinës E. Çelebiu thotë: *"Qyteti ka 2060 shtëpi, ka gjithsej 12 faltore, gjashtë prej të cilave janë xhami për t'u falur. Ka medrese, ka shkolla hadithi, ka po ashtu edhe shkolla fillore* (pa e saktësuar numrin)*"*.[56] Në Gjakovë Evlijai kishte parë *"200 shtëpi, 2 xhami të mëdha, goxha të zbukuruara; disa faltore etj."*.[57] Sigurisht që pranë këtyre faltoreve do të kenë ekzistuar edhe mejtepet.

Shkollat fillore klasike islame në shek. XVII e XVIII ka pasur me shumicë në Prizren, Pejë, Mitrovicë dhe në qytete e fshatra të tjera. Meqë në udhëpërshkrimin e E. Çelebiut dhe në burimet e tjera mungojnë këto të dhëna mbi shkollat dhe numrin e tyre në atë periudhë kohore, është e vështirë të dihet edhe numri i saktë i tyre.

Ekzistimin e këtyre shkollave në Kosovë e përmendin edhe udhëpërshkruesit e tjerë në shek. XIX. Në punimin e anglezeve Makenzi dhe Irbi: *"Udhëtim nëpër tokat sllave të Turqisë dhe Evropës"*[58] gjenden shënime mjaft të rëndësishme mbi shkollat për fëmijët shqiptarë, e posaçërisht mbi shkollat shqipe për vajza. Autoret përmendin disa shkolla për vajza në qytetet Prishtinë dhe Vushtrri. Ato shkruajnë se

[54] Evlija Çelebiu, *Në Shqipëri dhe në viset fqinje…,* po aty, f. 20.
[55] Po aty, f. 14-15.
[56] Po aty, f. 18.
[57] Po aty, f. 41.
[58] Makenzijeva Mjur – A.P. Irbijeva, *Putovanje po slovenskim zemljama Turske i Evrope,* Beograd, 1968, f. 178.

në Prishtinë ishte dëshira e sulltanit që të gjithë fëmijët e nënshtetasve të tij të shkonin në shkollë, duke mos përjashtuar as fëmijët e shqiptarëve[59]. Koxhabashi i Prishtinës, i njohur deri atëherë si kundërshtar "që femrat të mësojnë shkrim-lexim para meshkujve, u shpjegoi autoreve se: "Tani vetëm në qoftë se edhe arnautët e vegjël lidhen për banka..., në qoftë se arnautët nisin të shkojnë në shkollë njësoj si njerëzit e tjerë, atëherë kjo, s'do mend, do të jetë mrekulli nga Zoti".[60] "Shkollat shqipe për femrat",[61] sipas këtij burimi, kishte në këto vende:

1. Në Prishtinë (këtë shkollë autoret nuk e kanë vizituar).

2. Në Vuçitërnë. Në shkollë janë mësuar më së shumti lutjet turke, për se autoret kanë zhvilluar edhe një bisedë me nxënësët e shkollës fillore osmane të Vushtrrisë:

- Ai kuptoni lutjet që i bëni? - ishte pyetja e udhëpërshkrueseve.
- Nuk i kuptojmë.
- A flet ndonjëra nga ju turqisht? - ishte pyetja tjetër që iu bë nxënëseve.
- Jo, nuk flet asnjëra.

"Një nxënëse", - thonë autoret, - "na shpjegoi se të gjitha këto femra janë vetëm shqiptare".[62]

Në vitin 1822 në Vushtrri kishte një sibjan mejtep me mësues Sylejman efendiun.[63]

3. Në Pejë, po ashtu ekzistonte "shkolla muhamedane për vajza", në të cilën, pos dy a tri çupave, nxënësët e tjera ishin "vajza tashmë të rritura, e disa madje kishin kaluar kohën e lulëzimit të rinisë; shihej qartë se ky ishte tubim i shqiptareve të Pejës".[64] Mësimi edhe

[59] Po aty, f. 178. Krhs.: Jašar Redžepagić, *Školstvo i prosveta na Kosovu...*, po aty, f. 17-18.
[60] Makenzijeva Mjur – A.P. Irbijeva, *Putovanje...* po aty, f. 178; Jašar Redžepagić, *Školstvo i prosveta...,* po aty, 18.
[61] Po aty.
[62] Makenzijeva Mjur – A.P. Irbijeva, *Putovanje...,* po aty, f. 206
[63] Jašar Redžepagić, *Školstvo i prosveta na Kosovu...*, po aty, f. 14.
[64] Po aty, f. 305

në këtë shkollë zhvillohej në gjuhën turke, e cila *"nuk flitet në Pejë dhe në Gjakovë".*[65]

4. Në Prizren, autoret kishin parë se ekzistonin "disa shkolla turke dhe të tjera", pa saktësuar numrin e tyre. Ato shtonin se në Prizren "Popullsia flet shqip dhe turqisht".[66]

Ekzistimin e shkollave/mejtepeve ku mësonin fëmijët e shqiptarëve në Kosovë, e përmend në udhëpërshkrimin e tij edhe M. S. Milojeviç, i cili merrej kryesisht me gjuhën shqipe në këto shkolla. Ai thoshte se në fshatrat e rrethinës së Pejës të gjithë të turqizuarit, bejlerët dhe të tjerët, që kanë qeverisur deri në vitin 1835 në këto fshatra krejtësisht të pavarur nga perandoria, tashmë mësojnë "shkiptarist" (shqip).[67] Sipas këtij udhëpërshkruesi, në Prishtinë në vitet '70 të shek. XIX ekzistonin shtatë shkolla fillore,[68] kurse në Mitrovicë kishte vetëm një shkollë fillore osmane.[69]

Të dhëna të rëndësishme për numrin e mejtepeve klasike osmane në Kosovë, numrin e nxënësve dhe numrin e mësuesve (mualimëve), na japin pa dyshim vjetarët osmanë (*sālnāme*-të), pavarësisht se në kohën kur janë botuar këta vjetarë, krahas mejtepeve klasike tashmë vepronin edhe mejtepet e reformuara (mejtepet iptidāije).

Kështu, sipas këtyre burimeve, *në Prishtinë* në vitin 1874 ishte 17 mejtepe klasike,[70] kurse në vitin *1302 (1884-85)* vepronin 9 të tilla me gjithsej 733 nxënës dhe me të ardhura vjetore prej 9.936 groshëve,[71] në këto lagje:

[65] Po aty,f. 305.
[66] Po aty, f. 354.
[67] M. S. Milojević, *Putopis dela prave Stare Srbije,* vëll. II, Beograd 1872, f. 6-7.
[68] Po aty, 13.
[69] Po aty, f. 83.
[70] Jašar Redžepagić, *Školstvo i prosveta na Kosovu...,* f. 20.
[71] *Sālnāme-i Vilāyet-i Kosova,* 1302 (1884-85),f. 57.

1. Mejtepi i Xhamisë së Madhe (Cāmi-i Kebīr), me mësues Selim efendiun,
2. Mejtepi i Xhamisë së Vogël (Cāmi-i sagīr), me mësues Jahja efendiun,
3. Mejtepi "Junus efendi", me mësues Abdyl efendiun,
4. Mejtepi "Hasan Beg", me mësues hafiz Sulejman efendiun,
5. Mejtepi "Alaudin", me mësues Ibrahim efendiun,
6. Mejtepi "Hatunije", me mësues Hajrullah efendiun,
7. Mejtepi "Jusuf Çelebi", me mësues Osman efendiun,
8. Mejtepi "Ramadanije", me mësues Ramë efendiun,
9. Mejtepi "Jarar Çeribaşi", me mësues hafiz Mehmed efendiun[72].

Ndërkaq, në fshatrat që vareshin nga kazaja e Prishtinës, vepronin 7 mejtepe klasike me 270 nxënës e 89 nxënëse, gjithsej 369 nxënës, si më poshtë:

1. Pleshinë, 12 nxënëse e 40 nxënës,
2. Zaskok, 15 nxënëse e 38 nxënës,
3. Ribar, 7 nxënëse e 30 nxënës,
4. Koshare, 14 nxënëse e 40 nxënës,
5. Shtime, 8 nxënëse e 25 nxënës,
6. Azizije, 18 nxënëse e 50 nxënës,
7. Magurë, 10 nxënëse e 27 nxënës,
8. Hajvali, 5 nxënëse e 20 nxënës.[73]

Në fshatin Pleshinë, shkruan në sāllnāmenë e këtij viti, mulliri që gjendej afër mejtepit sillte të ardhura vjetore rreth 20 kg grurë për shkollën, me këto paguhej edhe mësuesi, kurse për mejtepin e Shtimes

[72] Po aty.
[73] *Sālnāme-i Vilāyet-i Kosova,*, 1302 (1884-85), f. 58.

dhe Magurës ekzistonin vakëfe të posaçme, kurse mësuesit e fshatrave të tjera paguheshin nga banorët.[74]

Në vitin 1304 (1886-1887), Prishtina kishte 6 mejtepe klasike me gjithsej 470 nxënës me mësues të njëjtë (atë vit nuk ishte zhvilluar mësimi në shkollat "Ramadanije" dhe "Jusuf Çelebi").[75]

Ndërkaq në fshatrat e kazasë së Prishtinës në vitin 1886-1887 vepronin 10 sibjān mektebe me gjithsej 332 nxënës: Mejtepi në Babimos me 47 nxënës, në Zaskok me 18, në Ribar me 28, në Koshare me 20, në Shtime me 30, në Pleshinë me 15, në Magurë 25, në Hajvali 46, në Sllatinë (Hajrije) 47, në Janjevë 56 nxënës.[76]

Në vitin 1305 (1887-88) gjendja e mejtepeve klasike në Prishtinë paraqitej e njëjtë si një vit më herët me gjithsej 480 nxënës[77], kurse në fshatrat e kazasë së Prishtinës, kishim këtë gjendje: në Magurë me 15 nxënës e 10 nxënëse, në Hamidije me 47 nxënës, në Azizije 72 nxënës, në Hajrije (Sllatinë) me 46 nxënës, në Janjevë 60 nxënës, në Talinovc 33 nxënës, në Koshare 28 nxënës, në Shtime 34, në Med'hije 41 nxënës, në Shukrije 54, në Hajvali 40, në Pleshinë, 20 nxënës. Gjithsej 500 nxënës.[78]

Në vitin 1311 (1893-1894) qyteti i Prishtinës kishte gjashtë meketebe me gjithsej 450 nxënës:

1. Mejtepi i Xhamisë së Madhe, mësues Selim efendiu, me 70 nxënës.
2. Mejtepi i Xhamisë së Vogël, mësues Jahja efendiu, me 60 nxënës.
3. Mejtepi i Xhamisë së Re, mësues Abdyl efendiu, me 140 nxënës.

[74] Po aty.
[75] *Sālnāme-i Vilāyet-i Kosova,* 1304 (1886-1887), f. 76.
[76] Po aty.
[77] *Sālnāme-i Vilāyet-i Kosova,* 1305 (1887-88), f. 73
[78] Po aty, f. 74.

4. Mejtepi i mëhallës së Alaudinit, mësues Ibrahim efendiu, me 90 nxënës.
5. Mejtepi mëhallës Hasan Beg, mësues Sylejman efendiu, me 50 nxënës
6. Mejtepi i mëhallës Jarar Çeribashi, mësues Hafiz Ejup efendiu, me 40 nxënës.[79]

Në vitin 1312 (1894-1895) në gjithë kazanë e Prishtinës punonin 61 mejtepe, prej tyre 53 ishin klasike dhe 8 të reformuara, me gjithsej 1.090 nxënës, prej tyre 1088 djem, 2 vajza; 32 prej tyre ishin hapur në kohën e sulltan Abdyhamitit.[80]

Në vitin 1314 (1896) në vetë qytetin e Prishtinës paraqitej gjendje e njëjtë e shkollave fillore klasike me 450 nxënës.[81] Kurse në vitin 1318 (1900-1901) kishte një numër më të madh të nxënësve në vetë qytetin e Prishtinës (gjithsej 737 nxënës), mësues të rinj dhe atë vit u hap edhe mejtepi sibjān i mëhallës "Kaderije":

1. Mejtepi i Xhamisë së Madhe, mësues Muharrem efendiu, me 20 nxënës.
2. Mejtepi i Xhamisë së Vogël, mësues Abdurrahim efendiu, me 50 nxënës.
3. Mejtepi i Xhamisë së Re, mësues Abdyl efendiu, me 150 nxënës.
4. Mejtepi i mëhallës Alaudinit, mësues Ibrahim efendiu, me 97 nxënës.
5. Mejtepi mëhallës Hasan beg, mësues Hafiz Jusuf efendiu, me 60 nxënës.

[79] *Sālnāme-i Vilāyet-i Kosova,* 1311/1893-94, 132.
[80] *Tanzimat'tan cumhuriyet'e modernleşme sürecinde eğitim istatistikleri 1839-1924/*Education statistics in modernazition from the Tanzimat to the Republic/Tarihi Istatistikler dizisi/Historical Statistic series, Cilt/Volume 6, Hazirlayan Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ö. Alkan, Ankara 2000, f. 93.
[81] *Sālnāme-i Vilāyet-i Kosova,* 1314 (1896), 183.

6. Mejtepi i mëhallës Junus efendi, mësues Hafiz Sylejmani, me 100 nxënës.
7. Mejtepi i mëhallës Jarar Çeribashi,mësues Hafiz Ejup efendiu, me 40 nxënës.
8. Mejtepi i mëhallës Ramadanije, mësues Rashid efendiu, me 50 nxënës.
9. Mejtepi i mëhallës Hatunije, mësues Shakir efendiu, me 100 nxënës.
10. Mejtepi i mëhallës Kaderije, mësues Miftar efendiu, me 70 nxënës.[82]

Në vitin 1322 (1904) në fshatin Komoran ekzistonte një sibjan mejtep, mësuesit të të cilit, Mulla Muharremi i biri i Arsllanit, nga të ardhurta e dyqanit që kishte lënë vakëf, ia kishte ndarë 100 groshë.[83]

Në Vushtrri në vitin 1874 kishte 3 mejtepe dhe 2 yazūm mejtepi, d.m.th. "shkolla për shkrim",[84] gjë që dëshmon se në atë kohë kaligrafisë dhe shkrimit i kushtohej mjaftë kujdes, sigurisht për nevoja të administratës. Sipas Sāllnāmesë së vitit 1311 (1893-94) në këtë qytet kishte dy sibjān meketebe me njëqind e shtatëdhjetë nxënës, djem e vajza.[85] Edhe në vitin 1314 (1896), kishte po aq nxënës,[86] kurse në vitin 1318 (1900-1901) kishte dy mejtepe me 164 nxënës e 57 nxënëse, gjithsej 221 nxënës.[87]

Dihet me siguri se në Vushtrri, pranë xhamisë "Gazi Ali beg" dhe xhamisë "Karamanli", kishte mejtepe, e deri vonë ka ekzistuar edhe ndërtesa e mejtepit të Xhamisë së Çarshisë, i cili gjendej në katin e dytë, mbi një dyqan, i cili "për nga madhësia dallonte mjaft nga mejtepet e vogla të mëhershme, kurse për nga pamja nuk dallohej nga arkitektura banesore e qytetit".[88]

[82] *Sālnāme-i Vilāyet-i Kosova,* 1318 (1900-1901), f. 548.
[83] Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara, *Defteri nr. 990, f. 9, paragrafi 7, "Muharrem bin Arslan Vakfı"*. Kopja e kësaj vakëfnameje gjendet në Arkivin e Kosovës.
[84] Jašar Redžepagić, *Školstvo i prosveta na Kosovu...,* po aty, 148.
[85] *Sālnāme-i Vilāyet-i Kosova,* 1311/1893-94, 142.
[86] *Sālnāme-i Vilāyet-i Kosova,* 1314 (1896), 200
[87] *Sālnāme-i Vilāyet-i Kosova,* 1318 (1900-1901), 590.

Qyteti i Gjilanit në vitin 1874 kishte një sibjān mejtep.[89] Në vitin 1314 (1896) kishte një sibjān mejtep në mëhallën "Atik" me 80 nxënës.[90] Kurse në vitin 1318 (1900-1901)[91] në fshatrat e kazasë së Gjilanit vepronin këto sibjān mejtepe:

Nr.	Fshati	Mësuesi/mualimi	Nr. i nxënësve
1.	Llashticë	Fetah efendiu	25
2.	Remnik	Rexhep ef.	30
3.	Reka (Haxhajt)	Bajram ef.	30
4.	Caravajkë	nuk shënon emri	nuk shënon numri
5.	Sllakoc	Hasan ef.	45
6.	Bresallc	Islam ef.	25
7.	Cërnicë	Jashar ef.	42
8.	Zhiti	Ramadan ef.	30
9.	Pozhoran	Mustafa ef.	15
10.	Sllatinë e Epërme	Ahmet ef.	60
11.	Sadovinë e Çerkezëve	Osman ef.	25
12.	Komogllavë	Ramadan ef.	60
13.	Smirë	Arif ef.	25
14.	Novobërdë	Fjezullah ef.	40
15.	Budrikë e Epërme	Hasan ef.	15
16.	Malishevë	Haxhi Salih ef.	80
17.	Pograxhë	Zejnullah ef.	48
18.	Dobërçan	Jusuf ef.	60
19.	Hodonoc	Jusuf ef.	30

[88] Madžida Bećirbegović, *Prosvjetni objekti...,* po aty, f. 88.
[89] Jašar Redžepagić, *Školstvo i prosveta na Kosovu...,* po aty, 148.
[90] *Sālnāme-i Vilāyet-i Kosova,* 1314 (1896), 204.
[91] *Sālnāme-i Vilāyet-i Kosova,* 1318 (1900-1901).

20.	Karaçevë e Epërme	Shaban ef.	15
21.	Zarbicë	Hasan ef.	15
22.	Rogaçicë	Hasan ef.	20
23.	Hogosht	Hasan ef.	45
24.	Desivojc	Jakup ef.	76
25.	Krilevë	Fazli ef.	20
26.	Koretin	Behlul ef.	26
27.	Busavat	Sejdi ef.	15
28.	Përlepnicë	Salih ef.	30
29.	Poliçkë	Shaban ef.	nuk shënon numri
30.	Gumnishtë	Islam ef.	nuk shënon numri
31.	Marec	Hasan ef.	nuk shënon numri
32.	Svircë	Xhafer ef.	nuk shënon numri
33.	Zajçec	Hasan ef.	nuk shënon numri
34.	Shipashnicë e Epërme	Sylejman ef.	nuk shënon numri
35.	Kopernicë	Ymer ef.	nuk shënon numri
36.	Topanicë	Ejup ef.	nuk shënon numri
37.	Vërbica e Poshtme	Hasan ef.	nuk shënon numri
38.	Gjylekar	Iljaz ef.	nuk shënon numri
39.	Mirosala	Latif ef.	nuk shënon numri
40.	Livoç i Poshtëm	Jashar ef.	nuk shënon numri

Qyteti i Mitrovicës në vitin 1311 (1893-94), kishte tre sibjān mejtepe, dy të vajzave dhe një të përzier, me gjithsej 107 nxënës: Në mejtepin e parë mësues ishte Mustafë efendiu, dhe ai kishte 50 nxënëse, në mejtepin e dytë mësues ishte Haxhi Jamin efendiu me 30 nxënëse, dhe mejtepi i fshatit Banjë me mësues Ibrahim efendiun, me 12 djem e 15 vajza.[92]

[92] *Sālnāme-i Vilāyet-i Kosova,* 1311/1893-94.

Edhe në vitin 1314 (1896) ishte e njëjtë gjendja e mejtepeve, e mësuesve dhe numri i nxënësve.[93]

Në kazanë e Pejës në vitin 1874 kishte 12 sibjān mejtepe.[94] Sipas të dhënave të vitit 1886 ekzistonin dhjetëra shkolla sibjān. Kurse në vitin 1894-1895 punonin 48 shkolla fillore, prej tyre 39 klasike (sibjān) dhe 9 moderne (iptidāije), me gjithsej 1151 nxënës, prej tyre 846 djem, 305 vajza; 7 prej tyre ishin hapur në kohën e sulltan Abdyhamitit.[95]

Në vitin 1314 (1896), ndërkaq, qyteti i Pejës kishte 16 shkolla sibjān për meshkuj e një për femra, dhe të tjera nëpër fshatra.[96]

Deri vonë janë ruajtur godinat e dy mejtepeve në qytetin e Pejës: ajo e mejtepit në Mëhallën e Rizvanit dhe ajo e mejtepit të Çarshisë. Mejtepi në Mëhallën e Rizvanit, te "Kurshumli xhamia", ishte në një ndërtesë të vogël përdhese me një lokal. Për nga pamja tërhiqnin shikimin dritaret në fasadën e përparme, të njësuar në një tërësi. Kurse mejtepi i Çarshisë gjendej në qytet, në katin mbi një farkëtari. Kishte një lokal të madh dhe një hapësirë hyrëse të vogël. Edhe në këtë godinë, fasada kryesore ishte e hapur me disa dritare. Në të dy rastet paraqitej arkitektura tradicionale e ndërtimit.[97]

[93] *Sālnāme-i Vilāyet-i Kosova,* 1314 (1896), f. 195.
[94] Jašar Redžepagić, *Školstvo i prosveta na Kosovu...,* po aty, 148.
[95] *Tanzimat'tan cumhuriyet'e modernleşme sürecinde eğitim istatistikleri 1839-1924…,* po aty, f. 93.
[96] Sālnāme-i Vilāyet-i Kosova, 1314 (1896), 290.
[97] Madžida Bećirbegović, *Prosvjetni objekti...,* po aty, f. .

Foto 1. Ish-Mejtepi në Mëhallën e Rizvanollit në Pejë

Në qytetin e Gjakovës në vitin 1874 kishte 17 mejtepe.[98] Në vitin 1311 (1893-1894) punonin 18 mejtepe sibjān, prej tyre 14 ishin të djemve me 1051 nxënës dhe 4 mejtepe të vajzave me 358 nxënëse. Gjithsej 1409 nxënës.[99]

Edhe në vitin 1314 (1896) gjendja e sibjān mejtepeve në Gjakovë ishte e njëjtë.[100]

Deri më sot është ruajtur vetëm godina e mejtepit në oborrin e Xhamisë së Hadumit. Ndërtesa e mejtepit është ndërtuar në kat. Kati përdhes përbëhet nga korridori hyrës dhe një lokali i madh (5,40x6,40 m), i cili ka shërbyer si mejtep. Është interesant se në murin juglindor të këtij lokali ekziston mihrabi, gjë që nuk e hasim tek asnjë mejtep tjetër. Lokali i madh në kat (6,40x7,0 m) ka shërbyer për mësimin

[98] Jašar Redžepagić, *Školstvo i prosveta na Kosovu...,* po aty, 148.
[99] *Sālnāme-i Vilāyet-i Kosova,* 1314 (1896), 196.
[100] *Sālnāme-i Vilāyet-i Kosova,* 1314 (1896), 297.

përmendsh të Kuranit dhe përgatitjen e hafëzëve. Arkitektura edhe e kësaj ndërtese ka të gjitha karakteristikat e arkitekturës vendore banesore. Streha është mjaft e zgjatur, dritaret të lidhura në korniza druri, ballkoni i vogël në kat.[101] Godina ekziston edhe sot, e riparuar dhe e meremetuar.

Foto 2. Ish-godina e mejtepit dhe Kurrāhānesë
në Xhaminë e Hadim Agës në Gjakovë

Në vakëfnametë e kohës dhe në sāllnāmetë osmane ka shënime edhe për mejtepet sibjān dhe të tjera të qytetit të *Prizrenit.*

Kështu, sipas vakëfnamesë së Mahmud Pashë Rrotllës, të legalizuar në vitin 1831, mësohet se që më parë ekzistonte një sibjan mejtep, të cilin e kishte ngritur po ky bamirës i madh, i cili, përveç tjerash, mësuesit të këtij mejtepi *"imamit të nderuar Halil efendiut, për shërbimin e mësimit të fëmijëve në mejtep, ia kishte ndarë 140 groshë"*.[102] Në vitin 1278 (1861), Ismail Beu, i biri i Bejtullahut të birit të Abdullahut, kishte legalizuar vakëfnamenë e tij, në të cilën, për nevojat e

[101] Madžida Bećirbegović, *Prosvjetni objekti...,* po aty, f. 88-90 .
[102] Hasan Kaleši- Ismail Eren, *Prizrenac Muhamud paša Rotul...,* po aty,f. *56.*

mejtepit dhe për restaurimin e dhomave të tij, që gjendej në mëhallën e Xhamisë Atik (Fet'hije) në Prizren, kishte paraparë 150 groshë.[103]

Në vitin 1874 në Prizren kishte 16 sibjān mejtepe me 655 nxënës.[104] Këto shënime i jep edhe udhëpërshkruesi J.G. v. Hahn, i cili thotë: *"Në Prizren ka 17 shkolla muhamedane për djem dhe 9 shkolla për vajzat muhamedane".*[105]

Kurse, sipas sallnāmesë së vitit 1311 (1893-1894), në vetë qytetin e Prizrenit punonin 9 sibjān mejtepe me 423 nxënës dhe 737 nxënëse, kurse në fshatrat që vareshin nga Prizreni, punonin 20 mejtepe me 670 nxënës dhe 28 nxënëse. Gjithsej në këto mejtepe mësimet i vijonin 1858 nxënës, prej tyre 1093 nxënës dhe 765 nxënëse.[106]

Në vitin 1312 (1894-1895) në Prizren punonin 98 shkolla fillore, prej tyre 88 klasike dhe 10 të reformua, me gjithsej 6.369 nxënës, prej tyre 6.069 djem, 310 vajza; 98 prej këtyre shkollave ishin hapur në kohën e sulltan Abdyhamitit.[107]

Edhe në vitin 1314 (1896) në qytetin e Prizrenit dhe në rrethinën e tij gjendja e sibjān mejtepeve dhe e numrit të nxënësve paraqitej e njëjtë si në vitin 1311 (1893-1894).[108]

Në vitin 1318 (1900-1901), ndërkaq, pati një ndryshim:Në qytetin e Prizrenit punonin 14 sibjān mejtepe, prej tyre 7 të djemve me 212 nxënës dhe 7 të vajzave me 325 nxënëse, kurse në fshatrat përreth tij punonin gjithsej 26 mejtepe, prej tyre 21 të djemve me 542 nxënës dhe 5 të vajzave me 198 nxënëse. Në përgjithësi në kazanë e Prizrenit

[103] Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara, *Defteri nr. 583, f. 186, paragrafi 162, "Ismail bey bin Beytullah bin Abdullah Vakfi"*. Kopja e kësaj vakëfnameje gjendet në Arkivin e Kosovës.
[104] Jašar Redžepagić, *Školstvo i prosveta na Kosovu...,* po aty, 148.
[105] Johan Georg von Hahn, *Udhëtim nëpër viset e Drinit e të Vardarit*, përktheu, Pjetër Radiqi, "GEER", Tiranë, 2001, f. 166.
[106] *Sālnāme-i Vilāyet-i Kosova,* 1311/1893-94, 154.
[107] *Tanzimat'tan cumhuriyet'e modernleşme sürecinde eğitim istatistikleri 1839-1924…*, po aty, f. 93.
[108] *Sālnāme-i Vilāyet-i Kosova,* 1314 (1896), 260

atë vit punonin gjithsej 40 mejtepe, prej tyre 28 të djemve me 754 nxënës dhe 12 të vajzave me 433 nxënëse; gjithsej 1187 nxënës.[109]

Sibjān mejtepet vatra të kultivimit të shkrimit shqip dhe të ndjenjës kombëtare

Është i pakontestueshëm fakti se sibjān mejtepet ishin pikërisht vendet të cilat në vitet pas Lidhjes së Prizrenit u bënë vatra të kultivimit të shkrimit shqip me shkronja arabe dhe të kultivimit të ndjenjës kombëtare.[110] Të tilla ishin mejtepi i *Sheh Jonuz efendiut* nga Mitrovica,[111] mejtepi i *Tahir ef. Gjakovës,*[112] mejtepi i *Tahir ef. Llukës* së Deçanit,[113] mejtepi i *Tahir efendi Popovës,*[114] mejtepi i *Hilmi Abdylmaliq*

[109] *Sālnāme-i Vilāyet-i Kosova,* 1318 (1900-1901), f. 754-755.
[110] Muhamet Pirraku, *Gjurmë të veprimtarisë letrare shqipe me alfabet arab në Kosovë*, "Gjurmime albanologjike", SSHF, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 1980, f. 204.
[111] *Sheh Jonuz "Sabri"* u lind më 1848 në Jashnaicë të Toplicës. Shkollën fillore e mbaroi në vendlindje. Pas shpërnguljes me dhunë nga Toplica, familja u vendos në Vushtrri, ku Jonuzi i vazhdoi studimet në medresenë Gazi Ali Beg, te myderriz Hafiz Arifi. Studioi edhe në Stamboll, kurse studimet për sheh të tarikatit melami i mbaroi në Shkup tek Muhamed Arap Hoxha. Me t'u kthyer në vendlindje filloi t'i përhapte idetë e tija arsimore në gjuhën shqipe. U akuzua disa herë dhe u bë atentat për shkak të ideve të tija dhe propagandës në favor të gjuhës shqipe. Mësimet ua jepte në radhë të parë nxënësve të tij në mejtepin e Suhadollit. Njihte gjuhët orientale dhe gjuhën shqipe. Opusi letrat i Sheh Jonuzit është shumë i gjerë. Ka shkruar dhjetëra ilahi dhe dy vepra më karakter didaktik: *"Elif"* me mbi 220 vargje dhe *"Noktatu 'l-bejan"* me mbi 410 vargje. Vdiq në vitin 1909. (Muhamet Pirraku, *Gjurmë të veprimtarisë...,* po aty, f. 207-217).
[112] *Tahir ef. Boshnjaku* – Gjakova (ld. rreth vitit 1779-vd. 1850). Ka qenë shkrimtar, poet, myderriz dhe intelektual i shquar. Është autor i disa veprave në dorëshkrim në gjuhët orientale dhe në gjuhën shqipe me grafi arabe, ndër to edhe i veprës *"Vehbije"* (Dhuratë) e cila u botua në Sofje më 1907. (Më gjerësisht, shih: Hasan Kaleši, *Prilog poznavanja arbanaske književnosti is vremena Preporoda*, në: Godišnjak, 1, Balkanološkog Instituta u Sarajevu, Sarajevo, 1956, f. 361. Idris Ajeti, *Pamje historike e ligjërimit shqip të Gjakovës në fillim të shek. XIX*, në: Studime gjuhësore II, Prishtinë, 1978; Nehat Krasniqi, *Kontribute albanologjike...,* po aty, f. 373-380.
[113] *Tahir Lluka* ka lindur në fshatin Lluka e Epërme, midis viteve 1830-1845. Për t'i ikur shkuarjes "nizam", në Shkup kreu një kurs fetar dhe pas suksesit që tregoi, pushteti e dërgoi në Stamboll për shkollim të mëtutjeshëm fetar. U emërua profesor në shkollën e lartë "Fatih" të Stambollit. Ishte intelektual i shquar i kohës, i pajisur me dije fetare të larta, njohës i mirë i gjuhëve orientale dhe i letërsive të atyre gjuhëve. Këtë e dëshmoi edhe me veprimtarinë e tij krijuese në gjuhën shqipe dhe me përkthimet nga arabishtja e osmanishtja. Kontaktet e tij me rilindësit e shquar shqiptarë që vepronin në Stamboll si me Hasan Tahsinin, Jani Vreton etj.,

efendiut të Rahovecit[115] dhe shumë të tjerë, pavarësisht se një gjë e

bënë që pas vitit 1874, kur Hoxhë Tahsini u largua nga Universiteti i Stambollit, edhe Tahir Lluka të humbte punën në Fatih. Sipas disa të dhënave, pas vitit 1881 Tahir Lluka kthehet në vendlindje, dhe vazhdoi aktivitetin në jetën kulturore e arsimore. Kjo ishte periudha kur ai shkroi disa vepra shqip me alfabet arab. Në vitin 1900, në vendlindjen e tij, në Llukën e Epërme, nahija e Gjakovës, hapi mejtepin ndër të parët ku mësimi zhvillohej në gjuhën shqipe. Është autori i tri veprave në gjuhën shqipe me grafi arabe: "Akāidu 'l-Islām" (Shkenca e besimit islam), "Risāle-i ahlāk" (Broshurë mbi moralin) dhe "Risāle-i hifziye" (Urata e besimtarit). Këto vepra *ruhen në Arkivin e Kosovës, Fondi Jusuf Lata, nr. 191/2.* Veprimtaria arsimore në gjuhën shqipe e Tahir ef. Llukës, u bë hale në sy organeve të pushtetit turk. Shkoi në Stamboll, ndoshta për ndonjë sqarim, por nuk arriti ta shlyente akuzën se po i mësonte fëmijët "Kaurrisht" dhe as të kthehej më në vendlindje. Mendohet se kishte vdekur më 1908, pa u ditur rrethanat e vdekjes. Më gjerësisht shih: *Arkivi i Kosovës, Fondi Jusuf Lata, nr. 191/2;* Abdullah Hamiti, *Angazhimi i Tahir Llukës për arsimin kombëtar shqiptar*, në: "Feja, tradita dhe kultura islame ndër shqiptarët" (Simpozium ndërkombëtar), botoi Kryesia e Bashkësisë Islame e Kosovës, Prishtinë, 1995, f.388; I njëjti, *Mektepi i Tahir Llukës-shkolla e parë shqipe në Kosovë,* në revistën: "Dituria Islame", nr. 222, Prishtinë, 2009, f. 30-31; Muhamet Pirraku, *Kultura Kombëtare shqiptare deri në Lidhjen e Prizrenit*, IAP, Prishtinë 1989, f. 393-395.

[114] *Tahir ef. Popova (1856?-1949)* ka lindur në fshatin Popovë, komuna e Vushtrrisë. Pas mbarimit të arsimit fillor ka shkuar në Stamboll, ku ka studiuar në medresenë "Sheh zade", tek myderrizi i njohur Dagistanliu. Pasi mbaroi medresenë, u regjistrua në Shkollën e Lartë Pedagogjike "Sulltanije" në Stamboll, të cilën gjithashtu e përfundoi me sukses. Ka punaur si hoxhë dhe mësues I fesë në Vushtrri dhe në Mitrovicë. Në vitin 1890 është emëruar mësues në gjimnazin e ulët "Rushdije" në Jeni-Pazar, në të cilën detyrë ka qëndruar deri më 1908, ku është transferuar në Berane (Ivangrad). Këtu ka qëndruar deri në vitin 1913, ku është kthyer përsëri në Jeni-Pazar dhe është emëruar mësues feje i shkollës fillore dhe i gjimnazit. Në Jeni-Pazar ka qëndruar deri në vitin 1934, kohë në të cilën shkoi tek djali I tij në Tiranë. Vdiq më 18 qershor 1949 në Tiranë. Mevludin e shkroi derisa ishte studentë i Shkollës së Lartë "Sulltanije" në Stamboll. Mevludi i Tahir ef. Popovës mban titullin **"Menzūme el-maëlūd fī efdali 'l-maëğūd bi lisāni 'l-Arnaūd"** – ***"Vargje në gjuhën shqipe mbi lindjen e Qenies më të vlefshme".*** Përveç Mevludit, nuk dimë nëse Tahir ef. Popova ka shkruar ndonjë vepër tjetër. Më gjerësisht për jetën dhe "Mevludin" e Tahir ef. Popovës shih: Faik Luli-Islam Dizdari, **Mevludet në gjuhën shqipe,** Shkodër, 2002, f. 263-309.

[115] *Abdylmaliq Hoxha,* apo siç quhet ndryshe - Hilmi Maliqi, apo Sheh Mala, u lind në Rahovec, në vitin 1865, ndërsa vdiq në vitin 1928. Studioi për 12 vjet në medresenë "Mehmet Pasha" të Prizrenit" të cilën e kreu me sukses të shkëlqyeshëm dhe mori ixhāzetnāmenë nga myderrizi i shquar Abdylaziz "Hifzi" efendiu. Pasi u kthye në Rahovec, me plot entuziazëm iu përvesh punës së gjerë iluministe. Me kreativitet organizativ dhe besim që kishte e me ndihmën e popullsisë, ai ndërtoi një shkollë e cila më vonë u shndërrua në Teqe – e quajtur Teqe e Melaminjve, ku Abdylmaliqi tubonte të rinjtë e Rahovecit dhe teka ata bëri ndikim të drejtpërdrejtë më shumë si iluminist se sa si klerik. Abdylmaliqi tërë jetën e vet është përpjekur maksimalisht, me biseda dhe mësime për ngritjen kulturale të popullsisë së Rahovecit, për zhdukjen e paragjykimeve dhe formave të tjera të injorancës. Abdylmaliq Hoxha, pos predikimeve dhe mësimeve praktike që bënte në teqenë e vet, ai ka zhvilluar edhe veprimtarinë letrare të bollshme si në prozë ashtu edhe në poezi. Gjatë dyzet vjetëve të veprimit të tij në Rahovec, Hilmi Maliqi zhvilloi një veprimtari letrare mjaft të begatshme si në prozë ashtu edhe në poezi. Duke qenë një njohës i mirë i gjuhëve të Lindjes, ai bëri një punë të madhe e

tillë, ç'është e drejta, nuk i konvenonte dhe nuk i shkonte për shtati Qeverisë Osmane, e cila i kundërvihej në parim çdo lëvizjeje kombëtare të shqiptarëve, veçanërisht të pjesës së saj myslimane.[116] Në dekadën e parë të shek. XX edhe në anën e *Llapit* kishin vepruar disa sibjān mejtepe, nga të cilat ndër më të dalluarat kishin qenë: mejtepet: i *Obrançës, Ballofcit, Repës, Dumnicës, Pakashticës, Bradashit, Llapashticës, Herticës, Brainës, Bellopojës e i Dumoshit*, si dhe në disa mjedise të tjera, ku vepronin herë pas here.[117] Pas vitit 1908 në ato mejtepe u bënë përpjekje të pareshtura për futjen e gjuhës shqipe, sidomos për këtë duhet veçuar mejtepi i Pakashticës me mësuesit e saj *Mulla Zekën, Mulla Hamitin dhe Mulla Demën, pastaj shkolla e Dumnicës me mësuesin e saj patriot Mulla Bajram Dumnicën* etj..[118]

Në pamundësi për t'i vështruar këto shkolla/mejtepe veç e veç, kësaj radhe do të bëjmë fjalë vetëm për mejtepin e Tahir efendi Llukës.

Nga mejtepet që kishin luajtur një rol me rëndësi në kultivimin e dashurisë ndaj gjuhës shqipe dhe për ruajtjen e saj, ishte *mejtepi i Tahir Efendi Llukës, në Llukën e Epërme të Deçanit*, që ishte hapur në

të shkëlqyeshme në fushën e përkthimeve nga arabishtja e persishtja në gjuhën shqipe dhe turke. Në prozë ka shkruar disa "Risale", si : *"Fillesa e kitabi ezel", "Sofra e hazreti Alisë", "Lulishtja e Hilmis qoftë makbuli i Perendisë", "Bejtullahi hakiki", "Minderllëku i nuseve të hakikatit"*. Është autor edhe i një "*Divani*" që konsiderohet me të drejtë kryevepra e Hilmi Maliqit. Divani përfshin gjithsej 83 poezi - vjersha, 81 prej të cilave janë shkruar në gjuhën shqipe, ndërkaq 2 në gjuhën serbokroate. Në fletën e tij të parë sheh Mala ka shënuar: *"Ky Divan asht shkrue në guhën shqipe"*. Ka shkruar edhe një "*Elifi*" ose "*Alfabetarja*" - një vepër didaktike me 29 shenja të alfabetit arab. Përveç këtyre veprave që i përmendëm më sipër, Hilmi Maliqi ka shkruar edhe disa ilahi - vargje në turqisht. Nga gjuha arabe në gjuhën turke ka përkthyer veprën "Varidat" nga autori arab Bedruddin Sulltani (vdiq më 1420), e cila radhitet një ndër veprat më të rëndësishme të mistikës islame. Muhamet Pirraku, *Gjurmë të veprimtarisë...,* po aty, f. 226-235; Idriz Vuçitërna, *Hilmi Maliqi – veprimtar i shquar fetar e kombëtar*, në: "Dituria Islame", nr. 72, Prishtinë, 1995, f. 43; Jahja Hondozi, *Krijimtaria letrare e e Sheh Hilmi Maliqit (1865-1928)*, në: "Edukata Islame", nr. 91, Prishtinë, 2010, f. 157-161.

[116] Stavro Skendi, *Zgjimi Kombëtar Shqiptar 1878-1912*, përkthyer nga Skënder Luarasi-Nestor Nepravishta, "Phoenix", Tiranë, 2000, f. 129.

[117] Abdulla R. Vokrri, *Shkollat dhe arsimi në Kosovë ndërmjet dy luftërave botërore (1918-1941),* Prishtinë, 1990, f. 18.

[118] Po aty.

vitin 1889, e që konsiderohet nga shkollat e para shqipe në Kosovë. Mësuesi i këtij mejtepi, patrioti, atdhetari dhe intelektuali i shquar Tahir Lluka, krahas vetes, si mësimdhënës kishte angazhuar edhe një mësues/një hoxhë nga Carrabregu, i cili merrte pagë mujore. Në këtë shkollë fillore mësohej shqip, kuptohet me grafi arabe. Për mirëmbajtjen dhe mbikëqyrjen e punës së shkollës, Tahir Lluka në një dhomë të mejtepit kishte hapur një dyqan. Të dhëna të shkruara për mejtepin në Llukën e Epërme kemi pikërisht nga vetë Tahir Lluka, i cili, për nevojat e këtij mejtepi, kishte hartuar edhe disa vepra/tekste në gjuhën shqipe me grafi arabe,[119] por duke bërë disa kombinime të grafemave dhe duke u shtuar shenja diakritike që të mund të shënonte të gjitha veçoritë tingullore të gjuhës shqipe.[120] Ky alfabet i njohur si alfabeti i "Tahir ef. Llukës", i hartuar më 1878, u përdor në mejtepin e tij dhe më gjerë.[121] Kështu në librin e tij *"Risāle-i Ahlāk"* ("Broshurë mbi moralin") ai na njofton për angazhimin e tij që fëmijët të mund të mësonin shqip:

"Kur dot knojn kta voxhli nëpër Shqipni
merrni vesh ju gjith Shqipni jav marova temel t'ri
ky mas pari permu knue n'katund tem me shum oda,
krejt çaxhir me çereç djem e çika
per me knue ket temel t'ri
me guha t'veta per turçni".[122]

[119] Arkivi i Kosovës, *Fondi Jusuf Lata,* nr. 191/2.

[120] Abdullah Hamiti, *Angazhimi i Tahir Llukës për arsimin kombëtar shqiptar...,* po aty, f. 388; I njëjti, *Mektepi i Tahir Llukës...,* po aty, f. 31-32; Muhamet Pirraku, Kultura Kombëtare Shqiptare..., po aty, f. 393.

[121] Muhamet Pirraku, *Kultura Kombëtare Shqiptare...,* po aty, f. 395.

[122] Autori përdori termin"tyrçni" të cilin turqit e kishin futur si sinonim për termin "Islam-islamizëm". Këtë e hasim edhe tek shumë autorë të tjerë shqiptarë të krijimtarisë letrare në gjuhën shqipe me alfabet arab. Përdorimi i termit shqiptar asokohe ishte rreptësisht i ndaluar.

Kur flet për mejtepin e tij, Tahir Lluka thotë: *"Ket temel t'ri e marova Per me knue djem e çika".*[123]

Në mejtepin e Tahir Llukës mësonin edhe djemtë edhe vajzat. Hapja e kësaj shkolle dhe përpjekjet e mësuesit të saj për punë të suksesshme, dëshmojnë për ndërgjegjen e këtij intelektuali shqiptar, për nevojën dhe domosdoshmërinë e shkollës në gjuhën amtare. Këtë e shpreh me fjalët:

"Gjithsa kavm (komb) me guh t'vet
jon tuj knue, hem tuj shkrue
për dynja dit per dit kta tuj fitue, tuj madhnue,
veç kavmi ynë pa fitue tuj voglue…!"[124]

Tahir ef. Lluka, me mjaft mjeshtëri, përshkruan gjendjen arsimore të shtresave të gjera të Shqipërisë, të cilën e paraqet mjaft të mjerueshme, një gjë që e brengoste shumë edhe atë:

"Kjo Shqipni ka met krejt në pa dit xho n'xhahili
Erdhi vakti me dal n'mejdan kjo Shqipni
N'selamet për me dal kjo Shqipni fukara keka çillue
Un po due me shka kam marue ket te'lif (vepër) çi osht i ri
Din devletit hizmet mej bo m'ket turli me hurufi arabi
Hem ni temel me lidh per Shqipni
Mos me kon fukaraja n'ket Shqipni pa
dit xho krejt n'xhahili
Pse t'gjith katundet n'per Shqipni fukaraja
kurfar gjuhe hiç nuk din
Dy tre vet çi jon n'medrese ja mektepli
N'koft me dit kta per devlet per turçni
Tjert jesin mashkull femen pa dit xho krejt n'xhahili".[125]

[123] Tahir ef. Lluka, *Risāle-i ahlāk,* dorëshkrim, 1902, f. 30.

[124] Tahir ef. Luka, *Risāle-i ahlāk,* dorëshkrim, 1902, f. 30.

[125] Tahir ef. Luka, *Risāle-i ahlāk,* dorëshkrim, 1902, f. 35-36.

Tahir efendiu u mundua dhe u angazhua për arsimin kombëtar shqiptar, për ngritjen e vetëdijes kombëtare të shqiptarëve, për mbjelljen e dashurisë ndaj gjuhës amtare si dhe për emancipimin e popullit në përgjithësi, dhe prandaj, për nevojat emejtepit të tij dhe të nxënësve të tij, përpiloi vepra didaktike shkollore, por të mbështetura në fushën e dijes fetare islame. Qëllimin e shkrimit të veprave të veta, Tahir Lluka na e shpjegon vetë:

"Edhe çera shum kitabe gjith per fe çi jon
Per thmi i marova, me husus kto per Shqipni
Gjith mu knu per Shqipni".[126]

Sado që veprimtaria e Tahir Llukës zhvillohej në mejtep dhe me grafi arabe, nga vetë fakti që zhvillohej në gjuhën shqipe, nuk u shkonte për shtati qeveritarëve turq. Prandaj kjo veprimtari arsimore në gjuhën shqipe e Tahir efendi Llukës, iu bë hale në sy organeve të pushtetit osman.

Ndonëse mungojnë informacione rreth punës së mejtepit, – prej nga vinin nxënësit, si organizohej procesi mësimor etj., në saje të përmbajtjes së veprave të tij që ruhen dhe sot, të cilat kanë shërbyer si tekste mësimore në këtë mejtep, – mund të flitet në kontekst me kohën për përmbajtjen e mësimeve, për metodën e mësimit, për mënyrën e organizimit të mësimit, për rrjedhat e procesit mësimor.

[126] Po aty, f. 30.

Përfundim

- Nga sa u tha më sipër, mund të përfundojmë se në Kosovë sibjān mejtepet kanë një traditë të gjatë, madje që nga viti 1513 e këndej dhe se ato ishin me numër të madh dhe i ndoqën një numër i konsiderueshëm i fëmijëve shqiptarë, vajza dhe djem.
- Këto shkolla ishin hapur falë iniciativës private të bamirësve të ndryshëm, të cilët kishin lënë vakëfe dhe kështu ndikuan dhe ndihmuan për hapjen, ndërtimin themelimin dhe mirëmbajtjen e atyre shkollave. E kaluara e shqiptarëve në përgjithësi është e mbushur dhe njeh shumë shembuj të tillë.
- Kualiteti i atyre shkollave krahasuar me kuantitetin, kishte shumë dallime. Duke i shikuar nga perspektiva e sotme, ato duken si primitive dhe me shumë mungesa, mirëpo, në qoftë se kemi parasysh rrethanat e përgjithshme që mbretëronin në Kosovën e asaj kohe, si pjesë periferike e Qeverisë Osmane, na bëhen të qarta dhe janë të kuptueshme ato mungesa.
- Fakti se disa nga këto shkolla kanë vepruar për disa shekuj, na shtyn të përfundojmë se ato i përgjigjeshin qëllimit të tyre. Në ato shkolla përgjatë shekujve ishte kultivuar shpirti i njëjtë, fryma e njëjtë dhe ato kishin të njëjtin karakter. Gjenerata të tëra ishin edukuar me të njëjtat metoda dhe me të njëjtat tekste.
- Ndonëse nuk ka ndonjë statistikë që tregon numrin e saktë të tyre dhe të nxënësve të tyre, megjithatë dihet se ato shkolla vazhduan të funksiononin derisa u ngritën shkollat fillore moderne në shek. XIX, e me intensitet më të vogël edhe gjatë kësaj kohe, por edhe pas shkuarjes së Perandorisë Osmane, madje-madje deri në fund të Luftës së Dytë Botërore. Kurse pas Luftës së Dytë Botërore, organizoheshin po ashtu nëpër xhami ku kryesisht mësoheshin bazat dhe "*shartet"-kushtete fesë islame,* një praktikë kjo që vazhdon edhe sot e kësaj dite.
- Pavarësisht se kushtet e mësimdhënies në sibjān mejtepe në përgjithësi nuk ishin shumë të përshtatshme, ato shkolla luajtën një

rol të rëndësishëm në jetën e shoqërisë shqiptare islame në këto vise. Arsyeja është se mejtepet i përgatitnin dhe i pajisnin fëmijët me një masë, sado të vogël, njohurish fillestare, që do t'i bënte të aftë për t'i kuptuar dijetarët e mëdhenj nëse do të vazhdonin më tej rrugën e diturisë ose për të përfituar në profesionet e ndryshme që ushtronin. Nga ana tjetër, mejtepet i përgatisnin nxënësit për të plotësuar kulturën e tyre fetare dhe dhanë një ndihmesë të pakontestueshme për arsimimin e një mase të konsiderueshme të fëmijëve dhe të të rinjve, për pajisjen e tyre me një formim të kënaqshëm kulturor e shpirtëror, dhe me norma morale.

Fakti që shteti osman nuk ndërhynte, as me përkrahje dhe as me pengesa, në çështjet e sibjān mejtepeve, (po megjithatë do të mbikëqyrte vakëfet e mejtepeve nëse do të kishte të tillë),[127] bëri që në këto mejtepe mësuesit shqiptarë fëmijëve t'ua mësonin tekstet në gjuhën amtare, dhe shpjegimi i mësimit e bisedat në klasë të zhvilloheshin në gjuhën shqipe.[128] Kështu, në kushte të tilla, mësimi i shqipes u përhap fshehurazi në shkollat osmane, nga mësues patriotë, dhe u lëvrua gjuha shqipe, si mjet i zgjimit dhe i zhvillimit të vetëdijes kombëtare.

[127] Leila Sabbagh, *Aspekte të jetës intelektuale* ..., po aty, f. 254.

[128] Masar Rizvanolli, *Zhvillimi i arsimit shqip në Gjakovë deri më 1918*, në: "Kosova", nr. 31/32, Instituti i Historisë Prishtinë, 2009, f. 16-17; Dr. Jašar Redžepagić, *Školstvo i prosveta na Kosovu...,* po aty, f. 25.

Mr. Afrim BULLIQI

INSTITUCIONI I FETVASË NË NJË BOTË TË HAPUR (PESHA, KRITERET DHE KAOSI)

Pothuajse të gjithë e dinë se Shpallja e fundit është shpallje universale dhe gjithëpërfshirëse nga tri aspekte të rëndësishme; ajo vlen për çdo kohë, për çdo vend dhe për mbarë njerëzimin. Prandaj ky Ligj i shpallur nga Allahu Fuqiplotë, jo vetëm që u bëri ballë sfidave dhe rrethanave të 14 shekujve e gjysmë që lamë pas, por edhe u përshtat e u harmonizua me aktualitetet e të gjithë atyre kohëve deri në ditët e sotme. Madje, edhe sot e kësaj dite ai dëshmon aktualitetin dhe stabilitetin e tij në shumë segmente. Sa për ilustrim, Sistemi i Bankimit Islam i mbështetur në *Sheriat,* ishte i vetmi sistem që përballoi dhe tejkaloi krizën ekonomike globale pa u ndikuar fare. Institucioni i Zekatit, i mbështetur po ashtu në Sheriat, ndikoi pozitivisht në zhvillimin dhe forcimin e ekonomive nëpër vendet ku aplikohet, kurse Sistemi i Ushqimeve Hallall, sipas standardeve të *Sheriatit*, ka ndikimin e vet të pamohueshëm në shëndetin publik.

Për më tepër, nevoja e qytetërimit bashkëkohor për adaptimin e sistemit të vlerave dhe etikës islame, është imediate. Ky sistem vlerash vë në spikamë aspektin gjithëpërfshirës që posedon *Sheriati,* vlera për të cilat shoqëria moderne materialiste ka shumë nevojë po aq sa peshku për ujë. Prandaj sistemi i së Drejtës Islame-*Sheriati* jo vetëm që i përshtatet kohës bashkëkohore, po edhe rregullon shumë zbrazëti,

devijime e mangësi që zotërojnë në këtë kohë. Sistemi i së Drejtës Islame është njëmend institucion me të gjithë parametrat dhe mekanizmat e duhur, i cili funksionon në mënyrë të përsosur, meqë me këtë sistem, përgjegjësitë, të drejtat dhe obligimet janë të definuara ashtu sikurse që janë po ashtu të qartësuara në detaje kushtet, kriteret dhe kompetencat.

Në këtë studim të shkurtër do të përpiqemi t'i qasemi vetëm njërit prej këtyre mekanizmave, pra Institucionit të Fetvasë, pikërisht vetëm duke theksuar pikat më të rëndësishme të tij: *Fetvaja dhe pesha e saj; Kriteret dhe kushtet e fetvadhënies; Kaosi në fetvadhënie*

Fetvaja dhe pesha e saj

Përkufizimi i fetvasë

Termi *fetva* në aspektin gjuhësor ka dy kuptime esenciale: përdoret në kuptimin e diçkaje të re e të freskët, e po ashtu përdoret edhe në kuptimin e qartësimit të ndonjë gjëje të paqartë.[1] Vlen të theksohet se në kuptimin e dytë, e sidomos kur vjen si përgjigje të ndonjë pyetjeje, e hasim edhe në Kuranin fisnik, madje në 11 vende të ndryshme,[2] prej të cilave po veçojmë:

فَٱسۡتَفۡتِهِمۡ أَهُمۡ أَشَدُّ خَلۡقًا أَم مَّنۡ خَلَقۡنَآۚ إِنَّا خَلَقۡنَٰهُم مِّن طِينٖ لَّازِبِۭ

***Ti pra, pyeti ata** (idhujtarët): **a janë ata krijesë më e fortë, apo çka krijuam Ne. Ne i krijuam ata prej një balte që ngjitet.** (Es-Safat, 11.)*

قَالَتۡ يَٰٓأَيُّهَا ٱلۡمَلَؤُاْ أَفۡتُونِي فِيٓ أَمۡرِي مَا كُنتُ قَاطِعَةً أَمۡرًا حَتَّىٰ تَشۡهَدُونِ

***Ajo tha: "O ju pari, më sugjeroni në këtë çështjen time, se unë nuk do të vendos asgjë derisa edhe ju të jepni pëlqim"!** (En-Neml, 32)*

[1] Ibn Mendhur, Lisanul Arab, vëll.15, fq. 183, El Fejruzabadi, El-Kamusul Muhit, fq. 1188.
[2] Muhamed Jusri Ibrahim, El-Fetva- ehemmijetuha, davabituha, atharuha fq. 23.

Ndërkaq, rreth kuptimit terminologjik usulistët (studiuesit e bazave të Jurisprudencës islame) kanë ofruar një mori përkufizimesh, shumica e të cilave janë të përafërta me kuptimin e dytë gjuhësor, duke i shtuar edhe disa kritere. Përkufizimi më përmbledhës i fetvasë është: "Fetvaja është kumtimi i normës së *Sheriatit* bazuar në argument që i jepet atij që pyet, pa fuqi detyrimi".[3]

Rëndësia e fetvasë

Institucioni i fetvasë është nga institucionet më vitale të sistemit të së Drejtës islame dhe për këtë flasin argumente të shumta si nga Kurani e hadithet, po ashtu dhe nga thëniet e dijetarëve muslimanë. Ne po fokusohemi vetëm në disa prej tyre:

a) Gjejmë se në disa çështje Allahu Fuqiplotë dhënien e "fetvasë" ia referon Vetes, duke aluduar qartazi rëndësinë e atyre çështjeve përkatëse dhe të dhënies së fetvasë në përgjithësi. Allahu Fuqiplotë thotë:

وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي ٱلنِّسَآءِ ۖ قُلِ ٱللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَمَا يُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فِي ٱلْكِتَٰبِ فِي يَتَٰمَى ٱلنِّسَآءِ ٱلَّٰتِي لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَتَرْغَبُونَ أَن تَنكِحُوهُنَّ وَٱلْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ ٱلْوِلْدَٰنِ وَأَن تَقُومُوا۟ لِلْيَتَٰمَىٰ بِٱلْقِسْطِ ۚ وَمَا تَفْعَلُوا۟ مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ ٱللَّهَ كَانَ بِهِۦ عَلِيمًا ﴿١٢٧﴾

***Kërkojnë prej teje** (Muhamed) **përgjigje-fetva për** (çështjen) **gratë. Thuaju: "Allahu ju sqaron për to dhe kjo që po ju lexohet nga libri** (Kurani) **përkitazi me gratë jetime, me të cilat lakmoni të martoheni, e nuk u jepni atë që është caktuar** (mehr ose miras), (ju sqaron) **lidhur me të paaftët** (fëmijët jetimë) **dhe që të mbani drejtësi ndaj jetimëve"! Dhe, çfarëdo të mire që punoni, Allahu di shumë për të".** (En-Nisa, 127).*

Po ashtu Allahu xh.sh. thotë:

[3] Po aty fq.30.

يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ ٱللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي ٱلْكَلَٰلَةِ ۚ إِنِ ٱمْرُؤٌا۟ هَلَكَ لَيْسَ لَهُۥ وَلَدٌ وَلَهُۥٓ أُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ ۚ وَهُوَ يَرِثُهَآ إِن لَّمْ يَكُن لَّهَا وَلَدٌ ۚ فَإِن كَانَتَا ٱثْنَتَيْنِ فَلَهُمَا ٱلثُّلُثَانِ مِمَّا تَرَكَ ۚ وَإِن كَانُوٓا۟ إِخْوَةً رِّجَالًا وَنِسَآءً فَلِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ ٱلْأُنثَيَيْنِ ۗ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمْ أَن تَضِلُّوا۟ ۗ وَٱللَّهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌۢ ﴿١٧٦﴾

***"Kërkojnë përgjigjen tënde. Thuaju: 'Allahu ju përgjigjet në lidhje me "kelale-n"** (ai që nuk ka prindër as fëmijë që e trashëgojnë). **Nëse vdes një njeri që nuk ka fëmijë, por ka motër, atëherë asaj** (motrës) **i takon gjysma e pasurisë së lënë. Ai** (vëllai) **trashëgon tërë atë** (që lë motra), **nëse ajo nuk ka fëmijë. Në qoftë se ato janë dy** (motra që trashëgojnë), **atyre të dyjave u takojnë dy të tretat që lë ai. Në qoftë se janë vëllezër dhe të përzier burra e gra, atëherë mashkullit i takon hise dyfish më shumë sesa femrës. Allahu ju sqaron, ashtu që të mos humbni. Allahu di për çdo send".** (En-Nisa, 176).*

b) Në lidhje me rëndësinë e këtij institucioni flet edhe fakti se Pejgamberi s.a.v.s. e kreu këtë përgjegjësi gjatë tërë jetës së tij si i Dërguar. Siç dihet, ai kishte edhe përgjegjësi të tjera dhe tek ai u gërshetuan disa funksione të rëndësishme, po megjithatë, ai vazhdoi edhe këtë detyrë deri në ditët e fundit të jetës së tij të bekuar.

c) Rëndësia e fetvasë reflektohet edhe nga angazhimi i gjeneratës më të ndritur-Sahabëve të Pejgamberit s.a.v.s., të cilët u munduan ta kuptonin sa më drejt dhe sa më saktë këtë mekanizëm të rëndësishëm të interpretimit të *Sheriatit*. Kështu, si rezultat të kuptimit të rëndësisë dhe përgjegjësisë së fetvasë gjejmë se ata që morën guximin të japin fetva me plot të drejtë, janë pak. Dijetarët islamë kanë theksuar se nga 110 mijë sahabë sa ishin në çastin kur vdiq Pejgamberi s.a.v.s., vetëm 130 prej tyre u morën me dhënie fetvash.[4]

[4] Ibn Hazm El-Endelusi, El-Ihkam fi Usulil Ahkam,vëll. II, fq. 88.

ç) Jo vetëm kaq, por dy sahabët më të shquar - Ebu Bekri dhe Omeri, siç është e njohur, kishin traditë që, sa herë u paraqitej ndonjë çështje për të cilën nuk posedonin argument të qartë nga Kurani apo tradita profetike, konsultonin elitën e sahabëve të tjerë, në mënyrë që të dilnin me qëndrimin më të saktë dhe fetvanë më të shëndoshë. Madje kishte raste kur Omeri r.a., pasi jepte qëndrimin e tij dhe dëgjonte ndonjë argument bindës nga këshilltarët e tij, hiqte dorë nga mendimi i tij, duke e falënderuar dhe duku u lutur për atë që e këshillonte. Natyrisht, kjo aludon rëndësinë e madhe që ka ky institucion në vetvete dhe faktin se të tillë e kishin kuptuar edhe shokët e Pejgamberit s.a.v.s., Allahu qoftë i kënaqur me ta.

Pesha dhe barra e fetvasë

Fetvadhënia si një nga mekanizmat e sistemit të së Drejtës islame-*Sheriatit,* siç u cek, gëzon një pozitë të lartë, po gjithashtu ngërthen në vete edhe barrë e peshë të rëndë, ngase ajo shtrin një ndikim të madh dhe të gjerë në të gjitha shtresat. Kjo për shkak se fetvadhënësi-myftiu kryen një nga rolet dhe funksionet e Pejgamberit s.a.v.s., si zëvendës i tij në këtë pikë.[5] Pejgamberi s.a.v.s. thotë: *"...Dijetarët janë trashëgimtarë të Pejgamberëve...",*[6] ndërsa për Muadhin r.a., që e kishte konfirmuar si njohësin më të mirë të hallallit dhe haramit nga Ymeti i tij, kishte treguar se ai Ditën e Gjykimit do t'u prijë dijetarëve islamë si imam i tyre.[7] Mu për këtë arsye gjejmë e dijetarët islamë i referohen kësaj kategorie me epitetet më të veçanta, të cilat edhe aludojnë peshën e saj. Imam El-Karafiu r.a. e quan myftiun "përkthyes", i cili transmeton normat sheriatike.[8] Ibnul Kajjimi, nga ana tjetër, myftinj-

[5] Kështu shprehet Imam Shatibu. Shih: El-Muvafekat; vëll. 4, fq. 244.
[6] Pjesë e hadithit të cilin e transmeton Ebu Davudi në Sunenin e tij, nr. 3641. Hadithi është i saktë.
[7] El-Hatib El-Bagdadi, El-Fekih ve El-Mutefekih, vëll. 2, fq. 291.
[8] El-Ihkamu fi Temjiizil Fetava anil Ahkami ve Tesarrufatil Kadii vel Imam, fq. 44.

të/dhënësit e fetvasë i cilëson si nënshkrues nga Allahu Fuqiplotë, sepse fetvadhënësi, kur interpreton fetvatë, interpreton Fjalët e Allahut s.v.t., i Cili është Ligjvënësi Absolut. Prandaj, nga ky këndvështrim / aspekt i konsideron si "nënshkrues" në emër të Allahut s.v.t. dhe me këtë nocion ai emërtoi edhe librin e tij të famshëm me titull: إعلام الموقعين عن رب العالمين "*Njoftimi i nënshkruesve në Emër të Zotit të botëve"*.

Në këtë kontekst, fetvadhënia është në esencë angazhim personal i myftiut për të kuptuar qëndrimin e *Sheriatit* në lidhje me çështje përkatëse dhe kumtim i normave sheriatike dhe kurrsesi jo qëndrim apo mendim individual a personal i tij. Dhe kështu fetvadhënësi si komunikues i urdhrit apo ndalesës së Allahut s.v.t. e Pejgamberit të Tij, bart një barrë dhe përgjegjësi të madhe. Në këtë drejtim gjejmë edhe shumë citate, të cilat tërheqin vërejtjen për nxitimin në dhënie të fetvasë.

Pejgamberi s.a.v.s. thotë: « أَجْرَأُكُمْ عَلَى الْفُتْيَا أَجْرَأُكُمْ عَلَى النَّار» *"Më i guximshmi në Fetva është më i guximshmi për zjarr të Xhehenemit*"[9]. Po ashtu ai i bekuar s.a.v.s. thotë: « مَنْ أُفْتِيَ بِفُتْيَا غَيْرِ ثَبْتٍ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى مَنْ أَفْتَاهُ» *"Kujtdo që i jepet fetva e paqëndrueshme, gjynahu bie mbi atë që jep fetvanë"*[10]. Jo vetëm kaq, por Pejgamberi s.a.v.s., me gjithë butësinë e dëshmuar, u lut kundër atij që dha fetva pa dije në kohën e tij dhe si pasojë edhe vdiq pyetësi. Transmeton Ibn Abasi r.a. se, përderisa një grup sahabësh ishin në udhëtim, njëri prej tyre, që ishte i plagosur, u bë i papastër gjatë natës. Në mëngjes ai pyeti shokët e tij nëse justifikohej që të merrte *tejemmum* pasi bënte shumë ftohtë dhe ai ishte i plagosur. Për sa kohë që kemi ujë, ti duhet të pastrohesh, - iu përgjigjën shokët.

[9] Darimiu në Sunenin e tij nr. 159. Ky hadith është mursel , andaj shumë dijetarë të hadithit e konsiderojnë të dobët, edhe pse mosautenciteti i hadithit mursel është i diskutueshëm në mesin e dijetarëve.
[10] Ibn Maxheh në Sunenin e tij me nr. 53, Hakimi në El-Mustedrek me nr. 349. Hadithi është i saktë.

Ai u pastrua dhe për pasojë vdiq. Kur i arriti lajmi Pejgamberit s.a.v.s., ai tha: «قَتَلُوهُ قَتَلَهُمْ الله أَلَمْ يَكُنْ شِفَاءُ الْعِيِّ السُّؤَالَ» *"E paskan vrarë, i vraftë Allahu! Pse nuk pyetën kur nuk dinin, shërimi i injorancës është të pyeturit*"[11]. Natyrisht, fetvaja nga njerëz jokompetentë mund të ketë edhe pasoja fatale për shumëkënd, në radhë të parë për vetë fetvadhënësin, sepse në Ditën e Gjykimit atë e pret një dënim i dhembshëm. Pejgamberi s.a.v.s. thotë:

أَشَدُّ الناس عَذَابًا يوم الْقِيَامَةِ رَجُلٌ قَتَلَ نَبِيًّا أو قَتَلَهُ نَبِيٌّ أو رَجُلٌ يُضِلُّ النَّاسَ بِغَيْرِ عَلِمٍ

"Me të vërtetë dënimin më të dhembshëm nga njerëzit në Ditën e Kiametit do të ketë ai që ka vrarë pejgamber apo është vrarë nga ndonjë pejgamber, si dhe ai që i devijon njerëzit me padije...".[12]

Prandaj dijetarët e hershëm, duke filluar nga gjenerata më fisnike - ajo e sahabëve si dhe pasuesit e tyre, deri tek 4 Imamët e mëdhenj, e kishin kuptuar saktë këtë fakt, saqë, me gjithë kompetencat e plota që posedonin, ishin hezituesit më të mëdhenj në dhënie të fetvasë. Ibn Ebi Lejla thotë se kishte takuar 120 shokë të Pejgamberit s.a.v.s. dhe kur ndonjëri prej tyre pyetej, pyetjen e përcillte tek tjetri e tek tjetri, derisa kthehej pyetja tek i pari![13] Po ashtu El Bera ibn Azib r.a. tregon se kishte takuar 300 nga pjesëmarrësit e Bedrit dhe se çdonjëri prej tyre dëshironte që tjetri të merrte përsipër dhënien e fetvasë.[14] Abdullah ibn Mesudi r.a. thoshte: "Ai që jep fetva për çdo gjë për të cilën pyetet, është vërtetë i marrë".[15] Hudhejfe r.a. thotë: "Fetva jep vetëm njëri nga këta tre persona: dijetari i mirëfilltë-kompetent, udhëheqësi të cilit

[11] Transmeton Ebu Davudi në Sunenin e tij, nr. 336, 337; Ibn Maxheh në Sunenin e tij nr. 572.
[12] Transmeton Taberaniu në El-Xhamiul Kebiir, nr. 10497. Hadithi është i saktë.
[13] Ibn Salah, Edebul Mufti velmustefti, fq. 75.
[14] El-Hhatib El-Bagdadi, ELfekih vel mutefekih, vëll. 2, fq. 350.
[15] Po aty, vëll.2, fq. 417.

ia imponon pozita, ose i marri që shtiret si kompetent". Ibn Sirin, i cili ishte një dijetar i dëshmuar i kohës së vet, si transmetues i kësaj thënieje për vete thoshte: "Unë nuk jam nga dy të parët dhe nuk dua të bëhem i treti".[16] Ukbeh ibn Muslimi thotë: "E kam shoqëruar Ibn Umerin r.a. 34 muaj dhe shpesh, kur pyetej, thoshte se nuk dinte. Pastaj kthehej nga unë dhe më thoshte: E di se çfarë duan këta? Duan që shpinat tona t'i bëjnë urë për Xhehenem.[17] E njëjta frymë është përcjellë edhe tek pasuesit e tyre dhe tek Imamët e katër medhhebeve, prej të cilëve dëgjojmë fjalë e qëndrime shumë të çmuara. Imam Ebu Hanife thoshte: "Po të mos I druhesha Allahut, nuk do të jepja fetva kurrë; ata të cilëve u japim fetva, kënaqen, kurse ne bartim barrën dhe përgjegjësinë".[18] Qëndrime shumë rigoroze janë transmetuar edhe nga Imam Maliku, i cili e dinte përgjegjësinë e madhe që ka dhënia e fetvasë, prandaj, edhe pse kishte filluar me dhënien e fetvave vetëm pasi që kishin dëshmuar për të 70 nga dijetarët e kohës së tij, megjithatë në fetvadhënie ishte mjaft dorështrënguar.[19]

Kushtet dhe kriteret e fetvadhënies

Për faktin se fetvaja është institucion i ndjeshëm dhe me peshë, usulistët (studiuesit e bazave të jurisprudencës islame) kanë vendosur kushte e kritere të fetvadhënies me të vetmin qëllim që fetvaja të kryejë funksionin e vet si duhet dhe t'i realizojë objektivat e paraparë në mënyrë të plotë.

Në këtë punim do të përpiqemi t'i përmendim vetëm kushtet dhe kriteret më të rëndësishme.

[16] Ibn Abdul Berr, Xhamiu Bejanil Ilmi ve Fadlihi, vëll. 2, fq. 165
[17] Po aty, vëll. 2, fq. 54.
[18] El-Hatib El-Bagdadi, El-Fekih vel Mutefekih, vëll. 2, fq. 356.
[19] Sadik El-Garjani, Edebijatul Fetva bejne - Taklidi vet-Texhdid, fq. 12.

Kështu usulinjtë, përveçse kushtëzuan Islamin, pjekurinë, zgjuarsinë dhe përmbajtjen fetare të fetvadhënësit, ata vendosën edhe kushte të tjera që kanë të bëjnë pikërisht me aspektin intelektual të fetvadhënësit. Në këtë kontekst ata kërkuan kompetenca të plota në dijet islame që lidhen me nxjerrjen e normave nga citatet dhe burimet adekuate të tyre, pra, me një fjalë, ata kërkuan kompetencat e ixhtihadit dhe kushtëzuan që fetvadhënësi të jetë muxhtehid.[20] E pikërisht kjo na shtyn të flasim pak a shumë për kushtet e muxhtehidit dhe klasifikimin e tyre.

Dijetarët e Usuli-fikhut kushtëzuan që muxhtehidi të ketë njohuri të plota rreth ajeteve dhe haditheve normative, të cilat në mënyrë parësore përcaktojnë rregullat e normat sheriatike.[21] Po ashtu unanimisht, është kusht që muxhtehidi t'i njohë të gjitha çështjet konsensuale, për të cilat dijetarët islamë kanë rënë në ujdi të plotë dhe rreth tyre është formuar Ixhma- konsensusi në mënyrë që të mos nxjerrë ndonjë fetva eventuale, e cila bie ndesh me atë konsensus. Po ashtu ata kushtëzuan që muxhtehidi të ketë njohuri të mjaftueshme nga shkenca e Usuli-fikhut (Bazat e juriprudencës islame), misioni i së cilës është ta përgatisë dijetarin dhe ta aftësojë atë që të nxjerrë sa më lehtë e më saktë normat nga argumentet dhe burimet adekuate.

Kjo është aq e rëndësishme, saqë disa nga dijetarët këtë e konsideruan si një nga kushtet më vitale të Ixhtihadit.[22] Pastaj, të ketë njohuri në masë të duhur të gjuhës arabe, duke i dalluar mënyrat, mjetet e me-

[20] Ixhtihadi në terminologjinë e Usuli-fikhut nënkupton: shpenzimin e tërë kapaciteteve në nxjerrjen e normave sheriatike nga argumentet përkatëse, ndërsa muxhtehid konsiderohet dijetari i cili ka përvetësuar të gjitha kompetencat e plota për një proces të tillë.

[21] Këtu duhet theksuar se mendimi më i saktë i dijetarëve në këtë pikë është se nuk kushtëzohet nxënia përmendsh e tërë atyre citateve, po mjafton që muxhtehidi t'i dijë ato deri në atë masë, saqë, kurdo që të ketë nevojë për ndonjë prej tyre, të mund t'i qaset me lehtësi. Shih: Er-Rrazi, El Mahsul, vëll. 6, fq. 23.

[22] Fahruddin Razi thotë: "Me të vërtetë nga ajo që përmendëm më herët, u qartësua se ndër shkencat më të rëndësishme për muxhtehidin është shkenca e Usuli-fikhut". El-Mahsul, vëll. 6, fq. 25.

todat e saj deri në atë masë, saqë muxhtehidi të jetë në gjendje të kuptojë më lehtësi e saktësi citatet, e Sheriati vjen si kusht tjetër.

Kështu, personi që posedon të gjitha këto kompetenca në terminologjinë e Sheriatit, njihet si Muxhtehid i përgjithshëm - المجتهد المطلق - dijetar me kompetenca të plota për nxjerrjen e normave nga argumentet e burimet adekuate dhe për elaborimin e tyre. Një person i tillë, pa dyshimin më të vogël, është kompetent për dhënien e fetvave. Mirëpo, duke pasur parasysh se arritja e një grade të tillë nuk është fare e lehtë, ngase ajo ishte e rrallë edhe në kohët e lulëzimit të shkencave islame e jo më në periudhat e mëvonshme, dhe kjo sidomos në kohën tonë, shkencëtarët e Usuli-fikhut konfirmuan se këto kushte kërkohen në rast se fetvaja ka të bëjë me ndonjë dukuri të re, e cila nuk është studiuar nga ana e dijetarëve të mëhershëm apo që norma e saj i përcaktohet për herë të parë.

Prandaj usulistët ofruan edhe alternativa të tjera më të lehta, të cilat rezultojnë me grada më të ulëta të ixhtihadit dhe të cilat si pikënisje kanë përpjesëtimin e ixhtihadit që kanë lejuar shumica dërrmuese e tyre, përfshirë ata më eminentët.[23] Nga ky përpjesëtim rezulton edhe grada tjetër e ixhtihadit, ajo e muxhtehidëve të pjesshëm, parcialë المجتهد المقيد, të cilët arrijnë kompetencat e plota, mirëpo në suaza më të ngushta të një sfere të Sheriatit, si p.sh. në fushën e së Drejtës civile apo të një pjese të saj, si trashëgimia, e drejta familjare, ose ndonjë specializim tjetër, p.sh. në ekonominë dhe financat islame, në të drejtën penale, e kështu me radhë. Të tillët kanë të drejtë të plotë të japin fetva në fushat e tyre përkatëse, për shkak se kanë arritur kompetencat e plota në ato fusha.

Për më tepër, kemi edhe një lloj tjetër muxhtehidësh parcialë, të cilët arrijnë kompetencat e ixhtihadit, mirëpo brenda suazave të një medhhebi të caktuar, i cili u përmbahet rregullave dhe metodologjisë

[23] AbduRrahmnan ibn Muhamed, El-Fetva- Ehemmijetuha, Davabituha, Atharuha fq. 183.

së imamit të medhhebit përkatës. Dhe prandaj ata mund të na japin mendime brenda medhhebit të caktuar për çështjen përkatëse që kërkon zgjidhje. Ndërkaq, në kohën tonë bashkëkohore ekziston edhe një praktikë e konsoliduar dhe mjaft e suksesshme, që është pa dyshim implementimi i asaj që në literaturë njihet me emërtimin ixhtihadi kolektiv në suaza të këshillave të fikhut dhe komisioneve të fetvave të themeluara nga organizatat ndërkombëtare islame në disa vende. Këta janë këshilla që kanë grumbulluar mendjet me të spikatura të së Drejtës Islame, të cilët mblidhen në mënyrë të rregullt dhe, pas konsultimeve, diskutimeve e debateve dhe deshifrimeve nga shkencëtarë, ekspertë të lëmenjve përkatës, dalin me vendime dhe qëndrime fetare-fetva mbi çështjet e ngritura.

Po ashtu, nga kompetencat e kërkuara është që muxhtehidi të ketë njohuri të plotë rreth aktualitetit dhe realitetit të njerëzve me të cilët bashkëjeton, e jo të qëndrojë larg tyre, i shkëputur prej tyre duke u thelluar vetëm në botën e tij shkencore e i izoluar në thellësinë e librave dhe shkëputur nga realiteti dhe aktualitetet që e rrethojnë. Imam Aliu r.a. thoshte se njerëzit më shumë i ngjasojnë kohës në të cilën jetojnë, se sa prindërve të tyre prej të cilëve kanë lindur![24] Me rëndësi të veçantë është edhe perceptimi i qartë i çështjes rreth së cilës do të jepet fetvaja, sepse, siç thotë rregulla e artë, gjykimi është rezultat i perceptimit dhe pasqyrimit të asaj për të cilën gjykohet. Së këndejmi, njohja e një norme fetare dhe implementimi i saj janë praktikisht dy gjëra të ndryshme. Sa e sa fetva nuk aplikohen ndaj personave të caktuar, mund të lehtësohen ndaj disa të tjerëve apo edhe të vështirësohen ndaj disa të tjerëve. Kjo varet tërësisht nga rrethanat dhe aktualitetet në të cilat jepet apo kërkohet të zbatohet fetvaja.

[24] Po ashtu transmetohet edhe si thënie e Omerit r.a.. Ezerkeshi, El-lealiul menthureh fil ehadithil meshhureh, fq. 221.

Pa dyshim, kuptimi i realitetit ishte i kërkuar gjithnjë dhe më rëndësi për fetvadhënësin, kurse në ditët e sotme kjo konsiderohet si obligim i patjetërsueshëm dhe nevojë imediate. Mirëpo, kësaj duhet t'i shtojmë edhe faktin se kuptimi i aktualiteteve dhe realitetit të shumë ngjarjeve, ndodhive e çështjeve rreth të cilave kërkohet fetva, sot është më i ndërlikuar se kurrë më parë, prandaj kjo kërkon studim të hollësishëm si dhe bashkëpunim me ekspertë të lëmenjve përkatës për të përfituar nga njohuritë e tyre në ato çështje. Në fakt, fetvadhënësi mund të japë një gjykim për një çështje të caktuar pasi të ketë dëgjuar çështjen me kujdes dhe ta ketë perceptuar atë në mënyrë të plotë, dhe vetëm atëherë, në dritën e citateve, argumenteve dhe rregullave të Sheriatit, mund të dijë të gjykojë saktë. Është më se e natyrshme që, p.sh., fukahatë (juristët islamë) sot të pyeten edhe për gjërat më të imta e për saktësi shkencore dhe për ndërhyrjen e atyre proceseve në jetën tonë si: përfitimet nga ADN-ja, klonimet, ndërhyrjet gjenetike, transplantimet e organeve, modifikimi gjenetik i botës bimore e shtazore etj" prandaj nuk do shumë mend se rreth këtyre gjërave fetvadhënësi duhet të dëgjojë me kujdes shkencëtarët dhe studiuesit përkatës.

Në këtë kontekst, dijetari i mirënjohur Ibn Abidini thoshte: "Ngurtësimi i myftiut dhe kadiut vetëm tek aspekti i dukshëm i asaj që i është transmetuar duke anashkaluar traditën dhe rrethanat e veçanta, si dhe mosnjohja e gjendjes së njerëzve, rezulton në shpërfilljen e shumë të drejtave si dhe abuzim e dëmtim të shumëkujt".[25] Dijetari i famshëm Ibnu Kajjim El-Xhevzije, nga ana tjetër, theksonte: 'Është e domosdoshme që vaxhibit (obligimit fetar) të sqarohet në dritën e aktualitetit/realitetit dhe aktualiteti/realitetit të gjykohet nën dritën e Vaxhibit (obligimit fetar), përndryshe do të treten që të dy, realiteti, duke u arratisur nga vaxhibi ose vaxhibi nga realiteti do të duken si të vet-

[25] Mexhmuatu Resail Ibn Abdin, vëll. I, fq. 42.

muar e të huaj për njëri-tjetrin'.[26] Për fund, fetvadhënësit medoemos i duhet balancimi e bashkëdyzimi mes argumenteve të transmetuara dhe gjendjes faktike reale në mënyrë që të gjejë mesin e artë, të jetë objektiv pa anuar dhe pa anashkaluar, si dhe pa tepruar apo munguar asnjërën anë.

Perceptimi i objektivave të Sheriatit

Siç dihet, *Sheriati* është një sistem i kompletuar i cili në vetvete ngërthen një sërë normash e vlerash dhe i cili ka synime e objektiva të qarta, shumë të çmuara për mbarë njerëzimin. Si rezultat i kësaj fetvadhënësi duhet të koordinojë fetvanë me interesat madhore dhe objektivat sublime të *Sheriatit* në mënyrë që, siç thoshte Imam Shatibiu r.a., të bashkojë argumentet e pjesshme me rregullat dhe synimet e përgjithshme,[27] madje, nëse është nevoja, të anashkalohet argumenti i pjesshëm për shkak të të përgjithshmit- objektivit tërësor, nëse nuk realizohet përveçse në këtë formë. Një lloj të fetvave të këtilla e hasim qysh nga ditët e hershme e deri tek ditët e sotme tek dijetarët mendjendritur, të cilët nuk nxitojnë në dhënie të fetvave dhe e kuptojnë Sheriatin si tërësi të kompletuar. Sa për ilustrim, njëherë kishte ardhur një njeri te Ibn Abasi dhe e kishte pyetur: A ka pendim për vrasësin? Ibn Abasi, pa u hamendur, iu përgjigj se vrasësit me paramendim absolutisht nuk i pranohet pendimi, ai që me paramendim vret dikë, do ta meritojë Xhehenemin. Pasi u largua pyetësi, të pranishmit, të habitur, i thanë mos vallë kishte sjellë ndonjë qëndrim të ri pasi më parë atë e kishin dëgjuar sa e sa herë tek konfirmonte se vrasësit me paramendim i pranohet pendimi?! "Në sytë e tij pashë një hidhërim të jashtëzakonshëm dhe ma mori mendja se ai e kishte ndarë mendjen ta vriste

[26] Dr. Usameh Umer Eleshkar, Fevdal Iftai, fq. 40.
[27] El-Muvafekat, vëll. 3, fq. 8.

dikë, prandaj veprova ashtu", u përgjigj Ibn Abasi.[28] Të pranishmit u interesuan për gjendjen e pyetësit dhe vërtetuan se njëmend ai kishte pasur qëllim të tillë dhe se vetëm donte të sigurohej për pranimin e pendimit të tij.[29]

Shembuj të tjerë, kur interesit të përgjithshëm dhe realizimit të objektivave madhore duhet t'u jepet përparësi edhe nëse duhet të flijohet ndonjë normë e pjesshme, gjejmë shumë edhe në kohën tonë bashkëkohore. Sa për ilustrim, lejimi i gjuajtjes së gurëve në Mina para namazit të drekës, ani pse shumica e dijetarëve të hershëm (*xhumhuri*) nuk e lejonin një gjë të tillë. Pra, ky lejim u shfaq nga dijetarët e mëvonshëm duke e praktikuar parimin e lehtësimit e moskomplikimit, me të vetmin qëllim të ruajtjes së jetëve të haxhinjve nga rrëmuja dhe grumbullimi i madh i njerëzve aty brenda një kohe të shkurtër, sepse mbrojtja e jetës është një nga pesë objektivat madhore të Sheriatit.[30]

Nga ajo që u tha më lart, kuptohet se fetvadhënësi duhet të mendojë mirë rreth pasojave dhe rezultateve që mund të shkaktojë fetvaja e tij, sepse, nëse dëmi i asaj fetvaje është më i madh sesa dobia, atëherë as që mund të imagjinohet se Sheriati, me tërë urtësinë dhe drejtësinë që posedon, i cili në parim ka ardhur për ta mbrojtur njerëzimin, mund ta miratojë një fetva të tillë. Për këtë arsye gjejmë Omerin r.a., i cili e praktikoi këtë parim në shumë raste, si p.sh.: kur nuk e zbatoi dëbimin e lavirit nga vendbanimi nga frika se ai u bashkohej jobesimtarëve dhe bëhej me ta.[31] Po ashtu gjejmë Ibn Tejmijen r.a. tek e qortoi një shoqërues të tij, i cili i këshilloi Tatarët të mos pinin al-

[28] Ibn Ebi Shejbeh, El-Musannef, vëll. 5, fq. 435.
[29] Kështu pra Ibn Abasi r.a. me largpamësinë e tij parandjeu qëllimin e tij dhe i dha fetvanë që i bën dobi atij dhe të tjerëve e jo atë çfarë ai priste konfirmimin e saj sepse një përgjigje e tillë do të ishte fatale, dhe neve në kohën tonë të sotme nuk na mbetet veç se të paramendojmë se çfarë do të ishte qëndrimi i shumë mendjelehtëve në mesin tonë nga ndonjë qëndrim i ngjashëm me këtë!! Sa e sa akuza do të dëgjohej në drejtim të tij se ai nuk e din apo se praktikon hakun, është naiv apo qëllim keq etj. etj..
[30] Dr. Usameh Umer Eleshkar, Fevdal Iftai, fq. 42.
[31] Ibn Abdul Berr, Ettemhid lima fil Muvetai minel meani vel esanid; vëll. 9, fq. 89.

kool! Allahu ka ndaluar alkoolin, sepse ai i pengon njerëzit të përmendin dhe të rikujtojnë Allahun, ndërsa alkooli Tatarët po i pengonte të mos vrisnin dhe torturonin muslimanët, prandaj lëri të pinë e të dehen e të mos këndellen, i tha Ibn Tejmije.[32]

Si përfundim, anashkalimit i kritereve që u cekën më lart, e veçanërisht i arsyes se për çfarë janë vendosur në esencë këto kritere, gjejmë që një numër shumë i madh i fetvave kohët e fundit nuk i sollën Ymetit Islam gjë tjetër pos fatkeqësi, kriza, mjerime e akuza në drejtim të Islamit, i cili është i pastër nga ato. Mu për këtë, jemi të shtyrë që në vijim të flasim paksa rreth kaosit të fetvave dhe shkaqeve të tij.

Kaosi në fetva

Kaosi në fetva është një dukuri aktuale, e cila nuk ka nevojë të argumentohet, sepse është diçka që e shohim apo dëgjojmë thuajse çdo ditë. Andaj, pa humbur kohë, le të flasim për shkaqet më të rëndësishme të tij.

Shkaqet e Kaosit në Fetva

S'ka dyshim se shkaqet e kaosit, që e katandisin fetvanë si institucion i rëndësishëm, janë të shumta dhe sqarimi në detaje i tyre është temë e gjerë, por në këtë punim do të fokusohemi në më të rëndësishmet prej tyre, madje shkurtimisht, si në vijim: **Jokompetenca e disa fetvadhënsëve (njohuritë jo të mjaftueshme), Pasimi i epshit dhe Mospraktikimi i metodologjisë së shëndoshë në fetvadhënie.**

Jokompetenca e disa fetvadhënësve (njohuritë jo të mjaftueshme)

Injoranca është armiku kryesor i Islamit dhe muslimanëve dhe kudo që paraqitet, shkakton rrëmujë e kaos. Për fat të keq, ajo mund të ekzistojë edhe tek ata që japin fetva. Këtë më së miri e dëshmon ha-

[32] Ilamul muvekkiiin an rabbil alemin, vëll. 3, fq, 5.

dithi i Pejgamberit s.a.v.s.: "Atij që i jepet fetva e paqëndrueshme, gjynahu i saj bie mbi atë që e ka dhënë".[33] Kjo jokompetencë dhe mosnjohuri e mjaftueshme mund të shfaqet në tri rrafshe:

a) Mosnjohja e teksteve-citateve, ajete apo hadithe qofshin ato, si dhe e argumenteve të tjera që paraqitet më së shumti në sferën e traditës profetike, sepse ka kohë, siç e theksojnë dijetarë të shumtë, që mosnjohja e haditheve dhe Synetit të Pejgamberit s.a.v.s. është mjaft e përhapur, sa është edhe për t'u shqetësuar. Për pasojë, kohë pas kohe dëgjojmë për shumë fetva që bien ndesh drejtpërdrejt me hadithe të qarta dhe autentike![34]

b) Keqinterpretimi i citateve

Jo rrallë hasim edhe në keqinterpretime të disa citateve-ajeteve a hadithe. Në këso rastesh fetvadhënësi jo që nuk ka njohuri për tekstin a argumentin, por ai e keqkupton apo e keqinterpreton atë në atë mënyrë, saqë fetvanë e nxjerrë nga ato argumente, nuk ka mundësi të pranojnë rregullat përkatëse të shkencës së Usul-l-Fikhut, andaj një fetva e tillë nuk ka mundësi të mos konsiderohet e gabuar.

c) Mosnjohja e mirëfilltë e aktualitetit

Nga faktorët që lidhen me mosnjohuritë e duhura të fetvadhënësit, që kanë ndikim direkt në lëshimin e fetvave të gabuara dhe kaotike, pa dyshim është edhe mosnjohja e realitetit dhe aktualitetit. Gabimi këtu nuk ndodh për shkak se fetvaja nuk është e bazuar në argumente apo se është mbështetur në argumente të dobëta, por gabimi është si pasojë e mosperceptimit të saktë dhe real të çështjes për të cilën jepet fetvaja. Mu për këtë, shohim se për sa e sa dukuri bashkëkohore rreth të cilave kërkohet fetva, pikë së pari duhet patjetër të sigurohet perce-

[33] Shih fusnotën nr. 10.
[34] Dr. Jusuf Elkardavi, El-Fetva bejnel Indibati ve Tesejjub, fq. 59.

ptimi i saktë i atyre gjërave dhe kjo pa dyshim kërkon një angazhim të madh e konsultime të gjera, sepse mangësia në këtë perceptim do të reflektojë edhe në saktësinë e fetvasë. Në këtë kontekst Dr. Jusuf El-Kardavi shprehet: "Ka disa që rrezikojnë me fetva në çështje bashkëkohore, si sigurimi me llojet e tij, shërbimet bankare, tregu i bursës, modalitetet e kompanive e ortakërive duke i bërë ato haram e hallall pa pasur informacione rreth atyre koncepteve dhe pa i studiuar ato mirëfilli. Në këtë rast ai, sado që të ketë njohuri rreth argumenteve të Sheriatit, kjo assesi nuk do t'i mjaftojë përderisa nuk e njeh edhe realitetin e asaj për çfarë pyetet dhe ta perceptojë saktë konceptin se si funksionon ajo".[35]

Pasimi i epshit[36]

Prej shkaqeve më të rrezikshme që shkaktojnë rrëmujë në fetvadhënie, është pasimi i epshit. Epshet e pasionet që pasohen mund të jenë të vetë fetvadhënësit, të udhëheqësve që ata ua bëjnë qejfin, apo edhe të grupeve të tjera të interesit, të cilat me forma të ndryshme, qoftë të presionit apo joshjes, mundohen të ndikojnë tek fetvadhënësi. Në Kuran hasim shumë shpesh tërheqjen e vërejtjes nga pasimi i epshit, ngase, siç është e dëshmuar, pjesa më e madhe e devijimit pas injorancës është shkaktuar nga pasimi i epsheve. Mu për këtë arsye disa nga dijetarët e hershëm thoshin: 'Epshi është 'zoti' më i keq që adhurohet në tokë'. Andaj, me të drejtë, mund të themi se pas injorancës, pasimi i epshit është shkaktari më i madh i kaosit në fetva, sepse kur epshi pushton zemrën, ai vepron e ndikon edhe pasi që e vërteta të jetë e qartë. Ndoshta dikush edhe mund ta minimizojë apo banalizojë këtë faktor devijimi duke thënë se si ka mundësi që njerëzit e dijes të bien pre e epsheve të tyre e aq më pak e epsheve të të tjerëve?! Mirëpo realiteti na e dëshmon të kundërtën, sepse jo rrallë dëgjojmë qëndrime e fetva të devijuara e me prapavija, të cilat nuk kanë shpjegim tjetër përveçse promovuesi i tyre të ketë rënë pre e epshit, sepse gjërat për të cilat jepen fetva të këtilla, zakonisht janë të thjeshta e të qarta, e jo rrallë ato kanë të bëjnë edhe me parimet bazë të fesë! Krahas kësaj gjejmë se Allahu Fuqiplotë këshilloi më të dashurit dhe më të diturit nga krijesat e Tij- pejgamberët, të mos bien pre e epsheve e t'i pasojnë ato. Allahu Fuqiplotë i tha Pejgamberit s.a.v.s.:

وَأَنِ ٱحۡكُم بَيۡنَهُم بِمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ وَلَا تَتَّبِعۡ أَهۡوَآءَهُمۡ وَٱحۡذَرۡهُمۡ أَن يَفۡتِنُوكَ عَنۢ بَعۡضِ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ إِلَيۡكَۖ فَإِن تَوَلَّوۡاْ فَٱعۡلَمۡ أَنَّمَا يُرِيدُ ٱللَّهُ أَن يُصِيبَهُم بِبَعۡضِ ذُنُوبِهِمۡۗ وَإِنَّ كَثِيرٗا مِّنَ ٱلنَّاسِ لَفَٰسِقُونَ ٤٩ أَفَحُكۡمَ ٱلۡجَٰهِلِيَّةِ يَبۡغُونَۚ وَمَنۡ أَحۡسَنُ مِنَ ٱللَّهِ حُكۡمٗا لِّقَوۡمٖ يُوقِنُونَ ٥٠

"(Ta zbritëm) ***Që edhe Ti të gjykosh me atë që të zbriti Allahu, e mos ndiq dëshirat e tyre dhe ruaju rrezikut të tyre që të mos të shmangin nga një pjesë e asaj që ta zbriti Allahu. Nëse ata refuzojnë*** *(gjykimin tënd),* ***dije se Allahu ka për qëllim t'i ndëshkojë për disa mëkate të tyre. Në të vërtetë, një shumicë e njerëzve janë jashtë rrugës".*** *(El Maideh, 49).*

Ndërsa Davudit a.s. i tha kështu:

يَٰدَاوُۥدُ إِنَّا جَعَلۡنَٰكَ خَلِيفَةٗ فِي ٱلۡأَرۡضِ فَٱحۡكُم بَيۡنَ ٱلنَّاسِ بِٱلۡحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ ٱلۡهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِۚ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَضِلُّونَ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ لَهُمۡ عَذَابٞ شَدِيدُۢ بِمَا نَسُواْ يَوۡمَ ٱلۡحِسَابِ ٢٦

"O Davud: "Ne të kemi bërë sundimtar në tokë, e ti pra gjyko me drejtësi mes njerëzve, e mos shko pas dëshirave, se ato të shmangin prej rrugës së Allahut. Ata që largohen prej rrugës së Allahut, i pret dënim i rëndë për shkak se e harruan Ditën e përgjegjësisë". *(Sad, 26)*

[35] Elfetva bejnel Indibati vettesejjub, fq. 69.
[36] Muhamed Jusri Ibrahim, Elfetva- ehemmijetuha, davabituha, Atharuha fq. 514

Andaj nuk mbetet vend për të mos i kushtuar rëndësi këtij shkaktari të devijimit, sidomos në kohën tonë moderne, i cili, sipas mendimit tim, është faktori kryesor i kaosit në fetva. Më e keqja në këtë pikë është se pretenduesit e këtillë paraqiten në emër të dijetarëve të mirëfilltë, duke i shoqëruar ata dhe duke u dukur sikurse ata, gjë që huton edhe më shumë masat e gjera të muslimanëve, të cilët nuk mund të bëjnë dallimin mes tyre dhe kjo natyrisht shkakton irritim dhe mosbesim në drejtim të të gjithëve.

Për shkak se pasimi i epsheve është tepër i keq dhe me pasoja tepër të rënda, sidomos kur kemi të bëjmë me fetvatë, gjejmë se Kurani fisnik është shumë rigoroz në klasifikimin e njerëzve dhe sidomos atyre të dijes, që bien pre e epsheve duke ndryshuar të vërtetën vetëm e vetëm që t'i kënaqin epshet e veta ose të atyre që u shërbejnë. Andaj ne i thërrasim ndërgjegjes së të gjithë atyre që hetojnë qoftë edhe animin më të vogël në këtë drejtim, të marrin masa për veten e tyre sa më parë, para se të bëhet tepër vonë e epshi të mbizotërojë zemrat e tyre, sepse edhe zjarri më i madh fillon me disa shkëndija, po pastaj del jashtë kontrollit për ta zotëruar. Po ashtu i thërrasim të gjithë të meditojnë për Fjalët e famshme të Allahut s.v.t. në suren El A'raf, 175-176, ku Allahu thotë:

وَٱتۡلُ عَلَيۡهِمۡ نَبَأَ ٱلَّذِيٓ ءَاتَيۡنَٰهُ ءَايَٰتِنَا فَٱنسَلَخَ مِنۡهَا فَأَتۡبَعَهُ ٱلشَّيۡطَٰنُ فَكَانَ مِنَ ٱلۡغَاوِينَ ١٧٥ وَلَوۡ شِئۡنَا لَرَفَعۡنَٰهُ بِهَا وَلَٰكِنَّهُۥٓ أَخۡلَدَ إِلَى ٱلۡأَرۡضِ وَٱتَّبَعَ هَوَىٰهُۚ فَمَثَلُهُۥ كَمَثَلِ ٱلۡكَلۡبِۖ إِن تَحۡمِلۡ عَلَيۡهِ يَلۡهَثۡ أَوۡ تَتۡرُكۡهُ يَلۡهَثۚ ذَّٰلِكَ مَثَلُ ٱلۡقَوۡمِ ٱلَّذِينَ كَذَّبُواْ بِـَٔايَٰتِنَاۚ فَٱقۡصُصِ ٱلۡقَصَصَ لَعَلَّهُمۡ يَتَفَكَّرُونَ ١٧٦

"Dhe lexoju atyre tregimin e atij që ia patëm dhënë dituritë Tona, ndërsa ai u zhvesh prej tyre dhe atëherë atë e shoqëroi shejtani dhe kështu ai u bë prej të humburve". *(175)*

E sikur të donim Ne, do ta ngjisnim lart me atë *(dituri),* ***por ai nuk iu largua tokës*** *(Dynjasë)* ***dhe shkoi pas epshit të vet. Shembulli i tij është si ai i qenit, të cilin, nëse e përzë, ai e nxjerr gjuhën, po edhe nëse nuk e përzë, ai sërish e nxjerr gjuhën. Ky është shembulli i atyre që i konsideruan të rreme argumentet Tona. Ti rrëfeju tregimet*** *(ymetit tënd)* ***në mënyrë që ata të mendojnë".*** *(176).*

Devijimi nga mesatarja

S'ka dyshim se Sheriati nuk e anashkaloi këtë mekanizëm kaq të rëndësishëm, përkundrazi përgatiti metodologji të detajuar përkatëse, e cila është e mirënjohur për të gjithë ekspertët dhe e shpjeguar hollësisht në literaturën e shkencës se Usuli-Fikhut. Devijimi nga kjo metodologji dhe dalja nga binarët e saj ka pasoja të jashtëzakonshme. Këtu po fokusohemi në pikën më të ndjeshme të kësaj metodologjie, e cila është edhe atribut specifik i saj, e ajo është mesatarja, prandaj devijimi prej saj është si shkaktar tjetër i kaosit në fetva.

Mesatarja është parim esencial në sistemin e *Sheriatit,* i cili në vete ngërthen drejtësinë, lehtësimet sheriatike, pranimin e domosdoshmërive dhe nevojave njerëzore duke i realizuar objektivat dhe synimet madhore, të cilat u sigurojnë praktikuesve të saj mirëqenien dhe lumturinë në këtë botë, kurse shpëtimin e sigurt në Botën tjetër. Sido që të jetë, në rreshtat në vijim do t'i qasemi devijimit duke sjellë disa nga pasojat që ka sjellë devijim nga mesatarja tek fetvadhënës të cilët lëshuan mesataren ose duke ndjekur ekstremin e djathtë, pra komplikimin dhe vështirësimin e gjërave, ose atë të majtin, pra duke ofruar lehtësim të ekzagjeruar dhe papërgjegjësi. Në vijim, do të prezantojmë shkurtazi këto dy pole, të cilat kanë humbur mesin e artë, mesataren që cilin e promovon metodologjia e saktë e fetvadhënies.

Metodologjia e komplikimit[37]

Fillimisht duhet të theksojmë se kjo metodologji ka më së paku përkrahës po bën bujë më së shumti për shkak të rrëmujës dhe kaosit të madh që shkaktojnë disa nga fetvatë e tyre. Kjo metodologji manifestohet në forma të ndryshme, natyrisht më e rrezikshmja prej tyre është ajo që merr formën më fanatike të tekfirit-përkatësisht nxjerrjes nga imani/Islami i gjithë atyre që mendojnë ndryshe. Ky grup, me lehtësinë më të madhe dhe shumë komod, gjykojnë të tjerët se kanë dalë nga Feja duke dhënë fetva nga më të rrezikshmet. Në ato fetva ky grup i bën të lejuara (hallall) gjërat që Islami i ka konsideruar më të shenjtat, si gjaku, pasuria dhe nderi i të tjerëve, dhe kjo pa ndonjë hezitim, ani pse *Sheriati* i ka bërë ato të shenjta dhe të ndaluara për keqpërdorim deri në Ditën e Gjykimit. Fatbardhësisht përkrahësit e kësaj rryme ekstreme janë të paktë në numër, ndonëse dëmi i tyre është tejet i madh sidomos kur kemi të bëjmë me imazhin e Islamit tek të tjerët. Me fetvatë e tyre të papërgjegjshme dhe të pabazuara, ata shkaktojnë dëme të mëdha. Ndodh që, për shkak të një deklarimi emocional të ndonjërit nga fetvadhënësit e vetëshpallur të tyre, të derdhet gjaku i të pafajshmëve, të shkatërrohen pronat dhe pasuritë e muslimanëve, të bëhen shkelje flagrante të nderit dhe shenjtërive të tjera. Të këtillët e tkurrin *Sheriatin* duke e zhveshur atë nga universalizmi, madhështia, drejtësia dhe mëshira e tij e pafundme. Përveç kësaj, të këtillët e deformojnë Sheriatin duke u fokusuar vetëm në citatet që u shërbejnë fiksimeve të tyre dhe për problemin më të vogël muslimanët i konsiderojnë si të dalë nga feja, thuajse ky është qëllimi i vetëm i Sheriatit! Sipas këndvështrimit të këtij grupi, i tërë sistemi i vlerave të Sheriatit shikohet nga prizmi të jesh apo të mos jesh musliman. Pra, një qasje e këtillë ndaj Islamit, respektivisht *Sheriatit*, pa dyshim u përngjan atyre

[37] Dr. Usameh Umer Eleshkar, Fevdal Iftai, fq. 61.

që përshkruajnë një shtëpi të tërë pa e parë kurrë në tërësi, po vetëm nga vrima e çelësit e portës së saj kryesore!!!

Përveç kësaj, kjo metodologji e gabuar na shfaqet edhe në forma të tjera, si p.sh. duke vepruar vetëm me kuptimin e jashtëm, të dukshëm, të disa citateve (ajete ose hadithe) pa i kuptuar ato drejt apo pa i interpretuar në dritën e rregullave të tjera të *Sheriatit*. Ajo manifestohet edhe përmes ngurtësisë dhe fanatizmit në fetvatë e së kaluarës pa i marrë në konsideratë rrethanat dhe aktualitetin në të cilin jetojmë, kur dihet fare mirë se normat e Sheriatit ndahen në dy grupe kryesore: rregulla e parime bazë, të cilat janë të pandryshuara deri në fund të botës, dhe norma të bazuara në tradita e rrethana të caktuara, të cilat mund dhe duhet të ndryshohen me ndryshimin e atyre rrethanave. Sa për ilustrim, vetë Pejgamberi s.a.v.s. jepte përgjigje të ndryshme varësisht nga rrethanat apo gjendja në të cilën ishte pyetësi. Njëherë e pyeti njëri se a i lejohet përqafimi i bashkëshortes gjersa është agjërueshëm? Ai i bekuar ia lejoi, ndërsa kur e pyeti një tjetër më vonë, ai ia ndaloi. Natyrisht, i pari ishte i shtyrë në moshë, kurse i dyti i ri.[38]

Metodologjia e lehtësimit të ekzagjeruar [39]

Poli tjetër i devijimit nga mesatarja nënkupton lehtësimin e tepërt apo të ekzagjeruar në fetvadhënie. Metodologjia lehtësuese është një metodë burimore tepër e shëndoshë, sepse nga tiparet dalluese të *Sheriatit* është se mbizotëron lehtësimi e moskomplikimi si dhe mënjanimi i vështirësive të jashtëzakonshme për të cilat janë paraparë lehtësime shtesë. Ajetet kuranore dhe hadithet profetike që e argumentojnë, janë të shumta dhe të njohura. Mirëpo, edhe këtu na shfaqet problemi i përdorimit të tepruar dhe pa vend të këtyre lehtësimeve si dhe ekzagjerimi i arsyeve lehtësuese, gjë që prodhon fetva jo të sakta

[38] Elbejhekiu në Sunenin e tij, vëll. 4, fq. 231
[39] Dr. Usameh Umer Eleshkar, Fevdal Iftai, fq. 55

dhe aspak të qëndrueshme. Prandaj, në vijim, po japim vetëm disa nga lëshimet që ndodhin më se shpeshti.

Një nga format e lehtësimit ekstravagant është mbështetja e tepruar tek dobitë, përfitimet apo interesat, madje edhe kur ato bien ndesh drejtpërdrejt me argumentet e qarta të Sheriatit. Natyrisht, respektimi i interesave individuale, e sidomos i atyre kolektive ose publike, është një parim i shëndoshë islam, por ekzistojnë argumente përkatëse që i përcaktojnë ata interesa dhe nëse kuptohen saktë, fillimisht, pastaj duhet të merren në konsideratë kriteret dhe kushtet e *Sheriatit* për t'i zbatuar ata interesa në praktikë. Prandaj, pa dyshim kushti më i rëndësishëm është që dobia e synuar të mos bjerë në kundërshtim të plotë me argumentet tekstuale, ajete apo hadithe qofshin. Kështu, jo rrallë, ndodh që të jepen shumë fetva duke u justifikuar se kemi parasysh dobinë, interesin individual a publik, edhe pse fetvaja e tillë është në kundërshtim të plotë me ajete a hadithe të qarta.

Lejimi i gjërave mbi parimin e domosdoshmërisë, vend e pa vend, është një formë tjetër e këtij devijimi. Në emër të gjendjes së rënduar apo nevojës ekstreme, jepen fetva për lejimin e gjërave të ndaluara në esencë, që, shikuar realisht, vërehet se gjendja nuk ka arritur as përafërsisht në shkallë të së domosdoshmes. Në këtë rast, parimi që aplikohet, është i shëndoshë në esencë, por problemi lind kur gjykohet padrejtësisht se gjendja ka arritur shkallën e domosdoshmërisë, pa e arritur fare.

Po ashtu, metodologjia e gabuar na shfaqet edhe me një formë tjetër, kur disa synojnë të nxjerrin me pincetë vetëm mendimet më të lehta në çështjet e diskutueshme, në mesin e dijetarëve, pa kurrfarë mase a kriteri, gjë që shpie në atë që në Usuli-Fikh njihet me termin *Telfik* التلفيق. Telfiku nënkupton kombinimin e një çështjeje të caktuar nga mendimet e medhhebeve të ndryshme duke i seleksionuar lehtësimet e secilit medhheb dhe duke i kombinuar ato në atë formë, saqë as-

njëri prej medhhebeve miraton një kombinim të atillë. Prandaj, nëse pasimi i mendimeve të rralla a lehtësimeve të caktuara nga dijetarët del jashtë kritereve të përcaktuar, nga dijetarët shndërrohet në një dukuri shkatërruese dhe tepër të dëmshme. Sido që të jetë, lehtësimet nga dijetarët kompetentë, të mbështetura në argumente të shëndosha, janë gjithherë të mirëseardhura, por si zakonisht problemi fillon kur paraqitet keqpërdorimi i lehtësimeve apo kur ato teprohen nga persona jokompetentë.

Në përfundim të këtij punimi, dua të theksoj se fetvatë e dekretuara nga dijetarët e mirëfilltë, kompetentë e largpamës, realizojnë synimet madhore e fisnike të fetvadhënies si institucion me rëndësi, ndërsa ato të lëshuara nga njerëz jokompetentë apo manipulues, shkaktojnë rrëmujë, kaos dhe dëm shumë të madh. Një dukuri të këtillë dijetarët mendjendritur e kishin hetuar qysh herët. Imam Maliku transmeton se një njeri kishte hyrë te dijetari i kohës Rebiah Ibn Ebi Abdirrahman, të cilin e kishte gjetur duke qarë. Ai e pyeti, i habitur, për se po qante, mos i kishte ndodhur ndonjë fatkeqësi e ta ndihmonim? "Jo", i qe përgjigjur ai. "Në fakt ne jemi para një belaje të madhe, në këtë kohë Islami është para një dukurie të rrezikshme, po kërkohet fetva nga ata që nuk kanë dituri". Pastaj vazhdoi: "Për Allahun, disa që po japin fetva, meritojnë të burgosen më shumë sesa hajnat!"[40]

[40] Ibn Salah, Edebul Mufti velmustefti, fq. 85. E Ibn Salahi pasi që e citon këtë thënie në librin e tij thotë: "Allahu e mëshiroftë Rebian, çka do të thoshte po të takonte kohën tonë?!" Ndërsa ne po themi: po athua çfarë do të thoshin këta dy dhe dijetarët e tjerë sikur t'i takonin 'guximtarët' e shekullit 21!!!

Mr. Vedat SHABANI

VËSHTRIM HISTORIK ÇËSHTJES SË SHKURORËZIMIT

Tema në vijim ka për objekt shqyrtimi çështjen e shkurorëzimit nga prizmi historik. Duke filluar nga grekët dhe pozicionin e femrës, për sa i përket së drejtës së saj për shkurorëzim në legjislacionin grek, më pastaj kam vazhduar me romakët, çifutët dhe grupet e tyre, të krishterët dhe, krejt në fund, në pika të shkurtra kam përmendur edhe shkurorëzimin te arabët, para zbritjes së legjislacionit Islam.

1. Shkurorëzimi te grekët

Femra te grekët e vjetër ishte një mjet që shitej dhe blihej.[1] Martesa te grekët realizohej përmes aktit të shitblerjes, babai e shiste vajzën e tij, ndërsa burri i interesuar e blinte atë.

Çmimi i një gruaje që paguante burri për të, ishte një numër i caktuar i lopëve a demave dhe dallonte varësisht nga pozita dhe bukuria e gruas.[2] Ndërsa në periudhën klasike, sistemi i blerjes për martesë ishte eliminuar, mirëpo bashkëshorti kishte ruajtur për vete mbizotërimin e plotë ndaj bashkëshortes dhe ai kishte të drejtë t'i imponone asaj një dënim, siç mund të jetë rrahja, izolimi apo ndonjë masë tjetër ndëshkuese, varësisht se çfarë i përshtatej atij, pa pasur ndonjë kontroll nga ndokush tjetër.

[1] Anbere Selam El-Khalidij, Eljadhet Humeros, Kajro, shtëpia botuese: Darul-Mearif, 1947, fq. 86.
[2] Will and Ariel Durant, Tarihul Hadareh 2/1, gruaja tek grekët, Kajro, 1965, fq. 39.

Është e natyrshme për atë që posedon tërë këto kompetenca të pakufishme, që ta shkurorëzojë bashkëshorten e tij, për këtë arsye shkurorëzimi te grekët ishte shumë i lehtë, bashkëshorti e shkurorëzonte bashkëshorten kur dëshironte ose e martonte atë me dikë tjetër gjatë jetës së tij, apo edhe mund t'i propozonte ndonjë personi tjetër pas vdekjes së tij.[3]

Ndodhte që bashkëshorti që shkurorëzonte bashkëshorten e tij, të përmendte si shkak-pretekst të shkurorëzimit amoralitetin apo sterilitetin e saj, duke theksuar se ajo grua nuk ia kishte arritur qëllimit për të cilin ishte martuar, që ishte lindja e fëmijëve.

Ndërsa, nëse ndodhte që bashkëshorti të kishte defekt dhe të mos mund të lindte fëmijë, atëherë atij i lejohej të kërkonte ndihmë nga të afërmit e tij, me qëllim që bashkëshortja e tij të lindte fëmijë, mirëpo me kusht që fëmija i lindur t'i jepej atij e jo të afërmit të tij.[4]

Bashkëshortes i lejohej të kërkonte shkurorëzim nga gjykatësi në dy raste:

1. Nëse bashkëshorti nuk i përmbushte detyrat e tij karshi bashkëshortes së tij apo nëse thellohej në jetën dëfryese dhe anashkalonte bashkëshorten e tij, dhe
2. Nëse bashkëshorten e dëmtonte tepër shumë.

Mirëpo realisht kjo e drejtë ishte vetëm në teori, sepse bashkëshorti në momentin që vërente se bashkëshortja e tij donte të shkonte te gjykatësi, e rrihte dhe e izolonte në shtëpi ashtu sikur dëshironte.

[3] Po aty, fq. 117.
[4] Po aty, fq. 115.

2. Shkurorëzimi te romakët

Perandoria Romake gjatë etapave të ndryshme të sundimit të saj ka njohur sistemin e shkurorëzimit, i cili kishte pësuar ndryshime dhe i të cilit i shtoheshin amendamente të ndryshme, varësisht nga ndryshimi i mbretërve apo ndryshimi i ligjeve apo edhe sipas ndryshimit të kohëve.[5]

Në epokën e vjetër shkurorëzimi i takonte vetëm bashkëshortit dhe ai,bashkëshorten e shkurorëzonte kur të dëshironte, ndërsa bashkëshortja nuk kishte mundësi të shkurorëzohej. Një gjë e tillë i lejohej prindit apo kujdestarit të saj, që t'i ndante ata edhe nëse femra nuk ishte e atij mendimi, duke pasur parasysh pushtetin e prindit në atë kohë.[6]

Në epokën klasike femrës iu dha e drejta e shkurorëzimit, mirëpo duke iu ruajtur bashkëshortit kjo e drejtë. Në atë kohë ishte rritur përqindja e shkurorëzimeve shumë, sepse nuk kishte arsye të caktuara për se mund të shkurorëzoheshin, sepse çështja lidhej me dëshirën e njërit bashkëshort pa ndonjë kufizim a shkak.

Ndërkaq, në epokën e Perandorisë së ulët qenë shfaqur disa amendamente në sistemin e shkurorëzimit, nën ndikimin e njerëzve të kishës, dhe një gjë e tillë kishte kaluar nëpër etapa të ndryshme.

1. Në vitin 331 (e.r.) Perandori Konstantin,[7] i cili konsiderohet prej perandorëve të parë të krishterë, kishte miratuar një ligj, përmes të cilit kufizonte lirinë e bashkëshortëve përë shkurorëzim dhe aty kishte cekur disa shkaqe të caktuara për të dy bashkëshortët, të

[5] Dr. Sofi ebu Talib, El-Kanun Err-Rrumanij, Kajro, 1950, fq. 55.

[6] Abdulaziz Fehmij, Mudevvenetu Justinjan, (*Corpus Juris Civilis),* Kajro, 1946, fq. 200.

[7] Konstantini i Madh (Constantine ose n; latinisht Gaius Aurelius Valerius Flavius "Constantinus apo IMPERATOR Caesar Flavius" Constantinus Piut Felix Invictus Augstus. Shkurt 27, 272-22maj, 337). Ai ishte një sundimtari madh i Perandorisë Romake. Edhe pse ishte pagëzuar në vitin e fundit të jetës së tij në duart e Peshkopit Erjusi Eusebius Nikumedi, megjithatë ai flet për veten e tij si një xheloz i krishterë. Ai e bëri fenë krishtere fe zyrtare të Romës. Shumë tempuj pagan të Romës i shndërroi në kisha krishtere. Klerin e kishës e kishte amnistuar nga tatimet dhe kishte ndërhy në problemet e kishës.

cilat, nëse përmbusheshin, ata kishin të drejtë të kërkonin shkurorëzim nga gjykatësi. Mirëpo, siç duket, ato arsye nuk ishin obligative, sepse, nëse njëri bashkëshort i tejkalonte këto shkaqe, e tëra që bëhej ndaj tij ishte një nënshkrim me një gjobë, dhe, nëse bashkëshorti shkurorëzonte bashkëshorten e tij pa ndonjë shkak, atëherë e tërë prika i rikthehej bashkëshortes, e prikën e saj e humbte edhe nëse bashkëshortja shkurorëzohej nga, gjithashtu.[8]

2. Kur erdhi në pushtet Golianus, riktheu me ngut lirinë e plotë në sistemin e shkurorëzimit, sepse, ajo që kishte ndodhur gjatë perandorit të mëparshëm, binte ndesh me zakonet dhe traditën e romakëve, prandaj dhe njerëzit kërkuan revokimin e tij.
3. Kur erdhi në pushtet Justiniani,[9] nxori një ligj, i cili të drejtën e shkurorëzimit e ndau në tri lloje:

   a. Shkurorëzimi i lejuar: shkurorëzimi nga njëri bashkëshort për shkaqe që nuk përbënin gabim nga pala e kundërt, d.m.th. shkurorëzimi që ndodh me dëshirën e njërës palë për arsye që e justifikojnë dhe që gjenden tek pala tjetër, siç janë çmenduria, aftësia e kufizuar dhe infertiliteti.

   b. Shkurorëzimi për arsye të justifikueshme: shkurorëzimi nga njëra palë për arsye se pala tjetër ka bërë ndonjë gabim, që d.m.th. se akti i shkurorëzimit ishte si dënim për gabimin që kishte bërë njëra palë. Mirëpo ky ligj ishte zgjeruar tepër në numërimin e këtyre gabimeve, derisa si gabim kishte përmendur edhe shkuarjen e bashkëshortes në banjë publike, një arsye për të cilën lejohej shkurorëzimi. Nëse gabimi ishte nga ana e bashkëshortes, atëherë ajo

[8] Muhamed Abdulmunim Bedr, El-Kanun Err-Rrumanij, Shtëpia botuese Darun-Nesher, Kajro, 1937, fq. 248.

[9] Justiniani (lat.: Flavius Petrus Sabbatius Iustinianus,) zakonisht i njohur si Justiniani I, apo (në Kishën Ortodokse) Shën Justiniani i Madh, lindi në Tauresium, të Ilirisë rreth viteve 482/483 dhe vdiq me 13 nëntor apo 14 nëntor, 565 në Konstantinopël. Ishte perandor i Bizantit nga viti 527 gjer në vdekjen e tij, dhe anëtari i dytë i dinastisë justiniane, pas xhaxhit të tij Justinit I.

humbte prikën, ndërsa nëse gabimi ishte nga ana e bashkëshortit, atëherë ai obligohej ta kthente prikën dhe të paguante dhuratën e martesës.

c. Shkurorëzimi i pajustifikueshëm: nëse nuk përmbusheshin arsyet që i kishte cekur ligji në dy llojet e mëhershme, atëherë çdonjëra palë kishte të drejtën e shkurorëzimit duke pasur parasysh gjobën e madhe financiare që u takonte. Nëse bashkëshortja ndahej nga burri pa ndonjë arsye, ajo humbte prikën dhe gjithë pasurinë e saj, e cila i shpërndahej farefisit, gjithashtu edhe bashkëshorti, nëse e shkurorëzonte gruan e tij pa ndonjë arsye, - detyrohej ta kthente prikën, të paguante dhuratën e martesës dhe asaj i takonte një pjesë e pasurisë së tij.[10]

4. Shkurorëzimi me marrëveshje: atë e kishte revokuar Justiniani, mirëpo ai ishte rikthyer prapë në kohën e pasardhësit të tij, Justinianit të dytë.[11]

3. Shkurorëzimi te hebrenjtë dhe të krishterët

3.1. Shkurorëzimi te hebrenjtë:

Sa i përket çështjes së shkurorëzimit, hebrenjtë ndahen në dy grupe: Rabbanijun dhe Kuraijun; mospajtimi në mes tyre qëndron në esencën e besimit të tyre në Talmud[12] dhe mosbesimi në të. Rabbanijunët besojnë edhe në Tevrat[13] edhe në Talmud, ndërsa kuraijunët nuk besojnë në Talmud si libër qiellor, po atë e shohin si një libër të jurisprudencës si të gjithë librat e tjerë të jurisprudencës. Këto dy grupe janë ndarë gjatë shekullit të tetë të erës së re.[14]

A lejohet shkurorëzimi te hebrenjtë vetëm me dëshirën e bashkëshortit?

Sipas disa juristëve, legjislacioni i Musait[15] i ka dhënë bashkëshortit të drejtën e shkurorëzimit, bazuar në dëshirën dhe vullnetin e tij, edhe nëse një gjë të tillë nuk e pranon bashkëshortja.

Dr. Ihab Ismail në librin e tij "Mebadiu el-Ahval esh-Shehsije lt-Tevaif el-Melijje-Parimet e të drejtës civile për grupet e ndryshme" thotë: "Mendimi i vërtetë është se bashkëshorti çifut është i ngjashëm me bashkëshortin musliman në këtë çështje, sepse ai ka të drejtë ta shkurorëzojë bashkëshorten e tij vetëm me vullnetin e tij".

Shkurorëzimi te Rabbaijunët: shkurorëzimi te grupi i quajtur Rabbaijun është i lejuar vetëm me vullnetin dhe dëshirën e bashkëshortit, edhe nëse një gjë e tillë është e urryer. Këtë e vërteton ajo çfarë shkruajnë librat e tyre, siç është libri i ibn Shemunit, i cili në nenin 224

[10] Dr. Muhamed Maruf Ed-Devalibij, El-Vexhizu fil Hukuki Rrumanijje, Damask, 1963, botimi i pestë, fq. 475.

[11] Dr. Ihab Ismail, Inhilalu Zevaxh leda El-Akbat, Kajro, fq. 98.

[12] *Talmudi:* (heb. *Lamejd*- studim, doktrina, përkatësisht *lamod*-mësoj, studjoj etj.) – shkrim fetar – juridik hebraik, i cili përbëhet nga dy lloje të shpjegimeve e komentimeve:a) shpjegimet e kodifikuara rabiniste të ligjeve biblike, përkatësisht të *Torës* si shkrim i shenjtë i hebrenjve dhe b) shpjegimet e komentimet e traditës juridike hebraike postbiblike; që të dyja këto lloje e shpjegimeve të teorisë e të praktikës juridike hebraike përbëjnë *Talmudin* si shkrim, i cili, për kah rëndësia e tij, vjen fill pas *Torës*; *Talmudi* është përmbledhja e shkrimeve e të dhënave gojore lidhur me fenë dhe jurisprudencën hebraike, përmbledhje kjo që zuri fill aty kah shekulli IV, kurse përfundimisht u formësua në shekullin VI të erës sonë. *Talmundi* përbëhet nga dy pjesë kryesore: *Mishna* dhe *Gemara*; *Mishna* autor i së cilës konsiderohet *Jhuda Hanasi* (shekulli III), ka të bëjë me ligjet gojore hebraike dhe përbëhet nga 63 traktate të ndryshme të ndara në gjashtë pjesë apo kaptina. *Gemara* është pjesa e dytë e *Talmudit,* e cila në vetvete ngërthen komente të ndryshme lidhur me *Mishnen*. (Ekrem Murtezaj, "Fjalori i feve", Prishtinë, 2007, f. 590)

[13] Tora, (hebr.)-Ligji, Mësimi apo Doktrina; *Tora* paraqet konceptin dhe terminë të përgjithshëm dhe gati më të rëndësishëm të fesë e të teologjisë çifute, në përgjithësi; ajo është, si të thuash, strumbullari i judaizmit. Në kuptimin e ngushtë të fjalës me *Tora* kuptojmë pesë shkrimet e para, ose pesë librat e parë të Biblës hebraike, të cilat në latinisht janë të emërtuara kështu:

-Genesis
- Exodus
- Leviticus
- Numeri
- Deotoronomium

(Ekrem Murtezaj, "Fjalori i feve", Prishtinë, 2007, f. 628

[14] Murad Ferexh, El-Kuraun ve El-Rabanijjun, fq. 155.

[15] Musai a.s. është njëri nga pejgamberet e Zotit të dërguar te populli Benu Israil (hebrenjtë).

thotë: "Shkurorëzimi është në dorën e burrit", ndërsa në nenin 325 thotë: "Pranimi i shkurorëzimit nga ana e gruas nuk është kusht".

Shkurorëzimi te el-Kuraijjun: shkurorëzimi te ky grup ndryshon nga grupi i parë; sipas tyre burrit nuk i lejohet ta shkurorëzojë bashkëshorten e tij përveç në bazë të një shkaku fetar të caktuar nga gjykatësi. Gjithashtu sipas këtij grupi gruas i lejohet të kërkojë shkurorëzim ashtu siç i lejohet edhe burrit. Pra, shkurorëzimi, sipas këtij grupi, bëhet me kërkesë të burrit apo gruas, në bazë të arsyeve fetare që i parasheh gjykatësi, përveç nëse të dy bashkëshortët bien dakord që të shkurorëzohen, atëherë nuk është kusht të përmendin ndonjë arsye fetare.

Ne këtu vërejmë se shkurorëzimi vetëm me vullnetin dhe dëshirën e burrit është i lejuar te Rabbaijunët, ndërsa nuk është i lejuar te grupi el-Kuraijjun.

Si përfundim, shkurorëzimi sipas legjislacionit çifut, pa marrë parasysh a bëhet vetëm me dëshirën dhe vullnetin e burrit, siç kanë thënë Rabbaijunet, apo duhet të ekzistojë patjetër një arsye fetare, të cilën e cakton gjykatësi, siç thonë el-Kuraijjunët, ai nuk realizohet përveçse përpara gjykatësit, dhe aty ia dorëzon burri gruas së tij certifikatën e shkurorëzimit.

3.2. Shkurorëzimi te të krishterët

E drejta e krishterë nuk e njeh të drejtën e shkurorëzimit me dëshirën dhe vullnetin e burrit ashtu siç është e njohur tek e drejta çifute dhe e drejta islame dhe ashtu siç ishte tek e drejta romake, sepse martesa sipas tyre është parimisht një lidhje e shenjtë, e cila nuk mund të shkëputet përveçse me vdekjen e njërit bashkëshort.

Në librin "përmbledhje ligjore" thuhet: "Shkurorëzimi është i ndaluar sipas së drejtës së krishtere, burri nuk mund ta shkurorëzojë bashkëshorten e tij nga vullneti i tij apo të ndahet nga ajo".[16]

Ndërsa, për sa i përket shkurorëzimit në prani të gjykatësit, bazuar në kërkesën e njërit bashkëshort, këtu kemi mospajtime në mes të krishterëve dhe, si rezultat i këtyre mospajtimeve rreth kësaj çështje, kisha është ndarë në tri grupe:

1. Katolikët: janë ata që nuk e lejojnë shkurorëzimin për çfarëdo arsyesh.
2. Protestantët: sipas tyre lejohet shkurorëzimi vetëm me ekzistimin e dy shkaqeve.
3. Ortodoksët: sipas tyre lejohet që njëri bashkëshort të kërkojë shkurorëzim për shumë arsye, të cilat i kanë përmendur në librat e tyre.

Në vazhdim do të përmendim shkurtimisht mendimet e të gjitha grupeve duke theksuar edhe argumentet e tyre:[17]

Grupi i parë, katolikët:

Argumentet e atyre që nuk e lejojnë shkurorëzimin:

1. Ja, çfarë shkruajnë disa ungjij:
   1.1. Sipas Ungjillit të Llukës thuhet: "Secili që lëshon gruan e vet, merr një tjetër, shkel kurorën. Po ashtu edhe ai që martohet me gruan e shkurorëzuar, bën kurorëthyerje".[18]
   1.2. Sipas Ungjillit të Markut[19]: Farisijunët erdhën dhe e pyetën atë: A i lejohet burrit që ta shkurorëzojë bashkëshorten e tij?

[16] El-Igumanos Filothaus, El-Hulasa El-Kanunije fil Ahvali Esh-Shehsijje, Kajro, 1896, fq. 30.
[17] Të krishterët ndahen në tri grupe kryesore: 1. Katolikët të cilët pasojnë selinë e Romës, 2. Ortodoksët të cilët janë grupe të ndara dhe të pavarura nga njëra tjetra, 3. Protestantët të cilët kanë një udhëheqje në çdo shtet.
[18] Ungjilli i Llukës, Kapitulli 16, nr; 18. Sipas versionit elektronik. www.bibla.net
[19] Ungjilli i Markut, Kapitulli 15, nr; 3-12. Sipas versionit elektronik. www.bibla.net

Ai u përgjigj dhe tha: Çfarë ju ka porositur Mojsiu? Ata thanë: Mojsiu ka lejuar të shkruhet libri i shkurorëzimit. Jezusi u përgjigj dhe tha: "Për shkak të vrazhdësisë së zemrave tuaja, jua shkruaj këtë porosi, mirëpo që nga fillimi i krijimit Zoti ka krijuar mashkullin e femrën dhe për këtë arsye burri braktis babën e nënën dhe lidhet me gruan e tij dhe që të dy bëhen një trup, prandaj ata që i ka bashkuar Zoti, nuk mund t'i ndajë njeriu".

2. Martesa është sekret i shenjtë prej sekreteve të kishës, i cili nuk bën të shkëputet. Martesa në të drejtën krishtere konsiderohet si një sekret i shenjtë i lidhur mes një burri e një gruaje dhe ajo lidhje nuk bën të shkëputet për kurrfarë arsyesh.
   Sipas shtatë sakramenteve të shenjta: Martesa është sekret i shenjtë, përmes të cilit lidhen dhe unifikohen burri me gruan me një lidhje të shenjtë me begatinë e shpirtit të shenjtë.
3. Duke u bazuar në ligjin natyror dhe në ligjin hyjnor pozitiv, e sipas ligjit natyror, martesa nuk arrin qëllimin e saj për se është lidhur përveç nëse është një lidhje e përhershme e cila nuk pranon ndarje.[20]

Grupi i dytë, protestantët:

Sipas protestantëve shkurorëzimi lejohet në dy raste. Rasti i parë është për shkak të tradhtisë bashkëshortore dhe rasti i dytë nëse ndodh konvertim nga feja. Nëse njëri bashkëshort tradhton bashkëshortin ose e ndërron fenë, atëherë bashkëshorti tjetër ka të drejtë të kërkojë nga gjykatësi shkurorëzim.

1. Shkurorëzimi për shkak të tradhtisë bashkëshortore: argumenti për këtë është ajo që thuhet në Ungjillin e Mateut se Mesiu ishte ngritur mbi një kodër dhe kishte filluar t'i këshillonte njerëzit. Kjo ligjëratë njihet si Ligjërata e kodrës dhe konsiderohet si kushtetutë për të krishterët. Ndër të tjera ai kishte thënë: "E unë po ju them: kushdo e ndan gruan e vet - përveçse në rastin e fëlligështisë - e bën atë të thyejë kurorën; e nëse ndokush martohet me gruan e ndarë, thyen kurorën".[21]
2. Shkurorëzimi për shkak të konvertimit nga feja: baza e shkurorëzimit në këtë rast është personi që konvertohet nga feja krishtere, konsiderohet si njeri i vdekur, e njeriut të vdekur i ndërpritet kontrata e martesës me vdekjen e tij, për këtë arsye ata kanë thënë: Nëse personi konvertohet nga feja e tij e krishterë, bashkëshortit tjetër i lejohet të kërkojë shkurorëzim prej tij.[22]

Grupi i tretë, ortodoksët:

Ortodoksët e lejojnë shkurorëzimin sipas arsyeve që i kanë përmendur protestantët dhe kanë shtuar edhe disa të tjera që nuk janë përmendur në ungjijtë e tyre. Këto arsye i kanë justifikuar për faktin se janë mjaft të rrezikshme dhe se ekzistimi i tyre nuk e lejon të qëndrojë edhe lidhja e martesës, dhe kjo gjendje është absurde dhe vazhdimi i saj shkakton probleme te të dy bashkëshortët.

Një fjalë përmbledhëse rreth zhvillimit të sistemit të shkurorëzimit te ortodoksët:

Parimisht, martesa te ortodoksët është një lidhje e shenjtë, e cila nuk lejohet të shkëputet përveçse në raste tradhtie bashkëshortore, siç është cekur në Ungjillin e Mateut dhe bazuar në këtë, legjislacioni i kishës ortodokse ka vazhduar të vlejë për një kohë të gjatë.

[20] Habib Xherxhes, Esrarul Keniseh, Kajro, 1934, fq. 189.

[21] Ungjilli i Mateut, Kapitulli i 5, nr; 32. Sipas versionit elektronik. www.bibla.net

[22] Kjo ka bërë disa autorë që amoralitetin ta konsiderojnë si shkakun e vetëm të shkurorëzimit te Protestantët, ndërsa konvertimi nga feja llogaritet si anulim e jo shkurorëzim. Shih më gjerësisht "E drejta civile për jomuslimanë" të autorit dr. Fuad Shubat, fq: 145.

Mirëpo juristët e kësaj shkolle shkurorëzimin e kanë lejuar për disa arsye të cilat janë veçuar nga shkollat e tjera juridike, që janë shkurorëzimi për arsye të sjelljeve të këqija, shkurorëzimi për shkak të të metave, sëmundjeve dhe për shkak të çmendurisë. Shumica e dijetarëve këtë zhvillim e komentojnë si rezultat të ndikimit të romakëve ndaj Kishës ortodokse.

Prej nga burojnë shkaqet e shkurorëzimit në legjislacionin ortodoks?

Më herët thamë se legjislacioni i krishterë nuk e njeh të drejtën e shkurorëzimit me dëshirën dhe vullnetin e burrit, mirëpo ortodoksët e kanë lejuar shkurorëzimin për disa arsye, të cilat nuk janë përmendur në ungjijtë e tyre përveç arsyes së tradhtisë bashkëshortore, ndërsa arsyet e tjera janë komentime dhe zbërthime të tyre duke e zgjeruar kuptimin e tradhtisë bashkëshortore, siç është sjellja jo e mirë. Ndërsa arsyet e tjera, siç janë çmenduria, sëmundjet dhe pengesat e tjera, nuk janë përmendur në asnjë burim të Krishterimit. Lejimin e shkurorëzimit te ortodoksët e kanë arsyetuar me ndikimin e legjislacionit romak. Ndërkaq, në parim, legjislativi i krishterë nuk e njeh të drejtën e shkurorëzimit përveç në raste të tradhtisë bashkëshortore.

4. Shkurorëzimi tek arabët para ardhjes së Islamit

E drejta e shkurorëzimit ka qenë e njohur tek arabët në periudhën e injorancës,siç duket,duke u bazuar në sisteme të ndryshme. Sipas një versioni, të cilin e tregon hazreti Ajshja,[23] në kohën e injorancës arabët i shkurorëzonin gratë e tyre aq sa donin edhe nëse një gjë e tillë ndodhte njëqind herë.[24] Një version tjetër thotë se arabët njihnin sistemin e shkurorëzimit, të kufizuar në tri herë, dhe pas herës së tretë nuk kishte mundësi që burri ta rikthente gruan e tij. Sipas një versioni tjetër, te disa fise arabe e drejta e shkurorëzimit ka qenë e drejtë ekskluzive e grave dhe ato, kurdo që dëshironin t'i shkurorëzonin bashkëshortët e tyre, mund të bënin një gjë të tillë.[25]

[23] Hazreti Aishja r.a. është bashkëshortja e Pejgamberit Muhamed a.s. dhe vajza e Ebu Bekirit, shokut më të afërt të Pejgamberit a.s.

[24] Muhamed bin Ali Esh-Shevkanij, Nejlul Evtar, vëllimi i –VI-, Bejrut, 1999, fq. 214.

[25] Shih më gjerësisht: "Bulugul Ireb fi Ahvalil-arab" të autorit: Mahmud Shukri el-Alusij, vëllimi i dytë, fq: 49.

Besnik FETAHU, PhD (c)

KONTROLLI FORMAL DHE JO FORMAL I MEDIAVE

Hyrje

Në demokraci mediat kanë rolin për të qenë 'objektive'. Devotshmëria për të ndërtuar një shoqëri civile dhe një shtet demokratik duhet patjetër të kalojë nëpërmes respektimit të lirisë së shprehjes, të drejtës për t'u organizuar dhe gadishmërisë për të respektuar mendimin ndryshe. Përkushtimi ynë për të ndërtuar këto standarte ndërkombëtare mbi të drejtat e njeriut në vendin tonë, duhet të dëshmohen me rezultate. Studimet shkencore dhe përvojat ndërkombëtare vërtetojnë se kontrolli i mediave është jashtëzakonisht kompleks dhe shpesh herë i kamufluar në emër të ruajtjes së të mirës së përgjithshme duke u thirrur në vlera demokratike që nuk është asgjë më shumë veç se mostolerimi i opinoneve dhe perspektivave diverse.

Informatat që japin mediat dhe që ia plasojnë opinonit publik mbështetën në shumë burime, trajtohen sipas standarteve profesionale dhe misioni i tyre është informimi i qytetarit me të vërtetën që e rrethon. Megjithatë ekziston një përplasje e vazhdueshme në mes të medias dhe pushtetit mbi të vërtetën e informatës. Pushteti tenton ta kontrolloj informatën duke e vendosur atë në vijën e interesave të veta. Po që se devijonë prej vijës, atëherë nuk hezitohet të shprehet publikisht i tërë zemërimi dhe mllefi se mediat janë misionare, nuk ia dëshirojnë të mirën vendit duke thënë të pavërtetat dhe shpifje për pushtetin! Ndërsa prapa kuintave thuren plane se si duhet kushtëzuar reklamën me lojalitetin, se si duhet përvetësuar devotshmërin e tyre me privilegj dhe në fund t'iu themi qytetarëve se ja kemi një shoqëri civile e cila është partnere serioze e pushtetit në proceset integruese Euroatlantike.

Liberalët e pasionuar do të shpreheshin se ky është një proces normal, duke pas parasyshë transformimet e mëdha eksperimetale politike, ekonomike, kulturore dhe shoqërore që po bëhen në Kosovë. Ata besojnë se duke shprehur durim arrihet në stadin e zhvillimit të përgjithshëm demokratik, ku nuk është edhe aq kritike të ketë thyrje të vogëla politike dhe shoqërore. Mjafton të kemi stabilitet politik, dhe se një ndër lojëtarët kryesorë është edhe media, të cilën nuk hezitojnë ta quajnë edhe si shtyllë e katërt e pushtetit demokratik. Demokracia kërkon që qytetarët të jenë bashkëpjesëmarrës në qeverisje si kurrë njëherë më parë. E drejta e tyre për të marrë informatën dhe për ta shprehur atë është e drejtë universale, ajo nuk duhet penalizuar apo edhe kufizuar me normat juridike të një shteti.

Organizatat mediale dhe fushëveprimi i tyre

A e paraqesin mediat realitetin e jashtëm në mënyrë të drejtë? Sigurisht që jo! Përkundrazi, ato paraqesin produktet e hartuara me kujdes të cilat reflektojnë shumë vendime dhe janë rezultat i ndikimit të shumë faktorëve. Siç do të pohonin përfaqësuesit e Shkollës së Frankfurtit: 'Mediat ndërtojnë realitetin'[1]. Ato janë përgjegjëse për shumicën e qëndrimeve dhe sjelljeve tona në të kuptuarit tonë perso-

[1] Butsch, Richard. Media and Public Spheres. Published by: Palgrave Macmillan. London 2007. f: 14.

nal të botës[2]. Pjesa më e madhe e botëkuptimit tonë është e bazuar në mesazhet që na i ofron media. Produkte këto, që kanë qëndrime, interpretime dhe nxirren përfundime paraprakisht në media, dhe në një masë të madhe i japin kuptim realitetit tonë.

Përkrahësit e qasjes liberale do të pohonin rolin e audiencës në negocimin e mesazhit në media. Nëse media na ofron materiale të shumëta përmes të cilave ne ndërtojm imazhin për realitetin, secili prej nesh gjenë ose 'negocion' mendimet sipas faktorëve individual, si për shembull: nevojat personale, kënaqësitë apo problemet e ditës, qëndrimet politike, pikëpamjet morale, sfondi kulturor dhe familjar etj[3]. Produktet që na i ofron media kanë edhe implikime komerciale. Organizatat mediale janë biznese dhe si të tilla ato kërkojnë profit. Çdo produkt medial ka një përmbajtje ideologjike për vlerat dhe mënyrën e jetesës. Në mënyrë eksplicite dhe implicite, produktet mediale përcjellin mesazhet për çështje se si duhet shikuar rolin e grave në shoqëri, si duhet pranuar autoritetin e pushtetit, si duhet krijuar tolerancën etnike dhe fetare etj. Produktet mediale përmbajnë implikime shoqërore dhe politike. Ato kanë ndikim të madhë në politikë dhe roli i tyre në shkaktimin e ndryshimeve shoqërore është i pamohueshëm.

Mediat mund të ndikojnë në zgjedhjen e një udhëheqësi politik, varësisht prej imazhit që ato ia atribuojnë para audiencës. Mediat na përfshijnë në çështje të tilla si të drejtat e njeriut në Kinë, mungesa e ushqimit në Afrikë dhe epidemia e AIDS-it[4]. Ato na japin një ndjenjë intime për çështjet kombëtare dhe shqetësimet globale, kështu që ne jemi bërë një 'fshat global' sipas McLuhan-it. Ai do të vazhdonte të pohonte se media ka gramatikën e vetë dhe e kodifikon realitetin në mënyrë të veçantë.

[2] Po aty, f:14.
[3] Burton, Graeme. Media and Society – Critical Perspective. Open University Press. New York 2005. f:20.
[4] Po aty, f:20.

Mediat në përgjithësi kanë zvogëluar hendekun e njohurive midis elitës politike dhe publikut në përgjithësi sepse ajo bëri që informimi publik të trajtohet si një prioritet institucional[5]. Mediat i shërbyen demokracisë duke u mundësuar grupeve të ndryshme të paorganizuara dhe të diskriminuara për të komunikuar me njëri tjetrin, në formën e një komunikimi kolektiv të shoqërisë. Ajo u bë një burim i kënaqësisë masive, i imagjinimit të jetës së audiencës.

Grupet e interesit dhe ndikimi jofromal

Media ngërthen në vete tërë këtë spektër të teknologjisë: televizioni, radio, gazetat, interneti, videolojërat, librat. Nga kjo krijohet mendimi se media është krijuar dhe zhvilluar me qëllim të përfitimit të biznesit. Megjithatë, media nëpërmjet teknologjisë ushtron ndikimin e saj në krijimin dhe ndryshimin e opinonit të individit dhe grupeve në tërësi. Studiues të ndryshëm tërheqin vërejtjen se teknologjitë moderne lindin nga konteksti shoqërorë, duke u inkorporuar në shoqëri në bazë të strukturës dhe funksionimit të saj. Pikërisht ishte shekulli XX ai që i dha shtytje zhvillimit shumë të madhë, profesional dhe teknologjik mediave. Zhvillimi i tyre është mjaft kompleks duke filluar si pamflete politike e për të arritur sot deri tek format më të përsosura të përmbajtjes dhe misionit të informimit.

Po, çka janë mediat në realitet?

Së pari, mediat janë organizata, në të cilat punojnë gazetarët dhe punonjës të ndryshëm; Së dyti, përdorin teknologjinë bashkëkohore duke funksionuar në bazë të informatave dhe përmbajtjeve mediale që prodhojnë ato.

Së treti, shpërndajnë informatat dhe produktet e tyre një audience të gjerë. Sot këto prodhime mediale u sigurojnë atyre një komoditet që

[5] Craig, Geoffrey. The Media Politics and Public Life. Published by: Allen and Unwin. Australia 2004. f:11.

llogaritet në miliona euro. Prandaj ato janë atraktive për grupet e interesit si dhe për ndikimin e tyre në krijimin dhe ndryshimin e opinionit të publikut. Këto grupe të interesit vazhdimisht tentojnë të kenë ndikim në media për shkak të interesave financiare dhe politike. Grupe të interesit mund të jenë njerëzit e lidhur me partitë politike, zyrtarë qeveritarë, deputetë, gjyqëtarë, ndërmarrjet publike dhe private, bizneset e ndryshme, grupet kriminale dhe mafioze. Të gjithë këta janë një faktor ndikues në media sepse mos arritshin gjë tjetër për të bërë, paratë e tyre do t'i derdhin në forma të ndryshme e veçanërisht në reklamë, duke ushtruar një ndikim tepër të kamufluar. Megjithatë, media i nënshtrohet ligjit i cili merrë parasysh specifikat e përgjithshme vendore dhe ndërkombëtare në rregullimin e pozitës, funksionimit dhe sanksionimit të mediave. Fatmirësisht ne kemi një legjislacion të shkëlqyer i cili garanton liritë dhe të drejtat demokratike të ushtrimit të veprimtarisë mediale. Ishin ndërkombëtarët ata që i bënë instrumentet e para ligjore dhe administrative për rregullimin e sistemit medial në Kosovë. U kritikuan që nga fillimi nga organizatat ndërkombëtare për të drejtat e njeriut për mënyrën jotransparente të hartimit dhe instalimit të sistemi medial, e më vonë edhe të zbatimit të tyre. Ata tërheqnin vërjetjen se mediat po i nënshtrohen politikës së tyre, duke i detyruar që të jenë konformiste me pushtetin. Ky konformizëm po u kërkohet edhe tani nga pushteti, dhe këtë e potencojnë edhe Reporterët Pakufijë, Komisioni Europian, vetë mediat.

Me kalimin e viteve, mediat dhe mjetet e ndryshme të komunikimit masiv që i kemi në dispozicion po ushtrojnë një ndikim më të madhë dhe më të drejtpërdrejtë mbi kulturën tonë të jetesës, mbi organizimin shoqëror, ekonomik dhe jetën e përditshme[6]. Shumica prej nesh jetojmë në një shoqëri njerëzore të ngopur nga mediat dhe vazh-

[6] Holmes, David. Communication Theory – Media, Technology and Society. Published by: SAGE Publications, London 2005. f:32.

dimisht më shumë e më shumë shpenzojmë mjete materiale dhe kohë me lloje të ndryshme të mediave[7]. Për shembull, mendoni se sa familja juaj shpenzon materialisht dhe kalon kohën për të gjitha çështjet në vijim: qasje në internet; kabllo dhe shërbime satelitore; videolojërat; telefonat celularë[8]. Ato ngërthejnë në vete edhe dimensionin komercial sepse prodhimet e tyre kanë primesa industriale. Fitimet nga prodhimet e tyre qofshin ato reklama, emesione argëtuese dhe edukative, si dhe informata, arrijnë shumën marramendëse të fitimit, që do të ishte shumëfish me shumën e buxhetit të vendit tonë.

Ndërsa çdo ditë ne ndërkohë dërgojmë miliarda porosi email-i dhe për të marrë miliarda të tjerë të kërkuara apo të padëshiruara nga miqët, anëtarët e familjes, shokët, studentët, kolegët dhe të panjohurit. Teknologjia e internetit e bënë të lehtë për të dërguar një mesazh 10.000 kilometra larg[9]. Ndërsa, në më shumë se një dekadë, telefoni celularë është përdorur në të gjithë botën. Përdorimi i pajisjes për kërkim në world wide web për qasjen në navigacionin satelitor (GPS), vazhdimisht po zhvillohet dhe po merrë përmasa të gjera[10]. Telefonat celularë kanë ushtruar tashmë një ndikim të madh në shoqërinë dhe jetën tonë të përditshme, formësimin e çdo gjëje nga politika e deri në sjelljen e adoleshentëve në takim. Në të njejtën kohë, videolojërat tani përbëjnë një industri multimiliard euro, madje edhe më të mëdha se industria e filmit dhe se buxheti i vendit tonë. Prduketet e kompanisë Apple dhe mjetetet e tjera portative dhe të gjitha pajisjet e tjera kanë ndryshuar rrënjësisht shume prej nesh. Përdorimi i tyre ka pasur një efekt transformues, duke bërë të mundur miliona njerëz për të shpenzuar blogging kohë, blerjen dhe shitjen e produkteve në eBay, në kërkim të informacionit në Google dhe makina tjera të kërkimit, blerjen e

[7] Kellner, Douglas. Media Spectacle. Published by Routledge. London 2003. f:23.
[8] Po aty, f:23.
[9] Po aty, f:23.
[10] Po aty, f:23.

librave dhe produkteve tjera në Amazon.com, krijimin e faqeve komunikuese dhe shoqërore në facebook dhe MySpace apo për të shikuar video në YouTube[11].

Sot interneti po përdorët për të bërë gjithçka nga gjetja e të dhënave dhe kërkimin e informacionit për partnerët e martesës, të udhëtimit, marrjen e të dhënave mjekësore, pagesën e energjisë, transakcionet bankare si dhe blerjen e stoqeve[12]. Ne mund të mendojm për televizionin, filmin, radion, gazetën dhe internetin si një listë që përbën median. Por një listë e tillë është e pakët për atë që zakonisht përcakton një media. Ndoshta zgjidhja mund të gjendet në përkufizimin e medias si teknologji që komunikojnë mesazhet tek shikuesit në pjesë të ndryshme të një rajoni, vendi madje edhe në botë.

Mediave u është rritur rëndësia dhe ndikimi në shoqëri. Studimi për media është bërë gjithnjë më i përhapur në shkolla dhe universitete.

Kredibiliteti i mediumit

Lira e shprehjes dhe shtypit, së bashku me të drejtën e organizimit, janë kruciale në nxitjen e qeverisjes së përgjegjshme dhe transparente, si dhe në zhvillimin e shoqërisë civile, të aftë dhe të pavarur. Megjithatë, sfidat e paraqitura nga kontrolli sistematik i informacioneve dhe censura nga ana e pushteti janë komplekse. Ky kontroll është aq efektiv dhe i kamufluar, sa që studiues të ndryshëm tërheqin vërejtjen se kjo ndodh për disa arësye: mungesa e një kulture politike në ndërtimin e institucioneve demokratike, trashigimia historike dhe socio-kulturore, stabiliteti ekonomik dhe politik i paqëndrueshëm, dhe ruajtja e pushtetit me çdo kusht. Mediat të cilat refuzojnë të bëjnë kompromise

[11] Turow, Joseph. Media Today – An Introduction to Mass Communication. Third Edition. Published by: Routledge. New York and London 2009. f: 84.
[12] Po aty, 84.

me pushtetin, shpallen 'heretike', linçohen publikisht si 'tradhtare', 'misionare', media që nuk ia dojnë 'të mirën' vendit, etj. Në këto rrethana mediat vështirë e kanë të përmbushin funksionin e tyre mbikqyrës (watchdog) ndaj pushtetit. I vetmi watchdog është vetë pushteti, i cili ka sytë e tij mbi organizatat mediale dhe gazetarët.
Kontrolli në shoqëritë joautoritare në përgjithësi arsyetohet në katër raste:[13]

- kur rrezikohet ligjshmëria dhe shteti, interesi nacional nga tradhtia dhe kryengritja;
- kur kërcënohet sekreti shtetëror;
- kur duhet mbrojtur reputacioni individual dhe jeta private; dhe
- kur duhet ruajtur standarti i moralit sundues të shoqërisë.

Të gjitha qeveritë e përdorin këtë ndërhyrje si domosdoshmëri e mbrojtjes së paqes dhe të sigurisë individuale dhe kolektive.[14]

Kontrolli klasik i mediave ushtrohet nëpërmjet dy formave: e para, organizatave mediale u kërkohet që të regjistrohen dhe miratohen nga pushteti dhe duhet të monitorohen nga pushteti nëpërmes departamenteve të tij të autorizuar; së dyti, një fakt i paprekshëm është abuzimi i pushtetit në rishikimin e historisë në mënyrë që t'i privojnë qytetarët nga një memorie e saktë kolektive. Në këto raste, pushteti jo vetëm që kontrollon dhe manipulon se çka qytetarët duhet të mendojn por shtrembëron kujtesën e tyre historike dhe e bënë rezistente ndaj vlerave demokratike, lirisë së shprehjes dhe të drejtave të njeriut.

Kredibiliteti i medium-it shihet në standartet profesionale të punës së tij – të qenët i saktë, i paanshëm, i drejtë dhe i përgjegjshëm. Këto dallohen shumë qartë në mënyrën se si shkruan, raporton, interviston, argumenton dhe krejtësisht në fund komunikon. Në mënyrën si e përcjellë mesazhin deri tek publiku, pa ndërhyrjen subjektive, me

[13] Berisha, Ibrahim. Media Agjensët e Komunikimeve. Botues: Universiteti AAB, f: 173-174.
[14] Po aty, f: 173-174.

qëllimin e vetëm të informojë saktë për atë që ndodh dhe të munohet objektivisht të shpjegojë pse diçka ndodh apo nuk ndodh. Kredibiliteti i një gazetari – qoftë ai korrespondent, reporter, komentator apo redaktor – është po aq edhe në guximin që ka për të hulumtuar dhe raportuar përtej kufirit të caktuar nga pushteti[15].

Përtej asaj vijës së kuqe që shërben për të mbrojtur të keqen e shoqërisë, kur ajo e keqe është e përqafuar me pushtetin. Është në mënyrën se si gazetari e kupton rolin e tij në shoqërinë e lirë e demokratike dhe zotimin e tij publik për të mos i shërbyer asnjë interesi a grupacioni të veçantë politik, ekonomik apo social, përveç atij të shoqërisë në tërësi[16]. Në Kosovë, të qenët gazetar i tillë është i vështirë. Një gazetar i tillë, profesional, i pavarur dhe i lirë nuk sjell përfitime material. Gazetari i mirë, besnik ndaj punës së vet dhe i përgjegjshëm ndaj publikut nuk mund të pasurohet nga puna e vetë. Kur them gazetar, e kam fjalën për ata të punësuar në mediat në Kosovë, të cilët e kanë ruajtur kredibilitetin e vetë, duke i rezistuar joshjes së pushtetit dhe parasë për t'u shëndrruar në zëdhënës e tellallë të pushtetit, politikës apo biznesit të korruptuar.

Të kesh qytetarë intelegjent dhe të informuar të cilët janë të mirë për të mendur për vetëvetën dhe të dallojnë të drejtën nga e gabuara, e bën të lehtë për të qeverisur një vend. Por të kesh njerëz të padijshëm dhe injorant të cilët të ndjekin verbërisht, janë edhe më të lehtë për t'u qeverisur. Vendet demokratike bëjnë çdo përpjekje për të edukuar dhe informuar qytetarët e tyre, sepse demokracia kërkon pjesëmarrje qytetare. Pjesëmarrja e publikut në procesin politik është themeli i sistemit të kontrollit dhe ekuilibrit. Të gjitha shtetet represive përzgjedhin politika të dizajnuara për të mbajtur injorant qytetarët, dhe, kështu, më lehtë për t'i manipuluar. Kjo arrihet nëpërmes dy formave: e para, sis-

[15] Kohaditore, 'Liria e fjalës së lirë', me 31 mars 2010. f:5.
[16] Po aty. f:5.

temi edukativ rrënjos ideologjinë e pushtetit, duke e zbukuruar historinë e saj se si duhet 'dashur ideologjia jonë' dhe 'lideri ynë'; e dyta, mediat kontrollohen për të portretizuar në ngjyra kolor pushtetin dhe rrethanat e jetës së përditshme në vend. Qëllimi i pushtetit është të 'vëhen në publik më shumë raporte pozitive dhe më pak ose aspak raporte negative'.

Noam Chomsky, do të thoshte 'të kontrollosh opinonin publik do të thotë të kontrollosh veprimet dhe kokat e njerëzve'[17]. Apo siç do të thoshte Maliqi, 'Pa një ambient kulturor dhe civilizues që lufton abuzimet në të gjitha sferat e jetës, pa zhvillimin e opinoneve të pakorruptueshme dhe kritike që zbardhin keqpërdorimet, shoqëria e Kosovës do të mbetet peng i mediokracisë abuzuese, që shtrihet gjithandej, te pushteti dhe opozita, si dhe te klanet përkrahëse elitare'[18]. Praktikat e hartimit të politikave shtetërore që kanë për qëllim mbajtjen injorante të popullatës, e kanë origjinën e tyre që nga Antika, e duke kaluar nëpër Mesjetë, e pastaj të sofistikohen në periudhën e shekullit XX, me modelin fashist, nazist, stalinist, millosheviqian, e për të vazhduar ende në Uzbekistan, Bjellorusi, Kubë, Kinë dhe Kore të Veriut. Kjo praktik konsiderohet si një model veçanërisht i jashtëzakonshëm në përdorimin e teknikave për shpërlarjen e trunit. Sot kemi teknika të kontrollit më të fshehta dhe më të zgjuara, se sa që kanë qenë më parë.

[17] Chomsky, Noam. Media Control – The Spectacular Achievements of Propaganda. F: 35.
[18] Maliqi, Shkëzen. Gazeta Express. 'Mediokracia abuzuese'. Me datë 08.03.2010.

Bibliografia:

1. Alia, Valerie and Simone Bull. Media and Ethnic Minorities. Published by: Edinburgh University Press. 2005.
2. Atton, Chris. Alternative Media. SAGE Publications Ltd. London 2002.
3. Axfodr, Barrie and Richard Huggins. New Media and Politics. SAGE Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi, 2001.
4. Baker, Edwin. Media, Markets and Democracy. Published by Cambridge University Press. London, 2004.
5. Berisha, Ibrahim. Media, Agjenset e Komunikimit. Botues: Universiteti AAB, Prishtinë, 2009.
6. Berisha, Ibrahim. Mediat dhe Tranzicioni. Botues: Universiteti AAB, Prishtinë 2009.
7. Boler, Megan. Digital Media and Democracy – Tactics in Hard Time. Published by: The MIT Press. London 2008.
8. Butsch, Richard. Media and Public Spheres. Published by: Palgrave Macmillan. London 2007.
9. Burton, Graeme. Media and Society – Critical Perspective. Open University Press. New York 2005.
10. Cottle, Simon. Media Organization and Production. Published by SAGE Publications. London, Thousand Oaks, Neë Delhi, 2003.
11. Coyne, Christopher and Peter T. Leeson. Media, Development and Institutional Change. Published by: FSC – Mixed Source UK 2009.
12. Craig, Geoffrey. The Media Politics and Public Life. Published by: Allen and Unwin. Australia 2004.
13. Crone, Tom. Law and Media. Fourth Edition. Published by: Focal Press. UK 2002.
14. Chomsky, Noam. Media Control – The Spectacular Achievements of Propaganda. Published by: Seven Stories Press. New York 1997.
15. Danesi, Marcel. Dictionary of Media and Communications. Published by: M.E. Sharpe Publications. London 2009.
16. Holmes, David. Communication Theory – Media, Technology and Society. Published by: SAGE Publications, London 2005.

17. Katz, Helen. The Media Handbook. Second Edition. Published by: Taylor and Francis Group, 2008.
18. Kellner, Douglas. Media Spectacle. Published by Routledge. London 2003.
19. Kieran, Matthew. Media Ethics. Published by: Routledge. London 2002.
20. McLean, Iain. Fjalor Politik. Botues: Oxford, 1996.
21. McLuhan, Marshall. Understanding Media – The Extensions of Man. London and New York.
22. McMillin, Divya. International Media Studies. Blackëell Publishing. UK 2007.
23. Miller, Philip. Media Law for Producers. Fourth edition. Published by: Focal Press Elsevier, US 2003.
24. Perse, Elizabeth. Media Effects and Society. Laërence Erlbaum Associaties Publisher London 2001.
25. Talbot, Mary. Media Discourse – Representation and Interaction. Published by: Edinburgh University Press Ltd. UK 2007.

Mahmud Abdulkader ARNAUTI

DIJETARI, HOXHA ABDULKADIR ARNAUTI DHE KONTRIBUTI I TIJ NË SHËRBIM TË DIJES, MËSIMDHËNIES DHE TRASHËGIMISË ISLAME

Abdulkadir Sokol Avdyl Blakaj, dijetar i madh, haditholog (muhaddith), jurist, redaktor, recensent, korrektues, ligjërues dhe thirrës, shërbëtor i traditës pejgamberike në Damask (Siri) në çerekun e fundit të shekullit katërmbëdhjetë dhe në çerekun e parë të shekullit pesëmbëdhjetë sipas hixhretit.

Ka lindur në një familje të ngritur dhe fisnike në fshatin Vrellë, komuna e Istogut në Kosovë në vitin 1347 (h.)/ 1928 (e.r.). Babai i tij ishte njëri nga burrat e njohur të atij fshati, i cili pas lindjes së djalit të tij i kishte vënë emrin (Kadri),[1] emër i cili ka figuruar në letërnjoftimin e tij deri në vdekjen e tij dhe pas vdekjes së tij.

Në Kosovë e Siri dhe në të gjitha vendet e tjera arabe dhe Islame, është njohur me emrin (Abdulkadir), emër që është shkruar në librat në të cilët ka punuar dhe të cilët janë botuar gjatë jetës së tij dhe pas vdekjes.

[1] Më ka informuar Mulla Iljas Abdurrahmani – i cili konsiderohet njëri prej hoxhallarëve të njohur aktualë në Kosovë: "Gjyshi im e kishte emërtuar (babain tim) me emrin (Kadri), sepse ai kishte lindur në natën e Kadrit, për arsye se ka qenë traditë që personi që lind atë natë, të emërtohej me emrin (Kadri)". Këtë nuk e kam ditur as unë e as para se ta pyesja mulla Iljasin, Allahu e ruajttë.

Kur kishte mbushur tre vjeç, babai i tij ishte shpërngulur me tërë familjen në Damask të Sirisë, për shkak të tiranisë dhe maltretimeve serbe ndaj popullatës shqiptare asokohe.

Në Damask u rrit babai im, aty ishte pajisur me njohuritë e paraelementare nga një numër hoxhallarësh shqiptarë të shpërngulur në Damask nga Shqipëria, Kosova dhe Maqedonia[2]. Më pastaj ishte regjistruar në Medresenë "El-Is'af El-Hajrij" në Damask, shkollë e cila përqendrohej në arsimimin e fëmijëve të familjeve skamnore të këtij qyteti dhe fëmijëve të familjeve të shpërngulura nga vendet arabe dhe Islame. Medresenë e kishte përfunduar në vitin 1361 (hixhrij) / 1942 (gregorian).

Leximin e Kuranit e kishte filluar gjatë periudhës sa ishte nxënës në medresenë e lartcekur, te hoxha Subhi El-Attar,[3] më pastaj e kishte vazhduar leximin e Kur'anit në bazë të rregullave të texhvidit te hoxha Mulla Mahmud Fajiz Ed-Dejratanij[4] nga fillimi deri në fund në medresenë "El-Kamilijje" në tregun El-Bezurijje,[5] gjithashtu edhe te Mulla Muhamed El-Hulvanij. Më pastaj i ishte bashkuar klasës së dijetarit të famshëm hoxhë Muhamed Salih El-Farfur në xhaminë Emevite në Damask, ku kishte qëndruar për një periudhë prej dhjetë vjetësh dhe llogaritet prej gjeneratës së parë të nxënësve të tij. Aty kishte mësuar në shoqërim të kolegëve të tij, siç janë: Mulla Abdurrezak El-Halebij, Mulla Muhamed Edib El-Kel-las, Mulla Shuajb Arnauti, Mulla Subhi El-Begaxhatij, etj. lëndët si: jurisprudenca sipas shkollës juridike hanefite, tefsiri, gjuha arabe dhe të tjera dhe më pastaj kishte kontribuar në arsimimin e gjeneratës së dytë së bashku me

[2] Prej tyre ishte Mulla Sylejman Gavoxhi, Mulla Hamdi Arnauti i cili njihej me emrin Mulla Bahtijari.

[3] Biografia e këtij dijetari mund të gjendet në librat të cilat janë marrë me këtë fushë.

[4] Shih biografinë e tij në librin "Tarihulema i Dimeshk" (2/789).

[5] Tregu El-Bezurijje është njëri prej tregjeve të njohura të Damaskut i cili gjendet përballë xhamisë së madhe Emevite.

hoxhallarët si: Mulla Abdurrezak El-Halebij, Mulla Muhamed Edib El-Kel-las dhe Mulla Shuajb Arnauti.

Prej nxënësve të tij janë: Mulla Ahmed Ramadani, Mulla Suhejl Ez-Zebibij dhe Mulla Nizar El-Hatib imami i Xhamisë së Madhe Emevite në Damask. Më pastaj një kohë të gjatë kishte dhënë mësim në medresenë "El-Is'af El-Hajrij", dhe ajo periudhë ishte prej periudhave më të frytshme të angazhimit të tij gjatë rinisë së tij,[6] gjithashtu edhe në Institutin e shkencave arabe dhe Islame në Damask.[7] Më pastaj kishte punuar si shef i departamentit të korrigjimit dhe vërtetësisë në zyrën Islame në Damask dhjetë vjet[8], viti i fundit ishte viti 1388 / 1968.

Më pastaj punën e tij e kishte vazhduar në korrigjimin e librave të trashëgimisë Islame deri në fund të jetës së tij.

Gjatë periudhës sa ishte Imam i një xhamie në Damask, ishte bërë shumë i njohur dhe konsiderohej si një shembull i lartë në ligjërim. Nëse ai gjendej në një vend (mexhlis), veçanërisht gjatë çerekut të fundit të jetës së tij, asnjë dijetar nuk dilte para tij për të ligjëruar. Këtë ia kishin pranuar edhe miqtë po edhe kundërshtarët e tij, saqë shumë herë ai merrej si shembull i një ligjëruesi të suksesshëm.

Ai mbante shumë ligjërata në disa prej xhamive të Damaskut dhe rrethinës. Prej ligjëratave kishin përfituar një numër i madh i studentëve[9] të cilët më vonë njiheshin si ekspertë të çështjeve të korrektimit të

[6].Më gjerësisht shih librin tim "Siretu El-Al-lame Esh-Shejh Abdulkadir El-Arnautij" fq. 11-12.

[7] Më gjerësisht shih librin tim "Siretu El-Al-lame Esh-Shejh Abdulkadir El-Arnautij" fq. 12.

[8] Mulla Shuajb Arnauti kishte punuar së bashku me të në departamentin e lartcekur, ku së bashku me të dhe me disa prej hoxhallarëve të njohur kishin botuar një numër të madh të librave të trashëgimisë islame, pas dorëheqjes së tij nga kjo pozitë këtë vend e kishte zënë Mulla Shuajb Arnauti.

[9] Prej tyre është edhe shkruesi i këtij shkrimi, shih librin tim "Siretu El-Al-lame Esh-Shejh Abdulkadir El-Arnautij" fq. 17.

librave të trashëgimisë Islame dhe nxjerrjes së hadithëve të Pejgamberit a.s..[10]

Ai kishte bërë disa vizita me qëllim të da'vetit në vendet e Shamit, në Arabinë Saudite, në disa vende të Gjirit, gjithashtu në vendlindjen e tij në Kosovë, e në Shqipëri dhe Maqedoni gjithashtu, ku përmes ligjëratave të tij i ftonte njerëzit për një mesatare në çështjet e fesë dhe për moderim në paraqitjen e mendimeve shkencore.

Qëllim i tij final ishin nxënësit-studentët nga të gjitha anët e botës, të cilët e vizitonin shpesh në shtëpinë dhe zyrën e tij, për ta pyetur rreth hadithëve të Pejgamberit a.s., transmetimit të tyre dhe njohurive rreth kategorisë së tyre, gjithashtu ata pyesnin edhe rreth metodologjisë së tij mesatare për se njihej nga të gjithë ata që e njihnin atë, e më pastaj dilnin të lumtur dhe të gëzuar nga përgjigjet që merrnin prej tij për çështje që kanë të bëjnë me shkencën, dhe për sjelljet e tij që ua rikujtonin sjelljet e imamit të madh Abdulkadir El-Xhejlan, Allahu e mëshiroftë.

Ai i qortonte disa dijetarë dhe studentë të cilët përfaqësonin metodologjinë e gjeneratave të para (es-selef) për vrazhdësinë e tyre në mospajtimin e tyre me dijetarët që pasonin katër shkollat juridike Islame dhe i këshillonte ata për mirësjellje ndaj dijetarëve të mëdhenj pasues të katër shkollave juridike.

Shpeshherë përsëriste përpara dijetarëve dhe studentëve, të cilët e vizitonin, atë fjalën e tij: "Nuk dëshirojmë një misticizëm iluzionist-imagjinar dhe as një selefizëm shkatërrues, mirëpo dëshirojmë që të këshillojmë, pa lavdëruar apo nënçmuar".

Ai ishte guximtar dhe trim, e thoshte të vërtetën gjatë hytbeve të tij, ligjëratave e ndenjjeve dhe nuk frikësohej nga kërcënimet e individëve të veçantë.

[10] Në realitet, unë së bashku me dr. Ali Ebu Zejd, prof. Memun Sagerxhij dhe prof. Muhamed Kahvexhij kemi dëgjuar ligjërata të një pjese të librit "Kavaid Et-Tehdith" të autorit Xhemaluddin El-Kasimij në zyrën time të cilën e udhëhiqja unë në atë kohë në Damask.

Në çerekun e fundit të jetës së tij ishte angazhuar në çështje të fetvasë (dekreteve fetare), në veçanti të fetvave që kanë të bëjnë me çështjet e shkurorëzimit dhe të atyre që ndërlidhen me të. Në këtë mesele merrte mendimin e dijetarit Ibn Tejmijje dhe nxënësit të tij Ibn Kajjim El-Xhevzije, i cili thotë se personit që përdor tri herë shprehjen shkurorëzim ndaj bashkëshortes së tij në të njëjtin vend, i llogaritet një shkurorëzim, me qëllim të lehtësimit ndaj masës, të cilët në kohët e fundit nuk kanë shumë njohuri rreth çështjeve të martesës dhe shkurorëzimit, gjithashtu me qëllim të ruajtjes së familjes myslimane nga shpërbërja dhe ndarja.

Ai iu përgjigj çështjes së dhënies së fetvasë rreth shkurorëzimit dhe çështjeve të tjera në Damask me urdhër të dijetarit, Mulla Ahmed Esh-Shamij,[11] myftiut të fundit të shkollës juridike hanbelite në Damask, para vdekjes së tij.

Babai im, Zoti e mëshiroftë, ishte në krye të shkollës sonë në hadithet e Pejgamberit a.s.. Ai mbante një qëndrim mesatar rreth çështjes së gjykimit ndaj hadithe të Pejgamberit a.s. nga aspekti i vërtetësisë dhe dobësisë së tyre. Ai ishte jurist po aq sa ishte edhe hadithologmuhaddith. Jurisprudenca i hap horizontet e mendjes dhe e bën pronarin e saj më vigjilent për të gjitha çështjet. Unë e konsideroj atë si argument përpara Zotit Ditën e Kiametit, sepse unë kam marrë dije nga ai dhe jam përkujdesur që ta bart flamurin e tij me korrektësi kudo që të jem.

Ai kishte njohuri të thukët rreth dijetarëve të mëdhenj eminentë, të hershmit dhe ata të mëvonshmit, në Botën Islame, sidomos atyre që ishin nga Siria, Kosova dhe shtetet e tjera të Ballkanit, gjithashtu nga Mbretëria Arabe e Saudisë, nga shtetet e tjera arabe dhe nga shumica e shteteve Islame.

[11]. Shih biografinë e tij në librin "Itmamul-Aëlam" fq. 41

Atë e pranoi masa e gjerë e njerëzve të thjeshtë dhe e atyre të veçantë në Damask, Kosovë dhe ne vende të tjera të Botës Islame.

Ai i mahniste dëgjuesit, gjatë ligjëratave dhe hytbeve të tij, kur fillonte t'i transmetonte hadithet me vargun e tyre zinxhiror duke shtjelluar deri në detajin më të vogël autenticitetin dhe dobësinë e tyre.

Ishte i prirë që, gjatë ligjëratave dhe këshillave të tij, të argumentonte me ajete kuranore dhe hadithe autentike, e nëse me ndonjë rast sillte ndonjë hadith të dobët, për ndonjë arsye të caktuar, e sqaronte atë dhe ua tërhiqte vëmendjen njerëzve.

Njerëzve ua kishte bërë të dashur dëgjimin e hadithe të Pejgamberit a.s..

Gëzonte një prestigj të shoqëruar me një dinjitet të veçantë, gjë që i detyronte të madhin e të voglin që ta respektonin.

Gëzonte një respekt të madh tek dijetarët e Sirisë dhe dijetarët e mbarë Botës Islame. Kjo u shfaq edhe me rastin e varrimit të tij, me praninë e një numri të madh dijetarësh në varrim dhe me rastin e ngushëllimeve, në pritjen që kemi organizuar në xhaminë El-Hasen afër shtëpisë së tij në lagjen Mejdan në Damask, ku u thanë shumë fjalë miradije gjatë fjalimeve të tyre. Këtë e dinë të gjithë ata që ishin të pranishëm me atë rast dhe ato qëndrime kanë mbetur si kujtim i mirë për banorët e Damaskut.[12]

Pas vetes ka lënë një trashëgimi të bujshme të librave si autor, recensent dhe korrektor, shumica prej të cilëve janë në lëmin e hadithit dhe të gjithë, me ndihmën e Zotit, janë botuar në Botën Islame.

Prej botimeve të tij të pakta janë këta libra: "El-Vexhiz fi Menhexhi-s-Selefi-s-Salih",[13] "Vesaja Nebevijje", "Erbeune hadithen min

[12] Shih më gjerësisht librin tim "Siretu El-Al-lame Esh-Shejh Abdulkadir El-Arnautij" fq.58-62.

[13] Në këtë libër vërehet qëndrimi i tij mesatar dhe kuptimi i drejtë i çështjeve të besimit të pastër dhe të shëndosh Islam. Me ndihmën e Zotit në të ardhmen do ta komentoj këtë libër me qëllim të afrimit të tij ndaj masës së gjerë të myslimanëve në përgjithësi.

Ehadithi Resulil-lahi fil Akide vel Ibade vel Muamelati vel Ahlaki" dhe "Dhejlu Muhtesari Shuabil Iman".

Prej librave të korrektuar nga ai personalisht, janë: "Xhamiul Usul fi Ehadithi Rresul" të autorit Ibnul Ethir, që është prej gjurmëve shkencore më të njohura të tij dhe përmes kësaj vepre ishte bërë i njohur në mbarë Botën Islame. Pastaj libri "Kitabu Tevvabin" i autorit Muveffikud-din Ibn Kudame El-Mekdisij, libri "El-Edhkar" i autorit Imam Nevevij, libri "Tuhfetul Mevdud bi Ahkamil Mevlud" i autorit Ibn Kajjim El-Xhevzijje, dhe libri "Muhtesar Shuabil Iman" i autorit El-Kazvinij.

Ndërsa prej librave të korrektuar nga ai së bashku me kolegun e tij hoxhë Shuajb Arnauti, janë librat: "Muhtasaru Minhaxhul Kasidin" i autorit El-Makdisij, libri "Xhelaul Efham fi Fadli Saliti ve Selami ala Muhamedin hajril Enam" i autorit Ibn Kajjim el-Xhevzijje, libri "Zadul Mesir fi Ilmi Tefsir" i autorit Ibnul Xhevzij, libri "Revdatu Talibin ve Umdetu-l Muftin" i autorit Imam Nevevij, libri "El-Mubdi fi Sherhil Mukni" i autorit Ibn Muflih, libri "Zadul Mead fi Hedji Hajril Ibad" i autorit Ibn Kajjim El-Xhevzijje, që është prej librave më të njohur në Botën Islame.[14]

Prej librave më të njohur korrekturën e të cilëve ka mbikëqyrur, janë: "Shedheratu-dh-Dheheb fi Ahbari min dheheb" i autorit Ibnul Imadel-Hanbelij,[15] libri "El-Menhexhul Ahmed fi teraxhimi as'habil Imam Ahmed" i autorit El-Ulejmi,[16] libri "Xhamiul Usul fi Ehadithi-r-Rresul" i autorit Ibnul Ethir.[17]

[14] Falë Zotit unë isha shkaktar që ata ta korrektonin këtë libër, nga dëshira ime e flaktë që myslimanët të kenë dobi nga puna e tyre nga një libër i vlefshëm siç është ky libër.

[15] Zoti më ka nderuar që ta korrektoj në tërësi këtë libër nën mbikëqyrjen e prindit tim Allahu e mëshiroftë, i cili është botuar në Damask në 11 vëllime në vitin 1406-1415 h/1986-1995 m.

[16] Zoti më ka nderuar që ta korrektoj këtë libër së bashku me disa profesorë, të cilën e ka botuar shtëpia botuese "Daru Sadir" në Bejrut në vitin 1417 h / 1997.

[17] Edhe këtë libër e kam korrektuar nën mbikëqyrjen e prindit tim, e cila është botuar në Bejrut në katër pjesë në vitin 1412 h/ 1991, ku kontributin e tyre e kanë dhënë edhe dy kolegë të mi.

Prej librave më të rëndësishëm korrekturën e të cilëve e ka përcjellë, janë librat: "Umdetul Ahkam min Kelami Hajril Enam" i autorit El-Makdisij[18], libri "Esh-Shukru lil-lahi Azze ve Xhel-le" i autorit Ibn Ebi Dunja, libri "Vesaja-l Ulemau Inde Huduril Mevti" i autorit Ibn Zuber Er-Rebij, libri "Muhtesaru Sahihul Buhari" i autorit Hamza Muhamed Kasim, libri "Metnul Erbeine En-Nevevijje" i autorit Imam Nevevij, libri "El-Bidaje ve-n Nihaje" i autorit Ibn Kethir. Ky është prej veprimtarisë së tij të fundit që ndërlidhet me librat e mëdhenj.[19]

Kujdesi-interesimi i babait dhe mësuesit tim hoxhë Abdulkadir Arnautit ndaj shkencave të hadithit ishte i hershëm, që nga prezantimi i tij në ligjëratat e hoxhës së tij Muhamed Salih El-Farfur, Allahu e mëshiroftë, kur më pastaj filloi të lexonte librat bazë të shkencës së hadithit, siç janë librat "Sahihul Buhari", Sahihu Muslim" dhe libra të tjerë.

Ajo që e ka ndihmuar babain tim për të vazhduar studimin e teksteve të hadithit dhe më vonë specializimin në këtë shkencë, ishte dhuntia e memorizimit të teksteve e vargut të haditheve, dhe mbajtja e ligjëratave gjatë ditës së xhuma në Xhami derisa ishte i ri, sepse angazhimi në ligjëratën e ditës së xhuma ligjëruesin e obligon që të mësoj sa më shumë pjesë nga Kur'ani dhe hadithe nga Pejgamberi a.s.. Leximi, mësimi dhe kumtimi i haditheve nëpër ligjërata dhe ndenjje të ndryshme, kishte zgjatur për vite të tëra, dhe si rezultat i kësaj në memorien e tij ishte mbledhur një numër i madh i haditheve të Pejgamberit a.s.. Më pastaj atij i qe dhënë një mundësi e artë gjatë viteve të para të veprimtarisë së tij në Librarinë Islame të Damaskut, ku pronari i librarisë, prof. Zuhejr Shavish kishte kërkuar prej tij që të korrek-

[18] Ky libër madhështor është prej librave më të rëndësishme në lëmin e hadithit, me të cilën Allahu me ka nderuar që ta korrektoj dhe të nxjerr hadithet e saja, e cila është botuar në Damask .

[19] Shih komentet të cilat i kam shkruar në librin tim "Siretu El-Al-lame Esh-ShejhAbdulkadir-El-Arnautij" rreth librave korrektësinë e të cilave e ka vëzhguar ai Zoti e mëshiroftë, fq. 135-141.

tonte librin "Sherhu thulathijat Musned el-Imam Ahmed bin Hanbel" të autorit Muhamed Es-Sefarinij, gjatë përgatitjes së botimit të parë, dhe kjo veprimtari e tij në atë libër konsiderohet si hap i parë i specializimit të tij në shkencat e hadithit më vonë. Në tekstet e tij dhe në komentimin e tyre kishte gjetur sendin e humbur që e kërkonte, shumica nga hadithet e atij teksti ishin të sakta, edhe transmetuesit ishin të ngjashëm me transmetuesit e dy librave më autentikë, ndërsa komentimi përmbante një numër të konsiderueshëm të hadithe pejgamberike dhe dobive juridike, çështje e cila e nxiti atë që të studionte tekstet e hadithe shumë e më shumë[20] dhe më vonë të angazhohej në nxjerrjen e hadithe dhe dhënien e vendimit-gjykimit për kategoritë e tyre[21].

Më pastaj kaloi tërësisht në veprimtarinë e korrektimit të hadithe pejgamberike, përmes korrektimit të pjesës së hadithit pejgamberik nga libri "Xhamiul Usulfi Ehadithir Resul" të autorit Ibn Ethir El-Xhezeri, përmbajtja e të cilit, me llojllojshmërinë e tij, renditjen e tij dhe përmbajtjen e tij të tërësisë së transmetimeve të hadithe nga "Sahihul Buhari", "Sahihu Muslim", "Muvata Malik" dhe "Sunen Ebi Davud", "Sune Et-Termidhij" "Sune En-Nesai Es-Sugra" - ishin prej shkaqeve më të rëndësishme për përforcimin dhe specializimin e tij në çështjet e hadithit, më pastaj. Veprimtaria e tij në këtë libër u bë arsy-

[20] Më pastaj iu kishte rikthyer korrektimit dhe nxjerrjes së hadithe rishtazi në mënyrë të mjaftueshme në vitet e fundit të jetës së tij të cilat janë botuar me një botim të ri pas vdekjes së tij në vitin 1426 h/2005.

[21] Disa mendojnë se babai im dhe kolegu i tij hoxhë Shuajb Arnauti mësimin e hadithit e kanë marr nga hoxha Nasiruddin Albani Allahu e mëshiroftë, gjë që nuk është e vërtetë, sepse ata nuk kanë marr prej tij asnjë mësim, mirëpo ata janë ndikuar me të në punën e tyre gjatë nxjerrjes së hadithe pejgamberike dhe kategorizimit të tyre, më pastaj kanë qenë rival të tij deri në fund të jetës së tij, me një divergjencë të theksuar mes rivalitetit të këtyre dyve, rivaliteti i babait tim ndaj hoxhës Nasirudin Albanit buronte nga parimi i garës duke ia pranuar përparësinë e shërbimit të tij ndaj hadithe dhe traditës së pastër pejgamberike, ndërsa rivaliteti i kolegut të tij hoxhë Shuajbit buronte nga parimi i sqarimit të iluzioneve të tij të ndërlidhura me korrektimin e teksteve të hadithe dhe vërtetësinë e tyre, me çështjen e kuptimit të gabuar të tij ndaj disa çështjeve juridike sipas mendimit të tij, dhe me shumë çështje të tjera që ndërlidhen me hadithet e Pejgamberit a.s.

eja esenciale e përhapjes së emrit të tij në katër anët e botës, e përforcimit të memorizimit të hadithe të Pejgamberit a.s. dhe e ngritjes së tij në pikën më kulmore në këtë lëmë. Hadithi i Pejgamberit a.s. ishte bashkuar, me mishin dhe gjakun e tij, nga puna e madhe në këtë fushë.

Babai im, Allahu e mëshiroftë, ishte njëri nga personat kyç dhe shkaktari kryesor për rikthimin e formës së kuvendeve të hadithit në mendjet e njerëzve, përmes ligjëratave, hytbeve dhe këshillave të tij në vendet e Shamit dhe në vende të tjera të Botës Islame, të cilat i kishte vizituar gjatë viteve të fundit të jetës së tij, përmes kumtimit të teksteve të hadithe me vargun e tyre transmetues duke sqaruar kategorinë e tij si autentik apo të dobët, pa pasur konkurrent nga dijetarët e tjerë gjatë çerekut të fundit të jetës së tij, ku ishte prijatar i shkencës së hadithit në Damask në mënyrë absolute, me miratimin e dashamirëve dhe rivalëve të tij, gjithashtu ishte referencë për tërë Botën Islame, nga India e Pakistani deri te Mauritania dhe Maroku, nga Turqia e vendet ballkanike e deri te Nigeria dhe e tërë Afrika.

Rreth çështjeve të hadithit dhe shkencave që ndërlidhen me të, prej tij kërkonin këshilla organizata shkencore, universitete islame, studentë të studimeve të magjistraturës dhe doktoratës të Sirisë dhe shumë vendeve të tjera të Botës Islame, dhe ai i udhëzonte ata për ato që kërkonin.

Babai im, Allahu e mëshiroftë, ishte rast i veçantë (sui generis) në shkencat e hadithit dhe shkencat që ndërlidhen me të, në Damask, ku jetoi, dhe në çdo vend ku shkonte për vizitë në Botën Islame.

Ai arriti një famë që mbuloi horizontet, dhe nga ai mahnitej i moshuari dhe i riu që kishin fatin të rrinin me të dhe të përfitonin prej dijes së tij. Allahu xh.sh. më ka nderuar që shkencat e hadithit t'i përvetësoj nga ai, gjithashtu edhe metodën e korrektimit të librave të trashëgimisë Islame e kam përfituar nga ai dhe kolegu i tij hoxhë Shu-

ajb Arnauti, e kam shoqëruar atë vazhdimisht për afërsisht dyzet vjet dhe nga ai kam marrë (Ixhazetin) lejen për shkencat e hadithit dhe transmetimin e tij, pak para vdekjes së tij. Gjithherë kam qenë i mahnitur nga njohuritë e tij dhe jam munduar ta ndjek dhe ta pasoj atë në rrugën e tij. Allahu më ka nderuar që t'i shërbeja atij gjatë jetës së tij dhe t'u shërbej gjurmëve të tij pas vdekjes së tij. Unë isha shkaktar i shumë librave që ka korrektuar dhe ka rishikuar ai, kështu që unë E lus të Madhin Zot që të më bashkojë me të dhe me gjithë dashamirët e tij në Xhenetin Firdevs, me mëshirën dhe rahmetin e Tij.

Rahmetliu vdiq para agimit të ditës së xhuma, më datën 13 shevval 1425, dhe nuk mbahet mend në Damask një numër aq i madh i pjesëmarrësve në përcjellje të xhenazes së tij. Numri i pjesëmarrësve mund të ketë qenë mbi pesëdhjetë mijë. Xhenazen e tij e kam pastruar unë së bashku me disa dijetarë, kurse, për sa i përket faljes së namazit të xhenazes, unë kërkova nga miku i tij dhe mësuesi im hoxhë Muhamed Kurejm Raxhih që ai t'ia falte namazin e xhenazes në xhaminë "Zejnul-Abidin", ku mbante hytben e xhumasë, mirëpo ai më tha se gjatë hytbes do të fliste për të (rahmetliun). ndërsa namazin "duhet t'ia falësh ti, sepse ti je më meritori dhe nuk është e udhës që në praninë tënde t'ia falë namazin dikush tjetër"-më pati thënë ai. Kur përfundova faljen e namazit të xhenazes, kërkova nga të pranishmit që të uleshin për një periudhë prej dhjetë minutash, në mënyrë që të lexoja biografinë e tij të shkurtër, nga lindja deri në vdekjen e tij, Allahu e mëshiroftë.

Përktheu dhe përshtati nga arabishtja:
Vedat Shabani

Përmbajtja

Prof. asoc. Dr. Fahrush REXHEPI
ROLI I SHTYPIT ISLAM NË UNITETIN FETAR DHE KOMBËTAR (1923-1944) 5

Prof. Dr. Qazim QAZIMI
RESPEKTIMI I VLERAVE TË NDËRSJELLA FETARE E KULTURORE KUSHT PËR BASHKËJETESË 17

Prof. Dr. Hysen MATOSHI
VEPRA LETRARE E HAFIZ IBRAHIM DALLIUT 33

Prof. ass. Dr. Zija ABDULLAHU
KADERI E KADAJA (PARACAKTIMI E VENDIMI) DHE NDIKIMI I TYRE NË SJELLJET E NJERIUT 53

Prof. ass. Dr. Lulzim ESATI
IDENTITETI I KURANIT FAMËLARTË NË KURAN 89

Dr. Shefqet KRASNIQI
TERAVITË 121

Prof. Ass. Dr. Musa VILA
SHKENCA MBI HADITHET KONTROVERSE DHE DELIKATE TEMATIKA DHE PËRKUFIZIMI I SAJ..... 143

Ajni SINANI
E DREJTA ISLAME 169

Mr. Sadik MEHMETI
SHKOLLAT FILLORE KLASIKE ISLAME (MEJTEPET SIBJĀN) NË KOSOVË 181

Afrim BULLIQI
INSTITUCIONI I FETVASË NË NJË BOTË TË HAPUR (PESHA, KRITERET DHE KAOSI)..... 215

Mr. Vedat SHABANI
VËSHTRIM HISTORIK ÇËSHTJES SË SHKURORËZIMIT..... 239

Besnik Fetahu, PhD (c)
KONTROLLI FORMAL DHE JO FORMAL I MEDIAVE 251

Mahmud Abdulkader Arnauti
DIJETARI, HOXHA ABDULKADIR ARNAUTI DHE KONTRIBUTI I TIJ NË SHËRBIM TË DIJES, MËSIMDHËNIES DHE TRASHËGIMISË ISLAME 263

Përmbajtja 275